

Stand van zaken Shell vonnis – 7 oktober 2021

Agenda en annotatie:

1. Concept Tweede Kamerbrief

- a. N.a.v. het overleg met de bewindslieden afgelopen 5 oktober is de concept TK-brief opgesteld (zie bijlage 1). De hoofdlijn is: het vonnis heeft geen directe juridische consequenties voor de Nederlandse overheid. Wel is er sprake van een zichtbare trend, waarbij over de hele wereld een forse toename van het aantal klimaatzaken te zien is. Deze kunnen gevolgen hebben voor het Nederlandse investeringsklimaat. Zolang de zaak nog onder de rechter ligt kan echter niks worden gezegd over de precieze consequenties. Nederland pleit voor een Europees level playing field en steunt IMVO-wetgeving alsook vrijwillige inspanningen van bedrijven, zoals het aansluiten bij het Science Based Target Initiative (SBTi). De overheid gaat onverkort door met het reeds ingestelde klimaatbeleid. We geven op volle kracht uitvoering aan het Nederlandse Klimaatakkoord, de Parijsdoelen en de Europese Green Deal. Met de twaalf grote uitstoters worden mogelijkheden voor maatwerk verkend, waarover besloten wordt door het volgende kabinet.
- b. Deze concept brief wordt interdepartementaal besproken tijdens een gezamenlijke werkgroepsessie op 12 oktober. De overige departementen zullen dan ook worden bijgepraat over de reactie van onze bewindslieden.

2. Proces richting ACKE – 26 oktober

- a. De definitieve brief wordt 14 oktober aan u voorgelegd. U – en later de bewindslieden – ontvangt dan ook de volledige lijst met overige rechtszaken.
- b. Op 26 oktober staat de TK-brief geagendeerd in de ACKE. De stukken hiervoor moeten ca. 20 oktober worden verzonden. We gaan er vanuit dat er niet opnieuw een gesprek zal worden gevoerd met de bewindslieden en dat we kunnen volstaan met het toezenden van de brief en een nota.
 - i. Ons advies is de analyse met de brief mee te sturen. De bewindslieden lijken hier geen voorstander van te zijn. Echter kan dit wegens de WOB en de korte TK-brief wellicht toch wenselijk zijn.

Beslispunten:

1. **Uw reactie** op de concept TK-brief wordt gevraagd.
2. **Uw akkoord** wordt gevraagd op het verdere proces richting ACKE.
3. **Uw reflectie** wordt gevraagd op het al dan niet meesturen van de analyses als bijlage bij de Tweede Kamerbrief.

TER INFORMATIE

Aan de Minister
Aan de Staatssecretaris van EZK – Klimaat en Energie

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Topsectoren en
Industriebeleid

Auteur

5.1.2.e

@minezk.nl

Datum

27 mei 2021

Kenmerk

DGBI-TOP / 21148027

nota

Uitspraak rechtbank Den Haag uitstoot Shell

Kopie aan

5.1.2.e

Bijlage(n)

1

Parafenroute

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

BBR

5.1.2.e

Aanleiding

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei 2021 een uitspraak gedaan over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO2-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019.

Advies

U kunt kennis nemen van de nota.

Kernpunten: impact van de uitspraak

- De uitspraak is uniek. Het is de eerste keer dat een rechtbank een bevel oplegt aan een concern om de uitstoot van CO2 terug te dringen.
- Het betreft een civiele zaak tussen private partijen (RDS en Milieudefensie c.s.). De Nederlandse overheid is geen partij in deze zaak. RDS is door de rechtbank bevolen om haar CO2-uitstoot met 45% in 2030 te verminderen t.o.v. de uitstoot in 2019.
- De verwachting is dat deze rechtszaak zal leiden tot andere rechtszaken in binnen- en buitenland tegen bedrijven met een substantiële CO2-uitstoot.
- RDS heeft een resultaatsverplichting opgelegd gekregen ten aanzien van de wereldwijde CO2-uitstoot van de Shell-groep zelf en een zwaarwegende inspanningsverplichting om de uitstoot van de toeleveranciers en afnemers van de Shell-groep wereldwijd te verminderen.
- RDS mag zelf bepalen via haar concernbeleid hoe zij aan de (netto) reductie invulling geeft, waaronder opslag van CO2 en planten van bomen.
- Er moet nog worden geanalyseerd welke consequenties deze uitspraak heeft o.a. voor de uitvoering klimaatakkoord, multilaterale afspraken en welke rol er is van de staat bij monitoring en handhaving.

Ontvangen BBR

- Als andere (buitenlandse) bedrijven geen verplichtingen krijgen heeft de opgelegde emissiereductie consequenties voor de concurrentiepositie van Shell.
- De uitspraak heeft waarschijnlijk ook gevolgen voor andere in Nederland gevestigde bedrijven, wanneer ook daartegen zaken worden aangespannen. Daarmee heeft de uitspraak ook consequenties voor het vestigingsklimaat in Nederland.
- Verder moet ook worden uitgezocht hoe de invloed van rechtelijke macht als tegenmacht is.
- Woordvoeringslijn:
 - Voor het ministerie is het belangrijk dat we de doelen van Parijs halen.
 - Bedrijven hebben zich gecommitteerd aan het verminderen van de CO2-uitstoot. Ook Shell.
 - De uitspraak van de rechter is een veelomvattende uitspraak, die we nader gaan bestuderen.

Toelichting

Gevolgen voor Shell

- De rechtbank heeft Shell bevolen om haar CO2-uitstoot in 2030 met ten minste 45% te reduceren t.o.v. de uitstoot in 2019. T.o.v. de wereldwijde installaties van Shell is dit een resultaatsverplichting. Deze verplichting geldt ook voor de toeleveranciers en afnemers van Shell. Voor hen betreft dit een zwaarwegende inspanningsverplichting. Maar dit heeft waarschijnlijk ook consequenties voor het huidige concernbeleid van RDS omdat er dan andere manieren van energievoorziening moeten worden gevonden voor haar klanten.
- De rechtbank vindt niet dat RDS haar verplichting om mensenrechten te respecteren nu al schendt. Wel oordeelt de rechtbank dat sprake is van een dreigende schending, omdat het beleid van Shell t.a.v. CO2-reductie onvoldoende is uitgewerkt en met te veel voorbehouden is omgeven. RDS heeft het beleid van de Shell-groep aangescherpt en is bezig dat uit te werken maar het beleid is volgens de rechtbank niet concreet genoeg en kent vele voorbehouden.
- RDS heeft alle vrijheid om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid van de Shell-groep vorm te geven. Dit kan ook door opslag van CO2 en het gebruik van biomassa of plaatsen van bomen.
- Als andere (buitenlandse) bedrijven geen verplichtingen krijgen heeft de opgelegde emissiereductie consequenties voor de concurrentiepositie van Shell.
- De uitspraak heeft waarschijnlijk ook gevolgen voor andere in Nederland gevestigde bedrijven, wanneer ook daartegen zaken worden aangespannen. Daarmee heeft de uitspraak ook consequenties voor het vestigingsklimaat in Nederland.
- RDS geeft zelf aan teleurgesteld te zijn over de uitspraak. Zij vinden dat er dringend actie nodig is om klimaatverandering aan te pakken en investeren daarom nu al miljarden dollars. Zij willen alleen een ander tempo volgen. RDS geeft aan te verwachten in beroep te gaan tegen de uitspraak van de rechtbank. De beroepstermijn is drie maanden.

- Het vonnis is uitvoerbaar bij voorraad hetgeen betekent dat het bevel direct ingaat en het instellen van hoger beroep hierin geen verandering brengt.

Juridische duiding

- De rechtbank baseert haar uitspraak op het feit dat met gevaarlijke klimaatverandering mensenrechten in het geding zijn en bedrijven op grond van de binnen het Nederlands recht geldende ongeschreven zorgvuldigheidsnorm mensenrechten moeten respecteren. De rechtbank geeft aan dat dat een zelfstandige verantwoordelijkheid van bedrijven is, die los staat van wat staten doen. Deze verantwoordelijkheid strekt zich gelet op de invloed die RDS heeft op haar toeleveranciers en afnemers ook tot hen uit. Dit is een nieuwe en vergaande interpretatie.
- De uitspraak is gedaan over de wereldwijde activiteiten van Shell op basis van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM). Dit houdt in dat een rechtbank uitspraak doet over de wereldwijde activiteiten van een concern met hoofdkantoor in Nederland. Deze zaak heeft raakvlakken met de Urgenda-zaak en de klimaatzaak in Duitsland.
- De rechtbank oordeelt dat mensenrechten een rol spelen bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm die op RDS rust. Dat geldt niet alleen voor RDS, maar ook voor andere bedrijven; in het bijzonder voor bedrijven in de energiesector die verantwoordelijk zijn voor een substantiële CO₂-uitstoot. De rechtbank stelt dat ook andere bedrijven een bijdrage moeten leveren.
- RDS heeft in de procedure benadrukt dat het aan overheden is om de spelregels te bepalen waarbinnen private partijen dienen te acteren. De rechtbank stelt echter dat RDS naast het voldoen aan regelgeving in landen waarin de Shell-groep actief is, ook een eigenstandige verantwoordelijkheid heeft om bij te dragen aan emissiereducties.
- De uitspraak heeft betrekking op de wereldwijde activiteiten van Shell. De rechtbank heeft geoordeeld dat de vaststelling van het concernbeleid van de gehele Shell-groep door RDS moet worden gezien als de 'schadeoorzaak'.
- Deze uitspraak, waarin de focus op de rol van de bedrijven ligt om de uitstoot te mitigeren, kan een positief effect hebben op de rechtszaken van RWE en Uniper tegen de Nederlandse Staat. In deze zaken stellen de kolencentrales dat de Staat door het invoeren van de Wet verbod op kolen onrechtmatig tegen hen handelt en dat zij daardoor schade lijden. In de procedures wordt door de Staat juist benadrukt dat de bedrijven gelet op het reeds bestaande klimaatbeleid ten tijde van hun beslissing tot investering wisten dat gedurende de levensduur van de centrales de CO₂-uitstoot substantieel beperkt zou moeten worden.

Betekenis uitspraak voor multilaterale afspraken

- De rechtbank verwijst in de motivatie duidelijk naar het beschikbare mondiale carbon-budget.
- Omdat de rechter een individueel bedrijf nu een doel op legt, roept dat de vraag op of bedrijven dus zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave hebben. Dit zal de komende tijd verder moeten worden uitgezocht.

- Dit kan gevolgen hebben voor het (mondiale) klimaatbeleid. Specifieke reductieopgaven van bedrijven die kunnen worden getoetst bij de rechter kunnen bijvoorbeeld leiden tot dubbeltellingen i.r.t. mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties. Hier is nog geen beleid voor ontwikkeld.

Nadere analyse

Er volgt nog een diepgravende analyse waarbij nader zal worden ingegaan op de volgende vragen:

- Uitspraak is gedaan over wereldwijde activiteiten van Shell, maar kan een Nederlandse rechtbank uitspraak doen over activiteiten van een bedrijf dat niet op grondgebied van Nederland plaatsvindt?
- Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?
- Wie bepaalt wat de uitstoot van Shell wereldwijd in 2019 was?
- Welke grond heeft de rechter om 45% reductie te vragen?
- Welke consequenties heeft de uitspraak voor de uitvoering van het klimaatakkoord?
- Wat is de rol van de staat bijvoorbeeld als het gaat om aanleggen van infrastructuur om de vermindering van uitstoot te bewerkstelligen. Is deze infrastructuur dan nog wel nodig? Of andersom, kan Shell de Staat aansprakelijk stellen als de benodigde infra niet/tijdig wordt aangelegd en Shell niet kan voldoen aan het vonnis?
- Kan Shell de opgelegde reductie ook realiseren met een reductie van emissies elders? Als dat zo is, hoeft Shell zich dan niet meer aan het Nederlandse Klimaatakkoord te houden?
- We moeten de uitspraak ook vergelijken met de uitspraak in de klimaatzaak in Duitsland en de reactie van de Duitse overheid daarop.
- Wat zijn de consequenties voor het investeringsklimaat in Nederland/vestigingsbeleid?
- Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven?

De rechtbank Den Haag beveelt Royal Dutch Shell (RDS) om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO2-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019.

Dit bevel is gegeven in een procedure die is aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie, Greenpeace, stichting Fossilvrij-beweging en de Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee) en ruim 17.000 individuele eisers. Volgens eisers doet RDS als beleidsbepalend hoofd van de Shell groep onvoldoende, handelt zij onrechtmatig en moet zij meer doen om de CO2-uitstoot te verminderen. Eisers vorderden dat de CO2-emissies in 2030 ten opzichte van het niveau van 2019 moeten worden teruggebracht met 45% of anders 35% of 25%. De vorderingen gaan over de CO2-uitstoot van de Shell groep zelf en ook die van haar toeleveranciers en afnemers.

De rechtbank concludeert dat RDS verplicht is via het concernbeleid van de Shell-groep te zorgen voor CO2-reductie van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers. Dat volgt uit de voor RDS in artikel 6:162 BW neergelegde geldende *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*, die inhoudt dat handelen in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt onrechtmatig is. De rechtbank heeft deze norm ingevuld aan de hand van de feiten, breed gedragen inzichten en internationaal aanvaarde standaarden.

De rechtbank stelt dat de Shell-groep een van de grootste producenten en aanbieders van fossiele brandstoffen is en haar CO2-uitstoot, met die van haar toeleveranciers en afnemers, groter is dan die van vele landen. Dit draagt bij aan de opwarming van de aarde, die tot gevaarlijke klimaatverandering leidt en ernstige risico's meebrengt voor mensenrechten, zoals het recht op leven en een ongestoord gezinsleven. De rechtbank stelt dat algemeen aanvaard is dat bedrijven mensenrechten moeten respecteren. Dat is een zelfstandige verantwoordelijkheid van bedrijven, die los staat van wat staten doen. Deze verantwoordelijkheid strekt zich ook uit over de toeleveranciers en de afnemers. RDS heeft een *resultaatsverplichting* ten aanzien van de CO2-uitstoot van de Shell-groep zelf. Ten aanzien van de toeleveranciers en afnemers geldt een *zwaarwegende inspanningsverplichting*, die inhoudt dat RDS via het concernbeleid van de Shell-groep haar invloed moet aanwenden, door bijvoorbeeld via het aankoopbeleid eisen te stellen aan toeleveranciers. RDS heeft alle vrijheid om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid van de Shell-groep vorm te geven. De offers die dit vraagt, wegen op tegen het belang dat wordt gediend met het tegengaan van gevaarlijke klimaatverandering.

De rechtbank vindt niet dat RDS deze verplichting uit 6:162BW nu al schendt. Wel oordeelt de rechtbank dat er sprake is van een driegende schending van de reductieverplichting, omdat het beleid van de Shell-groep niet concreet is en vele voorbehouden kent. De rechtbank beveelt RDS daarom via het concernbeleid van de Shell-groep de CO2-uitstoot van die groep, haar toeleveranciers en afnemers, eind 2030 terug te brengen.

De uitspraak is uniek. Het is de eerste keer dat een rechtbank een bevel oplegt aan een concern om de uitstoot van CO2 terug te dringen. Ook heeft deze zaak raakvlakken met de Urgenda-zaak. In de Urgenda-zaak heeft de Hoge Raad aangenomen dat de positieve verplichtingen op grond van artikel 2 (het recht op leven) en artikel 8 (het recht op een ongestoord gezinsleven) van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) ook van toepassing zijn op de risico's van klimaatverandering en dat de Staat hiertegen passende maatregelen dient te nemen. De artikelen 2 en 8 van het EVRM gelden in de relatie tussen staten en burgers. De rechtbank oordeelt echter dat vanwege het fundamentele belang van mensenrechten deze mensenrechten ook een rol spelen bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm die op RDS rust en dat het een mondiale gedragsnorm is dat bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Ook is in deze zaak, net als in de Urgenda-zaak, door de rechtbank een rechterlijk bevel opgelegd om de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen.

Shell kan bij het gerechtshof in beroep tegen de uitspraak.

Vragen n.a.v. de uitspraak

Uitspraak is gedaan over wereldwijde activiteiten van Shell maar kan een Nederlandse rechtbank uitspraak doen over activiteiten van een bedrijf dat niet op grondgebied van NL plaatsvindt?

Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bv uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Wie bepaalt wat de uitstoot van Shell wereldwijd in 2019 was?

Welke grond heeft de rechter om 45% reductie te vragen.

Welke consequenties heeft de uitspraak voor de uitvoering van het klimaatakkoord ?

Wat is de rol van de staat bijvoorbeeld als het gaat om aanleggen van infrastructuur om de vermindering van uitstoot te bewerkstelligen. Is deze infra dan nog wel nodig? Of andersom, kan Shell de Staat aansprakelijk stellen als de benodigde infra niet/tijdig wordt aangelegd en Shell niet kan voldoen aan het vonnis?

Kan Shell de opgelegde reductie ook realiseren met een reductie van emissies elders? Als dat zo is, hoeft Shell zich dan niet meer aan NL Klimaat Akkoord te houden?

We moeten de uitspraak ook vergelijken met de uitspraak in de klimaatzaak in Duitsland en de reactie van de Duitse overheid daarop.

Wat zijn de consequenties voor het investeringsklimaat in NL/vestigingsbeleid.

Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven.

Plan van aanpak uitspraak Shell

Context

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei 2021 een uitspraak gedaan over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO2-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019.

Opdracht is om een analyse van de consequentie hiervan te maken.

Opdracht

1. Analyse op 3 hoofdonderwerpen:
 - a. Klimaatakkoord en doelstellingen (trekker Directie Klimaat)
 - b. Consequentie vestigingsklimaat en bedrijven (trekker Directie Top)
 - c. Juridische analyse en consequenties (trekker Directie WJZ en JenV)
2. Coördinatie Kamervragen beantwoorden (voorstel om een pool op te zetten)
3. Overleg met stakeholders/ samenleving organiseren

Voorstel bemensing kernteam en interdepartementale werkgroep

EZK Kernteam

Getrokken door Top

5.1.2.e

Projectleider: vacant

Coördinatie 5.1.2.e (achtergang 5.1.2.e)

Contactpersonen: 5.1.2.e

Verduurzaming industrie: ?

Vestigingsbeleid: ?

Strategisch beleid: ?

Directie Klimaat

5.1.2.e

contactpersonen

5.1.2.e

Direct WJZ

5.1.2.e

contactpersonen

5.1.2.e

Woordvoering

5.1.2.e

Interdepartementale werkgroep

JenV

BUZA

Contactpersonen

- 5.1.2.e
- 5.1.2.e

FIN

Verslag vrijdag 28-mei

Gesprek 5.1.2.e

Afspraken:

5.1.2.e Inhoudelijk Voor analyse moeten we verschillende lagen uitdiepen: opdracht aan 5.1.2.e en 5.1.2.e

Klimaat doelen

- Voordelen uitspraak om klimaatdoelen te halen en om meer aandacht te krijgen voor Scope 3 en CO2 opslag
- Welke normstelling; ingewikkeld 45%
- Risico voor Klimaatakkoord (het betere van het goede)
- Hebben Wij ons beleid wel voldoende ingezet als rechter zo op de stoel van beleid gaat zitten
- Normstelling is anders

Gevolgen Juridische werking

- Extraterritoriale werking van de gerechtelijke uitspraak Hoe omgaan met feit dat NI rechter iets zegt over beleid van andere landen. Wij willen niet dat VS dat met ons doet.
- Verdrag is tussen staten en wordt nu geïnterpreteerd met consequentie voor bedrijven
- Wij hebben in verdragen en wetgeving open normen die nu door rechter worden ingevuld Zoals corporate governance code
- Lopen nog veel meer (2000) van dergelijke rechtszaken in de wereld

Vestigingsklimaat

- Hoe zit het met onze voorspelbaarheid: Sabic en Dow hebben al gebeld
- Er gaan meer rechtzaken volgen

5.1.2.e Proces: Moeten interdepartementaal trekken en in gesprek met samenleving

- BUZA, AZ en JenV: Interdepartementaal opdracht aan 5.1.2.e om deze week een ACKE beleggen en daar te agenderen
- Gesprek met bedrijfsleven wordt getrokken door DGBI
 - 5.1.2.e heeft Marjan van Loon al gesproken
 - Gesprek met BIG12. Maar naast BIG 12 ook anderen meenemen zoals Ahold, Unilever; kijken waar dit in bestaande overleggen past.
- Gesprek met NGO's Pakt 5.1.2.e in bestaande overleggen/ kijkt of 5.1.2.e kan aansluiten
- Gesprek met samenleving in breedte
Misschien via Klimaatplatform al ligt Ed Nijpels niet helemaal goed

7

Klimaatzaak

Milieudefensie

vs

Royal Dutch Shell

De zaak

Niet alleen, **milieudefensie**

Maar ook

GREENPEACE

 **FOSSIEL
VRIJ NL**

Waddenvereniging

Ruim 17.000 NLse burgers

Waarom voert Milieudefensie deze rechtszaak?

- Shell doet te weinig tegen "gevaarlijke klimaatverandering". Milieudefensie wil via de rechter een koersverandering bij het bedrijf afdwingen.
- Shell dient zich net als overheden te houden aan het Klimaatakkoord van Parijs, moet daarom zijn uitstoot sneller terugbrengen dan van plan is.
- Milieudefensie beroept zich hiervoor op het Kelderluik-arrest (uit 1965). Deze rechtszaak ging over een frisdrankleverancier die het kelderluik van een café open had laten staan. Vervolgens viel iemand in het gat en brak zijn been. Een luik open laten staan is niet strafbaar, oordeelde de rechter, maar de leverancier had kunnen weten dat hij een gevaarlijke situatie creëerde.

De zaak

- Milieudefensie beargumenteert: Shell is net dat open luik. Doet dingen die weliswaar niet verboden zijn, maar weet al decennia lang dat het gevaarlijk is.
- Bovendien: beleid Shell bedreigt mensenrechten: recht op leven en een gezond gezinsleven (o.a. Art. 2 en 8 Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (EVRM), Art. 6 en 17 Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politiek Recht (IVBPR), UN Guiding Principles (UNGPs)).
- Shell investeert daarnaast nog altijd veel meer in fossiele dan in duurzame energie.
- Shell heeft alleen een doelstelling voor een relatieve daling, wil in 2030 de koolstofintensiteit (de CO₂ uitstoot per eenheid verkochte energie) met 20% hebben teruggebracht.
- De koolstofintensiteit kan o.a. omlaag gaan bij hogere absolute volumes olie en gas en daarmee CO₂-uitstoot.
- Is iets anders dan een netto CO₂-reductie in miljoenen tonnen CO₂. Daarom wil Milieudefensie dat Shell toewerkt naar een absolute daling van 45 procent in 2030 (ten opzichte van 2019).

De zaak

Het verweer van Shell

- Wil zich wel degelijk aan het Klimaatakkoord van Parijs houden. Maar Klimaatakkoord Parijs is afspraak tussen landen.
- Rechtszaken dragen alleen niet bij aan de oplossing voor het klimaatprobleem. Geen enkel bedrijf kan in eentje energietransitie laten slagen.
- Wereld heeft nog wel een tijd fossiele energie nodig. Als Shell die niet levert, dan doet een ander bedrijf dat wel.
- Overheden volop bezig met ontwikkelen beleid voor klimaatprobleem. Kan niet de bedoeling zijn om één bedrijf al te veroordelen, terwijl overheden hier nog mee bezig zijn.
- Nemen al maatregelen. Niet alleen terugdringen eigen uitstoot, maar ook die van klanten. Investeren in o.a. waterstof, biobrandstoffen en windmolens.

Het vonnis

- Staat niet vast dat Shell op dit moment verplichtingen schendt, of dat in de nabije toekomst zal doen.
- Tegelijkertijd beleid van Shell "niet concreet en vol voorbehouden". Dreigt daarmee wel degelijk reductieverplichting te gaan schenden.
- Gaat om enorme CO2-uitstoot, die groter is dan die van veel staten, waaronder Nederland. Leidt tot ernstige risico's voor inwoners van Nederland en specifiek het Waddengebied.
- Rechtbank vindt weliswaar dat Milieudefensie geen beroep kan doen op mensenrechten zoals vastgelegd in onder meer het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, want die gelden in relatie tussen staten en burgers. Maar, schrijft de rechtbank letterlijk: „Vanwege het fundamentele belang van de mensenrechten en daarin belichaamde waarden voor de samenleving als geheel, kunnen de mensenrechten echter wel een rol spelen” in de verhouding tussen Milieudefensie en Shell.
- Shell heeft eigen verantwoordelijkheid om bijdrage te leveren aan tegengaan gevaarlijke klimaatverandering.
- Hart van de uitspraak: zogeheten ongeschreven zorgvuldigheidsnorm / soft law (juridische instrumenten die niet wettelijk kunnen worden afgedwongen maar die toch een regulerende werking kunnen hebben) en mensenrechten.

Het vonnis

- Is verplicht via zijn concernbeleid om eind 2030 de CO₂-uitstoot van de Shell-groep (scope 1), zijn toeleveranciers en afnemers (scope 2 en 3) terug te brengen met netto 45 procent ten opzichte van het niveau van 2019.
- Netto betekent in deze context dat Shell ook uitstoot mag compenseren. Zo mag het bedrijf ter compensatie heel veel bomen laten aanplanten die CO₂ uit de lucht halen. Of fors investeren in het afvangen en ondergronds opslaan van CO₂ bij raffinaderijen.
- Internationaal: Shell is actief in 80 landen en zal in die gezamenlijke landen tot deze reductie moeten komen.
- Ook andere bedrijven zullen CO₂-uitstoot moeten terugbrengen. De verstreckende gevolgen die de uitspraak kan hebben, namelijk nieuwe investeringen nalaten of minder verkopen wegen op tegen de gevaren van klimaatverandering.
- Belangrijk in het vonnis: onderscheid tussen de uitstoot die Shell als bedrijf zelf veroorzaakt en de uitstoot die voortkomt uit het gebruik van de fossiele brandstoffen die het verkoopt.
- Eigen uitstoot = resultaatverplichting.
- Uitstoot van leveranciers en eindgebruikers = "zwaarwegende inspanningsverplichting".

Het vonnis

- De eisen gelden per direct en blijven gelden als een van de partijen ervoor kiest om door te procederen.
- 2019 vs. 2010: De rechtbank volgt in zijn uitspraak de modellen van het IPCC maar hanteert 2019 omdat dat het jaar is wanneer de vorderingen binnenkwamen.
- Wereldwijde jaarlijkse Shell uitstoot: 550 Mton (1,4% wereld totaal). 15% is scope 1, de rest toeleveranciers (scope 2) en klanten (scope 3) (*bron: Climate Accountability Institute, cijfers 2018 in Volkskrant 28 mei 2021*).
- Shell stootte in 2019, het jaar ten opzichte waarvan het zijn uitstoot met 45% moet reduceren, volgens de rechter 70 miljoen ton CO₂ uit (scope 1-emissie). Het bedrijf moet dit de komende negen jaar met 31,5 miljoen ton naar beneden brengen wereldwijd.

Reactie Shell

- Onderschrijft dat er "urgente actie tegen klimaatverandering nodig is" en benadrukt dat het in 2050 netto nul CO2-uitstoot wil realiseren.
- Verwacht in beroep te gaan: richting die de rechter heeft ingezet, is ook de richting waarin wij gaan. Probleem is de snelheid die de rechter eist.
- Vonnis roept allerlei vragen op: vraagverschuiving naar concurrenten i.p.v. vraagverandering maar ook verduurzaming van klanten langdurig proces
- Op zoek naar nog meer middelen om te versnellen: meer laadpunten voor auto's, waterstof, duurzame energiebronnen en biobrandstoffen

Diverse reacties

- *VNPI/Erik Klooster*: wijst erop dat de rechter is meegegaan in de argumentatie van Milieudefensie dat de opwarming van de aarde tot maximaal 1,5°C beperkt moet worden. Terwijl het doel van het Parijsakkoord is om de opwarming van de aarde beperken tot ruim onder 2°C, met een duidelijk zicht op 1,5°C. Shell krijgt als olie- en gasbedrijf een doelstelling opgelegd, die eigenlijk is bedoeld als gemiddelde voor alle sectoren wereldwijd.
- *VNCI/Bernard Wientjes*: constateert dat er onrust in de industriële bestuurskamers is uitgebroken. Multinationals willen vooral weten wat de reikwijdte is van het vonnis. Als het zo is dat gerechtelijke uitspraken in Nederland het leven van bedrijven onmogelijk maakt in andere landen, dan hebben we een ernstig probleem. Dat moet dus onderzocht worden. Uitstoot uit de pijp niet het probleem mits er infra is, probleem is terugdringen CO2 opgeslagen in producten bij de afnemers.
- *Milieudefensie/Donald Pols*: Shell zaak krijgt een vervolg, wij willen in gesprek gaan met Tata.
- *Ed Nijpels*: het revolutionaire is dat de rechter een bedrijf houdt aan afspraken die niet door het bedrijf, maar door regeringen zijn gemaakt. De verplichte reductie liegt er niet om. Dit gaat internationaal tot grote bezinning leiden. Opschroeven klimaatambities hard nodig. Klimaat was al een van de belangrijkste dossiers bij de formatie, maar de partijen die nu aan tafel gaan zitten, kunnen hun borst natmaken.

Diverse reacties

- *Follow This/Mark van Baal*: Nog meer investeren in exploratie (zoeken naar nieuwe olie en gas), is zinloos. Dus er komt geld vrij om extra te investeren in duurzaam. De afgelopen jaren hebben ze maar 3% van het totale investeringsbudget in duurzaam geïnvesteerd. Moet dus flink opgeschroefd worden.
- *Urgenda/Marjan Minnesma*: zal een hausse aan andere rechtszaken geven, wereldwijd. Vinger aan de pols houden of bedrijf op koers ligt om doel te halen. Als Shell in 2030 op 45 procent reductie moet uitkomen, betekent dat elk jaar 4,5 % naar beneden. Zo niet, anders weer naar de rechter.
- Toenemende aandeelhouders die willen dat hun bedrijven sneller en meer verduurzamen (o.a. Shell, ExxonMobil, Chevron).
- Ook veel vragen: o.a. zwaarwegende inspanningsverplichting jegens klanten: wat gaat dat precies inhouden?

Wat betekent dit voor ons werk?

TER ONDERTEKENING

Aan de Minister van EZK

Aan de Staatssecretaris van EZK - KE

Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie
Directie Topsectoren en
Industriebeleid

Auteur

5.1.2.e
5.1.2.e
5.1.2.e @minezk.nl

Datum

17 juni 2021

Kenmerk

DGBI-TOP / 21162740

BHM 21163907

Kopie aan

nota

Brief inzake de rechtszaak die Milieudefensie, ook
namens anderen, had aangespannen tegen Shell

Parafenroute

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e Klimaat
5.1.2.e

5.1.2.e WJZ

5.1.2.e

BBR

5.1.2.e

Bijlage(n)

Aanleiding

Op 1 juni jl. heeft het kamerlid van der Lee (Groenlinks), met instemming van de Kamer, aan de minister of staatssecretaris van EZK gevraagd om een schriftelijke appreciatie van de uitspraak van de rechtbank over Shell versus Milieudefensie en anderen. Hiernaast hebben Groenlinks en de PVV ook Kamervragen over dit onderwerp gesteld.

Advies

U kunt de brief ondertekenen.

Kernpunten

- In brief wordt aangegeven dat er nog een uitgebreidere analyse volgt na de zomer.
- Benadrukt wordt dat het om een civiel rechtelijke uitspraak gaat waarbij de overheid geen partij is.
- Aangegeven wordt dat het nog niet duidelijk is wat de invloed op nationaal en internationaal klimaatbeleid is, maar dat het uitgangspunt voor het kabinet blijft dat we onverkort doorgaan met de uitvoering van het Nederlandse Klimaatakkoord.
- Ook voor het investeringsklimaat zijn de gevolgen nog niet duidelijk, maar is wel aangegeven dat deze uitspraak bij bedrijven leidt tot onzekerheid en onvoorspelbaarheid.

Ontvangen BBR

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2513 AA DEN HAAG

Oegil

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Topsectoren en
Industriebeleid

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ezk

Ons kenmerk
DGBI-TOP / 21162739

Uw kenmerk
2021Z09501

Datum

Betreft Brief inzake de rechtszaak van Milieudefensie, ook namens andere
partijen, tegen Shell

Geachte Voorzitter,

Op 26 mei jl. heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in de civiele procedure die door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers is aangespannen tegen Royal Dutch Shell (RDS). De Nederlandse overheid is geen partij in deze procedure. De Kamer heeft mij gevraagd om een schriftelijke appreciatie van de uitspraak.

De rechtbank beveelt RDS om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 met netto 45% te verminderen ten opzichte van het niveau van 2019. De uitspraak is bij voorraad uitvoerbaar. Dat wil zeggen dat Shell ook als ze hoger beroep aantekent aan de reductieverplichting zal moeten voldoen.

De door de rechtbank opgelegde reductieverplichting ziet op de gehele energieportefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijke volume van alle emissies van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers. Ten aanzien van de CO₂-uitstoot van de Shell-groep zelf heeft de rechtbank RDS een resultaatverplichting opgelegd; ten aanzien van toeleveranciers en afnemers een zwaarwegende inspanningsverplichting. RDS is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. RDS is ook niet verplicht in Nederland zijn emissies verder te verlagen, zolang door maatregelen elders in de wereld de opgelegde reductiedoelstelling wordt gehaald.

Het is de eerste keer dat een Nederlandse rechter een bevel oplegt aan een concern om de uitstoot van CO₂ terug te dringen. Dat maakt de uitspraak uniek.

Mogelijke consequenties nationaal klimaatbeleid, en investeringsklimaat

De uitspraak van de rechtbank is veelomvattend. Het is nog niet bekend welke gevolgen de uitspraak zal hebben. Meer inzicht in de mogelijke gevolgen van deze uitspraak voor Nederlandse bedrijven, het klimaatbeleid en het investeringsklimaat is gewenst. De gevolgen zullen van verschillende factoren afhangen, waaronder de uitkomst van een eventuele hoger beroep- en cassatieprocedure.

Voor het kabinet blijft het uitgangspunt dat we onverkort doorgaan met de uitvoering van het Nederlandse Klimaatakkoord. Vanzelfsprekend blijft het Kabinet geïnteresseerd aan het halen van de Europese CO₂ reductiedoelen en de doelen van de Overeenkomst van Parijs.

Ik wil benadrukken dat een goed investeringsklimaat van groot belang is voor het kabinet om de klimaatdoelen te halen. We staan samen met het bedrijfsleven voor een majeure uitdaging om klimaatverandering tegen te gaan. Forse private investeringen in Nederland zijn nodig om de basisindustrie, waartoe Shell behoort, uiteindelijk in 2050 klimaatneutraal te maken.

Zoals aangegeven kom ik na de zomer met een uitgebreidere analyse over de gevolgen van de uitspraak. 5.1.2.e

5.1.2.e

Sy A. Blok

5.1.2.e

Minister van Economische Zaken en Klimaat

5.1.2.e

D.Yeşilgöz-Zegerius

Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat – Klimaat en Energie

Mijlpalen

Korte termijn	Wie	datum	stvtz
Kamervragen GroenLinks	Lead Top ism klimaat en WJZ mede ondertekeningen Buza	Uitstelbrief voor zomer reces	Vragen liggen voor ondertekening bij BUZA
Kamervragen PVV	Lead Top ism klimaat en WJZ mede ondertekeningen Buza	Uitstelbrief voor zomer reces	Vragen liggen voor ondertekening bij BUZA
Kamerbrief over Shell zaak met name procedureel	Lead Top ism klimaat WJZ,		Zit in de lijn
Voor de zomer			
Starten met werkgroepen	5.1.2.e		Voorzitters bijeenroepen
Werkgroep juridisch analyse	Voorzitter WJZ 5.1.2.e	Voor de zomer start bijeenkomst	Departementen Hebben zich aangemeld
Werkgroep internationaal klimaat	Voorzitter 5.1.2.e	Voor de zomer start bijeenkomst	Departementen Hebben zich aangemeld
Werkroep investeringsklimaat	Voorzitter 5.1.2.e	Voor de zomer start bijeenkomst	Departementen Hebben zich aangemeld
ACKE 22 juni	5.1.2.e	Terugmelding nog aanleveren	
strategieseminar n.a.v. de klimaatzaak Shell.	Lead AEP	5.1.2.e en 5.1.2.e aanwezig programma moet nog	donderdag 15 juli van 13.00- 14.30u
Overleg met maatschappelijke actoren			
VNO-NCW En bedrijfsleven	Lead Top	Voor de zomer	Datum moet geprikt Agenda 5.1.2.e leidend
NGO	Lead klimaat		
Kamerbrief met uitgebreidere analyse	Lead Top gebruik van resultaten werkgroepen en maatschappelijke actoren	September	

Voorstel organisatie werkgroepen:

Overkoepelende coördinatie verschillende werkgroepen: voorzitter Top 5.1.2.e

Actie: Voor de zomer tweemaal bijeenkomen:

Voorstel volgende week al eerste overkoepelende bijeenkomst plannen met voorzitters en aantal EZK leden.

Werkgroep analyse Klimaatbeleid Nationaal/internationaal

Voorzitter voorstel 5.1.2.e

Leden

EZK

- Top 5.1.2.e (5.1.2.e als achtervang)
- Klimaat?
- WJZ?
- AEP?

Financiën

- 5.1.2.e
- 5.1.2.e

BUZA directie Inclusieve Groene Groei (IGG)

- 5.1.2.e [@minbuza.nl](mailto:5.1.2.e@minbuza.nl)
- agenda-lid 5.1.2.e @minbuza.nl>.

Werkgroep Analyse investerings/vestigingsklimaat

Voorzitter Top (5.1.2.e)

Leden

EZK

- Top 5.1.2.e 5.1.2.e / 5.1.2.e , 5.1.2.e ,
- Klimaat 5.1.2.e
- WJZ?
- AEP?

Financiën

- 5.1.2.e

BUZA Directie Internationaal Ondernemen (DIO)

- 5.1.2.e [@minbuza.nl](mailto:5.1.2.e@minbuza.nl)

IenW

5.1.2.e @minienw.nl

Juridische analyse werkgroep

Voorzitter 5.1.2.e

EZK

- Top agendalid en startbijwonen (5.1.2.e)
- Klimaat?

Financiën

- 5.1.2.e

JenV

- (bekend bij 5.1.2.e)

BUza Directie Juridische Zaken (DJZ)

- 5.1.2.e [@minbuza.nl](mailto:5.1.2.e@minbuza.nl)
- 5.1.2.e [@minbuza.nl](mailto:5.1.2.e@minbuza.nl)
- Met als agenda-lid 5.1.2.e [@minbuza.nl](mailto:5.1.2.e@minbuza.nl)

Actie: Voor de zomer komt elke werkgroep interdepartementaal bijeen.

Plan van Aanpak Werkgroep Analyse Investeringsklimaat vonnis SHELL

Concept-plan van aanpak te bespreken dinsdag 29 juni in met de werkgroep.

Context

Vonnis-Shell 28 mei

Doel

Inventarisatie en analyse van de mogelijke gevolgen van Shell-vonnis op het investeringsklimaat.

Resultaten

Eindresultaat is een rapportage (incl tekstdelen voor TK-brief) met daarin de analyse van de gevolgen van het vonnis Shell op het investeringsklimaat in Nederland.

Tussenresultaten zijn bouwstenen voor de analyse op nader te bepalen vragen.

Vragen die aan de orde zijn:

- wat verstaan we onder investeringsklimaat?
- wat is de afbakening? Nederland, industrie inclusief electriciteitsbedrijven en de keten? Of specifiek basisindustrie?
- welke gevolgen zijn te onderscheiden? LPF, voorspelbaarheid en vertrouwen, etc
-
-

Planning

week 26:

- bijeenkomst VNO NCW 28 juni
- start werkgroep AI, bespreken plan van aanpak en specifiek de vragen inclusief werkverdeling (29 juni)

... cf planning kernteam

week 32:

- synthese

week 34:

- bespreking concept-analyse en aanbevelingen in de ACKE van 24 augustus

september: TK-brief

Organisatie

Werkgroep investeringsklimaat : 5.1.2.e (vz), 5.1.2.e
 (EZK-TOP), xxx AEP, 5.1.2.e (IenW), 5.1.2.e
 (BuZa-DIO), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e (SZW)
 Agendaleden van de werkgroep: 5.1.2.e (KE), 5.1.2.e (WJZ)

Rollen en taken werkgroepleden:

- 5.1.2.e : aansturing werkgroep en voorzitter bijeenkomsten
- 5.1.2.e en 5.1.2.e : zorgen voor de algehele coördinatie van de werkgroep en de planning van de bijeenkomsten. 5.1.2.e ondersteunt hen hierbij.
- Allen: leveren inhoudelijke inbreng en stellen concept-teksten voor de analyse.
- 5.1.2.e en 5.1.2.e : zorgen voor de synthese van de bouwstenen en uiteindelijke rapportage van de analyse.

Kernteam vonnis Shell: 5.1.2.e (vz kernteam), 5.1.2.e
 (vz werkgroep klimaatbeleid), 5.1.2.e (vz werkgroep juridisch)
 In het kernteam vindt afstemming plaats over de voortgang van de 3 werkgroepen.

Informatiebronnen:

- vonnis Shell
- stakeholders waaronder VNO NCW en bedrijfsleven
-
-

Aan

Directie Wetgeving en
Juridische Zaken

Behandeld door

5.1.2.e

@minezk.nl

Datum

7 juni 2021

Kenmerk

WJZ / 21155005

Kopie aan

Bijlage(n)

1

memo

Plan van aanpak Juridische analyse uitspraak
klimaatzaak Shell

CONCEPT

1. Inleiding

Op 26 mei 2021 heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in een zaak die zeven stichtingen en verenigingen, waaronder Milieudefensie, en ruim 17.000 individuele eisers hadden aangespannen tegen Royal Dutch Shell (Shell). Volgens deze eisers handelt Shell onrechtmatig en moet zij meer doen om CO₂-uitstoot te verminderen. De rechtbank heeft geoordeeld dat Shell gehouden is *het hare* te doen om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Shell is veroordeeld om via het concernbeleid het gezamenlijke jaarlijkse volume van de aan de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers verbonden CO₂-emissies zodanig te reduceren dat dit volume eind 2030 ten minste netto 45% lager ligt dan in 2019.

Vanuit het bedrijfsleven, de politiek en de media is er veel aandacht voor de uitspraak. Er spelen vragen over de uitspraak en wat de consequenties kunnen zijn voor andere bedrijven en het klimaatbeleid van de overheid.

In de ACKE van 3 juni jl. is het besluit genomen de uitspraak nader te analyseren. Deze nadere analyse vindt plaats in drie interdepartementale werkgroepen, waaronder één juridische werkgroep. Dit memo bevat het **(concept)** plan van aanpak voor de juridische werkgroep.

2. Doel en resultaat

Het doel van de juridische analyse is een inschatting te maken van de (juridische) consequenties van de uitspraak van de rechtbank. Met de analyseresultaten wordt beoogd te voorzien in de informatiebehoefte die is ontstaan naar aanleiding van de uitspraak. De resultaten van de analyse worden neergelegd in een nota voor de ACKE.

3. Te analyseren onderwerpen

Uit de uitspraak zijn 10 onderwerpen afgeleid die door de werkgroep nader worden geanalyseerd:

- A. Toepasselijk recht en territoriale werking uitspraak
- B. Mensenrechten en bedrijven
- C. Eigen verantwoordelijkheid bedrijven
- D. Eisen aan klimaatbeleid (van Shell)
- E. De wijze waarop de rechtbank de 'deelverantwoordelijkheid' van Shell invult

- F. Maatregelen om aan reductiebevel te voldoen
- G. Monitoren en beoordelen van de naleving van het reductiebevel
- H. Precedentwerking
- I. De mogelijkheden voor stichtingen/verenigingen om een collectieve vordering in te stellen (algemeen belangactie)
- J. Hoger beroep

In de bijlage is een eerste analyse van deze onderwerpen opgenomen en zijn tevens per onderwerp onderzoeksvragen beschreven.

[In het eerste overleg van de werkgroep worden deze onderwerpen en onderzoeksvragen besproken en waar nodig gewijzigd en/of aangevuld.]

4. Organisatie

De werkgroep bestaat uit juristen van EZK/LNV, JenV, BZ, IenW en FIN. De algehele coördinatie voor de juridische analyse wordt verzorgd door WJZ van EZK/LNV.

Leden werkgroep:

- 5.1.2.e (BZ)
- 5.1.2.e (BZ)
- 5.1.2.e (EZK – vz)
- 5.1.2.e (EZK)
- 5.1.2.e (IenW)
- 5.1.2.e (JenV)
- 5.1.2.e (FIN)

Agendalid:

- 5.1.2.e (EZK – beleid)
- 5.1.2.e (EZK – beleid)
- 5.1.2.e (IenW)
- 5.1.2.e (BZ)

5. Planning

Activiteit	Wie	Wanneer
1. Bespreken concept-plan van aanpak	Werkgroep	Week 26
2. Vaststellen plan van aanpak	Werkgroep	Week 26
3. Analyse o.b.v. onderzoeksvragen:	<i>[O.b.v. af te spreken verdeling]</i>	t/m week 28
4. Bespreken resultaten van de analyse	Werkgroep	Week 29
5. Nader analyse n.a.v. bespreking	<i>[O.b.v. af te spreken verdeling]</i>	t/m week 30
6. Opstellen concept-nota met analyseresultaten	EZK/WJZ	Week 31/32

Bijlage: Te analyseren onderwerpen

A. Toepasselijk recht en territoriale werking uitspraak

De Rome II verordening bepaalt welk recht van toepassing is op grensoverschrijdende niet-contractuele verbintenissen. Hoofregel is dat het toepasselijke recht op de niet-contractuele verbintenis die voortvloeit uit milieuschade of uit letsel- of vermogensschade als gevolg van milieuschade, wordt bepaald volgens de hoofregel in art. 4 lid 1. Op basis van deze bepaling is dat het recht van de Staat waar zich de milieuschade voordoet, ongeacht in welke Staat de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan en ongeacht in welke Staat dan wel Staten de indirecte gevolgen van die gebeurtenis zich voordoen. Art. 7 maakt hierop een uitzondering. De hoofregel van art. 4 lid 1 blijft op grond van art. 7 buiten toepassing, indien de eiser besluit zijn vordering uit milieuschade of uit letsel- of vermogensschade als gevolg van milieuschade te baseren op het recht van de Staat waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan.

Milieudefensie c.s. heeft zich op het standpunt gesteld dat het concernbeleid van Shell als schadeveroorzakende gebeurtenis moet worden gezien. Het concernbeleid van Shell leidt tot klimaatverandering en dat beleid wordt bepaald en vastgesteld door het in Nederland gevestigde bestuur. Onder gebruikmaking van het keuzerecht van artikel 7 Rome II heeft Milieudefensie c.s. de rechtbank verzocht het Nederlands recht toe te passen.

Shell heeft in de zaak bepleit dat haar concernbeleid niet kan worden gezien als de schadeveroorzakende gebeurtenis, omdat de vaststelling van beleid als zodanig geen schade veroorzaakt. Volgens Shell is de schadeveroorzakende gebeurtenis de daadwerkelijke CO₂-uitstoot, waardoor de rechtskeuze van Milieudefensie c.s. (gebaseerd op de schadeveroorzakende gebeurtenis) zou leiden tot toepasselijkheid van een veelheid van rechtsstelsels. De rechtbank is van oordeel dat de benadering van Shell een te enge benadering is, die niet past bij de kenmerken van de verantwoordelijkheid in verband met (dreigende) klimaatschade. De rechtbank is van mening dat de vaststelling van het concernbeleid van de Shell-groep door Shell als een zelfstandige schadeoorzaak geldt, die kan bijdragen aan (dreigende) klimaatschade. Shell heeft met het vaststellen van het concernbeleid *invloed op en controle over* de CO₂-uitstoot van de Shell-groep en van de zakelijke relaties van de Shell-groep, inclusief de eindgebruikers.

De uitspraak van de rechtbank is van toepassing op activiteiten of emissies in binnen en buitenland, die aan de Shell-groep gerelateerd zijn. Via wetgeving of bestuurlijke maatregelen zou een dergelijke verplichting niet mogelijk zijn, omdat het buiten de rechtsmacht van Nederland valt.

Vragen:

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing? [*JenV*]
2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade? [*JenV – IenW*]

B. Mensenrechten en bedrijven

In het Urgenda-arrest is door de Hoge Raad bepaald dat artikelen 2 en 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) bescherming bieden tegen de gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering. Milieudefensie c.s. kan zich niet direct tegenover Shell beroepen op deze EVRM-bepalingen, omdat Shell geen partij is bij het EVRM. Alleen staten zijn verdragspartij bij het EVRM.

Ondanks deze onmogelijkheid betreft de rechtbank deze mensenrechten wel bij de invulling van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*. De rechtbank verwijst hiervoor naar de UN Guiding Principles (UNGP) en ook andere soft law-instrumenten. De rechtbank stelt dat de in de UNGP (*soft law*) geformuleerde verantwoordelijkheid voor bedrijven om mensenrechten te respecteren een mondiale gedragsnorm is waaraan alle bedrijven geacht worden zich te houden, waar ze ook actief zijn. Ze staat los van het vermogen en/of de bereidheid van staten hun eigen verplichtingen inzake de mensenrechten na te komen en doet aan die verplichtingen niets af. Ze heeft voorrang boven de nationale wet- en regelgeving ter bescherming van de mensenrechten. Bedrijven kunnen dus niet volstaan met het volgen van de ontwikkelingen en de maatregelen die staten nemen; zij hebben een eigen verantwoordelijkheid.¹ De rechtbank stelt ook dat de Europese Commissie sinds 2011 verwacht dat Europese bedrijven voldoen aan de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren, zoals verwoord in de UNGP. De UNGP lenen zich daarom ervoor om als leidraad te dienen bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, aldus de rechtbank. Ook stelt de rechtbank dat vanwege de internationaal algemeen aanvaarde inhoud van de UNGP, het niet ter zake doet of Shell zich al dan niet heeft verbonden of gecommitteerd aan de UNGP.

De rechtbank stelt expliciet dat alle bedrijven een verplichting hebben om mensenrechten te respecteren. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, worden deze *soft law* principes juridisch afdwingbaar, zelfs -zo lijkt het- voor bedrijven die zich niet verbonden of gecommitteerd hebben aan de UNGP.

Ten aanzien van de bijdragen die bedrijven leveren aan (gevaarlijke) klimaatverandering, ziet de verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren er dus op dat bedrijven maatregelen dienen te nemen om inbreuken op mensenrechten te voorkomen of tegen te gaan.

Vragen:

1. Het EVRM brengt (positieve en negatieve) verplichtingen met zich voor verdragspartijen (staten). In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad geoordeeld dat de positieve verplichtingen van art. 2 en 8 EVRM ook zien op klimaatverandering. De Staat heeft in dat verband een deelverantwoordelijkheid en moet *het zijne* doen. De HR oordeelt dat het in de eerste plaats aan de regering is om te oordelen wat "het zijne" is en dat de rechter zich terughoudend dient op te stellen. De rechter kan wel beoordelen of de Staat minder maatregelen neemt dan 'evident de ondergrens van zijn aandeel'. Hoe verhoudt deze terughoudende opstelling van de HR zich tot de uitspraak van de rechtbank? [EZK]
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven? [JenV – BZ]
3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie)? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? [JenV – EZK]

¹ R.o. 4.4.13.

4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren? [*JenV – BZ*]

5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn *soft law* principes op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal *gewoonterecht*? [*BZ*]

C. Eigen verantwoordelijkheid voor bedrijven

Er kan pas sprake zijn van een (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, als er sprake is van een causaal verband tussen -in dit geval- het concernbeleid van Shell en het (dreigend) optreden van risico's van klimaatverandering. Het feit dat Shell op zichzelf klimaatverandering niet tegen kan gaan, is voor de rechtbank geen reden om af te zien van het opleggen van een reductieverplichting. De rechtbank sluit hiervoor aan bij de *fair share*-benadering die ook door de Hoge Raad is gevolgd in het Urgenda-arrest² en stelt dat Shell een eigenstandige (deel)verantwoordelijkheid heeft *het hare* te doen ten aanzien van emissies waar zij *controle en invloed over* heeft, om (gevaarlijke) klimaatverandering tegen te gaan.³

Uit de uitspraak volgt dat bedrijven een eigen juridische verantwoordelijkheid hebben om (gevaarlijke) klimaatverandering tegen te gaan, naast de verantwoordelijkheden die staten hebben. Bedrijven kunnen niet volstaan met het volgen van de ontwikkelingen in de maatschappij en voldoen aan de regelgeving in de landen waarin ze actief zijn.⁴

Shell heeft in de procedure een beroep gedaan op de vrijwarende werking van het Europese emissiehandelssysteem (ETS) en andere, elders ter wereld vergelijkbare emissiehandelssystemen. De rechtbank overweegt specifiek over deze emissiehandelssystemen dat deze systemen geen afbreuk doen aan de eigenstandige verplichtingen die Shell heeft om een emissiereductie te realiseren overeenkomstig het opgelegde reductiebevel. Ten aanzien van het deel van de emissies van de Shell-groep die onder de werking van emissiehandelssystemen vallen, hebben deze handelssystemen voor Shell wel een vrijwarende werking. Die vrijwarende werking is echter beperkt. Shell kan zich niet beroepen op de vrijwarende werking van emissiehandelssystemen voor zover deze systemen een minder verstrekkende emissiereductie met zich brengen dan de op Shell rustende verplichting om in 2030 een netto reductie van ten minste 45% CO₂-uitstoot ten opzichte van 2019 te realiseren. Ook het feit dat Shell over andere vergunningen beschikt, heeft geen vrijwarende werking en doet dus niet af aan de reductieverplichting van Shell.

Uit de uitspraak volgt dat ook in het geval een bedrijf voldoet aan haar wettelijke verplichtingen en beschikt en handelt overeenkomstig publiekrechtelijke toestemmingen, er toch sprake kan zijn van een veroordeling in het civielrechtelijk spoor, omdat de invulling van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm* verder reikt dan het wettelijk kader. Dat brengt rechtsonzekerheid met zich.

Vragen

² R.o. 5.7.1. e.v.

³ R.o. 4.4.52.

⁴ R.o. 4.4.52.

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? [EZK – JenV]
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verder gaat dan het voldoen aan wet- en regelgeving? [PM]
3. Hoe wordt de stelling beoordeeld dat de uitspraak rechtsonzekerheid met zich brengt, omdat voor bedrijven niet duidelijk is welke eigenstandige verplichtingen ze naast het voldoen aan wet- en regelgeving hebben om aan de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm* te voldoen? Kan deze rechtsonzekerheid zich, naast klimaat, ook op andere terreinen voordoen? [JenV]

D. Eisen aan klimaatbeleid (van Shell)

Shell heeft de klimaatambities voor de Shell-groep in 2019 en 2020 aangescherpt. Shell streeft ernaar in 2050 klimaatneutraal te zijn. De rechtbank oordeelt dat het huidige beleid van Shell weinig concreet is, nog nadere uitwerking vergt en niet-bindende voornemens voor de lange termijn (2050) bevat. Ook zijn de 'ambities' en 'intenties' van Shell niet onvoorwaardelijk, maar afhankelijk gesteld van het tempo waarmee de mondiale maatschappij in de richting van de klimaatdoelstellingen van de Overeenkomst van Parijs beweegt. De rechtbank leidt hieruit af dat Shell zich het recht voorbehoudt om bij een tragere beweging van de maatschappij ook de Shell-groep een minder snelle energietransitie te laten doormaken. Shell volgt de ontwikkelingen in de maatschappij en kent aan staten en anderen een voortrekkersrol toe. Daarmee miskent Shell, naar het oordeel van de rechtbank, haar eigen verantwoordelijkheid die vergt dat zij haar reductieverplichting actief effectueert via het concernbeleid van de Shell-groep.

Vragen:

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? [EZK]
2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? [EZK]

E. De wijze waarop de rechtbank de 'deelverantwoordelijkheid' van Shell invult

In haar vordering heeft Milieudefensie voor het formuleren van de door haar gestelde reductieverplichting van Shell (ten minste 45% emissiereductie in 2030 t.o.v. 2019) aansluiting gezocht bij de Overeenkomst van Parijs. De rechtbank overweegt dat de doelstellingen van deze overeenkomst zijn ontleend aan IPCC-rapporten en dat deze doelstellingen de weerslag vormen van de best beschikbare wetenschappelijke bevindingen in de klimaatwetenschap. De rechtbank leidt uit het SR1.5-rapport van het IPCC af dat alleen reductiepaden die voorzien in een reductie van CO₂-uitstoot in 45% netto ten opzichte van het niveau van 2010 mondiaal een zo groot mogelijke kans geven om de ernstigste gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Ook wordt uitgebreid ingegaan op het carbon budget dat er nog beschikbaar is om de opwarming te beperken tot 1,5°C of 2°C.⁵ De rechtbank overweegt dat gelet op de breed gedragen consensus dat de opwarming tot 1,5°C beperkt dient te blijven, moet worden gekozen voor

⁵ In de procedure tussen Urgenda en de Staat is door Urgenda ook de nadruk gelegd op de carbon budget-benadering.

reductiepaden waarin de CO₂-uitstoot mondiaal in 2030 met netto 45% is teruggebracht ten opzichte van 2010 en in 2050 met netto 100%. De rechtbank stelt ook op basis van het Oxford-rapport⁶ dat er internationaal brede consensus is dat ieder bedrijf zelfstandig naar het doel van netto nul emissies in 2050 toe moet werken.

De reductiepaden die de rechtbank presenteert, zijn mondiaal en zeggen nog niets over wat van Shell mag worden verwacht. De rechtbank stelt daarover dat van Shell veel mag worden verwacht, als belangrijke speler in de markt voor fossiele brandstoffen en als verantwoordelijk voor een substantiële CO₂-uitstoot die groter is dan de uitstoot van vele staten. De rechtbank komt op basis hiervan tot een reductiedoelstelling voor Shell van ten minste 45% in 2030 t.o.v. 2019. De rechtbank heeft 2019 als basisjaar genomen omdat dit in de vorderingen van Milieudefensie c.s. is opgenomen. Een reductiedoelstelling met 2019 als basisjaar sluit volgens de rechtbank voldoende aan bij de breed gedragen consensus dat het beperken van de opwarming tot 1,5°C vereist dat de mondiale CO₂-uitstoot in 2030 met netto 45% moet zijn teruggebracht ten opzichte van 2010. Dat een reductiedoelstelling van 45% in 2030 t.o.v. 2019 passend is bij de deelverantwoordelijkheid die Shell heeft, wordt in de uitspraak niet nader onderbouwd.

Vragen:

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? [EZK]
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? [EZK]
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? [EZK]
4. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? [EZK]
5. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak? [EZK – BZ]

F. Maatregelen om aan het reductiebevel te voldoen

Shell is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. Shell kan daarbij ook (deels) kiezen voor maatregelen om broeikasgasemissies te compenseren door carbon sinks of het afvangen en opslaan (dan wel gebruiken) van CO₂.

⁶ Bron

Shell is ook vrij om het reductiepad te kiezen dat ze wil volgen om de opgelegde reductiedoelstelling te halen.⁷

Vragen

1. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? [JenV]

2. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO₂-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO₂-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) [EZK]

G. (Niet) naleving van het reductiebevel

Bij een mogelijke niet-naleving van het reductiebevel is het aan Milieudefensie c.s. om aannemelijk te maken dat het bevel niet wordt nagekomen en aan Shell om gegevens of data over emissies te verstrekken waaruit blijkt dat het vonnis wel wordt nageleefd. Omdat het een zaak tussen private partijen betreft, heeft de Nederlandse overheid in dit verband geen enkele rol.

De rechtbank heeft geen dwangsommen aan het reductiebevel gekoppeld. Indien Milieudefensie c.s. van mening is dat Shell te weinig doet, zouden ze naar de rechter kunnen stappen en een dwangsom kunnen vorderen om Shell ertoe te bewegen alsnog de nodige stappen te zetten tot nakoming van het bevel.

Vragen

-

H. Precedentwerking

Het betreft een rechtszaak tussen Milieudefensie c.s. en Shell. De ongeschreven zorgvuldigheidsnorm is alleen ingevuld voor Shell en de reductieverplichting die door de rechtbank is opgelegd geldt alleen voor Shell.

Wel stelt de rechtbank in haar vonnis dat de verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren, niet alleen voor Shell, maar voor alle bedrijven geldt. Gelet op de bewoordingen van de rechtbank, dat Shell het hare moet doen ten aanzien van emissies waar zij *controle of invloed*⁸ over heeft, ligt het in de lijn der verwachting dat de uitspraak ook uitstraling heeft naar andere bedrijven.⁹ De zaak is door veel partijen in binnen en buitenland gevolgd en de rechtbank heeft ook een Engelse vertaling van de uitspraak gepubliceerd.¹⁰ Milieudefensie c.s. en ook andere partijen zullen deze uitspraak benutten om andere bedrijven ook te dwingen om de CO₂-uitstoot te reduceren.

In de zaak is het concernbeleid van Shell als schadeoorzaak aangemerkt en is aan de beleidsbepalende positie van het moederbedrijf waarde toegekend. Als een rechter in een ander land in een vergelijkbare zaak geen reductiebevel op zou leggen, kan dat tot scheve verhoudingen leiden.

⁷ R.o. 4.4.29.

⁸ R.o. 4.4.22 e.v.

⁹ Zie ook blog Pels Rijcken.

¹⁰ Verwijzing opnemen.

Over de hele wereld is een forse toename van het aantal klimaatzaken te zien, waarbij de procedures zich niet meer alleen tegen overheden richten, maar ook in toenemende mate tegen ondernemingen.

Een vergelijkbare zaak speelt momenteel in Frankrijk. In januari 2020 hebben diverse steden, lokale autoriteiten en NGO's een zaak tegen Total gestart, met als doel dat Total wordt gedwongen de uitstoot van broeikasgassen drastisch te verminderen. Mensenrechten spelen in die procedure ook een rol.¹¹

Vragen:

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtzaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? [EZK]

I. De mogelijkheden voor stichtingen/verenigingen om een collectieve vordering in te stellen (algemeen belangactie)

Milieudefensie e.a. hebben hun vordering ingesteld in collectieve procedure (als algemeen-belangactie). De rechtbank toetst de ontvankelijkheid van die vordering aan artikel 3:305a BW (oud). Die bepaling maakt het voor een stichting of vereniging mogelijk om een collectieve vordering in te stellen ter bescherming van de "gelijksoortige belangen" van een groep belanghebbenden.

De rechtbank past het 'oude' collectieve actierecht toe. Per 1 januari 2020 is een nieuw regime voor collectieve acties in werking getreden.

Vragen:

1. Welke wijzigingen zijn er per 1 januari 2020 doorgevoerd? [JenV]
2. Zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt? [JenV]

J. Hoger beroep

Shell en Milieudefensie kunnen tegen de uitspraak van de rechtbank hoger beroep instellen. Als er hoger beroep wordt ingesteld dan wordt de zaak opnieuw behandeld door een hogere rechter; het gerechtshof.

Vragen:

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria? [JenV - allen]
2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet? [allen]

¹¹ Verwijzing opnemen.

Interdepartementale werkgroep analyse gevolgen (inter)nationaal klimaatbeleid vonnis Shell

Agenda eerste bijeenkomst

Leden: 5.1.2.e (LNV), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (EZK/TOP), 5.1.2.e (EZK/Klimaat)

Agendaleden: 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (EZK/WJZ), 5.1.2.e (EZK/TOP)

Voorzitter: 5.1.2.e (EZK/Klimaat)

1. Taakomschrijving
2. Planning & achtervang
3. Wvttk

Hoofdpunten 28 juni avondbijeenkomst VNO/ bedrijfsleven en EZK.

Aanwezig:

5.1.2.e , DSM; 5.1.2.e , ASML; 5.1.2.e , Johnson en Johnson;
 5.1.2.e en 5.1.2.e , Unilever; 5.1.2.e , Rijkswaam; 5.1.2.e
 en 5.1.2.e , FrieslandCampina; 5.1.2.e , NXP; 5.1.2.e , KLM;
 5.1.2.e (Vz), 5.1.2.e , VNO; 5.1.2.e
 , EZK.

Analyse van VNO werd onderschreven

- Er is wel meer onzekerheid, vooral bij buitenlandse boards en aandeelhouders zijn er vragen over wat er in NL gebeurt.
- Geen van bedrijven heeft al een brief van Milieudefensie ontvangen. FrieslandCampina en KLM weten dat zij bij Milieudefensie op de radar staan.

Belangrijkste punten uit de discussie en aanvullingen op de VNO-analyse

- Er zijn vooral zorgen over invulling open normen/standaarden en rechtszekerheid daarover; welke standaarden en normen moet je hanteren, wanneer is het goed genoeg? hoe omgaan met afspraken en convenanten.
- Bij invullen in regelgeving of vaststellen standaarden was de oproep om dit zo internationaal mogelijk te doen. Minimaal EU maar liefst wereldwijd. Normen geven rechtszekerheid en LPF. EZK: mogelijk is Corporate Governance Code een oplossing?
- In discussie kwam ook naar voren dat het nog lastig wordt afspraken internationaal te maken. Politiek wil toch graag Nederlandse kop/invulling. Hierbij aangeven dat deze problemen alleen internationaal op te lossen zijn. Nederland is te klein om dit op te lossen en de keten is internationaal. Deze boodschap moet naar de politiek.
- Algemeen werd (met name door 5.1.2.e) aangegeven dat dit weer een signaal is dat grote bedrijven politiek/maatschappelijk gezien worden als probleem ipv de oplossing.
- De mogelijke verbreding van de rechtsgang naar andere issues zoals verpakkingen (Unilever) maar ook beschikbaarheid vaccins (Johnson en Johnson) is een algemeen zorgpunt.

Opvallend

- De meeste bedrijven gaan er vanuit dat de ESG voldoende up to date zijn en er geen aanscherping nodig is. Bedrijven zien de uitspraak niet als een kans of stimulans om actief voorop te gaan lopen? Friesland Campina was enige bedrijf dat zich hierover actief uitsprak.

Voorbereiding Avondoverleg VNO MKB Shell Casus

Datum en Tijd	19.00-20.00		
Locatie	Teams		
Agendapunten	Tijdstip		
	19:00 uur - 19:05	Welkom 5.1.2.e	- Gedachtenwisseling over de mogelijke gevolgen casus. Input voor proces EZK naar TK - Bedrijven die mogelijk effect zouden kunnen hebben - Breedte economie
	19:05-19:10	Toelichting 5.1.2.e	Waar is EZK mee bezig, wat is de tijdlijn, wat is stand van denken
	19:10-19:25	Presentatie 5.1.2.e	eerste bevindingen VNO-NCW
	19:25-19:50	Ronde deelnemende bedrijven	Vragen: - Herkend u de analyse - Ziet u andere aspecten
	19:50-19:55	Eerste Reactie 5.1.2.e	Hoe gaat EZK verder
	19:55-20:00	Afsluiting 5.1.2.e	Vervolg, september vervolg?
Doel overleg	Hoe ziet VNO en Top bedrijfsleven de gevolgen van het vonnis		
Kernboodschappen	• De overheid is hierbij geen partij en op het eerste oog vloeien er geen (juridische) verplichtingen voor ons voort uit het vonnis. • Er wordt een analyse gemaakt om te kijken of er als gevolg van deze uitspraak beleidswijzigingen wenselijk zijn. Daarbij wordt in interdepartementale werkgroepen gekeken naar de mogelijke consequenties langs drie sporen: voor (internationaal) klimaatbeleid, voor het investerings/vestigingsklimaat en naar mogelijke juridische gevolgen. • In bijlage 1 staat onder mijlpalen de planning. Doel is om na de zomer een eerste analyse afgerond te hebben en komt er een brief aan de Tweede Kamer. • Rond het vonnis moet in het achterhoofd gehouden worden dat dit een vonnis in eerste aanleg is, waartegen beroep open staat waardoor de mogelijkheid bestaat dat het vonnis van de rechtbank Den Haag (deels) gewijzigd wordt. Zeker rond de 45% bestaan twijfels of de rechter in hoger beroep daar het zelfde over oordeelt omdat de IPPC aangeeft dat verschillende sectoren verschillende opgaven hebben en ook rond de scope opgave 3 bestaan twijfels of dit juridisch overeind blijft. • U kunt geen inhoudelijke uitspraken doen over het vonnis zelf alleen voer de gevolgen van het vonnis • In bijlage 2 staat samenvatting van het stuk van VNO.		
Te vermijden			
Achtergrondstukken in de bijlage	1. Mijlpalen 2. Samenvatting VNO 28 juni 3. VNO 25-06 Eerste analyse Klimaatzaak Shell 4. Sheets VNO 25-06 klimaatzaak		

Voorbereiding Avondoverleg VNO MKB Shell Casus

Deelnemers vanuit EZK: DG B&I, 5.1.2.e en 5.1.2.e

Datum en Tijd	19.00-20.00		
Locatie	Teams		
Agendapunten	Tijdstip	Agendapunt	Annotatie
	19:00 uur - 19:05	Welkom 5.1.2.e	- Gedachtenwisseling over de mogelijke gevolgen casus. Input voor proces EZK naar TK - Bedrijven die mogelijk effect zouden kunnen hebben - Breedte economie
	19:05-19:10	Toelichting 5.1.2.e	Waar is EZK mee bezig, wat is de tijdlijn, wat is stand van denken
	19:10-19:25	Presentatie 5.1.2.e (VNO NCW)	eerste bevindingen analyse VNO-NCW
	19:25-19:50	Ronde deelnemende bedrijven	Vragen: - Herkent u de analyse - Ziet u andere aspecten
	19:50-19:55	Eerste Reactie 5.1.2.e	Hoe gaat EZK verder
	19:55-20:00	Afsluiting 5.1.2.e	Vervolg, september vervolg?
Doel overleg	Hoe ziet VNO en Top bedrijfsleven de gevolgen van het Shell-vonnis		
Kernboodschappen	<u>Voorstel interventie vanuit EZK:</u> U wordt twee keer om een bijdrage gevraagd, zowel bij de introductie en bij de afsluiting. Hoofdlijn van uw inzet: u kunt de stand van zaken proces vanuit EZK aangeven en verder vooral aanhoren en luisteren naar de analyse VNO NCW en meningen vanuit bedrijfsleven. In uw reactie sluit u aan bij de informatie zoals die ook met de Tweede Kamer is gedeeld. Hoofdlijnen van uw reactie: • Ook de Rijksoverheid zal in de zomer een analyse maken. De planning is een Tweede Kamer brief na de zomer (september) met een eerste analyse. Verder kunt u aangeven: • De overheid is hierbij geen partij en op het eerste oog vloeien er geen (juridische) verplichtingen voor ons voort uit het vonnis. • Er wordt een analyse gemaakt om te kijken of er als gevolg van deze uitspraak beleidswijzigingen wenselijk zijn. Daarbij wordt in drie interdepartementale werkgroepen gekeken naar de mogelijke consequenties langs drie sporen: voor (internationaal) klimaatbeleid, voor het investerings/vestigingsklimaat en naar mogelijke juridische gevolgen.		

	Toelichting: • In het achterhoofd houden dat dit een vonnis in eerste aanleg is, waartegen beroep open staat en de mogelijkheid bestaat dat het vonnis van de rechtbank Den Haag (deels) gewijzigd wordt. Vooral over de 45% bestaan twijfels of de rechter in hoger beroep hetzelfde oordeel zal vellen. IPPC geeft aan dat verschillende sectoren verschillende opgaven hebben, ook ten aanzien van de scope opgave 3 bestaan twijfels of dit juridisch overeind blijft. • U kunt geen inhoudelijke uitspraken doen over het vonnis zelf alleen over de gevolgen van het vonnis
Te vermijden	Niet vooruit lopen op politieke besluitvorming en niet vooruit lopen op de eigen analyse
Achtergrondstukken in de bijlage	1. Bijlage 1 Planning en mijlmalen EZK ter info 2. Bijlage 2 Samenvatting analyse VNO 28 juni 3. Bijlage 3 Eerste analyse Klimaatzaak Shell VNO 25-06 4. Bijlage 4 Sheets VNO 25-06 klimaatzaak

Mijlpalen

Korte termijn	Wie	datum	stvtz
Kamervragen GroenLinks	Lead Top ism klimaat en WJZ mede ondertekeningen Buza	Uitstelbrief voor zomer reces	Vragen liggen voor ondertekening bij BUZA
Kamervragen PVV	Lead Top ism klimaat en WJZ mede ondertekeningen Buza	Uitstelbrief voor zomer reces	Vragen liggen voor ondertekening bij BUZA
Kamerbrief over Shell zaak met name procedureel	Lead Top ism klimaat WJZ,		Zit in de lijn
Voor de zomer			
Starten met werkgroepen	5.1.2.e		Voorzitters bijeenroepen
Werkgroep juridisch analyse	Voorzitter WJZ 5.1.2.e	Voor de zomer start bijeenkomst	Departementen Hebben zich aangemeld
Werkgroep internationaal klimaat	Voorzitter 5.1.2.e	Voor de zomer start bijeenkomst	Departementen Hebben zich aangemeld
Werkroep investeringsklimaat	Voorzitter 5.1.2.e	Voor de zomer start bijeenkomst	Departementen Hebben zich aangemeld
ACKE 22 juni	5.1.2.e	Terugmelding nog aanleveren	
strategieseminar n.a.v. de klimaatzaak Shell.	Lead AEP	5.1.2.e en 5.1.2.e aanwezig programma moet nog	donderdag 15 juli van 13.00-14.30u
Overleg met maatschappelijke actoren			
VNO-NCW En bedrijfsleven	Lead Top	Voor de zomer	Datum moet geprikt Agenda 5.1.2.e leidend
NGO	Lead klimaat		
Kamerbrief met uitgebreidere analyse	Lead Top gebruik van resultaten werkgroepen en maatschappelijke actoren	September	

Bijlage 2: Samenvatting analyse VNO

VNO NCW heeft in haar analyse bekeken hoe de doorwerking van het vonnis is op het vestigingsklimaat.

Kort samengevat:

Het vonnis leidt tot onzekerheid en heeft invloed op vestigingsklimaat, omdat bedrijven er op dit moment vanuit gaan dat *license to operate* wordt ingevuld met publiekrechtelijke vergunningen, waaronder ETS.

VNO benadrukt wel dat er nu één vonnis is van één rechtbank in Nederland, dat nog in hoger beroep en cassatie kan worden getoetst.

Ook andere bedrijven kunnen worden gedagvaard, **maar** dan zijn er wel voorwaarden.

1. een bedrijf moet het concernbeleid bepalen,
2. een bedrijf moet een groot aandeel hebben in de schade-oorzaak en invloed hebben op toeleveranciers en afnemers
3. een bedrijf moet bijdragen aan een groot, urgent en universeel erkend gevaar in Nederland.

VNO geeft daarbij aan dat het voeren van klimaatbeleid via de burgerlijke rechter niet efficiënt lijkt en geen garantie biedt voor een level playing field, aangezien alleen die bedrijven actie hoeven te ondernemen die worden veroordeeld. Het kan zelfs averechts werken als een bedrijf wordt gedwongen activiteiten te beëindigen, waarna die worden overgenomen door een minder duurzame partij.

Eerste analyse Klimaatzaak Shell

5.1.2.e – 5.1.2.e 25 juni 2021

Samenvatting vonnis

De rechtbank Den Haag beveelt Royal Dutch Shell (RDS) om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot van de Shell-groep (*resultaatsverplichting*), haar toeleveranciers en afnemers (*zwaarwegende inspanningsverplichting*) eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019. Dat volgt uit de voor RDS geldende ongeschreven zorgvuldigheidsnorm (art. 6:162 BW), die de rechtbank heeft ingevuld aan de hand van de feiten, breed gedragen inzichten en internationaal aanvaarde standaarden, zoals het mensenrecht op leven en een ongestoord gezinsleven. De reductieverplichting ziet op de gehele energie-portefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijk volume van alle emissies (Scope 1, 2 en 3). RDS mag zelf bepalen hoe daaraan invulling wordt gegeven. De rechtbank vindt *niet* dat RDS deze verplichting nu al schendt. RDS heeft het beleid van de Shell-groep aangescherpt en is bezig dat uit te werken. Omdat het beleid volgens de rechtbank niet concreet is, vele voorbehouden kent en uitgaat van het volgen van de maatschappelijke ontwikkelingen in plaats van een eigen verantwoordelijkheid om te zorgen voor CO₂-reductie, oordeelt de rechtbank dat sprake is van een dreigende schending van de reductieverplichting.¹

Analyse

In deze analyse is met het oog op het vestigingsklimaat in Nederland gekeken naar de gevolgen die dit vonnis – als het in stand zou blijven - zou kunnen hebben voor andere bedrijven dan RDS en andere onderwerpen dan klimaatverandering. In Frankrijk loopt een vergelijkbare zaak tegen Total. Milieu heeft al contact opgenomen met een aantal bedrijven in Nederland.

Daarbij is het wel goed om voor ogen te houden, dat het op dit moment gaat over één vonnis van één rechtbank in Nederland, die nog in hoger beroep en cassatie kan worden getoetst. Een andere rechtbank kan op basis van dezelfde rechtsregels tot andere conclusies komen. Er is een groot aantal overwegingen van de rechtbank, die ook anders hadden kunnen uitvallen, zoals met betrekking tot het bevel ten aanzien van de Scope 2 en 3 emissies.

Meer zekerheid kan eigenlijk alleen worden verkregen als hoger beroep bij het Gerechtshof en cassatie bij de Hoge Raad wordt aangetekend. Rechtbanken hoeven zich immers niet te houden aan dit vonnis, maar houden zich wel aan arresten van de Hoge Raad.

Gevaarlijke klimaatverandering

De rechtbank neemt als uitgangspunt het Akkoord van Parijs. Dat vormt de weerslag van een universeel gedragen en geaccepteerde norm, die het algemeen belang beschermt van het voorkomen van een gevaarlijke klimaatverandering. De aanpak daarvan is urgent. Niet alleen staten, maar ook bedrijven moeten volgens de rechtbank zorgen dat de doelstelling van het Akkoord worden gehaald. Klimaatverandering heeft ernstige en onomkeerbare gevolgen voor de ingezetenen van Nederland. De rechtbank beoordeelt de reductieverplichting van RDS dan ook tegen het zeer groot gevaar met een grote kans op schade voor Nederlandse ingezetenen.

¹ Rechtbank Den Haag, 26 mei 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337. Zie met name r.o. 4.1.4.

Voorlopige conclusie: een bedrijf moet bijdragen aan een groot, urgent, universeel erkend gevaar.

Ongeschreven zorgvuldigheidsnorm

De reductieverplichting van RDS is gebaseerd op de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm van art. 6:162 BW. Die houdt in dat handelen in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt onrechtmatig is. Volgens de rechtbank vloeit uit deze norm voort, dat RDS bij het vaststellen van het concernbeleid voor de Shell-groep de in het maatschappelijk verkeer vereiste zorgvuldigheid in acht dient te nemen (r.o. 4.4.1).

Deze ongeschreven norm geldt al sinds 1919 en moet elke keer door de rechter worden ingevuld. In deze zaak betreft de rechtbank 14 aspecten, waaronder de volgende in het oog springen:

1. **Beleid**

RDS bepaalt het algemene beleid van de Shell-groep.

2. **Grote CO₂-uitstoot**

De Shell-groep is wereldwijd verantwoordelijk voor een substantiële CO₂-uitstoot (Scope 1, 2 en 3).

3. **Mensenrechten**

De ernstige en onomkeerbare gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering vormen een bedreiging voor mensenrechten van Nederlandse ingezetenen; het gaat met name om het recht op leven en een ongestoord gezinsleven. Ook uit de UN Guiding Principles kan worden afgeleid dat internationaal algemeen wordt aanvaard, dat bedrijven, waar ze ook actief zijn, mensenrechten niet alleen moeten respecteren, maar ook negatieve gevolgen op mensenrechten actief moeten aanpakken.

4. **Waardeketen**

De rechtbank oordeelt dat internationaal breed wordt onderschreven dat bedrijven ook verantwoordelijkheid dragen ten aanzien van Scope 2 en 3-emissies. RDS kan via het inkoopbeleid controle uitoefenen op toeleveranciers en bepaalt uiteindelijk het energiepakket voor afnemers.

5. **ETS**

RDS heeft geen aanvullende verplichting ten aanzien van Scope 1 en 2 emissies in de EU die onder het ETS vallen. Dat zijn Scope 1 emissies van Shell-groep in de EU en Scope 3 emissies in de EU van de eindverbruikers van door de Shell-groep geproduceerde en verkochte producten die worden afgedekt door het ETS-systeem.

In theorie zou de wetgever de rechter kunnen verbieden om te toetsen op maatschappelijke zorgvuldigheid, maar het lijkt ons niet realistisch om de klok een eeuw terug te draaien. Bovendien lijkt het ook niet wenselijk om bedrijven deze flexibele grond voor onrechtmatige daad uit handen te nemen.

Voorlopige conclusie: een bedrijf moet het algemene beleid bepalen, een groot aandeel hebben in de schadeoorzaak en invloed hebben op toeleveranciers en afnemers.

Kunnen andere bedrijven worden gedagvaard?

In zaken met een internationaal karakter zal de rechter zich moeten afvragen of hij bevoegd is en welk recht van toepassing is. Het antwoord op die vraag vindt hij in verdragen of EU-verordeningen. De wetgever mag daarvan niet afwijken. In beginsel mag de zaak aanhangig worden gemaakt bij de rechter in het land waar de (klimaat)schade zich voordoet. In dit verband is relevant, dat de rechtbank oordeelt dat *iedere uitstoot van CO₂ en andere*

broeikasgassen, waar ook ter wereld en op welke wijze ook veroorzaakt, bijdraagt aan (een toename van) de gestelde (dreigende) klimaatschade. We onderscheiden drie gevallen:

- a. Hoofdkantoor in Nederland veroorzaakt schade in Nederland. In dat geval is de Nederlandse rechter bevoegd en het Nederlands recht van toepassing. Dit geval doet zich voor in het vonnis.
- b. Hoofdkantoor buiten Nederland. Nederlandse rechter kan bevoegd zijn en Nederlands recht van toepassing, maar het vonnis zal in het buitenland alleen worden erkend en ter uitvoer kunnen worden gelegd, als daarover een verdrag is gesloten of er een EU-verordening geldt. Dat is volgens ons niet het geval als het om de USA gaat.
- c. Hoofdkantoor (moeder) buiten Nederland, maar dochter(s) in Nederland. De rechter is bevoegd als de dochter(s) worden gedagvaard. De moeder kan eventueel mede gedagvaard worden, maar voor de tenuitvoerlegging van dat bevel tegen de moeder geldt hetzelfde als onder b.

Voorlopige conclusie: ook andere bedrijven kunnen worden gedagvaard voor het veroorzaken van gevaarlijke klimaatschade in Nederland, maar de vraag is welke bedrijven zullen voldoen aan dezelfde eisen, die de rechtbank ten aanzien van RDS hanteert over het voldoen aan de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm.

Zou een soortgelijk bevel ook kunnen worden gegeven als het gaat om andere onderwerpen dan klimaat en CO2?

Schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm (art. 6:162 BW), die inhoudt dat handelen in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt onrechtmatig is, kan zich ook voordoen als het gaat om andere mensenrechten of andere onderwerpen, zoals biodiversiteit.

Mag de Nederlandse rechter een grensoverschrijdend bevel geven?

De rechter kan en mag een grensoverschrijdend bevel geven in de vorm van een gebod of verbod. Iets anders is of het bevel in het buitenland wordt erkend en dus ten uitvoer kan worden gelegd (zie hiervoor). In het geval van RDS speelt dit niet, want als RDS het bevel niet uitvoert, zal Milieudefensie een dwangsom vragen tegen RDS. Het is dan aan RDS om te bepalen hoe wereldwijd aan het bevel wordt voldaan om verbeurte van de dwangsom te voorkomen.

Voorlopige conclusie

Het vonnis van de rechtbank leidt tot onzekerheid voor bedrijven die zich in Nederland willen vestigen. Op dit moment is de *license to operate* van een bedrijf normaliter gebaseerd op een publiekrechtelijke vergunning, waaronder ETS. De voorschriften van een vergunning worden toch vaak gezien als een invulling van de zorgvuldigheidsnorm. Het bedrijfsleven lijkt niet gediend met een gedetailleerde invulling van de nu ongeschreven zorgvuldigheidsnorm.

In het geval van Shell is sprake van een substantiële CO₂-uitstoot. Bedrijven die behoren tot de grote emittenten moeten zeker oppassen. Maar wij durven niet te zeggen waar de grens ligt. Uit het vonnis volgt niet dat alleen in geval van een substantiële CO₂-uitstoot bedrijven gevaar lopen een bevel opgelegd te krijgen.

In het geval van Shell is sprake van het bepalen van het concernbeleid (door RDS). Het al dan niet bepalen is o.i. van belang voor de mate van verstrekkendheid van het vonnis. Het vonnis zegt niet dat als je geen concernbeleid bepaalt, je geen risico loopt. Integendeel, het vonnis bevat aanwijzingen die erop zouden kunnen duiden dat tussenholdings of

dochtermaatschappijen ook getroffen zouden kunnen worden door een bevel, zij het minder vergaand.

De onzekerheid ontstaat met name als gevolg van het feit, dat dit vonnis van de rechtbank als vaststaand wordt aangenomen. Maar ook als dat het geval zou zijn, lijken de gevolgen voor het vestigingsklimaat vooralsnog beperkt: 'een bedrijf moet het concernbeleid bepalen, een groot aandeel hebben in de schadeoorzaak en invloed hebben op toeleveranciers en afnemers' en 'een bedrijf moet bijdragen aan een groot, urgent, universeel erkend gevaar in Nederland'.

Dat alles neemt niet weg, dat het voeren van klimaatbeleid via de burgerlijke rechter niet efficiënt lijkt en geen garantie biedt voor een level playing field, aangezien alleen die bedrijven actie hoeven te ondernemen die worden veroordeeld. Het kan zelfs averechts werken, als een bedrijf wordt gedwongen activiteiten te beëindigen, waarna die worden overgenomen door een minder duurzame partij.

Klimaatzaak RDS

eerste analyse

20

Samenvatting

De rechtbank Den Haag beveelt Royal Dutch Shell (RDS) om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot van de Shell-groep (*resultaatsverplichting*), haar toeleveranciers en afnemers (*zwaarwegende inspanningsverplichting*) eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019. Dat volgt uit de voor RDS geldende ongeschreven zorgvuldigheidsnorm.

De reductieverplichting ziet op de gehele energie-portefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijk volume van alle emissies (Scope 1, 2 en 3). RDS mag zelf bepalen hoe daaraan invulling wordt gegeven.

RDS schendt deze verplichting niet, heeft het beleid van de Shell-groep aangescherpt en is bezig dat uit te werken.

Er is wel sprake van *dreigende schending*, want het beleid is niet concreet genoeg. RDS volgt de maatschappelijke ontwikkelingen in plaats van de eigen verantwoordelijkheid te nemen om voor CO₂-reductie te zorgen. Vandaar het bevel.

Gevaarlijke klimaatverandering

- Het Akkoord van Parijs vormt de weerslag van een universeel gedragen en geaccepteerde norm, die het algemeen belang beschermt van het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering
- Klimaatverandering heeft ernstige en onomkeerbare gevolgen voor Nederlandse ingezetenen met een grote kans op schade.

Ongeschreven zorgvuldigheidsnorm

- RDS bepaalt het beleid van de Shell-groep
- De Shell-groep zorgt voor 3% van de CO₂-uitstoot wereldwijd
- Internationaal wordt algemeen aanvaard, dat bedrijven mensenrechten moeten accepteren en negatieve gevolgen voor mensenrechten moeten aanpakken
- Internationaal wordt onderschreven dat bedrijven ook verantwoordelijk zijn voor emissies van hun toeleveranciers en afnemers
- RDS heeft geen aanvullende verplichtingen voor emissies die onder ETS vallen

Gevolgen voor andere bedrijven dan RDS?

- In beginsel mag een zaak aanhangig worden gemaakt in het land waar de (klimaat)schade zich voordoet
- Hoofdkantoor in Nederland veroorzaakt schade: NI rechter en NI recht van toepassing
- Hoofdkantoor buiten Nederland: NI rechter kan bevoegd zijn en NI recht gelden, maar tenuitvoerlegging bevel in buitenland hangt af van verdragen of EU-verordeningen
- Hoofdkantoor buiten Nederland, maar dochter(s) in Nederland: NI rechter bevoegd en moeder kan worden medegedaagd. Tenuitvoerlegging tegen moeder afhankelijk van verdragen

Gevolgen voor andere onderwerpen dan klimaat?

- Het vonnis gaat daar niet over, maar de zorgvuldigheidsnorm kan ook over andere onderwerpen gaan

Grensoverschrijdend bevel mogelijk?

- De rechter kan en mag een grensoverschrijdend bevel geven in de vorm van een gebod of verbod

Voorlopige conclusie

- Het vonnis leidt tot onzekerheid of een vergunning nog voldoende is voor de *license to operate*
- Vooralsnog lijken de gevolgen beperkt vanwege de restricties die de rechtbank noemt:
 - *Bedrijf moet bijdragen aan groot, urgent, universeel erkend gevaar in Nederland*
 - *Bedrijf moet concernbeleid bepalen, groot aandeel hebben in schadeoorzaak en invloed hebben op toeleveranciers en afnemers*
- Het vonnis zegt niet, dat een bedrijf dat niet aan die restricties voldoet, geen enkel risico zal lopen
- Het voeren van klimaatbeleid via de burgerlijke rechter lijkt niet efficiënt, geen garantie voor level playing field en kan averechts werken

Plan van Aanpak Werkgroep Analyse Investeringsklimaat vonnis Shell

Concept-plan van aanpak te bespreken donderdag 1 juli met de werkgroep.

Context

Op 26 mei 2021 heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in een zaak van Milieudefensie c.s. tegen Royal Dutch Shell (RDS). Shell is veroordeeld om via het concernbeleid het gezamenlijke jaarlijkse volume van de aan de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers verbonden CO₂-emissies zodanig te reduceren dat dit volume eind 2030 ten minste netto 45% lager ligt dan in 2019.

De rechtbank heeft haar uitspraak gedaan op grond van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*. Deze ongeschreven zorgvuldigheidsnorm (een onrechtmatige daad-norm) komt uit het Burgerlijk Wetboek en rust in beginsel ook op andere Nederlandse bedrijven. Door de rechtbank is de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm alleen ingevuld met betrekking tot Shell op basis van de specifieke omstandigheden in deze zaak. Hoe we deze specifieke omstandigheden moeten interpreteren ligt bij de juridische werkgroep, maar de volgende voorwaarden zijn hoe dan ook van belang:

1. een bedrijf moet het concernbeleid bepalen;
2. een bedrijf moet een groot aandeel hebben in de schade-oorzaak en invloed hebben op toeleveranciers en afnemers;
3. een bedrijf moet bijdragen aan een groot, urgent en universeel erkend gevaar in Nederland.

De door de rechtbank opgelegde reductieverplichting ziet op de gehele energieportefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijke volume van alle emissies van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers (scope 3). Ten aanzien van de CO₂-uitstoot van de Shell-groep zelf heeft de rechtbank RDS een resultaatverplichting opgelegd; ten aanzien van toeleveranciers en afnemers een zwaarwegende inspanningsverplichting. RDS is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. RDS is ook niet verplicht in Nederland zijn emissies verder te verlagen, zolang door maatregelen elders in de wereld de opgelegde reductiedoelstelling van 45% wordt gehaald.

Het is de eerste keer dat een Nederlandse rechter een bevel oplegt aan een private partij om de uitstoot van CO₂ terug te dringen. Dat maakt de uitspraak uniek. Het is een civiele zaak waarin de overheid formeel geen speler is. De uitspraak raakt de overheid echter wel. Er zijn veel reacties van het bedrijfsleven, de politiek en de media over de uitspraak. Ook heeft de uitspraak (mogelijk) impact op overheidsbeleid, bijvoorbeeld op de terreinen van klimaat en het investeringsklimaat.

In de ACKE van 3 juni jl. is daarom het besluit genomen de uitspraak nader te analyseren. Deze nadere analyse vindt plaats in drie interdepartementale werkgroepen: een juridische werkgroep, een werkgroep nationaal en internationaal klimaatbeleid, en een werkgroep investeringsklimaat. Dit concept plan van aanpak is geschreven voor de werkgroep investeringsklimaat.

Doel

Inventarisatie en analyse van de mogelijke gevolgen van het Shell-vonnis op het investerings- en vestigingsklimaat van Nederland. Deze analyse wordt in september in een brief met de Tweede Kamer gedeeld.

Het neven doel van deze werkgroep behelst het formuleren van aanbevelingen om het investerings- en vestigingsklimaat positief te beïnvloeden. Deze aanbevelingen worden geformuleerd op basis van een afbakening van de bedrijven/activiteiten die geraakt worden en verstuurd naar de hiertoe relevante ministeries.

Definitie investeringen en vestigingsklimaat

In dit plan van aanpak gaan we uit van de definitie van investeringsklimaat uit het recente onderzoek van Dialogic naar het Nederlandse investeringsklimaat¹ en het ambtelijke rapport ter beantwoording van de motie Lodders².

Investeringsklimaat is *"de mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving"*. Met andere woorden; de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat raakt dus alle bedrijven, van klein tot groot, die reeds in Nederland gevestigd zijn en (buitenlandse) bedrijven die een nieuwe investering in Nederland overwegen. Het investeringsklimaat hangt af van verschillende factoren zoals infrastructuur, fiscaliteit, onderwijs- en kennisinfrastructuur, arbeidsmarkt, maar ook innovatie, duurzaamheid, marktwerking en (randvoorwaarden voor) digitalisering.

Vestigingsklimaat wordt gedefinieerd als *"de aantrekkelijkheid van Nederland voor internationaal opererende bedrijven"*.³ Dat kunnen buitenlandse en binnenlandse bedrijven zijn, maar het vestigingsklimaat heeft duidelijk een meer internationale scope. Buitenlandse bedrijven leveren een positieve bijdrage aan de Nederlandse economie, bijvoorbeeld via werkgelegenheid en investeringen in innovatie. Het investeringsklimaat heeft naast een internationale ook een nationale scope. Bedrijven die reeds in Nederland zijn gevestigd worden ook beïnvloed door hoe zij het vestigingsklimaat ervaren.

De termen 'investeringsklimaat' en 'vestigingsklimaat' worden geregeld door elkaar gebruikt. Het beleid van dit kabinet is om een goed investerings- en vestigingsklimaat te hebben, waardoor Nederland een aantrekkelijke locatie blijft voor bedrijven om reële economische activiteiten te starten en/of uit te breiden. De werkgroep zal dus naar beide elementen moeten kijken.

Afbakening

In de werkgroep wordt geen oordeel gegeven over het vonnis. Het is een civiele zaak en het is ook nog mogelijk dat er een hoger beroep- en cassatieprocedure komt, waardoor er een verandering in de uitspraak kan plaatsvinden.

Bij afbakening moet in de werkgroep worden bepaald voor welk deel van het bedrijfsleven de uitspraak relevant is. Moet hierbij alleen naar Nederlandse of in de Nederland gevestigde industrie (inclusief elektriciteitsbedrijven) worden gekeken? Of moet ook worden gekeken naar Nederlandse of in de Nederland gevestigde bedrijven in de industriële keten? Beperkt het effect zich tot bedrijven met een bepaalde CO2 emissie of is dit veel breder? Hierbij zal de werkgroep ook kijken naar de resultaten van de juridische werkgroep.

Onderzoeksvragen

Hieronder volgt een eerste aanzet tot onderzoeksvragen. Deze zijn nog niet compleet.

- a) Wat is in algemene zin de impact van het vonnis op het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat?
 - a. Uitstraling naar andere bedrijven
 - b. Rol onzekerheid / voorspelbaarheid
 - c. Level playing field algemeen in NL, EU en op de wereldmarkt
 - d. Alleen voor klimaat of breder

¹ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2021Z09499&did=2021D20963

² https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering

³ Adviescommissie Belastingheffing van multinationals, (2020). *Op weg naar balans in de vennootschapsbelasting*, par. 2.1.

- e. Bedrijfsleven geeft aan dat met deze uitspraak er nu invulling plaatsvindt van zachte/open normen; Dit leidt extra onzekerheid en de vraag is hoe gaan we hier mee om? Oplossingen die genoemd worden zijn Corporate Governance Code, MVO, etc.
- b) Hoe komen we tot een goede afbakening van de analyse. Op welke bedrijven en activiteit heeft het vonnis effect.
- c) Wat is de impact op het vestigings- en investeringsklimaat voor hoofdkantoren?
 - a. Impact op aantrekkelijkheid Nederland voor hoofdkantoren
 - b. Is er bij bedrijven met buitenlandse moeder nog verschil per land
- d) Wat is de impact op het vestigings- en investeringsklimaat voor bedrijven in de verduurzaming van de industrie?
 - a. Level playing field industrie in NL, EU en op wereldmarkt.
 - b. Kansen mbt NL als koploper
 - c. Hoe beïnvloedt de uitspraak het omgaan met verantwoordelijkheid in de keten naar toeleveranciers en klanten (Scope 3)
 - d. Mogelijke gevolgen voor randvoorwaarden overheid: infrastructuur, instrumentarium
- e) Welke overige gevolgen zien we? (imago grote bedrijven, beeldvorming politiek)
- f) Wat is het handelingsperspectief voor de overheid vanuit het perspectief van vestigings- en investeringsklimaat?

Resultaten

Het eindresultaat is een rapportage (incl. tekstdelen voor TK-brief) met daarin de analyse van de gevolgen van het Shell-vonnis op het vestigings- en investeringsklimaat in Nederland.

Tussenresultaten zijn verdere uitwerking van onderzoeksvragen, verdere afbakening bedrijven/activiteiten, eerste beantwoording vragen, uitwisseling van resultaten tussen werkgroepen.

Planning

Startbijeenkomst week 26:

Bespreken plan van aanpak en specifiek de vragen inclusief interdepartementale werkverdeling (1 juli)

Bijeenkomst VNO NCW 28 juni (terugmelding)

15 juli online seminar bij EZK

2 bijeenkomsten werkgroep van de zomer

week 32: Synthese

week 34: bespreking concept-analyse en aanbevelingen in de ACKE van 24 augustus

September: TK-brief

Organisatie

Werkgroep investeringsklimaat: 5.1.2.e (Vz), 5.1.2.e
 (EZK-TOP), 5.1.2.e AEP, 5.1.2.e (IenW), 5.1.2.e
 (BuZa-DIO), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e, (SZW)
 Agendaleden van de werkgroep: 5.1.2.e (KE), 5.1.2.e (WJZ)

Procesvoorstel Pressure Cooker Shell

Versie 23-06-2021

Kernteam: 5.1.2.e

Actie	Deadline	Opgeleverd product
Eerste bijeenkomst kernteam	23 juni 1 uur	Startbijeenkomst
Voorzitters werkgroepen maken plan	30 juni	Planning werkgroep, incl. a. Hoe komt de werkgroep tot een analyse b. Doel van de werkgroep c. Planning (eind augustus oplevering, kamerbrief half sept.) d. Achtervang vakantie
Bespreken voortgang in kernteam	30 juni 30 min	1. Doelen werkgroepen & geheel 2. Voortgang werkgroepen helder 3. Achtervang vakantie helder
Sessie 1 werkgroepen	28 jun – 7 juli 2 uur	1. Brainstorm thema's en vragen 2. Uitzetten vragen 3. Werkverdeling
Bespreken voortgang in kernteam	12 – 14 juli 1 uur	1. Uitgezette thema's en vragen 2. Aangepaste planning 3. Evt. overkoepelende extra vragen
Strategiesessie AEP	15 juli	Extra input voor werkgroepen
Sessie 2 werkgroepen <i>Indien mogelijk</i>	2 – 3 augustus 1 uur	Voorlopige conclusies
Bespreken voortgang in kernteam <i>Indien mogelijk</i>	4 augustus 30 min	Voorlopige conclusies
Sessie 3 werkgroepen	11 – 18 augustus 2 – 2,5 uur	1. Antwoord per vraag 2. Conclusie & synthese (analyse)
Bespreken voortgang in kernteam	19 augustus 1,5 – 2 uur	1. Conclusie per werkgroep 2. Analyse geheel 3. Vooruitkijkend: beleidsconsequenties & potentiële beleidsaanpassingen 4. Planning & inhoud Kamerbrief
Terugmelding ACKE	24 augustus	Terugmelding kernteam
Brief aan Tweede Kamer	September?	Conclusies kernteam
Uitwerken beleidsconsequenties	Oktober e.v.	ntb

Procesvoorstel Pressure Cooker Shell

Versie 23-06-2021

Kernteam: 5.1.2.e

Actie	Deadline	Opgeleverd product
Eerste bijeenkomst kernteam	23 juni 1 uur	Startbijeenkomst
Voorzitters werkgroepen maken plan	30 juni	Planning werkgroep, incl. a. Hoe komt de werkgroep tot een analyse b. Doel van de werkgroep c. Planning (eind augustus oplevering, kamerbrief half sept.) d. Achtervang vakantie
Bespreken voortgang in kernteam	30 juni 30 min	1. Doelen werkgroepen & geheel 2. Voortgang werkgroepen helder 3. Achtervang vakantie helder
Sessie 1 werkgroepen	28 jun – 7 juli 2 uur	1. Brainstorm thema's en vragen 2. Uitzetten vragen 3. Werkverdeling
Bespreken voortgang in kernteam	12 – 14 juli 1 uur	1. Uitgezette thema's en vragen 2. Aangepaste planning 3. Evt. overkoepelende extra vragen
Strategiesessie AEP	15 juli	Extra input voor werkgroepen
Sessie 2 werkgroepen <i>Indien mogelijk</i>	2 – 3 augustus 1 uur	Voorlopige conclusies
Bespreken voortgang in kernteam <i>Indien mogelijk</i>	4 augustus 30 min	Voorlopige conclusies
Sessie 3 werkgroepen	11 – 18 augustus 2 – 2,5 uur	1. Antwoord per vraag 2. Conclusie & synthese (analyse)
Bespreken voortgang in kernteam	19 augustus 1,5 – 2 uur	1. Conclusie per werkgroep 2. Analyse geheel 3. Vooruitkijkend: beleidsconsequenties & potentiële beleidsaanpassingen 4. Planning & inhoud Kamerbrief
Terugmelding ACKE	24 augustus	Terugmelding kernteam
Brief aan Tweede Kamer	September?	Conclusies kernteam
Uitwerken beleidsconsequenties	Oktober e.v.	ntb

Agenda

1. Kennismakingsronde. Met welke opdracht/doel zit je bij de werkgroep?
2. Concept Plan van aanpak bespreken op
 1. Doel
 2. Afbakening
 3. Onderzoeksvragen
3. Werkafspraken
4. Volgende bijeenkomsten en achtervang vakantie

Werkgroep investeringsklimaat

5.1.2.e

1-7 2021

Doel

- Inventarisatie en analyse van de mogelijke gevolgen van het Shell-vonnis op het investerings- en vestigingsklimaat van Nederland.
- Analyse wordt in september in een brief met de Tweede Kamer gedeeld.
- Het nevendoeel formuleren van aanbevelingen om het investerings- en vestigingsklimaat positief te beïnvloeden.
- Deze aanbevelingen worden geformuleerd op basis van een afbakening van de bedrijven/activiteiten die geraakt worden en verstuurd naar de hiertoe relevante ministeries.

Afbakening

- Hoe komen tot goede afbakening
- Uiteindelijk trechter voor Kamerbrief:
 - Nederland gevestigde industrie (inclusief elektriciteitsbedrijven)
 - Nederlandse of in de Nederland gevestigde bedrijven in de industriële keten
 - Alleen bedrijven met een bepaalde CO2 emissie of breder?

Onderzoeksvragen deel 1

Wat is in algemene zin de impact van het vonnis op het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat?

- Uitstraling naar andere bedrijven
- Rol onzekerheid / voorspelbaarheid
- Level playing field algemeen in NL, EU en op de wereldmarkt
- Alleen voor klimaat of breder/invulling open/zachte normen

Onderzoeksvragen deel 2

Wat is de impact op het vestigings- en investeringsklimaat voor bedrijven in de verduurzaming van de industrie?

- Level playing field industrie in NL, EU en op wereldmarkt.
- Welke kansen zijn er?
- Hoe beïnvloedt de uitspraak het omgaan met verantwoordelijkheid in de keten naar toeleveranciers en klanten (Scope 3)
- Welke overige gevolgen zien we? (imago grote bedrijven, beeldvorming politiek)
- Wat is het handelingsperspectief voor de overheid vanuit het perspectief van vestigings- en investeringsklimaat?

Werkafspraken en Planning

Werkverdeling bij afbakening onderzoeksvragen
bijeenkomsten werkgroep van de zomer

- week 32: Synthese
- week 34: bespreking concept-analyse en aanbevelingen in de
 ACKE van 24 augustus
- September: TK-brief

- Andere bijeenkomsten
- Achtervang vakantie

- Bijeenkomst VNO NCW 28 juni (terugmelding)
- 15 juli online seminar bij EZK

Definities

Investeringsklimaat

De mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving

Vestigingsklimaat

De aantrekkelijkheid van Nederland voor internationaal opererende bedrijven.

Startbijeenkomst werkgroep investeringsklimaat t.b.v. analyse Shell rechtszaak

1-7-2021

Aanwezig:

- EZK: 5.1.2.e
- FIN: 5.1.2.e
- SZW: 5.1.2.e
- BZ: 5.1.2.e

Conclusies en vervolgacties:

- Bij voorkeur hebben we een vroege analyse van de precedentwerking door de juridische werkgroep, als startpunt voor onze eigen analyse.
Actie: 5.1.2.e belt voorzitter juridische werkgroep hierover.
- Doel mag scherper: in hoeverre willen we met analyse ook al toewerken naar aanbevelingen, en wat willen we daarover communiceren richting de TK, met het oog op de transparantie die sinds kort vereist is?
Actie: 5.1.2.e plant bijeenkomst in klein verband om doel en onderzoeksvragen verder aan te scherpen.
- Afbakening:
 1. Er zijn verschillende afbakeningen mogelijk: wel/niet beperken tot klimaatproblematiek, alleen energie/oliemaatschappijen of breder, Nederlands hoofkantoor of breder en wel/niet de keten van bedrijven meenemen. Keuze voor afbakening hangt onder andere af van precedentwerking. Het moet in ieder geval grote gevolgen (gevaarlijk) hebben voor de Nederlandse burger, het bedrijf moet grote impact hebben en op het probleem en invloed in de keten. Dit nemen we mee met de verdere uitwerking voor de precedentwerking.
 2. We nemen ook de vraag mee wat de gevolgen van de uitspraak zijn voor de activiteiten van Shell.
Actie: 5.1.2.e nemen dit mee in definitieve versie PvA
- Werkafspraken:
 1. Bijeenkomst in klein verband om doel en onderzoeksvragen aan te scherpen (zie ook hierboven)
 2. Bijeenkomst 15 juli om afspraken over werkverdeling te maken (Actie: 5.1.2.e plant afspraak)
 3. Kernteam EZK overweegt externe inhuur (Actie: overleg 5.1.2.e en 5.1.2.e zodra we onderzoeksvragen hebben aangescherpt)
 4. 5.1.2.e (Fin) informeert of CBS kennis tijd en belangstelling heeft
 5. 5.1.2.e (BZ) wil bijdragen over invloed vonnis op handelen bedrijven in buitenland
 6. We moeten zorgen voor goede afstemming andere WG

Vakantieschema (rood = op vakantie)

	5-9 juli	12-16 juli	19-23 juli	26-30 juli	2-6 aug	9-13 aug	16-20 aug	23-27 aug
5.1.2.e								

5.1.2.e								

Van: 5.1.2.e
 Aan: 5.1.2.e
 Onderwerp: FW: werkgroep klimaat
 Datum: dinsdag 21 juni 2022 13:51:48

Shell wob

Van: 5.1.2.e
 Verzonden: maandag 5 juli 2021 11:24
 Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
 Onderwerp: RE: werkgroep klimaat

Hi 5.1.2.e

Dank voor de terugmelding. Maak me wel enigszins zorgen om deze werkgroep, zeker gezien er dus nog steeds geen PvA ligt en jouw indruk vrijdag niet heel positief was. Vraag, ook aan 5.1.2.e, is of we hier iets mee moeten?

Om terug te komen op de vraag die jij had gesteld: welk effect kan dit vonnis hebben op de wensen van het bedrijfsleven betreffende ondersteuning of levering van nodige randvoorwaarden door de overheid?

Zoiets?

Vind jouw vraag namelijk best duidelijk.

Kunnen we evt. uitbouwen naar subcategorieën: subsidies, aanleg infrastructuur, maatwerk, normering, etc.

Groeten,
 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
 Verzonden: vrijdag 2 juli 2021 11:59
 Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
 Onderwerp: werkgroep klimaat

Hoi Dames

Even een terugmelding uit de werkgroep klimaat.

We waren maar met drie mensen Naast 5.1.2.e en mij ook 5.1.2.e van LNV. De rest had zich afgemeld of kon niet.

(Het lijkt niet dat 5.1.2.e deze opdracht erg serieus neemt)

Conclusies waren 5.1.2.e stuurt maandag een mail aan de werkgroep leden met de voorlopige onderzoeksvragen en vraagt om aanvulling.

Het lijkt handig om eind juli ook een gezamenlijke meeting te hebben met de 3 werkgroepen van wege de overlap.

Grote conclusies was is dat het beeld is dat de uitvoering nationaal klimaatakkoord en internationale afspraken gewoon blijven staan en niet beïnvloed worden door het vonnis. Verder benadrukt 5.1.2.e dat het een vonnis in eerste aanleg is en dus nog kan wijzigen na beroep.

Onderzoeksvragen die langs kwamen

In het vonnis zit dat Shell mag compenseren en er is EU komt bij fit for 55 met regels voor landen voor compensatie.

- vraag is dus Hoe omgaan met de vrijwillige compensatie. LNV is met regels over compensatie bezig (bosbouw evt.)
- vonnis gaat uit van resultaatsverplichting van 1,5 ipv 2 graden moeten wij als land nu ook strenger (antwoord is waarschijnlijk zit al in fit for 55)

- scope2/3 issues vonnis

Ik bracht op dat bedrijven mogelijk door de gevoelde extra druk (en voor Shell in het bijzonder) aan de overheid om meer/extra ondersteuning en/of verbetering randvoorwaarde (zoals infra) zullen vragen.

Aan mij de vraag om dit de nog beter te formuleren (kunnen jullie mij helpen)

Heb het ook over invulling zachte normen gehad maar daar lijkt 5.1.2.e niet voor te lopen.

Maandag stuur ik (hopelijk) definitieve antwoorden Kamervragen, Kamerbrief en VNO stukken en dat geheel wil 5.1.2.e dan naar werkgroep sturen.

Groet

5.1.2.e

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Verzonden: dinsdag 6 juli 2021 11:35
Aan: 5.1.2.e
CC: 5.1.2.e
Onderwerp: Terugkoppeling eerste bijeenkomst werkgroep (inter)nationaal klimaatbeleid + vervolgstappen
Bijlagen: Werkplan werkgroep (inter)nationaal klimaatbeleid.docx

Dag allemaal,

Afgelopen vrijdag hebben we – uiteindelijk in petit comité – een kick off gehad van de werkgroep (inter)nationaal klimaatbeleid in het kader van de Shell-zaak. We kwamen er al pratend achter dat de grenzen tussen de drie werkgroepen minder scherp zijn dan we aanvankelijk dachten en dat het daarom een goed idee zou zijn om ook een gezamenlijke sessie te organiseren met alle drie de werkgroepen. Daarnaast hebben we met elkaar een eerste inventarisatie gemaakt van de elementen die nader bekeken moeten worden als het gevolg van het vonnis:

- Heeft dit vonnis een precedentwerking voor andere bedrijven? Of voor andere beleidsterreinen zoals biodiversiteit? (Deze vragen liggen ook voor in de andere twee werkgroepen)
- Gaan bedrijven aan de overheid vragen om meer faciliterende randvoorwaarden te creëren zodat bedrijven eenvoudiger/sneller aan de klimaatdoelen kunnen voldoen?
- Moet er aanvullend beleid komen op scope 2 en scope 3 emissies? (Actie 5.1.2.e: kijken naar de precieze formulering en argumentatie)
- Moet de overheid criteria opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?

In de bijlage vinden jullie het concept-werkplan met – naast de punten hierboven – enkele elementen voor nadere analyse. Actie allen: aanvullen van elementen die in jullie optiek ontbreken. Commentaar en aanvullingen ontvang ik graag uiterlijk op 22 juli.

Een volgende werkgroep zal in de week van 26 tot en met 30 juli gepland worden. In verband met de vakantieperiode hoor ik graag van jullie of er bij eventuele afwezigheid iemand anders moet worden uitgenodigd. Kijk daarvoor ook even naar de planning in de bijlage.

In diezelfde week zullen we proberen om ook een gezamenlijke sessie met alle drie de werkgroepen te organiseren.

Tot slot zijn er naar aanleiding van de uitspraak verschillende Kamervragen gesteld; 5.1.2.e zal de definitieve versie daarvan rondsturen, evenals de Kamerbrief met daarin de toezegging een appreciatie van het vonnis naar de Kamer te sturen (actie 5.1.2.e).

Aarzel bij vragen niet om contact op te nemen.

Hartelijke groet,
5.1.2.e

Directie Klimaat

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
 Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag
 Postbus 20401 | 2500 EC | Den Haag

T: + 5.1.2.e
 M: 5.1.2.e @minezk.nl

Werkplan werkgroep (inter)nationaal klimaatbeleid

Aanleiding

Op 26 mei 2021 heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in een zaak die zeven stichtingen en verenigingen, waaronder Milieudefensie, en ruim 17.000 individuele eisers hadden aangespannen tegen Royal Dutch Shell (Shell). Volgens deze eisers handelt Shell onrechtmatig en moet zij meer doen om CO₂-uitstoot te verminderen. De rechtbank heeft geoordeeld dat Shell gehouden is *het hare* te doen om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Shell is veroordeeld om via het concernbeleid het gezamenlijke jaarlijkse volume van de aan de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers verbonden CO₂-emissies zodanig te reduceren dat dit volume eind 2030 ten minste netto 45% lager ligt dan in 2019.

Vanuit het bedrijfsleven, de politiek en de media is er veel aandacht voor de uitspraak. Er spelen vragen over de uitspraak en wat de consequenties kunnen zijn voor andere bedrijven en het klimaatbeleid van de overheid.

In de ACKE van 3 juni jl. is het besluit genomen de uitspraak nader te analyseren. Deze nadere analyse vindt plaats in drie interdepartementale werkgroepen: een juridische werkgroep, een werkgroep die zich buigt over de mogelijke gevolgen voor het investeringsklimaat en een werkgroep die kijkt naar de mogelijke gevolgen voor het (inter)nationale klimaatbeleid. Hieronder volgt het werkplan van de laatste werkgroep.

Doel en resultaat

Het doel van de werkgroep is om een analyse te maken van eventuele gevolgen voor nationaal en internationaal klimaatbeleid, en om daar waar nodig aanbevelingen voor te doen. De resultaten van de drie werkgroepen worden aan de ACKE voorgelegd. In september wordt een appreciatie van het vonnis naar de Tweede Kamer gestuurd.

Samenstelling van de werkgroep

De volgende personen nemen deel aan de werkgroep: 5.1.2.e (LNV), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e (EZK/BenI), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (EZK/KE) en 5.1.2.e (EZK/KE, voorzitter).

De volgende personen zijn agendalid: 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (EZK/BenI), 5.1.2.e (EZK/AEP), 5.1.2.e (EZK/AEP), 5.1.2.e (EZK/AEP), 5.1.2.e (EZK/WJZ)

Planning

Activiteit	Wanneer
Eerste bijeenkomst werkgroep	2 juli
Aanvullen te analyseren elementen	5 – 22 juli
Tweede bijeenkomst werkgroep	26 – 30 juli
Gezamenlijke sessie met alle werkgroepen	26 – 30 juli
Concept-analyse (inter)nationaal klimaatbeleid	2 – 13 augustus
Derde bijeenkomst werkgroep + vaststellen analyse	16 – 20 augustus

Elementen voor nadere analyse (nog aan te vullen)

Nationaal klimaatbeleid

De zaak van Milieudefensie c.s. versus Royal Dutch Shell betreft een civielrechtelijke zaak tussen private partijen. De Nederlandse overheid is geen partij in deze zaak. In de uitspraak is geen oordeel gegeven over het klimaatbeleid van de (rijks)overheid. Desondanks kan de uitspraak gevolgen hebben voor het klimaatbeleid.

Het Nederlandse klimaatbeleid is en blijft gebaseerd op de klimaatwet en gericht op het halen van de doelen in het Akkoord van Parijs door implementatie van het Klimaatakkoord, aangevuld met eventuele aanscherpingen die volgen uit invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken.

De uitspraak kan er toe bijdragen dat bedrijven in Nederland zich versneld gaan inzetten voor het verminderen van hun (in)directe CO₂ emissies. In dat geval wordt het eenvoudiger voor de Nederlandse overheid om de in het KA afgesproken klimaatdoelen en mogelijk aanscherping daarvan door de 55% EU doelstelling te realiseren. Bovendien kan de uitspraak ertoe bijdragen dat als de overheid maatregelen afdwingt middels wetgeving, hiertegen minder snel juridische procedures worden gestart.

Of daarvan sprake zal zijn is echter afhankelijk van de effecten van de uitspraak. De uitspraak zal bijdragen aan de snelheid waarmee Shell zijn broeikasgasemissies terug brengt. Of het bijdraagt aan een versnelling van de gehele energietransitie hangt af van in hoeverre deze uitspraak ook voor andere bedrijven gevolgen gaat hebben langs juridische of andere weg (bijv. aandeelhouders). Bovendien kan Shell er voor kiezen om haar broeikasgasemissies buiten Nederland te reduceren om aan het vonnis te voldoen.

Daarnaast zijn uit de uitspraak een aantal belangrijke noties af te leiden voor het Nederlands klimaatbeleid:

- Ten eerste sluit de rechtbank, evenals de Hoge Raad in het Urgenda-arrest, voor het formuleren van de reductieverplichting van Shell aan bij de breed gedragen consensus in de klimaatwetenschap en internationale gemeenschap over wat nodig is om vergaande schade en gevaar van klimaatverandering voor leven en gezondheid te voorkomen. Indien in aanloop naar 2030 in de internationale wetenschappelijke gemeenschap overeenstemming bestaat over een hoger reductiepercentage dan 49% (of zelfs 55%) als het minimale nodige aandeel van ontwikkelde landen (Annex I-landen) om vergaande schade en gevaar van klimaatverandering voor leven en gezondheid te voorkomen, dan is het niet uitgesloten dat een rechter via de omweg van art. 2 en 8 EVRM strengere en/of bindende doelstellingen oplegt.
- Ook wat de rechtbank overweegt over het huidige beleid van Shell kan relevant zijn voor het Nederlands klimaatbeleid. De rechtbank oordeelt dat het huidige beleid van Shell weinig concreet is, nog nadere uitwerking vergt en niet-bindende voornemens voor de lange termijn (2050) bevat. Ook in andere Klimaatzaken (o.a. in de uitspraak van de Irish Supreme Court van 31 juli 2020 en de recente Duitse Klimaatzaak) hebben rechters geoordeeld over de (onvoldoende mate van) concreetheid en afdwingbaarheid van beleid en/of maatregelen om doelen te halen. Het is goed denkbaar dat dergelijke kritiek ook geuit kan worden t.a.v. de huidige Nederlandse aanpak (Klimaatakkoord/-plan).
- De rechtbank baseert de reductiedoelstelling voor Shell op de breed gedragen consensus dat het beperken van de opwarming tot 1,5°C vereist dat de mondiale CO₂-uitstoot in 2030 met netto 45% moet zijn teruggebracht ten opzichte van 2010. De rechtbank zoekt bij het bepalen van wat van Shell mag worden verwacht dus aansluiting bij een reductiepad voor 1,5°C in plaats van 2°C. In de zaak die door Portugese jongeren is aangespannen bij het EHRM staat ook de vraag centraal of aangeklaagde staten – waaronder Nederland – voor de

vaststelling en uitvoering van hun klimaatbeleid uit moeten gaan van het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C.

Internationaal klimaatbeleid

De rechtbank verwijst in de motivatie duidelijk naar het beschikbare mondiale carbon-budget wat niet overschreden mag worden willen we het 1,5°C doel binnen bereik houden.

Omdat de rechter een individueel bedrijf nu een doel op legt, roept dat de vraag op of bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave hebben. Dit zal de komende tijd verder moeten worden uitgezocht en kan gevolgen hebben voor het (mondiale) klimaatbeleid. In het kader van de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, wordt gewerkt aan een transparantie en rapportagesysteem waarmee inzicht moet worden gegeven in de emissiereducties van en emissiecompensatie door landen. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Hier is nog geen (inter)nationaal beleid voor ontwikkeld. Op dit moment leveren niet-statelijke actoren zoals bedrijven inspanningen binnen de grenzen van landen.

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Verzonden: dinsdag 6 juli 2021 15:06
Aan: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Agenda & stukken overleg Kernteam Shell
Bijlagen: Werkplan werkgroep (inter)nationaal klimaatbeleid.docx; PVA werkgroep investeringsklimaat 290621.docx; DOMUS-21155005-v1-Plan_van_aanpak_Juridische_uitspraak_klimaatzaak_Shell 20210624.docx; 20210701 Startbijeenkomst wg investeringsklimaat.docx; 20210706_Procesvoorstel Pressure Cooker Shell.docx; Terugkoppeling eerste bijeenkomst werkgroep (inter)nationaal klimaatbeleid + vervolgstappen

Graag in ibabs

Groeten 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
Verzonden: dinsdag 6 juli 2021 14:55
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
CC: 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: Agenda & stukken overleg Kernteam Shell

Beste leden van het kernteam Shell,

Morgenmiddag spreken we elkaar om de stand van zaken door te nemen a.d.h.v. de plannen van aanpak en de eerste werkgroepsessies die al plaats hebben gevonden. Bijgaand de agenda:

1. Werkgroep stand van zaken
 - Zijn de vragen helder?
 - Waar loop je tegenaan?
 - Voldoende capaciteit?
 - Planning haalbaar?
2. Voorstel gezamenlijke sessie werkgroepen:
 - Doel
 - Wanneer
 - Wat
3. MT overleg 12 juli: agendavoorstel, stand van zaken
4. W.v.t.t.k.

In de bijlagen vinden jullie het plan van aanpak per werkgroep, de schriftelijke terugmelding van de werkgroepen klimaat & investeringsklimaat en onze eigen planning als kernteam. Mochten jullie nog agendapunten aan willen dragen hoor ik het graag.

Groeten,
 5.1.2.e

Topsector Chemie

.....
Directie Topsectoren en Industriebeleid
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
 Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | A3-noord
 Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
 M 5.1.2.e
 5.1.2.e @minezk.nl
www.rijksoverheid.nl/ezk

Procesvoorstel Pressure Cooker Shell

Versie 06-07-2021

Kernteam: 5.1.2.e (vz), 5.1.2.e
(secr.)

NB.: Elke werkgroep geeft een schriftelijke of mondelinge terugmelding richting kernteam na elke werkgroepsessie. Dit is belangrijk voor tijdige oplevering van terugmelding richting ACKE en de TK-brief en om elkaar goed op de hoogte te houden van de voortgang en onderlinge samenhang.

Actie	Deadline	Opgeleverd product
Eerste bijeenkomst kernteam	23 juni 1 uur	Startbijeenkomst
Voorzitters werkgroepen maken plan	30 juni	Planning werkgroep, incl. a. Hoe komt de werkgroep tot een analyse b. Doel van de werkgroep c. Planning (eind augustus oplevering, kamerbrief half sept.) d. Achtervang vakantie
Bespreken voortgang in kernteam	30 juni 30 min	1. Doelen werkgroepen & geheel 2. Voortgang werkgroepen helder 3. Achtervang vakantie helder
Sessie 1 werkgroepen	1 – 7 juli 2 uur	1. Brainstorm thema's en vragen 2. Uitzetten vragen 3. Werkverdeling
Bespreken voortgang in kernteam	7 - 8 juli 1 uur	1. Terugmelding sessie 1 werkgroepen 2. Aangepaste planning 3. Evt. overkoepelende extra vragen
Bespreken voortgang met 3-MT	12 juli	1. Conclusies werkgroepen 60%-versie 2. Inhoudsopgave TK brief 3. Planning
Strategiesessie AEP	15 juli	Extra input voor werkgroepen
Sessie 2 werkgroepen <i>Indien mogelijk</i>	19 juli - 3 augustus 1 uur	Voorlopige conclusies
Bespreken voortgang in kernteam <i>Indien mogelijk</i>	4 augustus 30 min	Voorlopige conclusies
Gezamenlijke sessie werkgroepen	26 – 30 juli?	
Sessie 3 werkgroepen	5 – 9 augustus 2 – 2,5 uur	1. Antwoord per vraag 2. Conclusie & synthese (analyse)
Bespreken voortgang in kernteam	10 - 12 augustus 1,5 – 2 uur	1. Conclusie werkgroepen 90%-versie 2. Analyse geheel 3. Vooruitkijkend: beleidsconsequenties & potentiële beleidsaanpassingen 4. Eerste concept TK-brief
Concept TK-brief gereed voor terugmelding ACKE	13 augustus	Concept TK-brief
Terugmelding ACKE	24 augustus	Terugmelding kernteam
Brief aan Tweede Kamer	September	Conclusies kernteam
Uitwerken beleidsconsequenties	Oktober e.v.	ntb

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e)
 Verzonden: woensdag 7 juli 2021 11:12
 Aan: 5.1.2.e
 Onderwerp: FW: Input voor Kernteam Shell vanmiddag

Hi 5.1.2.e

Kun jij onderstaande vb in ibabs zetten voor vergadering vanmiddag om 16:30?

Groeten,
 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
 Verzonden: woensdag 7 juli 2021 11:09
 Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>
 Onderwerp: RE: Input voor Kernteam Shell vanmiddag

Top en dank voor goede vb! laat je dit even in ibabs zetten?

Groeten 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
 Verzonden: woensdag 7 juli 2021 10:53
 Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>
 Onderwerp: Input voor Kernteam Shell vanmiddag

Hi 5.1.2.e,

Ik heb alle drie de plannen van aanpak bekeken en naast onze algehele planning gehouden.

De zorgen die ik heb:

1. De drie werkgroepen hebben informatie van elkaar nodig / leveren nuttige informatie op waar ze gebruik van kunnen maken. **Belangrijk is dus de interactie tussen de drie werkgroepen.** M.i. kan dat het beste via de voorzitters lopen, maar het ziet er momenteel niet zo uit dat de voorzitters elkaar genoeg zullen opzoeken. Ik stel voor dit expliciet te zeggen vanmiddag en aan te geven dat de kernteams hier ook toe dienen, plus het belang te onderstrepen van reguliere en gedegen terugmeldingen.
2. **Werkgroep klimaat heeft een zeer karig plan van aanpak.** De vragen staan nog niet vast en zijn niet uitgezet. Men heeft tot 22 juli om enkel de vragen aan te vullen! Analyse volgt dus pas daarna. Aanpak van de werkgroep gaat m.i. niet werken op deze manier omdat het gestoeld is op een eerste bijeenkomst waar maar 3 leden bij waren + een terugmelding per mail met vriendelijk verzoek de vragen aan te vullen. Ik denk dat we simpelweg uit ervaring kunnen concluderen dat dit niet zal werken. Voorzitter moet dus actiever sturen.
3. **Planning van werkgroep klimaat is niet in orde**, want er wordt in de week van ACKE nog een werkgroep sessie gepland. Veel te laat dus. Zie ook punt 2. Analyse moet sneller en effectiever. Planning van de andere twee werkgroepen is wel ok.
4. Werkgroep investeringsklimaat maakt nog **weinig onderscheid tussen vestigings- en investeringsklimaat.** Geeft ook aan dat ze vaak 'door elkaar' worden gebruikt. Maar moeten we dit zelf ook willen doen? Is nogal verwarrend.

Tot dusver mijn zorgen. Belangrijkste is echt hoe we elkaars input gaan gebruiken in deze zomerperiode en de veel te losse organisatie van de klimaatwerkgroep. Daar moeten we nu iets mee, anders loopt het spaak ben ik bang.

Groeten,
 5.1.2.e

Topsector Chemie

.....
Directie Topsectoren en Industriebeleid

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | A3-noord

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
M 5.1.2.e

5.1.2.e [@minezk.nl](mailto:5.1.2.e@minezk.nl)

www.rijksoverheid.nl/ezk

Vragen werkgroepen Shell vonnis

WERKGROEP JURIDISCHE GEVOLGEN

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

1. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven? **[NB. VNO analyse & deels rol investeringsklimaat]**
2. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. NIET BELEGD – ROL KLIMAAT?]**

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?
2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?
3. Verandert de uitspraak het Nederlandse beleid t.a.v. (Nederlandse) bedrijven in het buitenland? **[NB. INVESTERINGSKLIMAAT]**
4. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Precedentwerking

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? **[NB. OVERLAP KLIMAAT EN INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

1. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?
3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?
5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principles juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn *soft law* principles op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal *gewoonterecht*?
6. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de

mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

Hoger beroep

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?
2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

1. Moet de overheid criteria opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie? **[NB. NORMATIEF; HERFORMULEREN?]**
2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?
3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? **[NB. JURIDISCH]**
4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Faciliterende randvoorwaarden

1. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? **[NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
3. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO2-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO2-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**

Emissiereductie in de keten

1. Moet er aanvullend beleid komen op scope 2 en scope 3 emissies? **[NB. NORMATIEF; HERFORMULEREN?]**

Impact van rechtszaken in andere landen

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? **[NB. JURIDISCH]**

Internationaal klimaatbeleid

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? **[NB. JURIDISCH]**
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? **[NB. JURIDISCH]**
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? **[NB. JURIDISCH]**

Opgaven voor bedrijven of landen?

1. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

Rapportagesysteem

1. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

WERKGROEP INVESTERINGSKLIMAAT

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat en hoe scoort Nederland hier momenteel op?
2. Hoe wordt het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

Governance en onzekerheid

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen? **[NB. JURIDISCH]**
3. Hoe wordt de stelling beoordeeld dat de uitspraak rechtsonzekerheid met zich brengt, omdat voor bedrijven niet duidelijk is welke eigenstandige verplichtingen ze naast het voldoen aan wet- en regelgeving hebben om aan de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm* te voldoen? Kan deze rechtsonzekerheid zich, naast klimaat, ook op andere terreinen voordoen? **[NB. JURIDISCH]**

Investerings van huidige bedrijvigheid in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de investeringen van huidige energie-intensieve bedrijven in Nederland? Bijvoorbeeld kijkend naar het risico op desinvesteringen of het verplaatsen van hoofdkantoren naar het buitenland? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
2. Hoe groot is de kans dat energie-intensieve bedrijven sneller gaan verduurzamen? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de vestiging van nieuwe duurzame bedrijvigheid en hoofdkantoren in Nederland?

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Graag vandaag reactie: Vragen Shell werkgroepen
Datum: dinsdag 21 juni 2022 13:54:17
Bijlagen: [20210708_Vragen_werkgroepen.docx](#)

Shell wob

Van: 5.1.2.e
Verzonden: donderdag 8 juli 2021 17:44
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
CC: 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: RE: Graag vandaag reactie: Vragen Shell werkgroepen

Hi allen,

Dank voor al jullie reacties op het vragenoverzicht. Er staan nu nog 3 vragen open (zie ook bijlage):

1. Wie neemt de volgende vraag op zich (mijn suggestie is klimaat 5.1.2.e @ 5.1.2.e Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. NIET BELEGD – ROL KLIMAAT?]**
2. @ 5.1.2.e 5.1.2.e kunnen we deze vraag laten vervallen: Hoe wordt de stelling beoordeeld dat de uitspraak rechtsonzekerheid met zich brengt, omdat voor bedrijven niet duidelijk is welke eigenstandige verplichtingen ze naast het voldoen aan wet- en regelgeving hebben om aan de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm* te voldoen? Kan deze rechtsonzekerheid zich, naast klimaat, ook op andere terreinen voordoen? Volgens 5.1.2.e is dit een situatie die altijd al bestaat omdat de rechter bij de beoordeling of er sprake van een onrechtmatige daad is, al meer dan een eeuw toetst aan wat in het maatschappelijk verkeer betamelijk is.
Kunnen we de vraag evt. herformuleren, aangezien ik wel begrijp dat bedrijven zelf zitten met de vraag rondom onzekerheid? Maar dat is veel breder dan dit vonnis en gaat ook al heel lang om vergunningen, wijzigend beleid, etc. Dus wellicht helemaal weglaten?
3. Er staan 2 normatieve vragen in het klimaat gedeelte. Willen we die zo laten staan?

@ 5.1.2.e @ 5.1.2.e
 Groeten,
 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
Verzonden: donderdag 8 juli 2021 16:37
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
CC: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: RE: Graag vandaag reactie: Vragen Shell werkgroepen

Dag 5.1.2.e

Wat mij betreft voor wat betreft Klimaat prima, ook prima om je toevoeging op te pakken.

Aan iedereen het verzoek om in toekomstige correspondentie mijn collega 5.1.2.e (in cc) mee te nemen, hij neemt tijdens mijn afwezigheid volgende week mijn taken waar.

Hartelijke groet,
5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>

Verzonden: donderdag 8 juli 2021 11:36

Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e

@minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>

CC: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e

@minezk.nl>

Onderwerp: Graag vandaag reactie: Vragen Shell werkgroepen

Urgentie: Hoog

Beste voorzitters van de Shell werkgroepen,

Bijgaand het overzicht van alle vragen per werkgroep, ofwel gehaald uit jullie plan van aanpak, ofwel uit de notities die richting DG's zijn gegaan en hun reacties hierop. Ik heb de vragen zoveel mogelijk gegroepeerd per werkgroep. Bij sommige vragen staat bijv. [NB. JURIDISCH] achteraan de vraag. In dit geval is de vraag relevant voor een andere werkgroep, maar is het de juridische werkgroep die de vraag beantwoordt.

Graag jullie kritische blik op:

- De vragen die bij jullie werkgroepen staan + waar overlap met jullie werkgroepen is benoemd
- De niet belegde vragen: wie pakt deze op?
- De volledigheid van de vragen: missen we nog iets?

Mijn voorlopige conclusie is dat de juridische werkgroep informatie levert die instrumenteel is voor de werkgroepen klimaat en investeringsklimaat. Het zou m.i. handig zijn als we in een gezamenlijke sessie de eerste resultaten van de juridische werkgroep kunnen bespreken en dit als input mee kunnen nemen voor de andere twee werkgroepen. Daartoe zou uitstel van melding aan ACKE naar september zeer welkom zijn i.v.m. haalbaarheid van de planning.

Ik hoop dat jullie hier vandaag naar kunnen kijken, dan kunnen we het op tijd meenemen richting MT maandag.

Groeten,
5.1.2.e

Inhoudsopgave TK-brief Shell vonnis

Geachte voorzitter,

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei 2021 een uitspraak gedaan over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019.

Kamerbrief MEZK toezegging analyse vonnis Shell dd. ntb

Interdepartementaal is uitgezocht wat deze uitspraak betekent voor:

1. Juridische doorwerking van de uitspraak
 - i. Territoriale werking
 - ii. Precedentwerking
 - iii. Doorwerking van mensenrechten in het concernbeleid van bedrijven
2. De uitvoering van het klimaatbeleid
 - iv. Nationaal klimaatbeleid
 - v. Internationaal klimaatbeleid
3. Het Nederlandse investeringsklimaat
 - vi. Generieke gevolgen
 - vii. Investerings in Nederland
 - viii. Vestiging van nieuwe bedrijvigheid

Middels deze brief geef ik, mede namens de Ministeries x, x, x, inzicht in de resultaten van deze analyse.

Juridische doorwerking van de uitspraak

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

Precedentwerking

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

Uitvoering van het klimaatbeleid

Nationaal klimaatbeleid

Faciliterende randvoorwaarden

Emissiereductie in de keten

Impact van rechtszaken in andere landen

Internationaal klimaatbeleid

Gelden de klimaatopgaven voor landen of ook voor bedrijven?

Internationaal rapportagesysteem voor emissiereductie en emissiecompensatie

Het Nederlandse investeringsklimaat

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

Governance en onzekerheid

Investerings van huidige bedrijvigheid in Nederland

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

Stef Blok

Minister van Economische Zaken en Klimaat

Vragen werkgroepen Shell vonnis

WERKGROEP JURIDISCHE GEVOLGEN

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

1. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven? **[NB. VNO analyse & deels rol investeringsklimaat]**
2. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. ROL BUZA?]**

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?
2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?
3. Verandert de uitspraak het Nederlandse beleid t.a.v. (Nederlandse) bedrijven in het buitenland? **[NB. INVESTERINGSKLIMAAT]**
4. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Precedentwerking

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? **[NB. OVERLAP KLIMAAT EN INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

1. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?
3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?
5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn soft law principes op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal *gewoonterecht*?
6. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een

schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

Hoger beroep

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?
2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?
2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?
3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? **[NB. JURIDISCH]**
4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Faciliterende randvoorwaarden

1. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? **[NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
3. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO2-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO2-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**

Emissiereductie in de keten

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Impact van rechtszaken in andere landen

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? **[NB. JURIDISCH]**

Internationaal klimaatbeleid

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? **[NB. JURIDISCH]**
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? **[NB. JURIDISCH]**
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? **[NB. JURIDISCH]**

Opgaven voor bedrijven of landen?

1. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

Rapportagesysteem

1. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

WERKGROEP INVESTERINGSKLIMAAT

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat en hoe scoort Nederland hier momenteel op?
2. Hoe wordt het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

Governance en onzekerheid

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen? **[NB. JURIDISCH]**

Investerings- en vestigingsklimaat van huidige bedrijvigheid in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de investeringen van huidige energie-intensieve bedrijven in Nederland? Bijvoorbeeld kijkend naar het risico op desinvesteringen of het verplaatsen van hoofdkantoren naar het buitenland? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
2. Hoe groot is de kans dat energie-intensieve bedrijven sneller gaan verduurzamen? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de vestiging van nieuwe duurzame bedrijvigheid en hoofdkantoren in Nederland?

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Graag vandaag reactie: Vragen Shell werkgroepen
Datum: dinsdag 21 juni 2022 13:54:49
Bijlagen: [20210708_Vragen_werkgroepen.docx](#)

Van: 5.1.2.e
Verzonden: vrijdag 9 juli 2021 10:34
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
CC: 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: RE: Graag vandaag reactie: Vragen Shell werkgroepen

Ha allen,

Dank weer voor jullie reacties. Bijgaand de definitieve versie die ook met 3-MT gedeeld zal worden.

Groeten,
5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
Verzonden: vrijdag 9 juli 2021 09:40
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
CC: 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: RE: Graag vandaag reactie: Vragen Shell werkgroepen

Hoi 5.1.2.e,

Wat betref je vragen hierbij mijn suggesties;

1. De vraag naar de implicaties van extraterritoriale werking van het vonnis voor maatregelen in het buitenland is geen klimaatinhoudelijke en lijkt mij juridisch, dus voor WJZ en/of Buza.
2. De normatieve vragen kunnen als volgt worden geherformuleerd:
 1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?
 2. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Gr. 5.1.2.e

Directie Klimaat
 DG Klimaat en Energie
 Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Postbus 20401
2500 EK Den Haag
Tel. 5.1.2.e
e-mail: 5.1.2.e@minezk.nl

Van: 5.1.2.e@minezk.nl>

Verzonden: donderdag 8 juli 2021 17:44

Aan: 5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e@minezk.nl>

cc: 5.1.2.e@minezk.nl>

Onderwerp: RE: Graag vandaag reactie: Vragen Shell werkgroepen

Reeds eerder beoordeeld in dit verzoek

Voorbereiding 3-MT sessie Shell vonnis

Datum en Tijd	12 juli 2021, 14:30 – 15:30 uur
Locatie	Teams
Aanwezig	TOP: 5.1.2.e (vz.), 5.1.2.e K&E: 5.1.2.e WJZ: 5.1.2.e
Agendapunten	1. Inhoudsopgave TK-brief 2. Planning 3. Vraagstelling werkgroepen 4. Reguliere overleggen 3-MT 5. W.v.t.t.k.
Doel overleg	Doel van het gesprek is om de voortgang van het kernteam Shell te bespreken en de planning af te stemmen.
Kernboodschappen	<u>1. Inhoudsopgave TK-brief (bijlage 1)</u> - Doel van de terugmelding aan de Tweede Kamer is het delen van de analyse en de consequenties van het Shell vonnis op juridisch vlak en vanuit het oogpunt van investeringsklimaat en klimaatbeleid. Deze analyse wordt uitgevoerd door medewerkers van de ministeries van EZK, BuZa, IenW en JNV. - De in de analyse gebruikte gegevens worden zo transparant en objectief mogelijk gebruikt en gepresenteerd wegens de WOB. We houden rekening met het feit dat de beslisnota richting ACKE opgevraagd kan worden. <u>2. Planning (bijlage 2)</u> - Gevraagd besluit: akkoord op planning, met name 1^e terugmelding ACKE op 24 augustus, definitieve terugmelding op 30 september en versturen van de TK-brief in oktober. <u>Hoe beïnvloedt het idee van de MEZK een crisisteam op te zetten de bovenstaande planning?</u> - De voorzitters van de werkgroepen hebben aangegeven dat een definitieve terugmelding aan de ACKE in augustus niet haalbaar is i.v.m. de te analyseren vragen en de zomervakantie. De gewenste kwaliteit kan daarmee niet voor 24 augustus geborgd worden. - Wegens de betrokkenheid van meerdere departementen en de zwaarte van de casus wordt daarom voorgesteld twee terugmeldingen aan ACKE te doen: een 70%-versie in augustus en de definitieve versie in september. - Voor de terugmelding naar de ACKE zal ook nog een terugmelding richting 5.1.2.e en 5.1.2.e worden gepland. <u>Heeft het 3-MT voorkeuren voor de timing?</u> <u>3. Vraagstelling werkgroepen (bijlage 3)</u> - Het vragenoverzicht geeft weer welke vragen de werkgroepen opgepakt hebben. De slag die nog gemaakt moet worden is de terugvertaling naar overkoepelende vragen en of die vragen hiermee voldoende beantwoord kunnen worden. - Gevraagde reflectie: mist het 3-MT nog belangrijke vragen? <u>4. Reguliere overleggen 3-MT</u> - Gevraagd besluit: eens in de 2-3 weken overleg 3-MT. Kan vervallen indien het niet nodig blijkt te zijn. <u>Op welke wijze wil 3-MT op de hoogte gehouden worden en zijn er belangrijke agendapunten die moeten terugkeren?</u> <u>5. W.v.t.t.k.</u> - Indien er tijd over is kan worden besproken of/welke andere departementen de TK-brief moeten mede-ondertekenen. Dit kan later worden besproken wanneer de werkgroepen meer resultaten hebben.
Achtergrondstukken in de bijlage	- Inhoudsopgave TK-brief - Planning pressure cooker Shell - Vragenoverzicht werkgroepen

Inhoudsopgave TK-brief Shell vonnis

Geachte voorzitter,

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei 2021 een uitspraak gedaan over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019.

Kamerbrief MEZK toezegging analyse vonnis Shell dd. ntb

Interdepartementaal is uitgezocht wat deze uitspraak betekent voor:

1. Juridische doorwerking van de uitspraak
 - i. Territoriale werking
 - ii. Precedentwerking
 - iii. Doorwerking van mensenrechten in het concernbeleid van bedrijven
2. De uitvoering van het klimaatbeleid
 - iv. Nationaal klimaatbeleid
 - v. Internationaal klimaatbeleid
3. Het Nederlandse investeringsklimaat
 - vi. Generieke gevolgen
 - vii. Investeringen in Nederland
 - viii. Vestiging van nieuwe bedrijvigheid

Middels deze brief geef ik, mede namens de Ministeries x, x, x, inzicht in de resultaten van deze analyse.

Juridische doorwerking van de uitspraak

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

Precedentwerking

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

Uitvoering van het klimaatbeleid

Nationaal klimaatbeleid

Faciliterende randvoorwaarden

Emissiereductie in de keten

Impact van rechtszaken in andere landen

Internationaal klimaatbeleid

Gelden de klimaatopgaven voor landen of ook voor bedrijven?

Internationaal rapportagesysteem voor emissiereductie en emissiecompensatie

Het Nederlandse investeringsklimaat

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

Governance en onzekerheid

Investerings van huidige bedrijvigheid in Nederland

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

Stef Blok

Minister van Economische Zaken en Klimaat

Procesvoorstel Pressure Cooker Shell

Versie 09-07-2021

Kernteam: 5.1.2.e (vz), 5.1.2.e
(secr.)

3-MT: 5.1.2.e

NB.: Elke werkgroep geeft een schriftelijke of mondelinge terugmelding richting kernteam na elke werkgroepsessie. Dit is belangrijk voor tijdige oplevering van terugmelding richting ACKE en de TK-brief en om elkaar goed op de hoogte te houden van de voortgang en onderlinge samenhang.

Actie	Deadline	Opgeleverd product
Eerste bijeenkomst kernteam	23 juni 1 uur	Startbijeenkomst
Voorzitters werkgroepen maken plan	30 juni	Planning werkgroep, incl. a. Hoe komt de werkgroep tot een analyse b. Doel van de werkgroep c. Planning (eind augustus oplevering, kamerbrief half sept.) d. Achtervang vakantie
Bespreken voortgang in kernteam	30 juni 30 min	1. Doelen werkgroepen & geheel 2. Voortgang werkgroepen helder 3. Achtervang vakantie helder
Sessie 1 werkgroepen	1 – 7 juli 2 uur	1. Brainstorm thema's en vragen 2. Uitzetten vragen 3. Werkverdeling
Bespreken voortgang in kernteam	7 – 8 juli 1 uur	1. Terugmelding sessie 1 werkgroepen 2. Aangepaste planning 3. Evt. overkoepelende extra vragen
Bespreken voortgang met 3-MT	12 juli 1 uur	1. Vraagstelling 2. Inhoudsopgave TK brief 3. Planning
Strategiesessie AEP	15 juli	Extra input voor werkgroepen
Bespreken voortgang in kernteam	19 – 21 juli 1 uur	1. Terugmelding 3-MT 2. Terugmelding strategiesessie 3. Definitieve vraagstelling
Sessie 2 werkgroepen <i>Indien nodig schriftelijk</i>	19 juli - 3 augustus 1 uur	Eerste conclusies
Gezamenlijke sessie werkgroepen	26 – 30 juli	Eerste resultaten juridische werkgroep als input voor andere werkgroepen
Bespreken voortgang in kernteam	4 augustus 30 min	Voorlopige conclusies
Sessie 3 werkgroepen	9 – 11 augustus 2 – 2,5 uur	1. Antwoord per vraag 2. Conclusie & synthese (analyse)
Bespreken voortgang in kernteam	12 augustus 1,5 – 2 uur	1. Conclusie werkgroepen 80%-versie 2. Analyse geheel 3. Concept TK-brief 60%-versie
Terugmelding 5.1.2.e / 5.1.2.e	16 – 20 augustus?	Concept TK-brief 60%-versie
Terugmelding ACKE	24 augustus	Concept TK-brief 70%-versie
Terugmelding ACKE	30 september	Concept TK-brief
Brief aan Tweede Kamer	Oktober	Conclusies kernteam
Uitwerken beleidsconsequenties	November e.v.	ntb

Vragen werkgroepen Shell vonnis

WERKGROEP JURIDISCHE GEVOLGEN

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

1. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven? **[NB. VNO analyse & deels rol investeringsklimaat]**
2. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. ROL BUZA?]**

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?
2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?
3. Verandert de uitspraak het Nederlandse beleid t.a.v. (Nederlandse) bedrijven in het buitenland? **[NB. INVESTERINGSKLIMAAT]**
4. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Precedentwerking

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? **[NB. OVERLAP KLIMAAT EN INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

1. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?
3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?
5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn soft law principes op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal *gewoonterecht*?
6. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een

schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

Hoger beroep

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?
2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?
2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?
3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? **[NB. JURIDISCH]**
4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Faciliterende randvoorwaarden

1. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? **[NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
3. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO2-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO2-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**

Emissiereductie in de keten

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Impact van rechtszaken in andere landen

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? **[NB. JURIDISCH]**

Internationaal klimaatbeleid

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? **[NB. JURIDISCH]**
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? **[NB. JURIDISCH]**
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? **[NB. JURIDISCH]**

Opgaven voor bedrijven of landen?

1. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

Rapportagesysteem

1. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

WERKGROEP INVESTERINGSKLIMAAT

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat en hoe scoort Nederland hier momenteel op?
2. Hoe wordt het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

Governance en onzekerheid

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen? **[NB. JURIDISCH]**

Investerings- en vestigingsklimaat van huidige bedrijvigheid in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de investeringen van huidige energie-intensieve bedrijven in Nederland? Bijvoorbeeld kijkend naar het risico op desinvesteringen of het verplaatsen van hoofdkantoren naar het buitenland? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
2. Hoe groot is de kans dat energie-intensieve bedrijven sneller gaan verduurzamen? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de vestiging van nieuwe duurzame bedrijvigheid en hoofdkantoren in Nederland?

M 5.1.2.e
5.1.2.e @minezk.nl
www.rijksoverheid.nl/ezk

Vragen werkgroepen Shell vonnis

WERKGROEP JURIDISCHE GEVOLGEN

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

1. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven? **[NB. VNO analyse & deels rol investeringsklimaat]**
2. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. ROL BUZA]**

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?
2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?
3. Verandert de uitspraak het Nederlandse beleid t.a.v. (Nederlandse) bedrijven in het buitenland? **[NB. INVESTERINGSKLIMAAT]**
4. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Precedentwerking

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? **[NB. OVERLAP KLIMAAT EN INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

1. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?
3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?
5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn soft law principes op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal *gewoonterecht*?
6. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een

schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

Hoger beroep

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?
2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?
2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?
3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? **[NB. JURIDISCH]**
4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Faciliterende randvoorwaarden

1. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? **[NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
3. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO2-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO2-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**

Emissiereductie in de keten

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Impact van rechtszaken in andere landen

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? **[NB. JURIDISCH]**

Internationaal klimaatbeleid

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? **[NB. JURIDISCH]**
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? **[NB. JURIDISCH]**
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? **[NB. JURIDISCH]**

Opgaven voor bedrijven of landen?

1. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

Rapportagesysteem

1. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

WERKGROEP INVESTERINGSKLIMAAT

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat en hoe scoort Nederland hier momenteel op?
2. Hoe wordt het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

Governance en onzekerheid

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen? **[NB. JURIDISCH]**

Investerings- en vestigingsklimaat van huidige bedrijvigheid in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de investeringen van huidige energie-intensieve bedrijven in Nederland? Bijvoorbeeld kijkend naar het risico op desinvesteringen of het verplaatsen van hoofdkantoren naar het buitenland? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
2. Hoe groot is de kans dat energie-intensieve bedrijven sneller gaan verduurzamen? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de vestiging van nieuwe duurzame bedrijvigheid en hoofdkantoren in Nederland?

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2513 AA DEN HAAG

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Topsectoren en
Industriebeleid

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ezk

Datum 13 juli 2021
Betreft Brief inzake de rechtszaak van Milieudefensie, ook namens andere
partijen, tegen Shell

Ons kenmerk
DGBI-TOP / 21162739

Uw kenmerk
2021Z09501

Geachte Voorzitter,

Op 26 mei jl. heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in de civiele procedure die door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers is aangespannen tegen Royal Dutch Shell (RDS). De Nederlandse overheid is geen partij in deze procedure. De Kamer heeft mij gevraagd om een schriftelijke appreciatie van de uitspraak.

De rechtbank beveelt RDS om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 met netto 45% te verminderen ten opzichte van het niveau van 2019. De uitspraak is bij voorraad uitvoerbaar. Dat wil zeggen dat Shell ook als ze hoger beroep aantekent aan de reductieverplichting zal moeten voldoen.

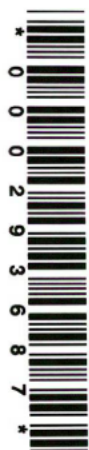
De door de rechtbank opgelegde reductieverplichting ziet op de gehele energieportefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijke volume van alle emissies van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers. Ten aanzien van de CO₂-uitstoot van de Shell-groep zelf heeft de rechtbank RDS een resultaatverplichting opgelegd; ten aanzien van toeleveranciers en afnemers een zwaarwegende inspanningsverplichting. RDS is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. RDS is ook niet verplicht in Nederland zijn emissies verder te verlagen, zolang door maatregelen elders in de wereld de opgelegde reductiedoelstelling wordt gehaald.

Het is de eerste keer dat een Nederlandse rechter een bevel oplegt aan een concern om de uitstoot van CO₂ terug te dringen. Dat maakt de uitspraak uniek.

Mogelijke consequenties nationaal klimaatbeleid, en investeringsklimaat

De uitspraak van de rechtbank is veelomvattend. Het is nog niet bekend welke gevolgen de uitspraak zal hebben. Meer inzicht in de mogelijke gevolgen van deze uitspraak voor Nederlandse bedrijven, het klimaatbeleid en het investeringsklimaat is gewenst. De gevolgen zullen van verschillende factoren afhangen, waaronder de uitkomst van een eventuele hoger beroep- en cassatieprocedure.

Voor het kabinet blijft het uitgangspunt dat we onverkort doorgaan met de uitvoering van het Nederlandse Klimaatakkoord. Vanzelfsprekend blijft het Kabinet geïnteresseerd aan het halen van de Europese CO₂ reductiedoelen en de doelen van de Overeenkomst van Parijs.

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Topsectoren en
Industriebeleid

Ik wil benadrukken dat een goed investeringsklimaat van groot belang is voor het kabinet om de klimaatdoelen te halen. We staan samen met het bedrijfsleven voor een majeure uitdaging om klimaatverandering tegen te gaan. Forse private investeringen in Nederland zijn nodig om de basisindustrie, waartoe Shell behoort, uiteindelijk in 2050 klimaatneutraal te maken.

Ons kenmerk
DGBI-TOP / 21162739

Zoals aangegeven kom ik na de zomer met een uitgebreidere analyse over de gevolgen van de uitspraak.

5.1.2.e

S.A. Blok
Minister van Economische Zaken en Klimaat

5.1.2.e

D. Yeşilgöz-Zegerius
Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat – Klimaat en Energie

Van: 5.1.2.e
 Aan: 5.1.2.e
 Onderwerp: FW: terugmelding MT overleg Shell 12 juli 2021
 Datum: dinsdag 21 juni 2022 13:56:28

Shell wob

Van: 5.1.2.e
 Verzonden: woensdag 14 juli 2021 11:07
 Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>
 Onderwerp: FW: terugmelding MT overleg Shell 12 juli 2021

Van: 5.1.2.e
 Verzonden: maandag 12 juli 2021 15:22
 Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
 CC: 5.1.2.e @minezk.nl>
 Onderwerp: RE: terugmelding MT overleg Shell 12 juli 2021

Hi,

Mijn aanvulling m.b.t. planning:

Zojuist besloten in het 3MT overleg over Shell:

- Planning wijziging akkoord. Hiermee wordt de grofstoffelijke planning:
 - Terugmelding DG's begin augustus (voordat stukken naar ACEK gaan)
 - 70%-versie gebaseerd op prio-vragen richting ACEK op 24 augustus
 - Dit betekent dat alle voorzitters helder moeten maken welke vragen voor hun werkgroep prioritair zijn!
 - Definitieve versie naar ACEK 30 september
- 3MT wil vaker bijeen komen maar vakanties overlappen niet. 5.1.2.e checkt in met kernteam.

Groeten,
 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
 Verzonden: maandag 12 juli 2021 15:21
 Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
 Onderwerp: terugmelding MT overleg Shell 12 juli 2021

WJZ:

plaatst in de context van meer en veel andere uitspraken: maar snapt dat veel aandacht voor nodig is.

Is aan Shell zelf om gevolgen in kaart te brengen.

5.1.2.e stelt aantal vragen; maar antwoorden koffiedik kijken. Dit heeft 5.1.2.e ook besproken met 5.1.2.e

Wil wel comfort bieden

Waar is bedrijfsleven naar op zoek? Juridische aspecten moeten ze zelf onderzoeken.

5.1.2.e: strategie maken voor afspraken met big 12 om rechtszaken te voorkomen, dus

beleidsmatige aanpassingen mogelijk doorvoeren. Bijv. convenanten sluiten.

Situatie vermijden dat Shell zegt: wij wilden wel maar moesten wachten op goed klimaatbeleid van de overheid.

Analyse VNO: is bij ons bekend; wordt gedeeld. Idem VEMW.

5.1.2.e stuurt nadere toelichting op 'open normen' tbv 5.1.2.e

Inhoud van de TK-brief:

- Kan nog erg veranderen? Ja, want wat komt uit de werkgroepen. Dat moet leidend zijn.
- Neutraal formuleren: want ook in andere landen 'negatieve gevolgen' klimaatbeleid (Heathrow mag niet uitbreiden)
- Beleidswijzigingen opnemen: zoals afspraken met de big 12? Ja, als we uitstralen samen met de big 12 dat we serieuze stappen gaan zetten: kans op nieuwe veroordelingen worden dan kleiner, naar verwachting. Versnellen moet dan wel mogelijk zijn qua Europese regelgeving i.k.v. staatssteun.

Timing 24 aug ACKE niet erg gelukkig met dagvaarding Urgenda zaak: wisselwerking hiermee. Krap om dit te halen. 70% versie is wel haalbaar.

Vragen van de werkgroepen: heel compleet; eventueel iets schrappen in 'rapportagesystemen andere landen' en in 'extra territoriaal'. politiek lastig is: kunnen we ons voegen?

Met vriendelijke groeten,

5.1.2.e

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
DG Bedrijfsleven & Innovatie
Directie Topsectoren & industriebeleid
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | DEN HAAG
Postbus 20401 | 2500 EK | DEN HAAG

M: 5.1.2.e
E: 5.1.2.e @minezk.nl
<http://www.rijksoverheid.nl>

Verslag seminar over de rechtszaak Shell

Op 26 mei jl. oordeelde de Haagse rechtbank dat Shell de uitstoot van broeikasgassen voor 2030 met 45% moet terugbrengen t.o.v. 2019. In een seminar over de rechtszaak nam **5.1.2.e**, de aanwezigen mee in de juridische interpretatie en implicaties van de uitspraak. **5.1.2.e** deelde vanwege omstandigheden bij monde van **5.1.2.e** zijn belangrijkste inzichten met het publiek over de economische implicaties. De **5.1.2.e** EZK deelden vervolgens hun visie op de uitspraak en de betekenis ervan voor de overheid en EZK in het bijzonder.

1857 klimaatrechtszaken staan wereldwijd op de teller tot nu toe. Een illustratie van het feit dat rechtszaken een transnationaal verschijnsel zijn geworden, zo lichtte **5.1.2.e** toe. Milieu en klimaat worden steeds meer als een mensenrecht gezien, en daarmee als universeel belang dat zo nodig door de rechter beschermd moet worden. Ook in de zaak tegen Shell spelen mensenrechten een rol; de rechter schrijft voor dat Shell zich aan een zogeheten 'zorgvuldigheidsnorm' uit het burgerlijk wetboek dient te houden, die o.a. inhoudt dat bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. De rechtszaak komt daarmee feitelijk neer op een belangenafweging: het belang om de leefwereld van onze generatie en generaties na ons te beschermen versus de commerciële belangen van Shell.

Wat betekent dit nou voor andere bedrijven? Kunnen die soortgelijke rechtszaken verwachten? Enerzijds is de rechtszaak tegen Shell lastig door te trekken naar andere bedrijven, vanwege zijn specifieke kenmerken. De Shell-groep is wereldwijd één van de grootste producenten en aanbieders van fossiele brandstoffen. Bovendien is Shell vrij uniek in het feit dat consumptie van de producten die het voortbrengt directe uitstoot veroorzaakt, in tegenstelling tot bijvoorbeeld een bedrijf als Friesland Campina, dat alleen in de productie uitstoot veroorzaakt. Toch is het niet ondenkbaar dat rechtszaken tegen andere bedrijven volgen, want recht is dynamisch. Denk maar aan het feit dat homoseksualiteit ooit strafbaar was, wat tegenwoordig ondenkbaar is.

Voor de overheid ziet **5.1.2.e** de rol om een gelijk speelveld te creëren. Nu is alleen Shell door de rechter een norm opgelegd; de overheid kan eraan bijdragen dat dit Shell niet op een achterstandspositie brengt t.o.v. andere bedrijven. Bovendien kan de overheid met financiële steun Shell en in de toekomst mogelijke andere bedrijven ondersteunen in de verplichtingen die hen worden opgelegd n.a.v. rechtszaken.

Over de rol van de rechter geeft **5.1.2.e** aan dat de rechter niet op de stoel van de wetgever is gaan zitten. De rechter legt een *minimum*norm op aan Shell, om Shell aan de eerdergenoemde zorgvuldigheidsnorm te laten voldoen. Bovendien worden de meeste klimaatrechtszaken verloren, zoals de rechtszaak van Greenpeace tegen de overheid vanwege de coronasteun aan KLM.

5.1.2.e redeneert bij monde van **5.1.2.e** dat de effecten die wij nu ondervinden van klimaatverandering (overstromingen, opwarming) het gevolg zijn van decennialange uitstoot. Het klimaatsysteem kent tipping points en wordt door belangrijke onomkeerbaarheden gekenmerkt. **5.1.2.e** ziet dit als een zeer belangrijk argument voor toepassen van het voorzorgsmotief; er is snelle actie nodig om nog grotere problemen in de toekomst te voorkomen, voor zover we die invloed nog hebben. Ook al zijn de problemen in de Westerse wereld relatief beperkt, juist wij hebben een verantwoordelijkheid, gegeven het feit dat wij decennialang voor grote uitstoot hebben gezorgd in vergelijking tot andere delen van de wereld.

5.1.2.e schetst daarnaast de kenmerken van Nederland als het gaat om verduurzaming van onze energievoorziening. Nederland heeft een zeer energieafhankelijke sectorstructuur. Tegelijkertijd blijven onze resultaten qua energie-efficiëntie achter bij veel andere landen, zijn de gevestigde belangen groot, en blinken we niet uit in daadkracht en standvastigheid qua klimaatbeleid. We zijn ook een open economie, wat vaak het argument oproept dat het geen zin heeft koploper te willen zijn. **5.1.2.e** ziet dit laatste punt als argument om voor een Europees beleid te pleiten, maar tegelijkertijd ook nationaal ons beste beentje voor te zetten (practice what you preach).

Als grootste zorg voor het vestigingsklimaat ziet **5.1.2.e** de onvoorspelbaarheid van het milieubeleid die ontstaat voor bedrijven. Bedrijven kunnen daardoor geneigd zijn grote en lange termijn investeringen die nodig zijn voor verduurzaming van bedrijven uit te stellen. **5.1.2.e** pleit,

Met opmerkingen 5.1.2.e: Deze lichtte ze amper toe, hoe dan dat gelijk speelveld te herstellen. Kan jij dit aanvullen?

in lijn met SER advies over koplopers, voor een goede balans tussen 'de wortel en de stok'; enerzijds moet de vervuiler betalen, anderzijds moet de overheid de onrendabele top bij investeringen financieel ondersteunen en innovatieve bedrijven stimuleren.

5.1.2.e gaan vervolgens in op de gevolgen voor de overheid en bedrijven. 5.1.2.e ziet het vonnis als signaal van de rechterlijke macht aan de andere 2 machten, een wake up call. Een nog onbeantwoorde vraag is hoe wij ons als overheid tot de norm die de rechter oplegt willen verhouden. 5.1.2.e spreekt zijn zorg uit over de onzekerheid voor bedrijven die uitgaat van de open normen waar de rechter haar uitspraak op heeft gebaseerd. Ook waarschuwt hij voor het risico op 'labelvergroening'; bedrijven zich 'vergroenen' door grijze activiteiten af te stoten.

Al met al een zaak die de gelederen in beide DG's komende tijd zullen bezighouden. Wil je er meer over weten? Lees de [uitspraak](#) of de [publieksvriendelijke versie](#) daarvan. Of lees het [proefschrift](#) van 5.1.2.e

Plan van Aanpak Werkgroep Analyse Investeringsklimaat vonnis Shell

Context

Op 26 mei 2021 heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in een zaak van Milieudefensie c.s. tegen Royal Dutch Shell (RDS). Shell is veroordeeld om via het concernbeleid het gezamenlijke jaarlijkse volume van de aan de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers verbonden CO₂-emissies zodanig te reduceren dat dit volume eind 2030 ten minste netto 45% lager ligt dan in 2019.

De rechtbank heeft haar uitspraak gedaan op grond van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*. Deze ongeschreven zorgvuldigheidsnorm (een onrechtmatige daad-norm) komt uit het Burgerlijk Wetboek en rust in beginsel ook op andere Nederlandse bedrijven. Door de rechtbank is de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm alleen ingevuld met betrekking tot Shell op basis van de specifieke omstandigheden in deze zaak. Hoe we deze specifieke omstandigheden moeten interpreteren ligt bij de juridische werkgroep, maar de volgende voorwaarden zijn hoe dan ook van belang:

1. een bedrijf moet het concernbeleid bepalen;
2. een bedrijf moet een groot aandeel hebben in de schade-oorzaak en invloed hebben op toeleveranciers en afnemers;
3. een bedrijf moet bijdragen aan een groot, urgent en universeel erkend gevaar in Nederland.

De door de rechtbank opgelegde reductieverplichting ziet op de gehele energieportefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijke volume van alle emissies van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers (scope 3). Ten aanzien van de CO₂-uitstoot van de Shell-groep zelf heeft de rechtbank RDS een resultaatverplichting opgelegd; ten aanzien van toeleveranciers en afnemers een zwaarwegende inspanningsverplichting. RDS is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. RDS is ook niet verplicht in Nederland zijn emissies verder te verlagen, zolang door maatregelen elders in de wereld de opgelegde reductiedoelstelling van 45% wordt gehaald.

Het is de eerste keer dat een Nederlandse rechter een bevel oplegt aan een private partij om de uitstoot van CO₂ terug te dringen. Dat maakt de uitspraak uniek. Het is een civiele zaak waarin de overheid formeel geen speler is. De uitspraak raakt de overheid echter wel. Er zijn veel reacties van het bedrijfsleven, de politiek en de media over de uitspraak. Ook heeft de uitspraak (mogelijk) impact op overheidsbeleid, bijvoorbeeld op de terreinen van klimaat en het investeringsklimaat.

In de ACKE van 3 juni jl. is daarom het besluit genomen de uitspraak nader te analyseren. Deze nadere analyse vindt plaats in drie interdepartementale werkgroepen: een juridische werkgroep, een werkgroep nationaal en internationaal klimaatbeleid, en een werkgroep investeringsklimaat. Dit concept plan van aanpak is geschreven voor de werkgroep investeringsklimaat.

Doel

Inventarisatie en analyse van de mogelijke gevolgen van het Shell-vonnis op het investerings- en vestigingsklimaat van Nederland. Deze analyse wordt in september in een brief met de Tweede Kamer gedeeld.

Definitie investeringen en vestigingsklimaat

In dit plan van aanpak gaan we uit van de definitie van investeringsklimaat uit het recente onderzoek van Dialogic naar het Nederlandse investeringsklimaat¹ en het ambtelijke rapport ter beantwoording van de motie Lodders².

¹ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2021Z09499&did=2021D20963

² https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering

Investeringsklimaat is *"de mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving"*. Met andere woorden; de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat raakt dus alle bedrijven, van klein tot groot, die reeds in Nederland gevestigd zijn en (buitenlandse) bedrijven die een nieuwe investering in Nederland overwegen. Het investeringsklimaat hangt af van verschillende factoren zoals infrastructuur, fiscaliteit, onderwijs- en kennisinfrastructuur, arbeidsmarkt, maar ook innovatie, duurzaamheid, marktwerking en (randvoorwaarden voor) digitalisering.

Vestigingsklimaat wordt gedefinieerd als *"de aantrekkelijkheid van Nederland voor internationaal opererende bedrijven"*.³ Dat kunnen buitenlandse en binnenlandse bedrijven zijn, maar het vestigingsklimaat heeft duidelijk een meer internationale scope. Buitenlandse bedrijven leveren een positieve bijdrage aan de Nederlandse economie, bijvoorbeeld via werkgelegenheid en investeringen in innovatie. Het investeringsklimaat heeft naast een internationale ook een nationale scope. Bedrijven die reeds in Nederland zijn gevestigd worden ook beïnvloed door hoe zij het vestigingsklimaat ervaren.

De termen 'investeringsklimaat' en 'vestigingsklimaat' worden geregeld door elkaar gebruikt. Het beleid van dit kabinet is om een goed investerings- en vestigingsklimaat te hebben, waardoor Nederland een aantrekkelijke locatie blijft voor bedrijven om reële economische activiteiten te starten en/of uit te breiden. De werkgroep zal dus naar beide elementen moeten kijken.

Afbakening

Het doel van deze werkgroep is om de gevolgen van het Shell vonnis voor het investerings- en vestigingsklimaat inzichtelijk te maken. Volgende stap is om aanbevelingen te formuleren om het investerings- en vestigingsklimaat positief te beïnvloeden. Deze stap maakt geen onderdeel uit van deze analyse, maar wordt wel verwacht als vervolgstap.

In de werkgroep wordt geen oordeel gegeven over het vonnis. Het is een civiele zaak en het is ook nog mogelijk dat er een hoger beroep- en cassatieprocedure komt, waardoor er een verandering in de uitspraak kan plaatsvinden.

Bij afbakening moet in de werkgroep worden bepaald voor welk deel van het bedrijfsleven de uitspraak relevant is. Moet hierbij alleen naar Nederlandse of in de Nederland gevestigde industrie (inclusief elektriciteitsbedrijven) worden gekeken? Of moet ook worden gekeken naar Nederlandse of in de Nederland gevestigde bedrijven in de industriële keten? Beperkt het effect zich tot bedrijven met een bepaalde CO2 emissie of is dit veel breder? Hierbij zal de werkgroep ook kijken naar de resultaten van de juridische werkgroep.

Onderzoeksvragen

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat voor investeringen van bedrijven met reële economische activiteiten en hoe scoort Nederland hierop?
 - a. Generiek
 - b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en bedrijven in de keten die moeten verduurzamen.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.
2. Hoe worden de in vraag 1 benoemde factoren voor het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

³ Adviescommissie Belastingheffing van multinationals, (2020). *Op weg naar balans in de vennootschapsbelasting*, par. 2.1.

- a. Generiek
 - b. Specifiek
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.
3. Welke gevolgen kunnen de – onder vraag 2 geïnterpreteerde - veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de activiteiten van bedrijven?
- a. Generiek
 - b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en doorwerking verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.

Resultaten

Het eindresultaat is een rapportage (incl. tekstdelen voor TK-brief) met daarin de analyse van de gevolgen van het Shell-vonnis op het vestigings- en investeringsklimaat in Nederland.

Tussenresultaten zijn verdere uitwerking van onderzoeksvragen, verdere afbakening bedrijven/activiteiten, eerste beantwoording vragen, uitwisseling van resultaten tussen werkgroepen.

Planning

12 juli -16 juli	Plan van aanpak klaar
19 juli -23 juli	Taakverdeling rond, onderdelen analyse uitwerken
26 juli -30 juli	Onderdelen analyse uitwerken
2 aug -6 aug	Onderdelen analyse uitwerken
9 aug -13 aug	Synthese (70% stuk schrijven op basis van alle input)
16 aug-20 aug	70% TK brief opstellen, evt. gelijktijdig externe validatie van analyse vestigings- en investeringsklimaat
23 aug -27 aug	ACKE, aanpassen 70% versie en aanvullen
30 aug – 3 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
6 sept – 10 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
13 sept – 17 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
20 sept – 24 sept	Aanpassing TK brief
27 sept – 1 okt	Definitieve versie in ACKE (30 sept)
... oktober	Publicatie Kamerbrief

Organisatie

Wergroep investeringsklimaat: 5.1.2.e (Vz), 5.1.2.e
 (EZK-TOP), 5.1.2.e AEP, 5.1.2.e (IenW), 5.1.2.e
 (BuZa-DIO), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e, (SZW)
 Agendaleden van de werkgroep: 5.1.2.e (KE), 5.1.2.e (WJZ)

2. Shell vonnis analyse investeringsklimaat (Sanne Trienekens)

Annotatie:

- De drie werkgroepen (juridisch, klimaat, investerings-/vestigingsklimaat) zijn gevormd en van start gegaan.
- Jur. Wg goed op weg, klimaat lijkt nog wat traag op start te komen. We hebben maandag een sessie om bevindingen te bespreken van de drie werkgroepen, dus dan krijgen
- Voor onze eigen werkgroep investerings-/vestigingsklimaat (o.l.v. 5.1.2.e) krijgt het gedeelte over generiek investerings-/vestigingsklimaat aardig vorm.
- Voorlopig beeld: vonnis heeft
 - 1) op korte termijn negatieve gevolgen voor investeringsklimaat vanwege toegenomen **onvoorspelbaarheid milieubeleid**.
 - 2) invloed op marktwerking en handel (**level playing field**): **mogelijk tijdelijk negatief gevolg**, als Shell besluit hoofdkantoor of bepaalde activiteiten te verplaatsen. Lange termijn gevolg hangt sterk af van mate waarin soortgelijke rechtszaken in andere landen volgen;
 - 3) overall nog steeds gunstig vestigings-/investeringsklimaat.
- Overige onderdelen:
 - Gevolgen voor vestigings-/investeringsklimaat voor bestaande energie-intensieve bedrijven – schrijft 5.1.2.e in augustus
 - Gevolgen voor vestigings-/investeringsklimaat voor duurzame en innovatieve bedrijven – input verzamelen bij team VI → interviews met 5.1.2.e, 5.1.2.e, 5.1.2.e, NFIA, 5.1.2.e, graag ook 5.1.2.e.
- Om de geloofwaardigheid van het stuk te versterken denken we aan een **appreciatie** van de analyse door **een externe partij**, bijv. PWC die ook LPF toets gedaan heeft. Is wat ons betreft wel afhankelijk van wat er uit deze werkgroep in de TK brief komt te staan. Hoe denkt VI-M daarover?

Voorstel bespreekpunt:

- Is dit beeld herkenbaar voor VI-M?
- reflectie op voorlopig beeld werkgroep investerings-/vestigingsklimaat.
- akkoord op interview met 5.1.2.e
- akkoord op appreciatie externe partij (bijv PWC)

Toelichting:

Stand van zaken algemeen:

- Op 2 augustus staat een gezamenlijke sessie gepland om input vanuit juridische werkgroep te leveren voor de andere twee werkgroepen. Ook bespreken we de eerste bevindingen van de werkgroepen klimaat en investerings-/vestigingsklimaat.
- planning vervolg:
 - 10 augustus: terugmelding 60% versie Tweede Kamerbrief aan 5.1.2.e (5.1.2.e is afwezig) en 5.1.2.e
 - 24 augustus: 70% versie TK-brief in ACKE
 - 30 september: definitieve versie TK-brief in ACKE
 - Oktober: brief naar TK
- risico's in de planning: voortgang werkgroep klimaat. Die werkgroep heeft nog weinig actie ondernomen.
- daarnaast een winstwaarschuwing in het algemeen: het is op basis van één vonnis in aanleg lastig om uitspraken te doen over gevolgen. Er zullen dus veel aannames en voorbehouden in het stuk komen te staan.

Plan van Aanpak Werkgroep Analyse Investeringsklimaat vonnis Shell

Context

Op 26 mei 2021 heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in een zaak van Milieudefensie c.s. tegen Royal Dutch Shell (RDS). Shell is veroordeeld om via het concernbeleid het gezamenlijke jaarlijkse volume van de aan de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers verbonden CO₂-emissies zodanig te reduceren dat dit volume eind 2030 ten minste netto 45% lager ligt dan in 2019.

De rechtbank heeft haar uitspraak gedaan op grond van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*. Deze ongeschreven zorgvuldigheidsnorm (een onrechtmatige daad-norm) komt uit het Burgerlijk Wetboek en rust in beginsel ook op andere Nederlandse bedrijven. Door de rechtbank is de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm alleen ingevuld met betrekking tot Shell op basis van de specifieke omstandigheden in deze zaak. Hoe we deze specifieke omstandigheden moeten interpreteren ligt bij de juridische werkgroep, maar de volgende voorwaarden zijn hoe dan ook van belang:

1. een bedrijf moet het concernbeleid bepalen;
2. een bedrijf moet een groot aandeel hebben in de schade-oorzaak en invloed hebben op toeleveranciers en afnemers;
3. een bedrijf moet bijdragen aan een groot, urgent en universeel erkend gevaar in Nederland.

De door de rechtbank opgelegde reductieverplichting ziet op de gehele energieportefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijke volume van alle emissies van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers (scope 3). Ten aanzien van de CO₂-uitstoot van de Shell-groep zelf heeft de rechtbank RDS een resultaatverplichting opgelegd; ten aanzien van toeleveranciers en afnemers een zwaarwegende inspanningsverplichting. RDS is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. RDS is ook niet verplicht in Nederland zijn emissies verder te verlagen, zolang door maatregelen elders in de wereld de opgelegde reductiedoelstelling van 45% wordt gehaald.

Het is de eerste keer dat een Nederlandse rechter een bevel oplegt aan een private partij om de uitstoot van CO₂ terug te dringen. Dat maakt de uitspraak uniek. Het is een civiele zaak waarin de overheid formeel geen speler is. De uitspraak raakt de overheid echter wel. Er zijn veel reacties van het bedrijfsleven, de politiek en de media over de uitspraak. Ook heeft de uitspraak (mogelijk) impact op overheidsbeleid, bijvoorbeeld op de terreinen van klimaat en het investeringsklimaat.

In de ACKE van 3 juni jl. is daarom het besluit genomen de uitspraak nader te analyseren. Deze nadere analyse vindt plaats in drie interdepartementale werkgroepen: een juridische werkgroep, een werkgroep nationaal en internationaal klimaatbeleid, en een werkgroep investeringsklimaat. Dit concept plan van aanpak is geschreven voor de werkgroep investeringsklimaat.

Doel

Inventarisatie en analyse van de mogelijke gevolgen van het Shell-vonnis op het investerings- en vestigingsklimaat van Nederland. Deze analyse wordt in september in een brief met de Tweede Kamer gedeeld.

Definitie investeringen en vestigingsklimaat

In dit plan van aanpak gaan we uit van de definitie van investeringsklimaat uit het recente onderzoek van Dialogic naar het Nederlandse investeringsklimaat¹ en het ambtelijke rapport ter beantwoording van de motie Lodders².

¹ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2021Z09499&did=2021D20963

² https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering

Investeringsklimaat is *"de mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving"*. Met andere woorden; de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat raakt dus alle bedrijven, van klein tot groot, die reeds in Nederland gevestigd zijn en (buitenlandse) bedrijven die een nieuwe investering in Nederland overwegen. Het investeringsklimaat hangt af van verschillende factoren zoals infrastructuur, fiscaliteit, onderwijs- en kennisinfrastructuur, arbeidsmarkt, maar ook innovatie, duurzaamheid, marktwerking en (randvoorwaarden voor) digitalisering.

Vestigingsklimaat wordt gedefinieerd als *"de aantrekkelijkheid van Nederland voor internationaal opererende bedrijven"*.³ Dat kunnen buitenlandse en binnenlandse bedrijven zijn, maar het vestigingsklimaat heeft duidelijk een meer internationale scope. Buitenlandse bedrijven leveren een positieve bijdrage aan de Nederlandse economie, bijvoorbeeld via werkgelegenheid en investeringen in innovatie. Het investeringsklimaat heeft naast een internationale ook een nationale scope. Bedrijven die reeds in Nederland zijn gevestigd worden ook beïnvloed door hoe zij het vestigingsklimaat ervaren.

De termen 'investeringsklimaat' en 'vestigingsklimaat' worden geregeld door elkaar gebruikt. Het beleid van dit kabinet is om een goed investerings- en vestigingsklimaat te hebben, waardoor Nederland een aantrekkelijke locatie blijft voor bedrijven om reële economische activiteiten te starten en/of uit te breiden. De werkgroep zal dus naar beide elementen moeten kijken.

Afbakening

Het doel van deze werkgroep is om de gevolgen van het Shell vonnis voor het investerings- en vestigingsklimaat inzichtelijk te maken. Volgende stap is om aanbevelingen te formuleren om het investerings- en vestigingsklimaat positief te beïnvloeden. Deze stap maakt geen onderdeel uit van deze analyse, maar wordt wel verwacht als vervolgstap.

In de werkgroep wordt geen oordeel gegeven over het vonnis. Het is een civiele zaak en het is ook nog mogelijk dat er een hoger beroep- en cassatieprocedure komt, waardoor er een verandering in de uitspraak kan plaatsvinden.

Bij afbakening moet in de werkgroep worden bepaald voor welk deel van het bedrijfsleven de uitspraak relevant is. Moet hierbij alleen naar Nederlandse of in de Nederland gevestigde industrie (inclusief elektriciteitsbedrijven) worden gekeken? Of moet ook worden gekeken naar Nederlandse of in de Nederland gevestigde bedrijven in de industriële keten? Beperkt het effect zich tot bedrijven met een bepaalde CO2 emissie of is dit veel breder? Hierbij zal de werkgroep ook kijken naar de resultaten van de juridische werkgroep.

Onderzoeksvragen

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat voor investeringen van bedrijven met reële economische activiteiten en hoe scoort Nederland hierop?
 - a. Generiek
 - b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en bedrijven in de keten die moeten verduurzamen.

³ Adviescommissie Belastingheffing van multinationals, (2020). *Op weg naar balans in de vennootschapsbelasting*, par. 2.1.

- ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.
- 2. Hoe worden de in vraag 1 benoemde factoren voor het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?
 - a. Generiek
 - b. Specifiek
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.
- 3. Welke gevolgen kunnen de – onder vraag 2 geïnventariseerde - veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de activiteiten van bedrijven?
 - a. Generiek
 - b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en doorwerking verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.

Resultaten

Het eindresultaat is een rapportage (incl. tekstdelen voor TK-brief) met daarin de analyse van de gevolgen van het Shell-vonnis op het vestigings- en investeringsklimaat in Nederland.

Tussenresultaten zijn verdere uitwerking van onderzoeksvragen, verdere afbakening bedrijven/activiteiten, eerste beantwoording vragen, uitwisseling van resultaten tussen werkgroepen.

Planning

12 juli -16 juli	Plan van aanpak klaar
19 juli -23 juli	Taakverdeling rond, onderdelen analyse uitwerken
26 juli -30 juli	Onderdelen analyse uitwerken
2 aug -6 aug	Onderdelen analyse uitwerken
9 aug -13 aug	Synthese (70% stuk schrijven op basis van alle input)
16 aug-20 aug	70% TK brief opstellen, evt. gelijktijdig externe validatie van analyse vestigings- en investeringsklimaat
23 aug -27 aug	ACKE, aanpassen 70% versie en aanvullen
30 aug – 3 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
6 sept – 10 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
13 sept – 17 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
20 sept – 24 sept	Aanpassing TK brief
27 sept – 1 okt	Definitieve versie in ACKE (30 sept)
... oktober	Publicatie Kamerbrief

Organisatie

Wergroep investeringsklimaat: 5.1.2.e (Vz), 5.1.2.e
 (EZX-TOP), 5.1.2.e AEP, 5.1.2.e (IenW), 5.1.2.e (BuZa-
 DIO), 5.1.2.e (FIN), 5.1.2.e, (SZW)
 Agendaleden van de werkgroep: 5.1.2.e (KE), 5.1.2.e (WJZ)

Gevolgen Shell rechtszaak voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Inleiding

Rechtszaak Shell ... (toelichting). Gevolgen investeringsklimaat. In deze analyse ... (toelichting). Leeswijzer.

2. Invloed Shell rechtszaak op investerings- en vestigingsklimaat

2.1. Het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

- wat is generiek en specifiek investerings- en vestigingsklimaat?
- welke factoren zijn van invloed, zowel generiek als specifiek?
- hoe scoren wij daarop?
- recente ontwikkelingen
- overall staat van investerings- en vestigingsklimaat

De pijlers van het investerings- en vestigingsklimaat

Het investerings- en vestigingsklimaat is de optelsom van de verschillende factoren – zowel feitelijk als perceptie – die de private sector beïnvloeden bij hun investeringsbeslissing. Per bedrijf en activiteit verschilt welke factoren van het investeringsklimaat van belang zijn en hoe zwaar deze meewegen in een investeringsbesluit. In het algemeen geldt dat een meer generieke factor, zoals infrastructuur, voor bijna alle bedrijven meeweegt in hun investeringsbesluit. Om aantrekkelijk te zijn voor een breed aantal investeringen in reële economische activiteiten is het van belang dat Nederland een sterk generiek investeringsklimaat heeft. Juist omdat de factoren uit dit generieke investeringsklimaat een randvoorwaarde zijn voor verschillende type investeringen van bedrijven.

Onderstaande afbeelding toont de factoren die bepalend zijn voor het generieke investeringsklimaat van een land, hieronder 'de pijlers van het investeringsklimaat' genoemd. Het generieke investeringsklimaat zegt iets over de mate waarin Nederland *in algemene zin* aantrekkelijk is voor private investeringen.

Om specifieke investeringen aan te trekken, bijvoorbeeld duurzame en innovatieve bedrijven kunnen naast de factoren in het generieke investerings- en vestigingsklimaat ook andere factoren van belang zijn. Dit wordt het 'specifieke investeringsklimaat' genoemd. ...
[PM: uitweiden: staat er ergens in een kamerbrief een rapport een uitweiding hiervan, waar we gebruik van kunnen maken?]

Kwaliteit van het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

Nederland heeft een aantrekkelijk generiek vestigings- en investeringsklimaat, blijkt uit onderzoek waarin op basis van verschillende internationale indices een vergelijking gemaakt wordt tussen Nederland en tien concurrerende landen¹. Deze vergelijking toont dat Nederland bovenaan staat op de verschillende ranglijsten. De analyse laat ook zien dat de positie van de verschillende landen in deze indices relatief stabiel is. Dit komt onder meer omdat veel aspecten van het investeringsklimaat, zoals de infrastructuur en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking, generaties duren om op te bouwen. Ook spelen geografische aspecten (die niet veranderen over tijd) daar een belangrijke rol in, zoals de locatie en ligging van een land, natuurlijke hulpbronnen, bevolkingsdichtheid, et cetera.

De kracht van het generieke investeringsklimaat van Nederland ligt vooral in het feit dat Nederland geen zwakke punten heeft; Nederland is dus in de breedte sterk. De punten waarop Nederland volgens de ranglijsten vooral sterk presteert, zijn de Nederlandse infrastructuur en de goede functionerende instituties.

[PM: uitweiden over de verschillende factoren, ook die drie focusgebieden? Balans vinden tussen opsomming Dialogic en tabel 5.1.2.e]

Recente ontwikkelingen van invloed op het investerings- en vestigingsklimaat

De ranglijsten voor investerings- en vestigingsklimaat zijn gebaseerd op metingen uit het verleden. Recent ontwikkelingen (Brexit, Corona, stikstofproblematiek, netcapaciteit, woningmarkt, et cetera) zijn dus niet meegenomen in de ranglijsten. In juli 2021 hebben VNO-NCW en 50 gemeenten een manifest uitgebracht waarin zij hun zorgen uiten over het Nederlandse klimaat voor internationaal opererende bedrijven. De gemeenten en VNO-NCW noemen de volgende zes punten: (1) beschikbaarheid van voldoende talent op de arbeidsmarkt, (2) beschikbaarheid van voorzieningen voor een goed leefklimaat, (3) lage investeringsniveau in wetenschap en innovatie, (4) behoefte aan een strategisch industriebeleid, (5) investeringen in duurzame bereikbaarheid, en (6) belang van een betrouwbare en voorspelbare overheid met stabiel beleid.

Al met al ... PM synthese van positie ranglijsten en recente ontwikkelingen: we staan er qua ... (factoren noemen waar we nog altijd sterk in zijn) nog steeds sterk voor, maar op sommige punten (factoren noemen waar we aandacht voor nodig hebben, vanwege recente beperkende ontwikkelingen zoals stikstof of netcapaciteit of om toekomstbestendig te zijn)

2.2. Invloed Shell rechtszaak op factoren investerings- en vestigingsklimaat

- welke invloed heeft de Shell rechtszaak op de factoren voor het investerings- en vestigingsklimaat?
 - op meeste factoren geen invloed
 - op enkele factoren wel: toelichting

Met opmerking 5.1.2.e Gebruik ook verslag VNO-NCW bijeenkomst

¹ Dit zijn de Verenigde Staten en de negen landen in Noordwest-Europa: Duitsland, België, Finland, Frankrijk, Zwitserland, Denemarken, Zweden, Noorwegen en Verenigd Koninkrijk.

2.3. Invloed Shell rechtszaak op het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

Onderzoeksvragen

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk **vestigings- en investeringsklimaat** voor investeringen van bedrijven met reële economische activiteiten en hoe scoort Nederland hierop?

- a. Generiek

Het investeringsklimaat is de optelsom van de verschillende factoren – zowel feitelijk als perceptie – die de private sector beïnvloeden bij hun investeringsbeslissing. Per bedrijf en activiteit verschilt welke factoren van het investeringsklimaat van belang zijn en hoe zwaar deze meewegen in een investeringsbesluit. In het algemeen geldt dat een meer generieke factor, zoals infrastructuur, voor bijna alle bedrijven meeweegt in hun investeringsbesluit. Om aantrekkelijk te zijn voor een breed aantal investeringen in reële economische activiteiten is het van belang dat Nederland een sterk generiek investeringsklimaat heeft. Juist omdat de factoren uit dit generieke investeringsklimaat een randvoorwaarde zijn voor verschillende type investeringen van bedrijven.

Onderstaande afbeelding toont de factoren die bepalend zijn voor het generieke investeringsklimaat van een land, hieronder 'de pijlers van het investeringsklimaat' genoemd. Het generieke investeringsklimaat zegt iets over de mate waarin Nederland in algemene zin aantrekkelijk is voor private investeringen.

- b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en bedrijven in de keten die moeten verduurzamen. *PM*
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc. *PM*
2. Hoe staat het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat ervoor?
 - a. Generiek
 - b. Specifiek

- i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.
3. Hoe worden de in vraag 1 benoemde factoren voor het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?
- a. Generiek

De factor instituties – impact onzeker

Nederland is van oudsher een land met sterke instituties. Deze instituties zorgen voor het institutioneel kader hetgeen het juridische en bestuurlijke raamwerk is waaronder bedrijven, burgers, overheid en andere publieke en private organisaties interacteren. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de wijze waarop de publieke en private sector bestuurd worden en welke mate er ethisch gedrag wordt vertoond. Een sterk institutioneel kader leidt onder meer tot voorspelbaarheid en stabiliteit hetgeen aantrekkelijk is voor bedrijven om te investeren aangezien deze investeringen – zeker wanneer ze kapitaalintensief zijn zoals de activiteiten van Shell – vaak een lange termijn perspectief hebben. Het rapport Dialogic laat zien dat Nederland uitstekend scoort op deze factor instituties. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de kwaliteit van het openbaar bestuur, checks en balances zoals de rechtspraak en persvrijheid, mate van corruptie en eigendomsrechten.

Recent signalen wijzen erop dat dit institutioneel kader verzwakt doordat de voorspelbaarheid en stabiliteit van het Nederlandse overheidsbeleid afneemt. Zo wordt in het manifest van 50 werkgeversorganisaties en gemeentes zorgen geuit over het fiscale beleid van de afgelopen periode, dat wordt omschreven als *zigzagbeleid*. Deze Shell casus legtook een verzwakt institutioneel kader bloot. De open normen van het milieubeleid zijn hier verder ingevuld door de rechterlijke macht, waardoor bedrijven geconfronteerd worden met onverwachtse aanscherpingen van het milieubeleid. Door uitspraak rechter is het milieubeleid en aan welke eisen bedrijven moeten voldoen nu niet duidelijk.. Dit vonnis legt een zwakte van het institutioneel kader in Nederland (open normen) bloot. Op de korte termijn leidt dit tot investeringsonzekerheid. Op de langere termijn kan het Shellvonnis ertoe leiden dat open normen in de toekomst minder vaak voorkomen, waardoor de investeringszekerheid juist toeneemt.

Invloed op marktwerking en handel (level playing field) – impact onzeker

Dit is sterk afhankelijk van de mate waarin soortgelijke gerechtelijke uitspraken op korte termijn in andere landen volgen, wat mede afhankelijk is van de vraag of het hoger beroep in Nederland standhoudt. Doordat het vonnis voorlopig enkel Shell als bedrijf heeft verplicht tot CO2-reductie, is er een kans dat dit – tijdelijk – een negatieve invloed op heeft de concurrentiepositie van Shell vanwege het feit dat andere bedrijven in Europa en de rest van de wereld (nog) niet op een soortgelijke manier tot CO2-reductie verplicht zijn. Dit kan tot gevolg hebben dat Shell zijn hoofdkantoor of bepaalde activiteiten verplaatst naar een ander land (weglek), met negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid in Nederland. Dergelijke keuzes zijn echter van veel meer factoren afhankelijk. Over de gehele linie is het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat nog altijd relatief goed.

2.3 Invloed op duurzaamheid – impact onzeker

De uitspraak van de rechter kan ervoor zorgen dat bedrijven in de energie-intensieve industrie sneller overgaan tot verduurzaming van hun activiteiten. Dit heeft een positieve impact op het klimaat. Voorwaarde hiervoor is dat deze bedrijven niet overgaan tot desinvesteringen in Nederland en deze elders – met meer uitstoot – voortzetten. Het klimaat kent geen grenzen, dus dit kan tot een mondiale verslechtering van klimaat leiden.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Deze moet ik nog even over nadenken.

Je hebt hier sowieso twee niveaus:
-Nationaal lpf: Shell vs. andere bedrijven in NL
-Internationaal lpf

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik laat deze en factor duurzaamheid dan voorlopig met rust

Met opmerkingen 5.1.2.e Volgens mij kunnen we deze goed toevoegen aan kopje instituties:
-Dus de rechterlijke uitspraak leidt er (in elk geval op de korte termijn) toe dat shell nationaal en internationaal geen lpf heeft en als precedentwerking/beleid in NL wordt aangepast bedrijven in NL geen lpf hebben tov buitenland.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Dit is eigenlijk toch al een niveau dieper dan het geneneke investeringsklimaat

Deze vraag ligt wat mij betreft primair bij PVI en zou ik dus ook niet hier meenemen.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ja bij PVI zou meer logisch zijn

2.4 De perceptie van het vestigings- en investeringsklimaat - onzeker

Op de korte termijn vergroot het Shellvonnis onzekerheid over het langetermijnbeleid in Nederland ("zigzagbeleid"), omdat blijkt dat het beleid met ingrijpen van de rechter voor een individueel bedrijf ineens kan worden aangescherpt. Op de lange termijn kan het Shellvonnis ook een wake-up call zijn en de overheid aanzetten tot voorspelbaarder beleid en minder open normen, waardoor het vestigingsklimaat op termijn verbetert.

- b. Specifiek
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.
- 4. Welke gevolgen kunnen de – onder vraag 2 geïnventariseerde – veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de activiteiten van bedrijven?
 - a. Generiek
 - b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en doorwerking verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik zou dit niet apart in een paragraaf zetten, maar toevoegen aan 2.1: niet alleen verslechtert het investeringsklimaat feitelijk, maar ook de perceptie ervan.

Met opmerkingen 5.1.2.e Ik zou willen voorstellen dit in 1 2 2 mee te nemen

Met opmerkingen 5.1.2.e: Is dat zo? Het kan toch ook een wake-up call zijn voor de politiek om meer langetermijnbeleid te voeren met een stip op de horizon?

Factoren vestigings-klimaat	Score	Duiding score, bijv.: ver ondergemiddeld (--) , ondergemiddeld (-) , gemiddeld (0) , bovengemiddeld (+) , ver bovengemiddeld (++)	Recente en/of verwachte toekomstige ontwikkeling en	Sterke punten	Verbeterpunten /aandachtspunten (komen recente ontw. in terug)
Infrastructuur			- Koppositie Nederland qua bereikbaarheid ingehaald door andere landen, die ook fors investeren - nieuwe (duurzame) verbindingen nodig vanwege de toenemende verstedelijking en de noodzaak om duurzaam te kunnen reizen		
Instituten					
Etc.					

1. Welke generieke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat voor investeringen van bedrijven met reële economische activiteiten, en hoe scoort Nederland hierop?

Kun je het zo zien?

- investeringsklimaat = factoren die van invloed zijn op de investeringsbeslissing van bedrijven. Dit geldt voor alle bedrijven in NL, ook bedrijven die niet internationaal concurreren. Het kan gaan om een eerste investering, of vervolginvestering van bedrijf dat al in NL gevestigd is.
- vestigingsklimaat = investeringsklimaat tov andere landen (relatief). Relevant voor internationaal opererende bedrijven. Ons investeringsklimaat kan verslechteren, maar als dat in andere landen meer gebeurt, verbetert ons vestigingsklimaat.
- Het investerings- en vestigingsklimaat wordt beïnvloed door feiten en perceptie. Perceptie is afhankelijk van het sentiment, of de (media)aandacht die ergens naar uitgaat + verwachtingen t.a.v. de toekomst.

Met opmaak: Inspringing: Links: 0 cm, Met opsommingstekens + Niveau: 1 + Uitgelijnd op: 0,63 cm + Inspringen op: 1,27 cm

heeft opmaak toegepast: Niet onderstrepen

heeft opmaak toegepast: Niet onderstrepen

heeft opmaak toegepast: Lettertype: 10 pt, Niet onderstrepen

Met opmaak: Tekst opmerking

1.1 Wat is vestigings- en investeringsklimaat?

De termen 'investeringsklimaat' en 'vestigingsklimaat' worden geregeld door elkaar gebruikt. Hoewel de termen en de strekking ervan veel op elkaar lijken, zit er verschil tussen beiden.¹ Vestigingsklimaat wordt gedefinieerd als "de aantrekkelijkheid van Nederland voor internationaal opererende bedrijven om zich te vestigen en investeringen te doen".² Dat kunnen buitenlandse en binnenlandse bedrijven zijn, maar het vestigingsklimaat heeft duidelijk een meer internationale scope. Dit is een relatieve maatstaf, oftewel het investeringsklimaat in Nederland ten opzichte van concurrerende landen. Het investeringsklimaat heeft, naast een internationale, ook een nationale scope. In een recent rapport van Dialogic³, uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van EZK, wordt investeringsklimaat gedefinieerd als "de mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving (investeringsklimaatfactoren)". Met andere woorden, de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat raakt dus alle bedrijven, van klein tot groot, die reeds in Nederland gevestigd zijn en (buitenlandse) bedrijven die een nieuwe investering in Nederland overwegen.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Wel handig om toe te voegen in welk opzicht NL aantrekkelijk is. Niet als vakantieland 😊

Met opmerkingen 5.1.2.e: Een binnenlands bedrijf is hier al gevestigd, dus daar is dat niet aan de orde.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik zou eerst het investeringsklimaat definiëren en dan het vestigingsklimaat: want dat is het investeringsklimaat t.o.v. andere landen.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik vind deze definitie niet heel duidelijk.

Uit de definitie voor investeringsklimaat wordt duidelijk dat bij het investeringsbesluit van bedrijven ook perceptie een belangrijke rol speelt. De aantrekkelijkheid van het investeringsklimaat – en hetzelfde geldt voor het vestigingsklimaat – bestaat dus allereerst uit de feitelijke aantrekkelijkheid van de verschillende factoren (o.a. infrastructuur, beroepsbevolking, fiscale stelsel) van dit klimaat maar ook hoe deze factoren door bedrijven ervaren worden. Dit kan sterk beïnvloed worden door de media. Bij deze perceptie kan bijvoorbeeld spelen dat bedrijven onbekend zijn met de feitelijke aantrekkelijkheid van het investeringsklimaat. Als een bedrijf bijvoorbeeld niet op de hoogte is van een bepaalde subsidie waar het gebruik van kan maken, is de gepercipieerde aantrekkelijkheid lager dan de werkelijke aantrekkelijkheid. Een ander voorbeeld waar deze perceptie kan meespelen, is in de verwachting die bedrijven hebben over hoe het investeringsklimaat zich naar de toekomst zal ontwikkelen. Als een bedrijf verwacht dat het investeringsklimaat naar de toekomst toe zal verslechteren, zal het bedrijf terughoudender worden om nu een investering te doen (dit geldt zeker voor kapitaalintensieve investeringen met een lange termijn horizon) en dus verslechtert daardoor het nu gepercipieerde investeringsklimaat.

Het investeringsklimaat is de optelsom van de verschillende factoren – zowel feitelijk als perceptie – die de private sector beïnvloedt bij hun investeringsbeslissing. Per bedrijf en activiteit verschilt welke factoren van het investeringsklimaat van belang zijn en hoe zwaar deze meewegen in een investeringsbesluit. In het algemeen geldt dat een meer generieke factor, zoals infrastructuur, voor bijna alle bedrijven meeweegt in hun investeringsbesluit. Om aantrekkelijk te zijn voor een breed aantal investeringen in reële economische activiteiten is het van belang dat Nederland een sterk generiek investeringsklimaat heeft. Juist omdat de factoren uit dit generieke investeringsklimaat een randvoorwaarde zijn voor verschillende type investeringen van bedrijven.

¹ Bron Rapport motie Ladders, stasFIN

² Adviescommissie Belastingheffing van multinationals, (2020). *Op weg naar balans in de vennootschapsbelasting*, par. 2.1.

³ Dialogic, *Het Nederlandse investeringsklimaat*, (2021), p. 9.

Het onderzoek van Dialogic heeft twaalf pijlers geïdentificeerd waaruit het [generieke \(?\)](#) investeringsklimaat bestaat. Het generieke investeringsklimaat zegt iets over de mate waarin Nederland in algemene zin aantrekkelijk is voor private investeringen.

1.2 Hoe staat het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat ervoor?

Het algemene beeld uit verschillende ranglijsten is dat Nederland in algemene zin een aantrekkelijk generiek vestigings- en investeringsklimaat heeft.

1.2.1 Feitelijk kracht van het vestigings- en investeringsklimaat

Het beeld dat Nederland in generieke zin een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat komt ook naar voren uit een recent onderzoek van Dialogic. Voor dit onderzoek is op basis van verschillende internationale indices een vergelijking gemaakt tussen Nederland en tien concurrerende landen⁴. Deze vergelijking toont dat Nederland bovenaan [staat op de verschillende ranglijsten en meecconcuureert](#). Het onderzoek van Dialogic laat ook zien dat de positie van de verschillende landen in deze indices relatief stabiel is. Dit komt onder meer omdat veel aspecten van het investeringsklimaat, zoals de infrastructuur en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking, generaties duren om op te bouwen. Ook spelen geografische aspecten (die niet veranderen over tijd) daar een belangrijke rol in, zoals de locatie en ligging van een land, natuurlijke hulpbronnen, bevolkingsdichtheid, et cetera.

Dialogic concludeert in haar onderzoek dat de kracht van het generieke investeringsklimaat van Nederland vooral in het feit ligt dat Nederland geen zwakke punten heeft; Nederland is dus in de breedte sterk. Uit de ranglijsten komt daarbij de Nederlandse infrastructuur en de goede functionerende instituties naar voren als sterke punten.

Vestigingsklimaatfactoren	Score/aantal landen in vergelijking	Duiding score, bijv.: ver	Recente en/of verwacht	Sterke punten	Verbeterpunten/aan dachtspunten
---------------------------	-------------------------------------	---------------------------	------------------------	---------------	---------------------------------

⁴ Dit zijn de Verenigde Staten en de negen landen in Noordwest-Europa: Duitsland, België, Finland, Frankrijk, Zwitserland, Denemarken, Zweden, Noorwegen en Verenigd Koninkrijk.

	(bijv. 1st/ 110)	ondergem iddeld (--), ondergem iddeld (-), gemiddel d (0), bovenge middeld (+), ver bovenge middeld (++)	e toekomst ge ontwikkel ingen		(komen recente ontw. in terug)
Infrastructuur					
Instituten					
Etc.					

Hieronder worden de pijlers behandeld op volgorde van de score van Nederland.

- **Infrastructuur** (1e positie⁵). Op alle dimensies (water, weg, spoor, lucht, stroom) zeer goede score.
- Met **instituten** (2e) bedoelen we het raamwerk waar binnen partijen interacteren. Vooral het uitstekende functioneren van de publieke sector valt op.
- **Marktwerving en handel** (3e). ~~Goede positie, maar de verschillen tussen EU-landen zijn~~ relatief klein.
- **Bedrijfsdynamiek** (3e) ~~goede, maar vooral heel stabiele positie.~~
- **Onderwijs en kennisinfrastructuur** (resp. 3e en 5e). ~~Bij onderwijs hebben we een goede positie. Vooral Scandinavische landen scoren beter.~~ De (PISA-)scores van de koplopers (en Nederland in het bijzonder) dalen echter snel. Bij de kennisinfrastructuur leggen we het af tegen grotere landen.
- **Gezondheid en kwaliteit van leven** (4e). ~~Wederom scoren Scandinavische landen hoger.~~
- **Arbeidsmarkt** (5e) kent een gemiddelde positie en een licht positieve trend over de laatste jaren.
- **Macro-economie en fiscaliteit** (7e). ~~Score onder het gemiddelde. Scandinavische landen, Duitsland en Zwitserland doen het beter. Denemarken gaat van gemiddeld naar beste.~~
- **Financiële markten** (7e). ~~We gaan van een redelijke score in 2010, naar een zeer slechte score en veren weer terug naar een gemiddelde score in 2020. Uit de data komt naar voren dat verbeterpunten:~~ (1) de toegang tot venture capital en (2) de perceptie van de deugdelijkheid van onze bankensector in Nederland de dip veroorzaakte.

Daarnaast zijn de drie focusgebieden (innovatie, digitalisering en duurzaamheid) apart beoordeeld. Daarin komt het onderste naar voren.

- **Innovatie:** ~~Licht bovengemiddelde positie, achter Scandinavische landen.~~ Voornaamste sterktes zijn (1) attractief en productief ~~research~~ ~~onderzoekssysteem~~, (2) ~~generieke stimuleringsfiscale voordelen voor~~ R&D en innovatie (~~WBSO en Innovatiebox~~), en (3) de samenwerking tussen kennisinstellingen, bedrijfsleven en overheid. ~~De voornaamste zwaktes~~ ~~Verbeterpunten: zijn~~ (1) achterblijvende ~~(m.n. privépublieke en private investeringen)~~ R&D, (2) en beperkt aantrekken van R&D-intensieve ~~multi~~internationals, (3) tekorten Science, Technology, Engineering & Mathematics (STEM) afgestudeerden en zorgen over tijdige om- en bijscholing (leven lang leren), (4) innovatief ondernemerschap en gering aantal scale-ups, en (4) ~~lage export van medium en high tech producten~~ (hoewel toenemend).

⁵ Dit zijn de posities t.o.v. de tien landen waarmee Nederland wordt vergeleken in het Dialogic onderzoek.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik zou hier een tabel van maken met de internationale positie en vervolgens een kolom met de belangrijkste sterke punten en een kolom met minder sterke punten (in steekwoorden). Minder relevant vind ik welk land hoger scoort. Dit zijn bijna altijd de Scandinavische landen. Verder van belang om overal de bron te vermelden!

Met opmerkingen 5.1.2.e: dit klinkt nogal vaag. Kunnen we niet de definitie pakken die Dialogic onder de paragraaf over instituten geeft: "het juridische en bestuurlijke raamwerk waaronder bedrijven, burgers, overheid en andere publieke en private organisaties interacteren. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de wijze waarop de publieke en private sector bestuurd worden en welke mate er ethisch gedrag wordt vertoond."

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ja prima lijkt me.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Niet nodig om te zeggen, want er staat al dat we 3^e zijn.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Nietszeggend.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Nietszeggend.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Probeer het zo feitelijk mogelijk te houden.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Waarom?

Met opmerkingen 5.1.2.e: Zou hier verwachten dat benoemd werd dat een belangrijk aandachtspunt de hoge belasting op arbeid is en de ontslagvergoeding.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Wat is dat?

Met opmerkingen 5.1.2.e: Volgens mij blijven de private investeringen sinds de nieuwe rekenmethode niet meer achter. Goed om dit na te vragen bij 5.1.2.e.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Hoe komt dit?

- **Digitalisering:** Gemiddelde positie, vlak achter de Scandinavische landen. Voornaamste sterktes zijn (1) uitstekende infrastructuur, (2) goede digitale vaardigheden en gebruik van ICT door burgers, en (3) goede positionering in opkomende data economie. Voornaamste zwaktes zijn (1) beperkte digitale vaardigheden waardoor absorptiecapaciteit in het brede mkb achterblijft, beperkte kwantiteit van menselijk kapitaal, maar aantal ICT-studenten groeit sterk, (2) matig aanbod van ICT-diensten, m.u.v. financiële dienstverlening, en (3) kloof tussen (academisch) onderzoek en bedrijfsleven.

- **Duurzaamheid:** Gemiddelde positie. Alle Scandinavische landen en Zwitserland doen het beter. De voornaamste sterktes zijn (1) vooruitstrevende positie in milieubeleid ten opzichte van EU biedt kansen voor bedrijven die willen verduurzamen en (2) stevige kennisbasis en instroom van startups. De voornaamste zwaktes zijn (1) relatief hoge kosten van milieubeleid voor bedrijven, (2) beperkte marktvraag voor duurzame technologieën, en (3) gebrek aan duidelijkheid in aspecten van wet- en regelgeving.

1.2.2 De rol van perceptie in aantrekkelijkheid van het investerings- en vestigingsklimaat

Het onderzoek van Dialogic geeft tegelijkertijd aan dat het onderzoek naar het generieke investeringsklimaat is gebaseerd op metingen uit het verleden, en dus per definitie terugkijkt en niet vooruit kijkt. Recente ontwikkelingen (Brexit, Corona, stikstofproblematiek, netcapaciteit, woningmarkt, et cetera) zijn dus niet meegenomen in het onderzoek, laat staan verwachtingen over de toekomst. Deze zijn toegevoegd in een aparte kolom o.b.v. recente literatuur. Vanuit praktijk vangen wij recent verschillende signalen op dat de perceptie is dat het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat verslechterd. Een verslechtering die nog niet zichtbaar is in de verschillende ranglijsten. Naast eerder genoemde punten van Dialogic worden daar ook de fiscale lastenverzwaring voor het bedrijfsleven genoemd.

Een concreet voorbeeld is het recente manifest van VNO-NCW en de 50 gemeenten, waarin zorgen wordt geuit vanwege het verslechteren van het vestigingsklimaat in Nederland, is hier een concreet voorbeeld van. In het manifest wordt zorgen geuit over de volgende zes punten: (1) beschikbaarheid van voldoende talent op de arbeidsmarkt, (2) beschikbaarheid van voorzieningen voor een goed leefklimaat, (3) lage investeringsniveau in wetenschap en innovatie, (4) behoefte aan een strategisch industriebeleid, (5) investeren in duurzame bereikbaarheid, en (6) belang van een betrouwbare en voorspelbare overheid met stabiel beleid.

Een ander element dat mogelijk meespeelt bij deze perceptie is dat Nederland volgens Dialogic minder goed scoort in het specifieke investeringsklimaat. Dialogic stelt: "Er is ook gekeken naar drie focusgebieden (innovatie, digitalisering en duurzaamheid) en acht specifieke sectorale deelgebieden. Ten aanzien van deze specifieke gebieden verschilt de positie van Nederland ten opzichte van de concurrenten sterk: soms zijn we koploper, soms niet. Door de bank genomen scoren we lager op deze specifieke gebieden dan op het generieke investeringsklimaat." Dit kan ook meewegen in de perceptie van bedrijven op het generieke investeringsklimaat. Concluderend kunnen we stellen dat Nederland feitelijk – op basis van de verschillende ranglijsten die dus terugkijken – een aantrekkelijk investerings- en vestigingsklimaat heeft. Daarbij komt wel dat de er recente ontwikkelingen zijn die het investeringsklimaat negatief beïnvloeden en – afhankelijk van de ontwikkelingen in andere landen die op dit moment nog onzeker zijn – ook het vestigingsklimaat. Perceptie is bij bedrijven dat dit klimaat recentelijk aan het verslechteren is. Deze perceptie wordt onder meer aangewakkerd door recente fiscale lastenverzwaring voor het bedrijfsleven, de stikstofcrisis en de steeds schaarser wordende netcapaciteit.

2. Hoe worden de in de vraag 1 benoemde generieke factoren voor het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

PM opsommen welke factoren niet beïnvloed worden. Daarna inzoomen op de factoren die wel beïnvloed worden.

2.1 De factor instituties — impact onzekerfeitelijk

Nederland is van oudsher een land met sterke instituties. Deze instituties zorgen voor het institutioneel kader hetgeen het juridische en bestuurlijke raamwerk is waaronder bedrijven, burgers, overheid en andere publieke en private organisaties interacteren. Het gaat hierbij

Met opmerkingen 5.1.2.e: Wat voor soort menselijk kapitaal? Hoog- of laagopgeleid? ICT'ers? Technici?

Met opmerkingen 5.1.2.e: Zijn wij vooruitstrevend? Onze klimaatdoelen zijn met 49% in 2030 lager dan het EU-gem van 55%.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Stond bij innovatie nog dat aantal scale-ups een aandachtspunt is. Dat geldt dus niet voor startups?

Met opmerkingen 5.1.2.e: Bron?

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik twijfel of je dit nou moet onderscheiden als 'perceptie'. Bijv. stikstof is een factor die leidt tot meer onzekerheid over vergunningverlening. Kan natuurlijk tot negatievere percepties leiden, maar is net zo goed een feitelijkheid, zoals infrastructuur of digitalisering. Kunnen we niet beter een onderscheid maken tussen vorige en deze paragraaf door het te hebben over 1. Nederland in de ranglijsten; 2. Signalen uit het bedrijfsleven

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik begrijp je punt.

Er zijn punten die feitelijk zijn verslechterd en onderdeel zijn van het investeringsklimaat. Stikstof is er daar één van. Daar stikstof wordt het minder aantrekkelijk om in NL te investeren. Dat lijkt me een feit.

Maar de aantrekkelijkheid van het vestigingsklimaat is altijd relatief tov dat in andere landen. Het kan dus zo zijn dat in

Met opmerkingen 5.1.2.e: Dit klinkt subjectief.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Opnemen in tabel als aandachtspunt.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Deze integreren in de tabel. Vervolgens wel benoemen dat perceptie een belangrijke rol speelt naast feitelijke ontwikkelingen in binnen- en

Met opmerkingen 5.1.2.e: Gaat dat manifest van VNO en de gemeenten sec over perceptie? Klinkt alsof ze het o

Met opmerkingen 5.1.2.e: Hun perceptie is dat vestigingsklimaat zich negatief ontwikkeld en dat onderbouwen ze met harde (en minder harde) feiten.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Deze alinea vind ik weinig toevoegen.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik blijf er telkens op hangen...het is een raar onderscheid. Er zijn ontwikkelingen gaande die feitelijk de factoren beïnvloeden die de

Met opmerkingen 5.1.2.e: Netcapaciteit krapte is ook een voorbeeld van een issue waar alle ons omliggende landen mee te maken hebben. Kort door de bocht: alle

Met opmerkingen 5.1.2.e: Dit is dus de (feitelijke) onderbouwing bij de perceptie.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Deze opnemen in de tabel. Is geen perceptie, zijn feiten.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Alleen term investeringsklimaat gebruiken? (idem dito in andere delen van dit stuk)

bijvoorbeeld om de wijze waarop de publieke en private sector bestuurd worden en welke mate er ethisch gedrag wordt vertoond. Een sterk institutioneel kader leidt onder meer tot voorspelbaarheid en stabiliteit hetgeen aantrekkelijk is voor bedrijven om te investeren aangezien deze investeringen – zeker wanneer ze kapitaalintensief zijn zoals de activiteiten van Shell – vaak een lange termijn perspectief hebben. Het rapport Dialogic laat zien dat Nederland uitstekend scoort op deze factor instituties. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de kwaliteit van het openbaar bestuur, checks en balances zoals de rechtspraak en persvrijheid, mate van corruptie en eigendomsrechten.

Recent ontvangen we al echter signalen wijzen erop dat dit institutioneel kader verzwakt waardoor doordat de voorspelbaarheid en stabiliteit van het in-Nederlandse overheidsbeleid afneemt. Zo wordt in het manifest van 50 werkgeversorganisaties en gemeentes zorgen geuit over het fiscale beleid van de afgelopen periode, dat wordt omschreven als zigzagbeleid. Deze Shell casus legt is ook een voorbeeld van ook een verzwakt institutioneel kader bloot. De open normen van het milieubeleid zijn hier verder ingevuld door de rechterlijke macht, waardoor bedrijven zich geconfronteerd worden met hogere onvoorspelbaarheid en onbetrouwbaarheid van onverwachte aanscherpingen van dit milieubeleid. Door uitspraak rechter is het milieubeleid en aan welke eisen bedrijven moeten voldoen nu niet duidelijk. Het is bedrijven simpelweg niet duidelijk aan welke eisen zij moeten voldoen. Dit vonnis is dus een voorbeeld van hoelegt een zwakte van het institutioneel kader in Nederland (open normen) bloot, op het vlak van milieubeleid, verslechtert. Op de korte termijn leidt dit tot investeringsonzekerheid. Op de langere termijn kan het Shellvonnis ertoe leiden dat open normen in de toekomst minder vaak voorkomen, waardoor de investeringszekerheid juist toeneemt.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Moet dit niet 'doordat' zijn?

Met opmerkingen 5.1.2.e Volgens mij niet. Onvoorspelbaarheid en instabiliteit is mi een gevolg van zwakker institutioneel kader (=onduidelijkheid)

Met opmerkingen 5.1.2.e: Belangrijk punt: het verslechtert niet, het legt iets bloot dat er al was.

2.2 Invloed op marktwerking en handel (level playing field) – impact onzeker

Dit is sterk afhankelijk van de mate waarin soortgelijke gerechtelijke uitspraken op korte termijn in andere landen volgen, wat mede afhankelijk is van de vraag of het hoger beroep in Nederland standhoudt. Doordat het vonnis voorlopig enkel Shell als bedrijf heeft verplicht tot CO₂-reductie, is er een kans dat dit – tijdelijk – een negatieve invloed op heeft marktwerking de concurrentiepositie van Shell zal hebben vanwege het feit dat andere bedrijven in Europa en de rest van de wereld (nog) niet op een soortgelijke manier tot CO₂-reductie verplicht zijn. Dit kan tot gevolg hebben dat Shell zijn hoofdkantoor of bepaalde activiteiten verplaatst naar een ander land (weglek), met negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid in Nederland. Dergelijke keuzes zijn echter van veel meer factoren afhankelijk. Over de gehele linie is het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat nog altijd relatief goed.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Deze moet ik nog even over nadenken.

Je hebt hier sowieso twee niveaus:

- Nationaal lpf: Shell vs. andere bedrijven in NL
- Internationaal lpf

Met opmerkingen 5.1.2.e Ik laat deze en factor duurzaamheid dan voorlopig met rust

Met opmerkingen 5.1.2.e Volgens mij kunnen we deze goed toevoegen aan kopje instituties:
-Dus de rechterlijke uitspraak leidt er (in elk geval op de korte termijn) toe dat shell nationaal en internationaal geen lpf heeft en als precedentwerking/beleid in NL wordt aangepast bedrijven in NL geen lpf hebben tov buitenland.

2.3 Invloed op duurzaamheid – impact onzeker

De uitspraak van de rechter kan er-voor zorgen dat bedrijven in de energie-intensieve industrie sektor sneller zullen overgaan tot verduurzaming van hun activiteiten. Dit heeft een positieve impact op het klimaat, kan Nederland op de lange termijn een voorsprong geven op andere landen. Voorwaarde hiervoor is dat deze bedrijven niet overgaan tot desinvesteringen in Nederland en deze elders – met meer uitstoot – voortzetten. Het klimaat kent geen grenzen, dus dit kan tot een mondiale verslechtering van klimaat leiden.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Dit is eigenlijk toch al een niveau dieper dan het geneneke investeringsklimaat

Deze vraag ligt wat mij betreft primair bij PVI en zou ik dus ook niet hier meenemen.

Met opmerkingen 5.1.2.e : Ja bij PVI zou meer logisch zijn

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik zou dit niet apart in een paragraaf zetten, maar toevoegen aan 2.1: niet alleen verslechtert het investeringsklimaat feitelijk, maar ook de perceptie ervan.

Met opmerkingen 5.1.2.e : Ik zou willen voorstellen dit in 1.2.2 mee te nemen

Met opmerkingen 5.1.2.e: Dit verwerken in tabel.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Is dat zo? Het kan toch ook een wake-up call zijn voor de politiek om meer langetermijnbeleid te voeren met een stip op de horizon?

2.4 De perceptie van het vestigings- en investeringsklimaat – onzeker

Uit de signalen die we de afgelopen jaren vanuit de praktijk ontvangen, waarvan het VNO-NGW manifest een concreet voorbeeld van is, blijkt dat er grote zorgen zijn vanuit het bedrijfsleven over de voorspelbaarheid van de Nederlands-overheid. Het Shell-vonnis past in dit plaatje van onzekerheid bij bedrijven over hoe het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat zich naar de toekomst zal ontwikkelen. De verwachting bij bedrijven is dat dit klimaat, mede door ontwikkelingen zoals het Shell-vonnis, zal verslechteren door de groeiende onzekerheid en onvoorspelbaarheid. Op de korte termijn vergroot het Shellvonnis onzekerheid over het langetermijnbeleid in Nederland ("zigzagbeleid"), omdat blijkt dat het beleid met ingrijpen van de rechter voor een individueel bedrijf ineens kan worden aangescherpt. Op de lange termijn kan het Shellvonnis ook een wake-up call zijn en de overheid aanzetten tot voorspelbaarder beleid en minder open normen, waardoor het vestigingsklimaat op termijn verbetert. Dat betekent dus ook

dat de perceptie bij bedrijven over het vestigings- en investeringsklimaat in Nederland zal verslechteren.

3. Welke gevolgen kunnen de onder vraag 3 geïnventariseerde veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de activiteiten van bedrijven?

Verplaatsing of juist aanzuigende werking

Henri de Groot: natuurlijk zie ik de argumenten van verplaatsing, maar eerlijk gezegd vind ik die uiteindelijk toch niet heel overtuigend en te gemakkelijk. Natuurlijk zijn er effecten, en natuurlijk zijn die groter als we eenzijdig beleid voeren (maar de effecten zijn nu ook weer niet heel groot, zullen kleiner worden wanneer ook andere landen actie gaan voeren (wat ze deels ook al doen), en zelfs als ze er zijn is een complexe transformatie sowieso nodig), maar dat mag nooit een argument zijn om geen beleid te voeren (zie hiervoor over de wicked nature van het probleem). Er zijn ook argumenten zoals de Porter hypothese (hoewel het empirisch bewijsmateriaal daarvoor dun is) die stellen dat scherp beleid nu ons in de toekomst een comparatief voordeel kan geven. Klassiek voorbeeld zijn de windmolens uit DK die uiteindelijk hun oorsprong vinden in ingezet beleid uit de jaren zeventig.

Verzwakking institutioneel kader leidt mogelijk tot uitstel investeringen

Door uitspraak rechter is het milieubeleid en aan welke eisen bedrijven moeten voldoen nu niet duidelijk. Dit leidt tot onzekerheid waarmee we (zie ECB bijdrage Henri de Groot met Daan van Soest uit 1999) de optiewaarde van wachten eerder maximaliseren dan minimaliseren. Dit kan er dus toe leiden dat bedrijven het doen van investeringen uitstellen totdat meer zekerheid is.

Met opmerkingen 5.1.2.e : Zelf hier concluderen lijkt me lastig. Je kunt hoogstens nogmaals de nuancering plaatsen: door Shell vonnis kleine verslechtering -> maar we hebben nog veel sterke punten.

Maar beste is mi om eerder in het stuk wat meer te benadrukken dat Shell vonnis raakt aan slechts één van de vele onderdelen van het investerings/vestigingsklimaat. Dus daar wat meer in perspectief plaatsen waardoor je het ook wat "kleiner" maakt. Volgens mij gaf 5.1.2.e gister ook aan dat het goed is om dat nog ergens toe te voegen.

Met opmerkingen 5.1.2.e : Zouden we hier niet een concluderende paragraaf kunnen schrijven waarin we wegen wat nou enerzijds de negatieve ontwikkelingen zijn, zowel door het Shell vonnis als los daarvan, en anderzijds de factoren waarop we zoals vanouds goed blijven scoren? Dat zet de invloed van het Shell vonnis in perspectief

Met opmerkingen 5.1.2.e : Ik denk dat we nog wel iets moeten met onderstaande noties van 5.1.2.e waarbij ik de conclusie deel dat dit impact beperkt is.

Grootste effect zit in dat andere punt dat bedrijven dus zullen uitstellen / wachten door de onzekerheid

Met opmerkingen 5.1.2.e : Ik denk dat de 'verplaatsing of aanzuigende werking' verband houdt met de invloed op de factor duurzaamheid die we aan PVI willen overlaten. Zij zouden dit beter kunnen beantwoorden.

Met opmerkingen 5.1.2.e : Verwerkt in bovenstaande: gaat over weglek enerzijds en first mover advantage anderzijds. First mover advantage vind ik wat ver gaan om te noemen, dus voor nu achterwege gelaten.

Met opmerkingen 5.1.2.e : Ook hierboven verwerkt onder instituties.

Invloed Shell vonnis op investeringsklimaat

Voorbereiding werksessie Shell vonnis

Maandag 2 augustus – 10.30-12.00

Deelnemers

Van de ca 30 genodigden van alle deelnemende departementen (EZK, IenW, Fin, Buza, J&V, SZW en LNV) hebben de volgende mensen een bevestiging gestuurd. Waarschijnlijk zijn er meer mensen aanwezig, die geen bevestiging hebben gestuurd.

- 5.1.2.e – EZK, voorzitter werkgroep klimaat
- 5.1.2.e – BZ, klimaatwerkgroep
- 5.1.2.e – BZ, juridische werkgroep
- 5.1.2.e – FIN, juridische werkgroep
- 5.1.2.e – EZK, juridische werkgroep

Input werkgroepen vooraf

De voorzitters van de werkgroepen zijn gevraagd de analyse van hun werkgroepen van te voren willen delen met alle aanwezigen, als er al iets op papier staat. Vooralsnog (vrijdagochtend) geen stukken ontvangen. Voor onze eigen werkgroep investeringsklimaat is het stuk nog te onsamenhangend; ik heb een slide gemaakt die ik maandag deel om de bevindingen te presenteren.

Programma werksessie

De doelen van de sessie:

1. Input leveren vanuit juridische werkgroep voor de overige 2 werkgroepen
2. Eerste bevindingen van elke werkgroep delen en bespreken
3. Raamwerk neerzetten TK-brief

De agenda voor de werksessie is als volgt:

1. Presentatie & discussie voorlopige conclusies juridische werkgroep (30 minuten presentatie en discussie)
2. Presentatie & discussie voorlopige conclusies klimaatwerkgroep (15 minuten presentatie en discussie)
3. Presentatie & discussie voorlopige conclusies werkgroep investeringsklimaat (15 min presentatie en discussie)
4. Bespreken van evt. overlap tussen de werkzaamheden van de drie werkgroepen en hoe we daar mee omgaan (10 min)
5. Korte pauze (5 min)
6. Discussie inhoud TK-brief (15 minuten)

Achtergrond

Planning:

- 10 augustus: terugmelding 60% versie Tweede Kamerbrief aan 5.1.2.e (5.1.2.e is afwezig) en Sandor
- 24 augustus: 70% versie TK-brief in ACKE
- 30 september: definitieve versie TK-brief in ACKE
- Oktober: brief naar TK

Vragen werkgroepen: zie document 'vragen werkgroepen', staat ook in iBabs

Procesvoorstel Pressure Cooker Shell

Versie 02-08-2021

Kernteam: 5.1.2.e (vz), 5.1.2.e
(secr.)

3-MT: 5.1.2.e

NB.: Elke werkgroep geeft een schriftelijke of mondelinge terugmelding richting kernteam na elke werkgroepsessie. Dit is belangrijk voor tijdige oplevering van terugmelding richting ACKE en de TK-brief en om elkaar goed op de hoogte te houden van de voortgang en onderlinge samenhang.

Actie	Deadline	Opgeleverd product
Eerste bijeenkomst kernteam	23 juni 1 uur	Startbijeenkomst
Voorzitters werkgroepen maken plan	30 juni	Planning werkgroep, incl. a. Hoe komt de werkgroep tot een analyse b. Doel van de werkgroep c. Planning (eind augustus oplevering, kamerbrief half sept.) d. Achtervang vakantie
Bespreken voortgang in kernteam	30 juni 30 min	1. Doelen werkgroepen & geheel 2. Voortgang werkgroepen helder 3. Achtervang vakantie helder
Sessie 1 werkgroepen	1 – 7 juli 2 uur	1. Brainstorm thema's en vragen 2. Uitzetten vragen 3. Werkverdeling
Bespreken voortgang in kernteam	7 – 8 juli 1 uur	1. Terugmelding sessie 1 werkgroepen 2. Aangepaste planning 3. Evt. overkoepelende extra vragen
Bespreken voortgang met 3-MT	12 juli 1 uur	1. Vraagstelling 2. Inhoudsopgave TK brief 3. Planning
Strategiesessie AEP	15 juli	Extra input voor werkgroepen
Bespreken voortgang in kernteam	19 – 21 juli 1 uur	1. Terugmelding 3-MT 2. Terugmelding strategiesessie 3. Definitieve vraagstelling
Sessie 2 werkgroepen <i>Indien nodig schriftelijk</i>	19 – 30 juli 1 uur	Eerste conclusies
Gezamenlijke sessie werkgroepen	2 – 3 augustus	Eerste resultaten juridische werkgroep als input voor andere werkgroepen
Bespreken voortgang in kernteam	4 augustus 30 min	Voorlopige conclusies
Terugmelding 5.1.2.e (5.1.2.e i.v.m. afwezigheid 5.1.2.e) / DGKE	10 augustus	Concept TK-brief 60%-versie
Sessie 3 werkgroepen	9 – 11 augustus 2 – 2,5 uur	1. Antwoord per vraag 2. Conclusie & synthese (analyse)
Bespreken voortgang in kernteam	12 augustus 1,5 – 2 uur	1. Conclusie werkgroepen 80%-versie 2. Analyse geheel 3. Concept TK-brief 60%-versie
Terugmelding ACKE	24 augustus	Concept TK-brief 70%-versie
Terugmelding ACKE	30 september	Concept TK-brief
Brief aan Tweede Kamer	Oktober	Conclusies kernteam
Uitwerken beleidsconsequenties	November e.v.	ntb

Strategieseminar klimaatzaak Shell

Op 26 mei jl. oordeelde de Haagse rechtbank dat Shell de uitstoot van broeikasgassen voor 2030 met 45% moet terugbrengen t.o.v. 2019. Een belangrijke vraag is wat deze uitspraak betekent voor de overheid, in het bijzonder voor EZK: wat is de betekenis ervan voor andere bedrijven en voor de overheid? Hoe werkt dit door in klimaatbeleid en in het investeringsklimaat? Op 15 juli organiseerde AEP hierover een online strategieseminar.

5.1.2.e, nam de aanwezigen mee in de juridische interpretatie en implicaties van de uitspraak. 5.1.2.e benadrukt dat het geen typisch Nederlands fenomeen is: wereldwijd staan inmiddels 1857 klimaatrechtzaken op de teller. Milieu en klimaat worden steeds meer als een mensenrecht gezien, en daarmee als universeel belang dat beschermd moet worden, indien nodig afgedwongen via de rechter.

Ook in de zaak tegen Shell spelen mensenrechten een rol, legt 5.1.2.e uit. De rechter oordeelt op grond van het aansprakelijkheidsrecht dat Shell zich dient te houden aan een zogeheten zorgvuldigheidsnorm van wat 'maatschappelijk betamelijk' is. Deze norm komt er in dit geval op neer dat bedrijven mensenrechten dienen te respecteren en zich moeten onthouden van de schending ervan. De koppeling van mensenrechten en klimaat leidt vervolgens tot de verplichting om de bijdrage aan klimaatverandering zoveel mogelijk terug te brengen. Daarbij geldt wel een belangenafweging: het belang om de leefomgeving van onze en na ons komende generaties te beschermen tegenover de private commerciële belangen van Shell. Hierop oordeelt de rechter dat klimaatverandering een existentiële dreiging is en Shell een verplichting heeft om te komen tot een substantiële reductie in broeikasgasemissies.

Wat is nu de bredere betekenis van dit vonnis? Kunnen andere bedrijven soortgelijke rechtszaken verwachten? Dit is moeilijk te zeggen, aldus 5.1.2.e. Enerzijds is de rechtszaak tegen Shell lastig door te trekken naar andere bedrijven, vanwege zijn specifieke kenmerken. De Shell-groep is wereldwijd één van de grootste producenten en aanbieders van fossiele brandstoffen. Bovendien is Shell vrij uniek in het feit dat consumptie van de producten die het voortbrengt directe uitstoot veroorzaakt. Dat geldt bijvoorbeeld niet voor een producent van kleding. Anderzijds is het niet ondenkbaar dat rechtszaken tegen andere bedrijven volgen, omdat de neergelegde zorgvuldigheidsnorm wel degelijk een bredere reikwijdte heeft.

Het vonnis heeft ook betekenis voor de overheid. Nu is alleen aan Shell door de rechter een norm opgelegd, maar het is onwenselijk dat er verschillen in regelgeving zijn tussen bedrijven, aldus 5.1.2.e. Het is een opgave voor de overheid om hier een gelijk speelveld te creëren, bijvoorbeeld door hoge een breed toe te passen klimaatambities. Daarnaast is het denkbaar dat Shell voor het invullen van de verplichtingen afhankelijk is van de overheid, die daar mogelijk ook op aangesproken kan worden.

5.1.2.e deelde vanwege omstandigheden bij monde van 5.1.2.e, zijn belangrijkste inzichten met het publiek over de economische implicaties. 5.1.2.e redeneert dat de grote en vaak onomkeerbare effecten van klimaatverandering een belangrijk argument zijn voor toepassing van het voorzorgbeginsel: urgente actie is nodig om nog grotere problemen in de toekomst te voorkomen. Dat geldt specifiek voor Nederland, met een zeer energieafhankelijke sectorstructuur en achterblijvend resultaten in energie-efficiëntie. Als grootste zorg voor het vestigingsklimaat ziet 5.1.2.e de onvoorspelbaarheid van het milieubeleid. Bedrijven kunnen daardoor geneigd zijn grote en lange termijn investeringen die nodig zijn voor verduurzaming van bedrijven uit te stellen. 5.1.2.e pleit, in lijn met een nog te verschijnen SER-advies over koplopers, voor een goede balans tussen 'de wortel en de stok'; enerzijds moet de vervuiler betalen, anderzijds moet de overheid de onrendabele top bij investeringen financieel ondersteunen en innovatieve bedrijven stimuleren.

Met 5.1.2.e en 5.1.2.e werd vervolgens gesproken over de betekenis van het vonnis voor de overheid en bedrijven. 5.1.2.e ziet het vonnis als een wake up-call, een signaal van de rechterlijke macht aan de andere pijlers van de trias politica. Een lastige en nog onbeantwoorde vraag is hoe wij de overheid zich moet verhouden tot de norm die de rechter oplegt. 5.1.2.e spreekt zijn zorg uit over de onzekerheid voor bedrijven die uitgaat van de open normen waar de rechter haar uitspraak op heeft gebaseerd. Ook waarschuwt

hij voor het risico op 'labelvergroening': bedrijven die 'vergroenen' door grijze activiteiten af te stoten, die vervolgens door anderen worden voortgezet.

In het bredere gesprek – met zeker 150 toehoorders van binnen en buiten het ministerie – wordt verder doorgesproken over hoe om te gaan met de open normen die ten grondslag liggen aan het vonnis. [5.1.2.e](#) benadrukt dat hier niet gesteld kan worden dat de rechter op de stoel van de wetgever is gaan zitten. De rechter legt een *minimum*norm op aan Shell, om deze aan de eerdergenoemde en uitgebreid onderbouwde zorgvuldigheidsnorm te laten voldoen. Daarnaast is het ook niet zo dat al dit soort rechtszaken door de milieubeweging worden gewonnen, getuige de verloren zaak van Greenpeace tegen de overheid over de coronasteun aan KLM.

Het is niettemin goed om te benadrukken dat het recht dynamisch is: maatschappelijke normen worden voortdurend opnieuw beredeneerd, aangescherpt en veranderd. Denk ook aan de omgang met homoseksualiteit, ontslag voor vrouwen bij het huwelijk, enzovoorts. Nu zien we dat NGO's in zaken als deze zich mogen opstellen als vertolkers van het belang van toekomstige generaties, die daarmee in juridische zin een stem krijgen. Een belangrijke constatering; de maatschappij verandert en het recht verandert mee.

Al met al een zaak die de gelederen in beide DG's komende tijd zullen bezighouden. Wil je er meer over weten? Lees de [uitspraak](#) of de [publieksvriendelijke versie](#) daarvan. Of lees het [proefschrift](#) van [5.1.2.e](#).

Groen = beantwoord

Oranje = half beantwoord

Rood = niet beantwoord

WERKGROEP JURIDISCHE GEVOLGEN

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

1. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven? **[NB. VNO analyse & deels rol investeringsklimaat]**
2. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. ROL BUZA]**

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?
2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?
3. Verandert de uitspraak het Nederlandse beleid t.a.v. (Nederlandse) bedrijven in het buitenland? **[NB. INVESTERINGSKLIMAAT]**
4. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Precedentwerking

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? **[NB. OVERLAP KLIMAAT EN INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

1. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?
3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?
5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van

dergelijke afspraken? Zijn *soft law* principles op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal *gewoonterecht*?

6. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

Hoger beroep

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?
2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?
2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?
3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? **[NB. JURIDISCH]**
4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Faciliterende randvoorwaarden

1. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? **[NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
3. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO2-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO2-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**

Emissiereductie in de keten

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Impact van rechtszaken in andere landen

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? **[NB. JURIDISCH]**

2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? [**NB. JURIDISCH**]

Internationaal klimaatbeleid

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? [**NB. JURIDISCH**]
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? [**NB. JURIDISCH**]
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? [**NB. JURIDISCH**]

Opgaven voor bedrijven of landen?

1. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

Rapportagesysteem

1. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

WERKGROEP INVESTERINGSKLIMAAT

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat en hoe scoort Nederland hier momenteel op?
2. Hoe wordt het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

Governance en onzekerheid

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? [**NB. JURIDISCH**]
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen? [**NB. JURIDISCH**]

Investerings- en vestigingsklimaat van huidige bedrijvigheid in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de investeringen van huidige energie-intensieve bedrijven in Nederland? Bijvoorbeeld kijkend naar het risico op desinvesteringen of het verplaatsen van hoofdkantoren naar het buitenland? [**NB. OVERLAP KLIMAAT**]
2. Hoe groot is de kans dat energie-intensieve bedrijven sneller gaan verduurzamen? [**NB. OVERLAP KLIMAAT**]

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de vestiging van nieuwe duurzame bedrijvigheid en hoofdkantoren in Nederland?

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Cc: 5.1.2.e
Onderwerp: Agenda en stukken kernteam Shell - woensdag 4/8
Datum: dinsdag 3 augustus 2021 15:59:57
Bijlagen: [20210803_Vragen_werkgroepen_stoplichtversie.docx](#)
[Concept TK-brief Shell.docx](#)
[B2_Procesvoorstel Pressure Cooker Shell v2.docx](#)
[Shell Vragen werkgroepen toedeling ministeries 20210802.docx](#)
[Analyse gevolgen Shell rechtszaak voor investerings- en vestigingsklimaat 5.1.2.e.docx](#)

Beste allen,
 Morgenmiddag 15:00 – 16:00 spreken we elkaar wederom over de voortgang van onze Shell analyse. Op de agenda:

1. Overzicht vragen
 - a. Prioritaire vragen per werkgroep
 - b. Beantwoorde vs nog te beantwoorden vragen (zie stoplicht in bijlage)
2. Concept TK-brief (zie bijlage)
 - a. Focus op 4 hoofdelementen: impact op staat, impact op andere bedrijven, impact op verantwoord ondernemen, impact op vestigingsklimaat
 - b. Afspraken maken over oppakken missende onderdelen voor DG overleg en ACKE 24 augustus
3. Planning & werkgroepbijeenkomsten
 - a. 6 augustus: aanleveren stukken DG-overleg
 - b. 10 augustus: DG overleg 60% versie
 - c. 12 augustus: kernteam + aanleveren ACKE stukken (verz. 13 augustus)
 - d. 24 augustus: ACKE 70% versie
 - e. 2 september: kernteam
 - f. 15 september: aanleveren ACKE stukken (verz. 20 september)
 - g. 30 september: ACKE 100% versie

Laat het me aub weten als jullie aanvullingen hebben op de agenda. Ik stuur in de bijlagen ook de stukken mee die ik heb ontvangen van de werkgroepen investeringsklimaat en juridische impact.

Groeten,

5.1.2.e

Topsector Chemie

.....
Directie Topsectoren en Industriebeleid
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
 Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | A3-noord
 Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
 M 5.1.2.e
 5.1.2.e @minezk.nl
www.rijksoverheid.nl/ezk

Gevolgen Shell rechtszaak voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Inleiding

Rechtszaak Shell ... (toelichting). Gevolgen investeringsklimaat. In deze analyse ... (toelichting). Leeswijzer.

2. Invloed Shell rechtszaak op investerings- en vestigingsklimaat

2.1. Het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

- wat is generiek en specifiek investerings- en vestigingsklimaat?
- welke factoren zijn van invloed, zowel generiek als specifiek?
- hoe scoren wij daarop?
- recente ontwikkelingen
- overall staat van investerings- en vestigingsklimaat

De pijlers van het investerings- en vestigingsklimaat

Het investerings- en vestigingsklimaat is de optelsom van de verschillende factoren – zowel feitelijk als perceptie – die de private sector beïnvloeden bij hun investeringsbeslissing. Per bedrijf en activiteit verschilt welke factoren van het investeringsklimaat van belang zijn en hoe zwaar deze meewegen in een investeringsbesluit. In het algemeen geldt dat een meer generieke factor, zoals infrastructuur, voor bijna alle bedrijven meeweegt in hun investeringsbesluit. Om aantrekkelijk te zijn voor een breed aantal investeringen in reële economische activiteiten is het van belang dat Nederland een sterk generiek investeringsklimaat heeft. Juist omdat de factoren uit dit generieke investeringsklimaat een randvoorwaarde zijn voor verschillende type investeringen van bedrijven.

Onderstaande afbeelding toont de factoren die bepalend zijn voor het generieke investeringsklimaat van een land, hieronder 'de pijlers van het investeringsklimaat' genoemd. Het generieke investeringsklimaat zegt iets over de mate waarin Nederland *in algemene zin* aantrekkelijk is voor private investeringen.

Om specifieke investeringen aan te trekken, bijvoorbeeld duurzame en innovatieve bedrijven kunnen naast de factoren in het generieke investerings- en vestigingsklimaat ook

andere factoren van belang zijn. Dit wordt het 'specifieke investeringsklimaat' genoemd. ...
[PM: uitweiden: staat er ergens in een kamerbrief een rapport een uitweiding hiervan, waar we gebruik van kunnen maken?]

Kwaliteit van het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

Nederland heeft een aantrekkelijk generiek vestigings- en investeringsklimaat, blijkt uit onderzoek waarin op basis van verschillende internationale indices een vergelijking gemaakt wordt tussen Nederland en tien concurrerende landen¹. Deze vergelijking toont dat Nederland bovenaan staat op de verschillende ranglijsten. De analyse laat ook zien dat de positie van de verschillende landen in deze indices relatief stabiel is. Dit komt onder meer omdat veel aspecten van het investeringsklimaat, zoals de infrastructuur en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking, generaties duren om op te bouwen. Ook spelen geografische aspecten (die niet veranderen over tijd) daar een belangrijke rol in, zoals de locatie en ligging van een land, natuurlijke hulpbronnen, bevolkingsdichtheid, et cetera.

De kracht van het generieke investeringsklimaat van Nederland ligt vooral in het feit dat Nederland geen zwakke punten heeft over het algemeen goed scoort; Nederland is dus in de breedte sterk. De punten waarop Nederland volgens de ranglijsten vooral sterk presteert, zijn de Nederlandse infrastructuur en de goede functionerende instituties.

[PM: uitweiden over de verschillende factoren, ook die drie focusgebieden? Balans vinden tussen opsomming Dialogic en tabel]

Recente ontwikkelingen van invloed op het investerings- en vestigingsklimaat

De ranglijsten voor investerings- en vestigingsklimaat zijn gebaseerd op metingen uit het verleden. Recent ontwikkelingen (Brexit, Corona, stikstofproblematiek, netcapaciteit, woningmarkt, et cetera) zijn dus niet meegenomen in de ranglijsten. In juli 2021 hebben VNO-NCW en 50 gemeenten een manifest uitgebracht waarin zij hun zorgen uiten over het Nederlandse klimaat voor internationaal opererende bedrijven. De gemeenten en VNO-NCW noemen de volgende zes (zorg)punten: (1) beschikbaarheid van voldoende talent op de arbeidsmarkt, (2) beschikbaarheid van voorzieningen voor een goed leefklimaat, (3) lage investeringsniveau in wetenschap en innovatie, (4) behoefte aan een strategisch industriebeleid, (5) investeringen in duurzame bereikbaarheid, en (6) belang van een betrouwbare en voorspelbare overheid met stabiel beleid.

Al met al komt uit verschillende ranglijsten een beeld naar voren dat Nederland in algemene zin een aantrekkelijk generiek investeringsklimaat heeft. Verschillende internationale indices tonen op hun eigen manier aan dat Nederland bovenaan de lijsten mee concurreert. Daarbij daarentegen ontstaat ook -de komt wel dat de perceptie is bij bedrijven dat dit klimaat de situatie aan het recentelijk aan het verslechteren is. Deze perceptie wordt onder meer aangewakkerd door recente ontwikkelingen die nog niet zijn meegenomen in ranglijsten zoals fiscale lastenverzwaring voor het bedrijfsleven, de stikstofcrisis, -en de steeds schaarser wordende netcapaciteit.

2.2. Invloed Shell vonnis op factoren investerings- en vestigingsklimaat

- welke invloed heeft de Shell rechtszaak op de factoren voor het investerings- en vestigingsklimaat?
- op meeste factoren geen invloed
- op enkele factoren wel: toelichting

¹ Dit zijn de Verenigde Staten en de negen landen in Noordwest-Europa: Duitsland, België, Finland, Frankrijk, Zwitserland, Denemarken, Zweden, Noorwegen en Verenigd Koninkrijk.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Kijk nog naar het rapport n a.v. de motie-Lodders. Daar staan de factoren voor duurzaam, digitaal en innovatie uitgebreid beschreven en ook hoe NL erop scoort.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Heb deze definitie niet eerder voorbij zien komen in recente kamerbrieven (o.a. maakindustrie, visie industrie). Ben er niet zozeer op tegen om een dergelijke definitie te gebruiken, maar gelet op traject PvA Vestigingsklimaat zou ik hier nu nog niet té voorbarig in willen zijn (tenzij dit natuurlijk al anders is afgesproken, dan nvm 😊)

Met opmerkingen 5.1.2.e: Of het woord 'waardering'? geeft weer dat het om een externe inschatting gaat van wat het Nederlandse vestigingsklimaat gaat

Met opmerkingen 5.1.2.e: Dat is maar hoe je het vergelijkt. Als we ons willen meten met de top, dan zijn er wel degelijk zwakke punten tov die landen in generiek vestigingsklimaat, Dialogic noemt o.a. financiële markten en private R&D uitgaven.

Zou dit eerder framen als dat Nederland over het algemeen goed scoort

Met opmerkingen 5.1.2.e: Tabel gebruiken of niet? Staat nu op laatste pagina, één rij ingevuld. Wordt fiks karwei en hele grote tabel. Even bespreken of dit werkt.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Zelf noemen ze het ambities: "vooral werken aan zes hele concrete ambities".

Ik zou deze alinea op een positievere voet insteken. Op de ranglijsten gaat het goed, en in algemene zin is men ook nu positief. Echter, er zijn zaken nodig om onze toekomstige ambities (klimaat etc) te verwezenlijken, waardoor aandacht nodig is. Ik zou de tweede alinea dan ook meer zo insteken, een lonkend perspectief ipv het gaat allemaal slecht, dat is namelijk niet zo.

Daarnaast speelt natuurlijk een zaak als Shell die veel vragen oproept bij bedrijven, maar is het ook zo dat dit tot negatief sentiment leidt onder het hele bedrijfsleven? Volgens mij is dat niet zo. De brief van VNO en de gemeenten schetst ook een duidelijk toekomstperspectief,

Met opmerkingen 5.1.2.e: Dit is een dubbeling met wat onder kopje "kwaliteit van het Nederlandse investerings..." staat

Met opmerkingen 5.1.2.e: VNO Manifest noemt ook nog het ontbreken van stabiel beleid (fiscaal).

Op de meeste factoren die van invloed zijn op het investerings- en vestigingsklimaat heeft het Shell vonnis geen invloed. Dit geldt voor de factoren infrastructuur, macro-economie en fiscaliteit, gezondheid en kwaliteit van leven, onderwijs en kennis-infrastructuur, arbeidsmarkt, financiële markt, bedrijfsdynamiek, innovatie, duurzaamheid en digitalisering. Factoren die mogelijk wel beïnvloed worden door het vonnis zijn: 1) instituties en 2) marktwerking en handel.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Hoe zit het nou met deze?

De factor instituties – impact onzeker

Nederland is van oudsher een land met sterke instituties. Deze instituties zorgen voor het institutioneel kader hetgeen het juridische en bestuurlijke raamwerk is waaronder bedrijven, burgers, overheid en andere publieke en private organisaties interacteren. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de wijze waarop de publieke en private sector bestuurd worden en welke mate er ethisch gedrag wordt vertoond. Een sterk institutioneel kader leidt onder meer tot voorspelbaarheid en stabiliteit hetgeen aantrekkelijk is voor bedrijven om te investeren aangezien deze investeringen – zeker wanneer ze kapitaalintensief zijn zoals de activiteiten van Shell – vaak een lange termijn perspectief hebben. Het rapport Dialogic laat zien dat Nederland uitstekend scoort op deze factor instituties. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de kwaliteit van het openbaar bestuur, checks en balances zoals de rechtspraak en persvrijheid, mate van corruptie en eigendomsrechten.

Recente signalen wijzen erop dat dit institutioneel kader verzwakt doordat de voorspelbaarheid en stabiliteit van het Nederlandse overheidsbeleid afneemt. Zo wordt in het manifest van 50 werkgeversorganisaties en gemeentes zorgen geuit over het fiscale beleid van de afgelopen periode, dat wordt omschreven als zigzagbeleid. Deze Shell casus legt ook een verzwakt institutioneel kader bloot. De open normen van het milieubeleid zijn hier verder ingevuld door de rechterlijke macht, waardoor bedrijven geconfronteerd worden met onverwachte aanscherpingen van het milieubeleid. Door uitspraak rechter is het milieubeleid en aan welke eisen bedrijven moeten voldoen nu niet duidelijk. Dit vonnis legt een zwakte van het institutioneel kader in Nederland (open normen) bloot. Op de korte termijn leidt dit tot investeringsonzekerheid. Op de langere termijn kan het Shellvonnis ertoe leiden dat open normen in de toekomst minder vaak voorkomen, waardoor de investeringszekerheid juist toeneemt.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Dit hoort volgens mij onder het kopje 'recente ontwikkelingen' in het gedeelte over de kwaliteit

Met opmerkingen 5.1.2.e: Als we bovenstaande regels verplaatsen, moet woordje 'ook' weg

Invloed op marktwerking en handel (level playing field) – impact onzeker

De invloed van het vonnis op marktwerking en handel in Nederland is sterk afhankelijk van de mate waarin soortgelijke gerechtelijke uitspraken op korte termijn in andere landen volgen. Of soortgelijke uitspraken in andere landen volgen is weer mede afhankelijk van de vraag of het hoger beroep in Nederland standhoudt. Doordat het vonnis voorlopig enkel Shell als bedrijf heeft verplicht tot CO2-reductie, is er een kans dat dit – tijdelijk – een negatieve invloed op heeft de concurrentiepositie van Shell, vanwege het feit dat andere bedrijven in Europa en de rest van de wereld (nog) niet op een soortgelijke manier tot CO2-reductie verplicht zijn. Dit kan tot gevolg hebben dat Shell zijn hoofdkantoor of bepaalde activiteiten verplaatst naar een ander land (weglek), met negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid in Nederland. Dergelijke keuzes zijn echter van veel meer factoren afhankelijk. Over de gehele linie is het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat nog altijd relatief goed.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Deze moet ik nog even over nadenken.

Je hebt hier sowieso twee niveaus:

- Nationaal lpf: Shell vs. andere bedrijven in NL
- Internationaal lpf

Met opmerkingen 5.1.2.e: Ik laat deze en factor duurzaamheid dan voorlopig met rust

Met opmerkingen 5.1.2.e: Volgens mij kunnen we deze goed toevoegen aan kopje instituties:
-Dus de rechterlijke uitspraak leidt er (in elk geval op de korte termijn) toe dat shell nationaal en internationaal geen lpf heeft en als precedentwerking/beleid in NL wordt aangepast bedrijven in NL geen lpf hebben tov buitenland.

2.3. Invloed Shell rechtszaak op het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

Synthese: wat betekent de analyse in voorgaande paragrafen? In welke mate is het investerings- en vestigingsklimaat er – theoretisch – op achteruit gegaan?

Factoren vestigings-klimaat	Score	Duiding score, bijv.: ver ondergemiddeld (--), ondergemiddeld (-), gemiddeld (0), bovengemiddeld (+), ver bovengemiddeld (++)	Recente en/of verwachte toekomstige ontwikkelingen	Sterke punten	Verbeterpunten /aandachtspunten (komen recente ontw. in terug)
Infrastructuur			- Koppositie Nederland qua bereikbaarheid ingehaald door andere landen, die ook fors investeren - nieuwe (duurzame) verbindingen nodig vanwege de toenemende verstedelijking en de noodzaak om duurzaam te kunnen reizen	Goede score op alle parameters: goede weg-, spoor-, water-, luchtvaart- en stroominfrastructuur.	Koppositie vasthouden, zorgen dat we voor de toekomst voorbereid zijn (verstedelijking, verduurzaming)
Instituten Etc.					

Procesvoorstel Pressure Cooker Shell

Versie 02-08-2021

Kernteam: 5.1.2.e (vz), 5.1.2.e
secr.)

3-MT: 5.1.2.e

NB.: Elke werkgroep geeft een schriftelijke of mondelinge terugmelding richting kernteam na elke werkgroepsessie. Dit is belangrijk voor tijdige oplevering van terugmelding richting ACKE en de TK-brief en om elkaar goed op de hoogte te houden van de voortgang en onderlinge samenhang.

Actie	Deadline	Opgeleverd product
Eerste bijeenkomst kernteam	23 juni 1 uur	Startbijeenkomst
Voorzitters werkgroepen maken plan	30 juni	Planning werkgroep, incl. a. Hoe komt de werkgroep tot een analyse b. Doel van de werkgroep c. Planning (eind augustus oplevering, kamerbrief half sept.) d. Achtervang vakantie
Bespreken voortgang in kernteam	30 juni 30 min	1. Doelen werkgroepen & geheel 2. Voortgang werkgroepen helder 3. Achtervang vakantie helder
Sessie 1 werkgroepen	1 – 7 juli 2 uur	1. Brainstorm thema's en vragen 2. Uitzetten vragen 3. Werkverdeling
Bespreken voortgang in kernteam	7 – 8 juli 1 uur	1. Terugmelding sessie 1 werkgroepen 2. Aangepaste planning 3. Evt. overkoepelende extra vragen
Bespreken voortgang met 3-MT	12 juli 1 uur	1. Vraagstelling 2. Inhoudsopgave TK brief 3. Planning
Strategiesessie AEP	15 juli	Extra input voor werkgroepen
Bespreken voortgang in kernteam	19 – 21 juli 1 uur	1. Terugmelding 3-MT 2. Terugmelding strategiesessie 3. Definitieve vraagstelling
Sessie 2 werkgroepen <i>Indien nodig schriftelijk</i>	19 – 30 juli 1 uur	Eerste conclusies
Gezamenlijke sessie werkgroepen	2 – 3 augustus	Eerste resultaten juridische werkgroep als input voor andere werkgroepen
Bespreken voortgang in kernteam	4 augustus 30 min	Voorlopige conclusies
Terugmelding 5.1.2.e (5.1.2.e i.v.m. afwezigheid 5.1.2.e) / DGKE	10 augustus	Concept TK-brief 60%-versie
Sessie 3 werkgroepen	9 – 11 augustus 2 – 2,5 uur	1. Antwoord per vraag 2. Conclusie & synthese (analyse)
Bespreken voortgang in kernteam	12 augustus 1,5 – 2 uur	1. Conclusie werkgroepen 80%-versie 2. Analyse geheel 3. Concept TK-brief 60%-versie
Terugmelding ACKE	24 augustus	Concept TK-brief 70%-versie
Terugmelding ACKE	30 september	Concept TK-brief
Brief aan Tweede Kamer	Oktober	Conclusies kernteam
Uitwerken beleidsconsequenties	November e.v.	ntb

TK-brief Shell vonnis

Geachte voorzitter,

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei 2021 een uitspraak gedaan (hierna: 'Shell vonnis') over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019.

In de Kamerbrief dd. 13 juli 2021 heb ik toegezegd na de zomer een uitgebreidere analyse van dit vonnis met U te delen. Interdepartementaal is uitgezocht wat deze uitspraak betekent voor:

1. De uitvoering van het klimaatbeleid;
2. Bedrijven in Nederland;
3. Verantwoordelijkheid voor het bewaken van mensenrechten; en
4. Het Nederlandse vestiging- en investeringsklimaat.

Middels deze brief geef ik, mede namens de Ministeries **x, x, x**, inzicht in de resultaten van deze analyse.

Uitvoering van het klimaatbeleid

De Nederlandse Staat geeft uitvoering aan het Klimaatakkoord dat 28 juni 2019 met brede maatschappelijke steun is vastgesteld. Het Klimaatakkoord is een belangrijk deel van de Nederlandse invulling van het Klimaatverdrag van Parijs uit 2015. In het Parijsakkoord wordt de bovengrens van 2 graden opwarming ten opzichte van het pre-industriële tijdperk vastgelegd. Bovendien wordt het streven vastgelegd om de opwarming beperkt te houden tot 1,5 graad.

[PM link Green Deal]

[PM enkele algemene zinnen over KA en instrumentarium]

Het IPCC heeft het resterende koolstofbudget berekend om te kunnen voldoen aan de 1,5 graad doelstelling. Des te langer mondiaal wordt gewacht met de implementatie van klimaatbeleid, des te drastischer de benodigde maatregelen om aan de doelen te kunnen voldoen. Welke impact het Shell vonnis heeft op het behalen van deze doelstellingen is op dit moment onmogelijk te bepalen, daar dit afhankelijk is van vele andere factoren zoals inspanningen van andere bedrijven en landen, de uitkomsten van overig lopende vergelijkbare rechtszaken, en onvoorziene gebeurtenissen.

[PM link ff55 en effect op behalen hiervan] Op 14 juli 2021 presenteerde de Europese Commissie een maatregelenpakket om de Europese emissies met 55% te reduceren in 2030 (hierna: 'FF55', t.o.v. 1990. Dit betekent versnelling van nationale maatregelen, ook in Nederland.

Zonder vergelijkbare uitspraken tegen andere grote uitstoters in Nederland, en met name het buitenland, ontstaat voor Shell een ongelijk speelveld en het risico dat emissiereducties bij Shell weglekken naar andere bedrijven. Ook bij aanscherping van het nationale klimaatbeleid wordt dat ongelijke speelveld en weglekrisico maar beperkt vermeden. Voor een effectieve aanpak is ook internationaal een ambitieuzer klimaatbeleid nodig. Het Shell vonnis geeft geen additionele reductieopgave aan Shell voor wat betreft emissies die onder het EU ETS vallen. Het maatregelenpakket van de EU dekt de reductieopgave af van alle bedrijven die onder EU ETS vallen, waarbij additionele reducties over alle bedrijven gespreid worden.

Urgenda

PM. Juridisch/klimaat

De Urgenda uitspraak benadrukt het belang van intern coherent beleid.

Beleidsrijke begroting

Het demissionaire kabinet heeft besloten een Beleidsrijke Begroting vast te stellen voor 2022 om voortvarend uitvoering te blijven geven aan de Nederlandse en internationale klimaatdoelen.

[PM kern beleidsrijke begroting]

Mensenrechten en klimaatbeleid

Mensenrechten vormen de kern van de rechtelijke uitspraak in het Shell vonnis. Gerechtelijke uitspraken zijn enkel bindend voor de daarbij als procespartij betrokken partijen, doch de plicht die op de Staat rust mensenrechten te respecteren is evident. Hoewel de uitspraak niet bindend is voor de Nederlandse Staat, stelt de uitspraak wel dat private partijen verplicht zijn hun uitstoot te reduceren, omdat dit anders inbreuk maakt op de mensenrechten van individuen. De rechter stelt dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren, maar wel met middelen evenredig aan o.a. de omvang van de organisatie en de vraag of en in welke mate er binnen een groep dan wel autonoom wordt geopereerd. Deze uitspraak is gebaseerd op de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights ('UNGPs').

Ook de OESO-richtlijnen bevatten soortgelijke aanbevelingen als de UNGPs, maar de richtlijnen zijn meer gericht op de implementatie. Zo zetten de OESO-richtlijnen diverse Algemene Beginselen voor bedrijfsbeleid uiteen. Een van deze beginselen is due diligence. Volgens de OESO-richtlijnen is due diligence het proces waarmee ondernemingen daadwerkelijke en potentiële ongunstige effecten kunnen identificeren, voorkomen en verminderen, en waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over hun aanpak van die effecten als integraal onderdeel van hun besluitvormingsproces en risicobeheerssystemen. Ook de due diligence verplichtingen zijn afhankelijk van diverse factoren zoals de grootte van de onderneming, de context waarin de onderneming opereert, de specifieke aanbevelingen in de richtlijnen en de ernst van de ongunstige effecten van de ondernemingen. In zijn in de OESO-richtlijnen specifiekere aanbevelingen voor due diligence opgenomen betreffende mensenrechten. Zo wordt gesteld dat respect voor de mensenrechten de mondiale gedragsnorm is die aan bedrijven wordt gesteld. Hoewel het due diligence proces dus afhankelijk is van diverse factoren, kan hieruit worden afgeleid dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren.

De Nederlandse regering onderschrijft de OESO-richtlijnen en de UN Guiding Principles, en verwacht derhalve dat alle bedrijven mensenrechten en milieu respecteren. Ook verwacht de regering dat alle bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om potentiële en daadwerkelijke negatieve gevolgen op mens en milieu die voor kunnen komen in de eigen activiteiten en die van zakelijke relaties in de toeleveringsketen (ongeacht of deze negatieve gevolgen zich in NL of over de grens voordoen) voorkomen, mitigeren en stoppen.

Uit internationaal recht inzake de rechten van de mens vloeit voort dat staten de plicht hebben mensenrechten te beschermen. Er rust een verplichting op de Staat om te verzekeren dat die mensenrechten gewaarborgd worden door, inter alia, ervoor te zorgen dat private partijen nadelige effecten dienen te mitigeren. Dit kan bijvoorbeeld de reductie van uitstoot omvatten. Het Nederlandse klimaatbeleid tracht invulling te geven aan deze verplichting door het stellen van ambitieuze doelen.

Bedrijven in Nederland

Juridische impact

De rechtbank heeft aangegeven dat het Shell vonnis een uitzonderlijke zaak betreft. Een mogelijke juridische impact op andere bedrijven is op voorhand lastig te bepalen. Duidelijk is dat klimaatverandering hoog op de agenda staat en dat het vonnis van de rechtbank verstrekkend is voor de wijze waarop kan worden afgedwongen hoe bedrijven invulling geven aan klimaatbeleid. Dit kan breder gelden voor andere bedrijven, zolang er sprake is van een groot, urgent, universeel

erkend gevaar, zoals gevaarlijke klimaatverandering. Mogelijkerwijs kunnen ook andere bedrijven worden gedagvaard, maar de vraag is of en welke bedrijven zullen voldoen aan dezelfde eisen, die de rechtbank ten aanzien van RDS hanteert over het voldoen aan de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm.

[PM impact op NL bedrijven in buitenland]

Hebben bedrijven een zelfstandige reductieopgave?

[PM klimaatwerkgroep] Bedrijven hebben behoefte aan nadere duiding waar zij aan gehouden zullen worden. Science-based targets...

Randvoorwaarden

De Nederlandse Staat zet zich in om de juiste randvoorwaarden te scheppen zodat bedrijven niet worden belemmerd bij het behalen van de klimaatdoelen. Het Klimaatakkoord is leidend voor de inspanning geleverd door de Staat. Zo valt de SDE++ als instrument onder het Klimaatakkoord. Dit instrument is breed toegankelijk.

[PM impact vonnis op subsidieverlening – mag dat nog als er een verplichting is?]

[PM link infra – MIEK]

[PM link innovatielandschap – DEI+, MOOI, IF, IPCEI...]

Bedrijven in Nederland opereren binnen de grenzen van hun vergunningen. Volledig opereren binnen de grenzen van publiekrechtelijke verplichtingen is echter geen garantie voor het gevrijwaard zijn van aansprakelijkheid die kan voortvloeien uit de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, d.w.z. de gedragsnormen die voortvloeien uit de eisen die de maatschappelijke zorgvuldigheid stelt, zoals die o.a. zijn neergelegd in de formulering van de onrechtmatige daad in art. 6:162 BW. Het is naar Nederlands recht mogelijk onrechtmatig te handelen door het ontplooiën van activiteiten die worden verricht (mede) op grond van een door de overheid daartoe verleende vergunning. Of het uitoefenen van een vergunde activiteit onrechtmatig is, hangt mede af van de belangen die zijn meegewogen bij de vergunningverlening of een rol spelen in de toepasselijke wetgeving. Uitgangspunt dient weliswaar te zijn, dat de burger moet kunnen vertrouwen op de verleende vergunning en de daarbij gemaakte belangenafweging.

Investeren in Nederland

[PM werkgroep investeringsklimaat]

Verantwoordelijkheid – klimaat als onderdeel van verantwoord ondernemen

In 2020 evalueerde het ministerie van Buitenlandse Zaken het beleid voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO). IMVO betekent dat Nederlandse bedrijven die zakendoen in het buitenland rekening houden met bijvoorbeeld mensenrechten, arbeidsomstandigheden en milieu. Het kabinet heeft in oktober 2020 besloten over te gaan tot IMVO-wetgeving. Dit betekent dat alle bedrijven onderhavig zijn aan een wettelijke, algemene zorgplicht (cf. motie Voordewind over een algemene zorgplicht) en dat voor een nader te specificeren groep bedrijven een gepaste zorgvuldigheidsverplichting zal gelden. Het kabinet heeft echter wel een voorkeur voor IMVO-wetgeving op EU-niveau. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

Het kabinet is daarnaast voorstander van vrijwillige initiatieven van bedrijven om invulling te geven aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. [PM meer zinnen + voorbeelden]

Het is denkbaar dat internationale raamwerken op gebied van IMVO ook gelden voor thema's die worden genoemd in de OESO-richtlijnen en UNGPs. Hierbij kan worden gedacht aan mensenrechten, arbeid, milieu, corruptie en omkoping, consumentenbelangen, mededinging en belastingen. Op een deel van deze thema's bestaat al specifieke wetgeving, zoals op gebied van mensenhandel, corruptie en omkoping. Ook lopen er diverse initiatieven om de zorgplicht wettelijk vast te leggen. Zo is er het initiatiefvoorstel van de CU, PvdA, SP en GL dat ingaat op meerdere thema's (dwangarbeid, kinderarbeid, milieu, mensenrechten). Ook zijn er in 2020 IMVO bouwstenen opgesteld ter voorbereiding van een nationaal wettelijk kader voor de zorgplicht van bedrijven. Tot slot steunt Nederland het initiatief op EU-niveau voor IMVO-wetgeving.

Interpretatie van milieuschade

Volgens de Rechtbank kan de vaststelling van concernbeleid door een moeder- of groepsmaatschappij als zelfstandige schade-oorzaak worden aangemerkt. Deze redenering lijkt ook te kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van milieuschade, waar de Rechtbank expliciet wijst op de beschermingsgedachte van art.7 die ruimte laat voor meer schadeveroorzakende gebeurtenissen, niettegenstaande de formulering van het artikel dat in enkelvoud spreekt over de schadeveroorzakende gebeurtenis. Waaraan de Rechtbank dan nog toevoegt zoals kenmerkend is voor klimaatschade daarbij niet uitsluitend, dat deze redenering – concernbeleid als sturend instrument of *conditio sine qua non* zonder welke de schadetoebrengende gebeurtenissen in andere delen van het concern niet of niet in die mate zouden hebben plaatsgevonden één op één kan worden toegepast in andere milieuschades dan emissieschades. Mogelijkerwijs zal RDS in hoger beroep dit punt aan het Hof voorleggen.

Het Nederlandse investeringsklimaat

Het Nederlandse investeringsklimaat behelst de mate waarin bedrijven bereid zijn te investeren in Nederland. Het gaat daarbij om directe investeringen in reële economische activiteiten. In een recent rapport van Dialogic (2021) wordt investeringsklimaat gedefinieerd als "de mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving". Met andere woorden, de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat raakt dus alle bedrijven, van klein tot groot, die reeds in Nederland gevestigd zijn en (buitenlandse) bedrijven die een nieuwe investering in Nederland overwegen.

Het investeringsklimaat is de optelsom van de verschillende factoren die de private sector beïnvloedt bij hun investeringsbeslissing. Per bedrijf en activiteit verschilt welke factoren van het investeringsklimaat van belang zijn en hoe zwaar deze meewegen in een investeringsbesluit. In het algemeen geldt dat een meer generieke factor, zoals infrastructuur, voor bijna alle bedrijven meeweegt in hun investeringsbesluit. Het onderzoek van Dialogic heeft twaalf pijlers geïdentificeerd waaruit het investeringsklimaat bestaat. Het generieke investeringsklimaat zegt iets over de mate waarin Nederland in algemene zin aantrekkelijk is voor private investeringen. De twaalf pijlers behelzen:

1. Instituties
2. Infrastructuur
3. Macro-economie en fiscaliteit
4. Gezondheid en kwaliteit van leven
5. Onderwijs- en kennisinfrastructuur
6. Marktwerving en handel
7. Arbeidsmarkt
8. Financiële markt
9. Bedrijfsdynamiek
10. Innovatie
11. Duurzaamheid
12. Digitalisering

Om aantrekkelijk te zijn voor investeringen in reële economische activiteiten is het van belang dat Nederland een sterk investeringsklimaat in de breedte heeft. Juist omdat dit investeringsklimaat in de breedte van belang is voor het stimuleren van verschillende type investeringen. Zo is voor een bedrijf dat een nieuw windpark op zee wil ontwikkelen het van groot belang welke mogelijkheden er zijn om aan te sluiten op het Nederlandse elektriciteitsnet, hecht een distributiecentrum juist veel waarde aan de locatie in combinatie met een goede infrastructuur en weegt bij een nieuw R&D-centrum de kwaliteit van de Nederlandse kennisinfrastructuur juist zwaar mee. Daarnaast is het altijd lastig te achterhalen hoe zwaar een bedrijf de verschillende factoren meeweegt bij een investeringsbeslissing. Het is daarom zaak dat Nederland aandacht blijft houden voor een sterk investeringsklimaat in brede zin. Dat komt ten goede aan alle bedrijven die in Nederland ondernemen; van klein tot groot en zowel Nederlands als buitenlands.

Het algemene beeld uit verschillende ranglijsten is dat Nederland in algemene zin een aantrekkelijk generiek investeringsklimaat heeft. Dit beeld komt ook naar voren uit het recente onderzoek van Dialogic. Verschillende internationale indices tonen op hun eigen manier aan dat Nederland bovenaan de lijsten meeconcurrert. Het onderzoek van Dialogic laat ook zien dat de positie van de verschillende landen in deze indices relatief stabiel is. Dit komt onder meer omdat veel aspecten van het investeringsklimaat, zoals de infrastructuur en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking, generaties duren om op te bouwen. Ook spelen geografische aspecten (die niet veranderen over tijd) daar een belangrijke rol in, zoals de locatie en ligging van een land, natuurlijke hulpbronnen, bevolkingsdichtheid, et cetera. Dialogic concludeert in haar onderzoek dat de kracht van het generieke investeringsklimaat van Nederland vooral in het feit ligt dat Nederland geen zwakke punten heeft; Nederland is dus in de breedte sterk. Uit de ranglijsten komen daarbij de Nederlandse infrastructuur en de goede functionerende instituties naar voren als sterke punten.

Een van de signalen die we uit het bedrijfsleven over het investeringsklimaat ontvangen is dat bedrijven aangeven last te hebben van onvoorspelbaarheid vanuit de Nederlandse overheid. Waar Nederland in het Dialogic rapport nog uitstekend scoort op instituties, merken we uit signalen uit de praktijk dat er over het fiscaal beleid van de afgelopen periode wordt gesproken over 'zigzagbeleid'. Dit vonnis kan mogelijk bijdragen aan een negatievere perceptie van bedrijven over de stabiliteit en voorspelbaarheid van het Nederlandse investeringsklimaat.

Doordat het vonnis voorlopig enkel Shell als bedrijf heeft verplicht tot CO₂-reductie, is er ook een kans dat dit een negatieve invloed op marktwerking zal hebben vanwege het feit dat andere bedrijven in Europa en de rest van de wereld niet op een soortgelijke manier tot CO₂-reductie verplicht zijn. Wel lopen mondiaal meerdere rechtszaken tegen bedrijven, die nog niet beslecht zijn en waarvan het effect nog niet te bepalen is.

De Nederlandse Staat hoopt dat de uitspraak van de Rechtbank bedrijven verleidt sneller over te gaan tot verduurzaming van hun activiteiten. Dit kan Nederland op de lange termijn een concurrentievoorsprong geven op andere landen.

Hoofdkantorenbeleid

[PM werkgroep investeringsklimaat]

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

[PM werkgroep investeringsklimaat]

Het vervolg

[PM hoe nu verder] Het Shell vonnis geeft de Nederlandse Staat geen juridische aanleiding tot aanpassing van het klimaatbeleid. Eventuele wijzigingen zijn hiermee een politieke keuze en zullen worden overwogen op gronde van hun maatschappelijke voordelen. De Nederlandse Staat blijft op volle kracht uitvoering geven aan het Nederlandse Klimaatakkoord, de Parijsdoelen en de Europese Green Deal. Daar waar supranationale verplichtingen effectiever zijn, zet Nederland in op Europese

en internationale trajecten. In tussentijd steunt de Nederlandse Staat alle inspanningen van bedrijven die op vrijwillige basis de verantwoordelijkheid willen nemen voor hun reductieopgave.

Het FF55 kan helpen om het beleid binnen de EU ambitieuzer te maken, maar internationaal is meer nodig. Het CBAM kan een rol spelen om andere landen en buitenlandse bedrijven aan te zetten hun klimaatambities te verhogen. Verder zou kunnen worden gezien of nieuwe internationale normen voor bedrijven kunnen worden afgesproken.

- Vrijwillige inspanningen bedrijven
- Ketenemissies
- Big-12 motie

Hoogachtend,

Stef Blok

Minister van Economische Zaken en Klimaat

TK-brief Shell vonnis

Geachte voorzitter,

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei jl. een uitspraak gedaan (hierna: 'Shell vonnis') over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019. De door de rechtbank opgelegde reductieverplichting ziet toe op de hele energieportefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijke volume van alle emissies van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers. Ten aanzien van de CO₂-uitstoot van de Shell-groep zelf (scope 1) heeft de rechtbank RDS een resultaatverplichting opgelegd; ten aanzien van toeleveranciers en afnemers (scope 2 en 3) een zwaarwegende inspanningsverplichting. RDS is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. RDS is ook niet verplicht om in Nederland zijn emissies verder te verlagen, zolang door maatregelen elders in de wereld de opgelegde reductiedoelstelling wordt gehaald. Het is de eerste keer dat een Nederlandse rechter een bevel heeft opgelegd aan een concern om de uitstoot van CO₂ terug te dringen. Wat het deze uitspraak uniek maakt, is dat de rechter het uitstoten van broeikasgassen aanmerkt als het schenden van een mensenrecht, vanwege de negatieve invloed op het klimaat.

De Nederlandse overheid is geen partij in deze procedure en respecteert de uitspraak van de rechter. De Kamer heeft mij gevraagd om een schriftelijke appreciatie van de uitspraak. In de Kamerbrief dd. 13 juli 2021 heb ik toegezegd na de zomer een uitgebreidere analyse van dit vonnis met U te delen. Interdepartementaal is uitgezocht wat deze uitspraak – behoudens het resultaat van het reeds ingezette hoger beroep – betekent voor:

1. De uitvoering van het klimaatbeleid;
2. Bedrijven in Nederland en de verduurzaming van de industrie;
3. Verantwoordelijkheid voor het bewaken van mensenrechten; en
4. Het Nederlandse vestiging- en investeringsklimaat.

Middels deze brief geef ik, mede namens de Ministeries **x, x, x**, inzicht in de resultaten van deze analyse.

Gevolgen voor de uitvoering van het klimaatbeleid

In de Klimaatwet zijn doelen vastgelegd waarmee Nederland haar verantwoordelijkheid neemt en een bijdrage levert om nationale emissies te reduceren om de ernstige gevolgen van klimaatverandering te voorkomen. De Nederlandse overheid neemt maatregelen om deze doelen te behalen, mede uitvoering te geven aan het Klimaatakkoord dat 28 juni 2019 met brede maatschappelijke steun is vastgesteld. Hier gaan we onverkort mee door. Vanzelfsprekend blijft het kabinet geïnteresseerd aan het halen van de Europese CO₂ reductiedoelen en de doelen van de Overeenkomst van Parijs.

[PM link Green Deal]

[PM enkele algemene zinnen over KA en instrumentarium]

Het IPCC heeft het resterende koolstofbudget berekend om te kunnen voldoen aan de 1,5 graad doelstelling. Des te langer mondiaal wordt gewacht met de implementatie van klimaatbeleid, des te drastischer en minder kostenefficiënt de benodigde maatregelen om aan de doelen te kunnen voldoen. Welke impact het Shell vonnis heeft op het behalen van deze doelstellingen is op dit moment onmogelijk te bepalen, daar dit afhankelijk is van vele andere factoren zoals inspanningen van andere bedrijven en landen, de uitkomsten van overig lopende vergelijkbare rechtszaken, en onvoorziene gebeurtenissen.

Op 14 juli 2021 presenteerde de Europese Commissie een maatregelenpakket om de Europese emissies met 55% te reduceren in 2030 (hierna: 'FF55'), t.o.v. 1990. Dit is nodig om de doelen van het Parijs akkoord te halen en betekent versnelling van nationale maatregelen, ook in Nederland. De doelen moeten op een zo kostenefficiënt mogelijke wijze worden bereikt waarbij de

Met opmerkingen 5.1.2.e: @K&E: Herformuleren? Momenteel houden we ons aan de 2C doelstelling, conform EU/Parijs. Of is het juist een goede voorsortering op COP-26?

EU stuurt op CO₂-reductie, met oog voor haalbaarheid en betaalbaarheid, een gelijk speelveld en een eerlijke verdeling van de opgaven en opbrengsten tussen landen en sectoren. Uit berekeningen van mijn Ministerie blijkt dat het behalen van de FF55 doelen in lijn is met de aan RDS door de rechtbank opgelegde reductieopgave.

Met opmerkingen 5.1.2.e: @K&E: klopt dit?

Urgenda

PM. Juridisch/klimaat

De Urgenda uitspraak benadrukt het belang van intern coherent beleid.

Mensenrechten en klimaatbeleid

Mensenrechten vormen de kern van de rechtelijke uitspraak in het Shell vonnis. Uit internationaal recht inzake de rechten van de mens vloeit voort dat staten de plicht hebben mensenrechten te beschermen. Er rust een verplichting op de Staat om te verzekeren dat die mensenrechten gewaarborgd worden door, *inter alia*, ervoor te zorgen dat private partijen nadelige effecten dienen te mitigeren. Dit kan bijvoorbeeld de reductie van uitstoot omvatten. Het Nederlandse klimaatbeleid tracht invulling te geven aan deze verplichting door het stellen van ambitieuze doelen.

Hoewel het Shell vonnis niet bindend is voor de Nederlandse Staat, stelt de uitspraak wel dat private partijen verplicht zijn hun uitstoot te reduceren, omdat dit anders inbreuk maakt op de mensenrechten van individuen waar ook de overheid aan gebonden is. De rechter stelt dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren, maar wel met middelen evenredig aan o.a. de omvang van de organisatie en de vraag of en in welke mate er binnen een groep dan wel autonoom wordt geopereerd. Deze uitspraak is gebaseerd op de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights ('UNGPs').

Ook de OESO-richtlijnen bevatten soortgelijke aanbevelingen als de UNGPs. Volgens de OESO-richtlijnen is *due diligence* het proces waarmee ondernemingen daadwerkelijke en potentiële ongunstige effecten kunnen identificeren, voorkomen en verminderen, en waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over hun aanpak van die effecten als integraal onderdeel van hun besluitvormingsproces en risicobeheerssystemen. Kortweg ook wel aangeduid als 'gepaste zorgvuldigheid'. Ook de *due diligence* verplichtingen zijn afhankelijk van diverse factoren zoals de grootte van de onderneming, de context waarin de onderneming opereert, de specifieke aanbevelingen in de richtlijnen en de ernst van de ongunstige effecten van de ondernemingen. Er zijn in de OESO-richtlijnen specifiekere aanbevelingen voor *due diligence* opgenomen betreffende mensenrechten. Zo wordt gesteld dat respect voor de mensenrechten de mondiale gedragsnorm is die aan bedrijven wordt gesteld.

De Nederlandse regering onderschrijft de OESO-richtlijnen en de UN Guiding Principles, en verwacht derhalve dat alle bedrijven mensenrechten en milieu respecteren. Ook verwacht de regering dat alle bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om potentiële en daadwerkelijke negatieve gevolgen op mens en milieu die voor kunnen komen in de eigen activiteiten en die van zakelijke relaties in de toeleveringsketen (ongeacht of deze negatieve gevolgen zich in Nederland of over de grens voordoen) voorkomen, mitigeren en stoppen.

Gevolgen voor bedrijven in Nederland

Juridische impact

De rechtbank heeft aangegeven dat het Shell vonnis een uitzonderlijke zaak betreft. Mogelijke uitstraling naar andere bedrijven (al dan niet met hoofdkantoor in Nederland) is op voorhand lastig te bepalen. Duidelijk is dat klimaatverandering hoog op de agenda staat en dat het vonnis van de rechtbank verstrekkend is voor de wijze waarop kan worden afdgedwongen hoe bedrijven invulling geven aan klimaatbeleid. Dit kan breder gelden voor andere bedrijven, zolang er sprake is van een

groot, urgent, universeel erkend gevaar, zoals gevaarlijke klimaatverandering. Mogelijkerwijs kunnen ook andere bedrijven worden gedagvaard, maar de vraag is of en welke bedrijven zullen voldoen aan dezelfde eisen, die de rechtbank ten aanzien van RDS hanteert over het voldoen aan de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm.

[PM impact op NL bedrijven in buitenland]

Hebben bedrijven een zelfstandige reductieopgave?

[PM klimaatwerkgroep] Bedrijven hebben behoefte aan nadere duiding waar zij aan gehouden zullen worden. **Science-based targets..**

Randvoorwaarden voor verduurzaming

De Nederlandse overheid zet zich in om de juiste randvoorwaarden te scheppen zodat bedrijven worden gestimuleerd de klimaatdoelen te behalen. Het Klimaatakkoord is leidend voor de inspanning geleverd door de overheid. Een belangrijk instrument om de productie van hernieuwbare energie en CO₂-reductie te stimuleren is de SDE++. Daarnaast is, zoals in het Klimaatakkoord is aangegeven, voor het halen van de doelen voor de bestaande industrie extra stimulering van innovatie, demonstratie en uitrol van (veelbelovende) duurzame productietechnieken noodzakelijk. Hiervoor worden instrumenten ingezet zoals de MOOI-regeling, de DEI+, de VEKI en wordt aansluiting gezocht bij Europese trajecten rondom de IPCEI Waterstof en het Innovation Fund.

Voor de bestaande industrie in Nederland geldt dat deze bedrijven grote investeringen moeten doen om de klimaatdoelen uit het Klimaatakkoord 2030 te verwezenlijken. Zij moeten daarnaast ook beleid maken en investeren om tegen 2050 klimaatneutraal te kunnen opereren. Zoals is aangegeven in de Kamerbrief over de acquisitie van buitenlandse bedrijven¹ uit 2020 gaat het voor de periode tot 2030 om investeringen van tussen de €10 – 15 miljard. Nederland is goed gepositioneerd voor energie-intensieve basisindustrie, met onder meer aansluitingsmogelijkheden op bestaande industriële clusters en uitstekende infrastructurele faciliteiten die toegang geven tot de Europese afzetmarkt. Voor deze bedrijven is het extra van belang dat de juiste (energie)infrastructureur aanwezig blijft of wordt aangelegd waar deze nog ontbreekt. Het kabinet zet daarom in op het Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI) en het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) om dit te bevorderen.

[PM impact vonnis op subsidieverlening – mag dat nog als er een verplichting is?]

Investeren in Nederland

Specifiek voor Shell geldt dat door het vonnis de voorspelbaarheid en stabiliteit van het Nederlandse overheidsbeleid afneemt omdat zij boven op de bestaande verplichtingen de eisen uit deze civiele rechtszaak heeft opgelegd gekregen. Voor andere bedrijven kan ook de (gepercipieerde) voorspelbaarheid van overheidsbeleid door het vonnis afnemen, zeker daar waar de Nederlandse overheid uitgaat van open normen en via rechtszaken verdere invulling wordt gegeven aan deze normen.

De uitspraak van de rechter kan ervoor zorgen dat bedrijven in de energie-intensieve industrie sneller overgaan tot verduurzaming van hun activiteiten. Hiermee verkleinen zij zelf de kans dat zij in aanmerking komen voor een civiele rechtszaak. Bedrijven kunnen echter ook overgaan tot desinvesteringen in Nederland en hun activiteiten elders – met meer uitstoot – voortzetten.

¹ [Kamerbrief over meer focus in de acquisitie van buitenlandse bedrijven | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#)

Het is mogelijk dat ook andere bedrijven geconfronteerd worden met een civiele zaak. De inschatting is dat de precedentwerking naar andere bedrijven en sectoren relatief klein is. Ten eerste moet er een mensenrecht in het geding zijn. Nu de rechter een negatieve bijdrage aan het klimaat als het schenden van een mensenrecht heeft gezien, kan dit voor meer bedrijven gelden. Wat echter sterk meewoog in de uitspraak van de rechter is dat Shell een groot aandeel heeft in vervuiling waardoor hoger verwachtingspatroon geldt. Zo heeft de rechter in overweging genomen dat RDS wereldwijd verantwoordelijk is voor een substantiële CO₂-uitstoot en dat RDS via haar concernbeleid invloed kan uitoefenen op de uitstoot van haar eigen installaties en op die van haar toe- en af leveranciers. Volgens de rechter heeft RDS geen aanvullende verplichting ten aanzien van de emissies in de EU die onder het ETS vallen. Voor de meeste grote bestaande energie-intensieve bedrijven geldt daarmee ook dat voldoen aan de ETS afdoende moet zijn in het licht van het Shell vonnis. Dit vermindert eventuele investeringsonzekerheid.

Verantwoordelijkheid – klimaat als onderdeel van verantwoord ondernemen

Reeds ingezette overheidsinitiatieven

In 2020 evalueerde het ministerie van Buitenlandse Zaken het beleid voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO). IMVO betekent dat Nederlandse bedrijven die zakendoen in het buitenland rekening houden met bijvoorbeeld mensenrechten, arbeidsomstandigheden en milieu. Het kabinet heeft in oktober 2020 besloten over te gaan tot IMVO-wetgeving. Dit betekent dat alle bedrijven onderhavig zijn aan een wettelijke, algemene zorgplicht (cf. motie Voordewind over een algemene zorgplicht) en dat voor een nader te specificeren groep bedrijven een gepaste zorgvuldigheidsverplichting zal gelden. Het kabinet heeft echter wel een voorkeur voor IMVO-wetgeving op EU-niveau. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

Het is denkbaar dat internationale raamwerken op gebied van IMVO ook gelden voor thema's die worden genoemd in de OESO-richtlijnen en UNGPs. Hierbij kan worden gedacht aan mensenrechten, arbeid, milieu, corruptie en omkoping, consumentenbelangen, mededinging en belastingen. Op een deel van deze thema's bestaat al specifieke wetgeving, zoals op gebied van mensenhandel, corruptie en omkoping. Ook lopen er diverse initiatieven om de zorgplicht wettelijk vast te leggen. Zo is er het initiatiefvoorstel van de CU, PvdA, SP en GL dat ingaat op meerdere thema's (dwangarbeid, kinderarbeid, milieu, mensenrechten). Ook zijn er in 2020 IMVO bouwstenen opgesteld ter voorbereiding van een nationaal wettelijk kader voor de zorgplicht van bedrijven. Tot slot steunt Nederland het initiatief op EU-niveau voor IMVO-wetgeving.

Vrijwilligheid

Het kabinet is daarnaast voorstander van vrijwillige initiatieven van bedrijven om invulling te geven aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. **[PM meer zinnen + voorbeelden]**

Interpretatie van milieuschade

Volgens de Rechtbank kan de vaststelling van concernbeleid door een moeder- of groepsmaatschappij als zelfstandige schade-oorzaak worden aangemerkt. Deze redenering lijkt ook te kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van milieuschade, waar de Rechtbank expliciet wijst op de beschermingsgedachte van art.7 die ruimte laat voor meer schadeveroorzakende gebeurtenissen. Waaraan de Rechtbank toevoegt dat deze redenering, waarin een concernbeleid als sturend instrument of *conditio sine qua non* (juridische term om het causaal verband tussen een schadeveroorzakende gedraging en de schade aan te duiden) wordt gezien, één op één kan worden toegepast in andere milieuschades dan emissieschades. Hierbij zouden schade

toebrengrnde gebeurtenissen niet of niet in die mate hebben plaatsgevonden wanneer het concernbeleid niet als sturend instrument zou hebben gehandeld. Mogelijkerwijs zal RDS in hoger beroep dit punt aan het Hof voorleggen.

Gevolgen voor het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

Het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat behelst de mate waarin bedrijven bereid zijn te investeren in Nederland. Het gaat daarbij om directe investeringen in reële economische activiteiten. In een recent rapport van Dialogic (2021) wordt investeringsklimaat gezien als de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat is de optelsom van verschillende factoren die van invloed zijn op de investeringsbeslissing van bedrijven. Dit geldt voor alle bedrijven in Nederland, ook bedrijven die niet internationaal concurreren. Het kan gaan om een eerste investering, of vervolginvestering van bedrijf dat al in Nederland gevestigd is. Het vestigingsklimaat is het investeringsklimaat t.o.v. andere landen (relatief). Dit is vooral relevant voor internationaal opererende bedrijven. Over de volle breedte is het investerings- en vestigingsklimaat nog steeds goed. Het generieke investerings- en vestigingsklimaat wordt bepaald door de feitelijke score op verschillende factoren en de subjectieve perceptie van bedrijven. Deze perceptie wordt bepaald door het huidige sentiment en verwachtingen over de ontwikkeling van relevante factoren in de toekomst.

Wat de invloed van deze uitspraak is op het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat is - zo vlak na de uitspraak en met een hoger beroep in het verschiet - moeilijk te voorspellen. De impact is afhankelijk van drie factoren, waarvan de uitkomst op dit moment nog onzeker is: de uitspraak in het hoger beroep, de precedentwerking en de kans dat soortgelijke uitspraken in andere landen volgen. Gegeven deze onzekerheden is de invloed van het Shell vonnis op het investerings- en vestigingsklimaat niet eenduidig, maar verschilt het van bedrijf tot bedrijf. Het generieke investeringsklimaat is een instrument om landen op hoofdlijnen met elkaar te vergelijken, maar bij de daadwerkelijke investeringen draait het vooral om heel specifieke eigenschappen van het investeringsklimaat. Om vast te stellen of de perceptie van bedrijven - ondanks de onzekerheden - nu al is veranderd, is onderzoek nodig.

De uitspraak kreeg internationaal veel aandacht in de media. Bedrijven kunnen Nederland door de uitspraak zien als een voorloper op het gebied van duurzaamheid. Tegelijkertijd kan het vonnis zorgen voor onzekerheid en het vertrouwen in het overheidsbeleid verminderen. Afhankelijk van de precedentwerking kunnen ook andere bedrijven geconfronteerd worden met onverwachte aanscherpingen van het milieubeleid. Op de middellange termijn kan de uitspraak de overheid aanzetten tot voorspelbaarder klimaat- en energiebeleid. Duidelijke wet- en regelgeving verbetert het investerings- en vestigingsklimaat.

Of het *level playing field* wordt aangetast is afhankelijk van of, en wanneer, soortgelijke uitspraken in andere landen volgen. Of het Shell vonnis alles overwegend zorgt voor meer investeringen, of ervoor zorgt dat bedrijven activiteiten afstoten (desinvesteringen) is niet te voorspellen. De uitspraak kan bedrijven aanzetten om duurzame investeringen naar voren te halen of te intensiveren, om te voorkomen dat ze ook beleid krijgen opgelegd door de rechter. Anderzijds kan de uitspraak bedrijven aanzetten tot desinvesteringen van activiteiten die een negatieve invloed hebben op het klimaat.

Het vervolg

Het Shell vonnis geeft de Nederlandse overheid geen juridische aanleiding tot aanpassing van het klimaatbeleid. Eventuele wijzigingen zijn hiermee een politieke keuze en zullen door het nieuwe Kabinet worden overwogen op gronde van hun maatschappelijke voordelen. De Nederlandse overheid blijft op volle kracht uitvoering geven aan het Nederlandse Klimaatakkoord, de Parijsdoelen en de Europese Green Deal. Daar waar supranationale verplichtingen effectiever zijn, zet Nederland in op Europese en internationale trajecten. In tussentijd steunt de Nederlandse

Met opmerking 5.1.2.e Deze laatste zin schept onduidelijkheid; gaan wij dan ook onderzoek doen of niet. Als PWC zijn resultaten op tijd oplevert, is het een kwestie van deze verwerken in de brief, en anders zou ik deze zin weglaten; roept anders alleen maar vraagtekens op.

Met opmerking 5.1.2.e - Hier 5.1.2.e standpunt aanvullen? Dat rechter door afspraken klimaatakkoord fietst?
- aanvullen dat stabiliteit/zekerheid een belangrijke factor is voor investeringszekerheid

Hierboven; in context plaatsen dat heel veel factoren van het investeringsklimaat niet beïnvloed worden?

overheid alle inspanningen van bedrijven die op vrijwillige basis de verantwoordelijkheid willen nemen voor hun reductieopgave. Dit kan Nederland op de lange termijn een concurrentievoorsprong geven op andere landen.

Het demissionaire kabinet heeft besloten een Beleidsrijke Begroting vast te stellen voor 2022 om voortvarend uitvoering te blijven geven aan de Nederlandse en internationale klimaatdoelen. Duidelijke milieuwetgeving verbetert het investerings- en vestigingsklimaat.

[PM kern beleidsrijke begroting]

Het FF55 kan helpen om het beleid binnen de EU ambitieuzer te maken, maar internationaal is meer nodig. Het CBAM kan een rol spelen om andere landen en buitenlandse bedrijven aan te zetten hun klimaatambities te verhogen. Verder zou kunnen worden gezien of nieuwe internationale normen voor bedrijven kunnen worden afgesproken. Zeker vanuit het perspectief van bronbeleid en de circulaire economie is nog veel terrein te winnen. Het Kabinet heeft in het formatieproces ingezet op een nieuwe subsidieregeling, genaamd Nationale Investeringsregeling Klimaatprojecten Industrie (NIKI), die onder andere projecten kan ondersteunen die ketenemissies reduceren. Hoewel over scope 2 en 3 emissies geen harde afspraken zijn gemaakt in het Klimaatakkoord en ketenemissiereductie vaak ook in het buitenland neerslaat, wil de Nederlandse overheid bedrijven stimuleren circulaire projecten verder op te schalen.

Op 7 juli jl. heeft de Kamer **motie 32813-772** aangenomen, die het Kabinet oproept tot het maken van gerichte, ambitieuze maatwerkafspraken met de twaalf grote uitstoters, waar RDS er een van is. Het Kabinet geeft uitvoering aan de motie, echter is het aan het nieuwe Kabinet om besluiten te nemen over eventuele vergaande afspraken met bedrijven.

- **PM Rol Staat: hard inzetten op aanleg infrastructuur, moet nieuwe regering besluit over nemen**
- **IMVO: ook overige beleidsterreinen EU volgen of zelf actie ondernemen?**

Hoogachtend,

Stef Blok

Minister van Economische Zaken en Klimaat

Met opmerkingen 5.1.2.e: Tata debat 9 sept – evt vervolg Expression of Principles als dat uit het debat komt?

Notitie Vestigingsklimaat Nederland

Directie Algemene Economische Politiek

5.1.2.e en 5.1.2.e

27 februari 2017

Samenvatting

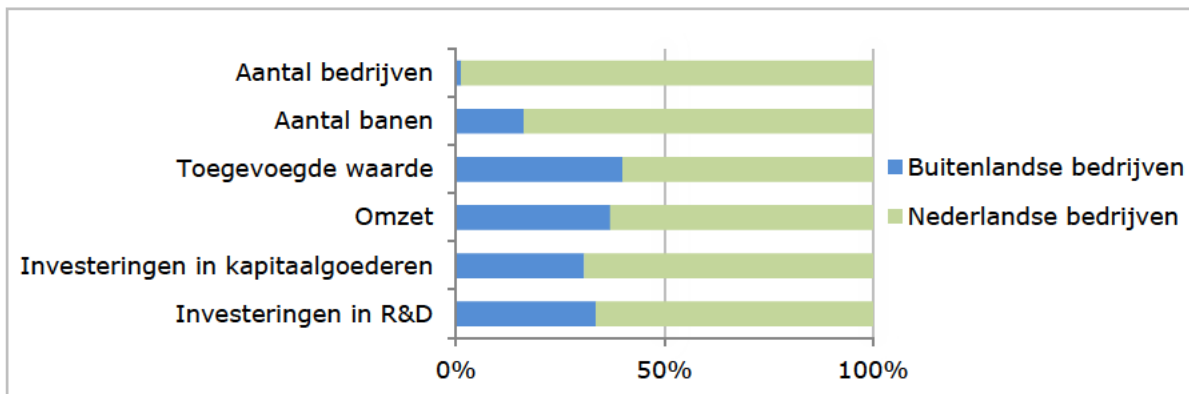
Bedrijven die in Nederland gevestigd zijn maar onder buitenlands zeggenschap vallen leveren een substantiële bijdrage aan de Nederlandse economie, bijvoorbeeld in termen van arbeidsplaatsen, omzet en investeringen in R&D. De concurrentie om buitenlandse bedrijven aan te trekken is dan ook groot. Om buitenlandse bedrijven voor Nederland te behouden en nieuwe aan te trekken, zet de Nederlandse overheid in op een zo sterk mogelijk vestigingsklimaat. Een sterk vestigingsklimaat heeft ook een positief effect op de uitgangspositie van Nederlandse bedrijven. Om inzicht te geven in de positie van Nederland ten opzichte van concurrerende landen worden in deze notitie de sterke en minder sterke punten van het Nederlandse vestigingsklimaat uiteengezet. De tabel hieronder geeft in één oogopslag weer hoe Nederland op de verschillende terreinen scoort.

Uitstekend	
Infrastructuur	✓ Uitstekende logistieke infrastructuur, sterke energie infrastructuur, digitale infrastructuur behoort tot de Europese en mondiale top - Toenemend aantal verkeersopstoppen
Locatie & ligging	✓ Mainports: Rotterdamse en Amsterdamse haven, Schiphol, Brainport Eindhoven en AMS-IX, sterke deelname in de mondiale waardeketen, goede beschikbaarheid en betaalbaarheid kantoren, clusterontwikkeling - Binnenlandse afzetmarkt is relatief klein
Bovengemiddeld	
Fiscaliteit	✓ Deelnemingsvrijstelling vennootschapsbelasting, verdragennetwerk en buitenlandse investeringsbescherming, efficiënte geschilbeslechtsprocedures, afwezigheid van bronheffingen op rente en royalty's, rulings - Concurrenten verlagen tarief vennootschapsbelasting
Innovatie	✓ Overheidsincentives: WBSO, Innovatiebox en Groeifaciliteit, Topsectorenbeleid: de Gouden Driehoek en PPS, techniekpact - Overheidsincentives als percentage van bbp relatief laag, beschikbaarheid technisch geschoold personeel
Governance	✓ Betrouwbare overheid, stabiele economische groei, kwalitatief goede rechtspraak, weinig corruptie, snel en gemakkelijk om een bedrijf te starten - Belemmerende wet- en regelgeving omtrent opzet en inrichting onroerend goed, gebrekkige binnenlandse investeringsbescherming, Wet beloningsbeleid financiële ondernemingen
Gemiddeld	
Arbeid	✓ Hoog opleidingsniveau, goed arbeidsethos en (taal)vaardigheden, 30%-regeling expats - Inflexibele arbeidsmarkt, hoge (absolute) arbeidskosten i.v.m. sociale premies, veel regels en procedures
Kwaliteit van Leven	✓ Algemeen welbevinden hoog, kosten van levensonderhoud laag, kwaliteit van gezondheidszorg hoog, veilige leefomgeving - Aanbodtekort private huur- en koopmarkt populaire steden, kwaliteit en beschikbaarheid internationale scholen

1. Inleiding en leeswijzer

De bijdrage van bedrijven die onder buitenlands zeggenschap vallen (hierna: buitenlandse bedrijven) aan de Nederlandse economie - ten opzichte van die van Nederlandse bedrijven - is weergegeven in figuur 1. Hoewel van alle Nederlandse bedrijven maar 1,2% onder buitenlands zeggenschap vallen, laat figuur 1 zien dat deze bedrijven wel voor 16% van alle arbeidsplaatsen in Nederland zorgen, een substantiële toegevoegde waarde¹ van 40% van de totale Nederlandse toegevoegde waarde hebben, 37% van de totale Nederlandse omzet voor hun rekening nemen, 31% van de investeringen in Nederland realiseren en 34% van alle R&D-inspanningen in ons land verrichten.

Figuur 1. *Bijdrage buitenlandse bedrijven aan de Nederlandse economie (ten opzichte van Nederlandse bedrijven)*

Bron: CBS, cijfers over 2014

Gegeven de substantiële toegevoegde waarde van buitenlandse bedrijven aan de Nederlandse economie, zet de overheid in op een zo attractief mogelijk vestigingsklimaat. Hoewel het primaire doel hiervan het aantrekken van buitenlandse bedrijven is, hebben Nederlandse bedrijven eveneens baat bij een sterk vestigingsklimaat. In deze notitie worden de sterke en minder sterke punten van het Nederlandse vestigingsklimaat uiteengezet.

De notitie is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste factoren die van invloed zijn op het vestigingsklimaat van een land. Deze factoren worden vervolgens geschaard onder zeven overkoepelende 'locatiefactoren'. In hoofdstuk 3 wordt per locatiefactor beoordeeld hoe Nederland daarop scoort in vergelijking met haar belangrijkste concurrenten. In hoofdstuk 4 wordt uiteengezet welke overheidspartijen zich op dit moment buigen over het beleid omtrent het Nederlandse vestigingsklimaat. In hoofdstuk 5 wordt een begin gemaakt met een acquisitiestrategie, waarbij wordt gekeken welke bedrijven vanuit economisch perspectief het meest interessant zijn om aan te trekken. Tot slot wordt in hoofdstuk 6 uiteengezet welke buitenlandse investeringsprojecten het afgelopen jaar daadwerkelijk zijn aangetrokken.

¹ Met het begrip toegevoegde waarde wordt hier het verschil bedoeld tussen de marktwaarde van productie en de daarvoor ingekochte grondstoffen. Het is dus gelijk aan de omzet minus het aankoopbedrag (wat niet gelijk is aan omzet minus kosten, dat is winst). De toegevoegde waarde drukt de essentie van produceren uit, namelijk het toevoegen van waarde aan een goed.

2. Factoren die het Nederlandse vestigingsklimaat bepalen

De belangrijkste factoren die van invloed zijn op het vestigingsklimaat van een land zijn weergegeven in tabel 1 en geschaard onder zeven zogenaamde 'locatiefactoren'.

Tabel 1. *Belangrijkste factoren - onderverdeeld per locatiefactor*

1. Fiscaliteit	o.a. vennootschapsbelasting (tarief, deelnemersvrijstelling); rulings ² ; belastingverdragen en netwerk en buitenlandse investeringsbescherming; houding van belastingautoriteiten; efficiënte geschilbeslechtingprocedures; bronheffingen
2. Innovatie	o.a. beschikbaarheid overheidsincentives R&D; kwaliteit onderwijsinstellingen/kennisinstituten en de beschikbaarheid en kwaliteit van hun R&D; beschikbaarheid onderzoekers en technische geschoold personeel
3. Governance	o.a. regelgeving voor deugdelijk bestuur; beloningsbeleid financiële ondernemingen; snelheid en gemak starten bedrijf; corruptie; politieke en economische stabiliteit; binnenlandse investeringsbescherming; bureaucratie; rechtspraak
4. Locatie en ligging	o.a. beschikbaarheid; kwaliteit en kosten van kantoren; bereikbaarheid kantoren; omvang en stabiliteit afzetmarkt; deelname mondiale waardeketen; clusterontwikkeling
5. Arbeid	o.a. beschikbaarheid en aantrekkelijkheid van en voor talent; arbeidskosten; arbeidsethos; taalvaardigheden; ontslagbescherming; 30%-regeling voor expats ³ ; werk- en verblijfsvergunningen
6. Infrastructuur	o.a. bereikbaarheid kantoren en clusters; mobiliteit; digitale- infrastructuur; energiekosten industrie
7. Kwaliteit van leven	o.a. beschikbaarheid en kwaliteit van woningen; internationaal onderwijs; gezondheidszorg; kosten levensonderhoud; vrijtijdsbesteding, cultuur en voorzieningen voor expats

Bron: Monitor Vestigingsklimaat oktober 2016

Meer in het algemeen beïnvloedt ook het imago van een land het vestigingsklimaat. Dit kan worden gezien als een optelsom van bovenstaande locatiefactoren, maar dan vanuit een historisch perspectief. Zo wordt het vestigingsklimaat beïnvloed door positieve of negatieve gebeurtenissen die internationaal in het nieuws komen. Neem bijvoorbeeld de casus Starbucks, waarbij de Europese Commissie de deal tussen Starbucks en de Belastingdienst als staatssteun bestempelde.

² Rulings zijn individuele afspraken die tot stand komen in een vooroverleg tussen de belastingdienst en een bedrijf of een particulier, met als doel zekerheid vooraf te scheppen met betrekking tot de afwikkeling van belastingen in de toekomst.

³ Een expat maakt mogelijk extra kosten door in Nederland te gaan werken, zogenaamde extraterritoriale kosten. Werkgevers mogen expats hiervoor een (onbelaste) vergoeding geven en 30% van het loon, inclusief de vergoeding, belastingvrij verstrekken. Deze regeling staat bekend als de 30%-regeling.

3. De score van Nederland ten opzichte van concurrerende landen op de verschillende vestigingsklimaatfactoren

Infrastructuur

Score Nederland: uitstekend

Een goede infrastructuur is belangrijk voor buitenlandse ondernemers die zich in Nederland willen vestigen. Het vergroot de bereikbaarheid en daarmee de schaal van de arbeids- en afzetmarkt en maakt synergiën tussen clusters mogelijk. Nederland kent een uitstekende *logistieke infrastructuur*. Zo zijn bestemmingen (kantoren) in de Randstad, maar ook economische clusters als Eindhoven en Groningen snel en goedkoop bereikbaar via de snelweg of het openbaar vervoer. Naast de goede logistieke infrastructuur kent Nederland ook een sterke *energie infrastructuur*. Mede door de goede voorzieningen zijn de energieprijzen voor de industrie laag, zo was over 2015 de totale elektriciteitsprijs voor de industrie in Nederland 20% lager dan het gemiddelde in van zeven concurrerende landen⁴.

Naast een goede bereikbaarheid door de lucht, over het water, het spoor en de weg is ook de digitale infrastructuur steeds meer van belang en dit belang zal door de verdergaande digitalisering alleen maar toenemen. Een goede digitale infrastructuur faciliteert de deelname aan de digitale economie en verbindt consumenten en bedrijven onderling en omvat activiteiten als internet exchanges, datacenters, hosting, cloudopslag en computing. Alle sectoren, van de financiële dienstverlening tot het openbaar vervoer, zijn tegenwoordig afhankelijk van de digitale infrastructuur. Sterk punt van het Nederlandse vestigingsklimaat is dat de Nederlandse *digitale infrastructuur tot de Europese en mondiale top behoort*. Nederland kent het meeste internetverkeer van Europa, mede doordat in ruim 99% van Nederland internet met een hoge snelheid beschikbaar is. De Amsterdam Internet Exchange (AMS-IX) is het grootste internetknooppunt van de wereld⁵. Een groot deel van het internetverkeer met het buitenland en de gegevensstroom tussen Nederlandse internetproviders wordt afgehandeld via het netwerk van AMS-IX.

Over het algemeen kan gesteld worden dat Nederland in vergelijking met concurrerende landen hoog scoort op de locatiefactor infrastructuur. Nederland staat dan ook jaarlijks bij de toptanden in de Global Competitiveness Index van de WEF. Het *toenemend aantal verkeersopstoppingen* is echter wel een potentieel risico: het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid (KiM) verwacht tot en met 2021 een flinke groei van het wegverkeer, die slechts voor een deel zal worden opgevangen door uitbreiding van de wegcapaciteit. Dit maakt dat het aantal verkeersopstoppingen naar verwachting 38% hoger komt te liggen in 2021 dan in 2015. Hoewel de ontwikkeling van filevorming zich lastig laat voorspellen (omdat het afhankelijk is van de hoogte van de economische groei en de brandstofprijs) kan het negatieve gevolgen hebben voor de logistieke infrastructuur van Nederland ten opzichte van andere landen⁶. Of dit van invloed is op onze concurrentiepositie hangt af van de mate waarin de filevorming in concurrerende landen beïnvloed wordt door de verwachte de economische groei en daling van de brandstofprijs.

Uitstekende logistieke infrastructuur	✓	
Sterke energie infrastructuur	✓	
Digitale infrastructuur behoort tot de Europese en mondiale top	✓	
Toenemend aantal verkeersopstoppingen		-

⁴ OECD (IEA), referentielanden; DUI, FR, LUX, BEL, VK, SWI, IER, gemeten in USD/unit

⁵ Deloitte, 'Dutch Digital Infrastructure 2016 - Enabling the Digital Economy and Society'

⁶ [Mobiliteitsbeeld 2016](#)

Nederland is geen groot land, maar kent wel een groot 'achterland'. Dat de omvang van de *binnenlandse afzetmarkt* kleiner is dan dat van een aantal concurrenten hoeft bedrijven echter niet te belemmeren om zich in Nederland te vestigen; de goede Nederlandse infrastructuur zorgt ervoor dat de kosten voor handel met omliggende landen beperkt zijn. De kosten voor internationale handel worden ook verlaagd door onze *mainports* (knooppunten van belangrijke transportroutes). Zo heeft Nederland twee grote (en complementaire) havens: *de Rotterdamse haven* (de grootste haven van Europa) en *de Amsterdamse haven* (4^e van Europa, specialiseert zich in duurzaamheid)⁷. Een andere belangrijke mainport is de luchthaven *Schiphol* (4^e grootste van Europa), met rechtstreekse vluchten van en naar alle wereldsteden. De Tweede Kamer heeft onlangs een motie aangenomen waarin Brainport Eindhoven als volwaardige 'mainport' wordt erkend. Tot slot wordt de digitale 'haven' *Amsterdam Internet Exchange* (AMS-IX) ook vaak aangemerkt als mainport. Onze mainports zorgen ervoor dat bedrijven die zich in Nederland vestigen snel, gemakkelijk en goedkoop kunnen instappen in de *mondiale waardeketen*⁸. Dit is belangrijk omdat productieprocessen die zich voorheen binnen de muren van één bedrijf afspeelden, steeds vaker worden opgeknapt in verschillende activiteiten die zich over de hele wereld afspelen.

Naast bovenstaande punten is het voor bedrijven ook van belang dat er voldoende faciliteiten zijn om zich te kunnen vestigen. In Nederland zijn er voldoende *beschikbare* en (daardoor) *betalbare kantoren en bedrijventerreinen*. Dit versterkt tevens de *clusterontwikkeling*, aangezien bedrijven gemakkelijk geschikte bedrijfsruimte kunnen vinden binnen het netwerk dat aansluit bij hun bedrijfsbehoeftes.

Over het algemeen scoort Nederland in vergelijking met concurrerende landen sterk op de locatiefactor locatie en ligging. Het enige zwakke punt in vergelijking met het VK, Duitsland en Frankrijk is de omvang van de binnenlandse afzetmarkt. Dit wordt echter gecompenseerd met de goede en eenvoudige toegang tot de internationale waardeketen.

Mainports (Rotterdamse en Amsterdamse haven, Schiphol en AMS-IX)	✓	
Sterke deelname in de mondiale waardeketen	✓	
Beschikbaarheid en betaalbaarheid kantoren	✓	
Clusterontwikkeling	✓	
Binnenlandse afzetmarkt		-

⁷ De ambitie van de Amsterdamse haven is om tot de top drie van Europese duurzame energiehavens te behoren. De haven wil zich specialiseren in biomassa en biobrandstoffen, en handel en bedrijven aantrekken in kansrijke innovaties, zoals activiteiten in de biobased en circulaire economie (Port of Amsterdam).

⁸ OESO, Trade in Value Added

Voor een kleine, open economie als Nederland is het van belang om buitenlandse investeringen aan te trekken en investeringen in het buitenland te doen. Het Nederlandse belastingstelsel heeft om die reden van oudsher een internationale focus en draagt in belangrijke mate bij aan een sterk vestigingsklimaat.

Binnen de *vennootschapsbelasting* (Vpb) regelt de *deelnemingsvrijstelling* dat er geen dubbele belasting over bedrijfswinsten wordt geheven. Dit kan multinationals voordeel opleveren wanneer de onderneming waarin de deelneming wordt gehouden zich bevindt in een land met een lagere winstbelasting dan in Nederland. In dat geval wordt de winst van de dochteronderneming in het buitenland tegen een laag tarief belast, terwijl over de winstuitkering aan de moederonderneming in Nederland geen winstbelasting afgedragen hoeft te worden. Een ander, vanuit het perspectief van het vestigingsklimaat gezien, gunstig element van het Nederlandse belastingstelsel is ons uitgebreide *belastingverdragen* netwerk. Nederland behoort tot de top-5 van landen met de meeste belastingverdragen. Belastingverdragen bieden bedrijven zekerheid over hun fiscale positie, alsmede toegang tot een *geschilbeslechtsingsprocedure*. Voldoende rechtszekerheid is een belangrijke voorwaarde voor het scheppen van voor het aantrekken van buitenlandse investeringen. Ook *rulings*, de mogelijkheid voor bedrijven om vooraf, door middel van vooroverleg met de Belastingdienst, zekerheid te krijgen over de toepassing van wet- en regelgeving op het gebied van belastingen, zijn een sterk punt van het Nederlandse fiscale vestigingsklimaat. Dit gebeurt binnen de kaders van wet- en regelgeving, beleid en jurisprudentie, maar garandeert wel dat bedrijven vooraf weten waar ze aan toe zijn als het gaat om de belastingheffing. Daarnaast heeft Nederland aantrekkelijke fiscale regelingen voor het ontvangen van inkomsten uit Intellectueel Eigendom (Royalty's): Nederland heft *geen bronheffingen op uitgaande rente en royalty*⁹. Rationale is dat bronbelasting op rente en royalty kan leiden tot dubbele belastingheffing als in het ontvangende land ook (winst)belasting over deze stromen wordt geheven en de bronbelasting niet verrekend kan worden. Multinationals en artiesten, zoals Starbucks en de Rolling Stones, maken dankbaar gebruik van deze regeling om hun royalty's via een brievenbusfirma onbelast door Nederland vloeien.

In vergelijking met haar concurrenten scoort Nederland over het algemeen bovengemiddeld op de locatiefactor fiscaliteit. Ierland scoort van de concurrerende landen verreweg het hoogst op deze locatiefactor. Wel valt op dat verschillende concurrenten recentelijk hun Vpb-tarief hebben verlaagd om hun concurrentiepositie te versterken. Mede als gevolg van de internationale strijd tegen belastingontwijking verschuift de concurrentie op het gebied van de Vpb-belasting van concurrentie via de grondslag naar concurrentie via het tarief¹⁰. Volgens cijfers van KPMG daalde het gemiddelde tarief van de Vpb afgelopen tien jaar in de EU van 24,8% naar 22,1%¹¹. Het Verenigd Koninkrijk (17%), Ierland (12,5%) en Zwitserland (15%) hebben een scherp concurrerend winstbelastingtarief¹². In Denemarken, Finland en Zweden is het statutaire (top)tarief inmiddels lager dan in Nederland (25%). Ook in België zijn recent plannen aangekondigd om het winstbelastingtarief te verlagen naar een uniform tarief van 20%. In figuur 2 wordt het Vpb-tarief van omringende landen weergegeven. Uiteraard zorgt een tariefsverlaging in de omringende landen voor een relatieve verslechtering van de Nederlandse positie. Om in

⁹ Veel landen kennen een bronheffing op royalty's. Nederland kent alleen het verschijnsel bronheffing in de vorm van loonbelasting en dividendbelasting.

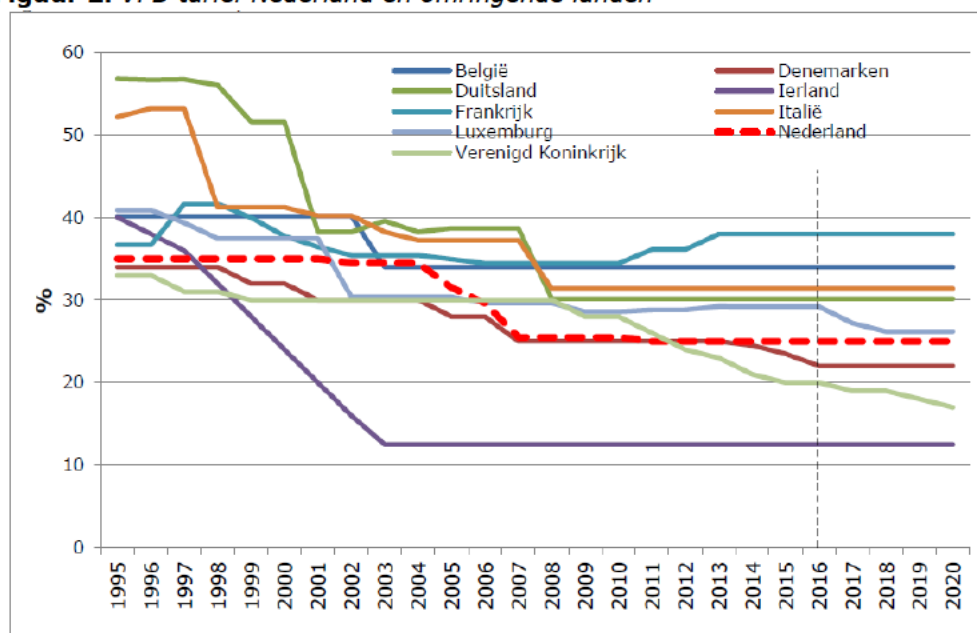
¹⁰ Nederland heeft zich nadrukkelijk gecommitteerd aan het Base erosion and profit shifting (BEPS)-project van de OESO. In het BEPS-project werken meer dan honderd landen samen aan een gezamenlijk fiscaal beleid om belastingontwijking op gebied van de grondslag tegen te gaan.

¹¹ KPMG

¹² Voor Zwitserland kan de vennootschapsbelasting afwijken door verschillende regelgeving tussen kantons.

te spelen op deze ontwikkelingen wordt vanaf 2017 de eerste schijf van de Vpb (het 20%-tarief) stapsgewijs verlengd van een winst van € 200.000 naar € 250.000 in 2018, naar € 300.000 in 2020 en naar € 350.000 in 2021¹³. De maatregel lijkt echter onvoldoende om de sterke fiscale positie internationaal te behouden. Binnen de huidige coalitie is de VVD (Eric Wiebes) voorstander voor het verlagen van het Vpb-tarief om de sterke fiscale positie te behouden en de PvdA (Lodewijk Asscher, Jeroen Dijsselbloem) juist voorstander voor het verhogen van het Vpb-tarief om de balans tussen bedrijfs- en personenbelasting te behouden (vermogenden en werkenden). Een tariefsverhoging kan in potentie de belastingopbrengsten verhogen, maar kan bedrijven ook afschrikken om zich in Nederland te vestigen waardoor de grondslag afneemt.

Figuur 2. VPB-tarief Nederland en omliggende landen

Bron: Studiegroep Duurzame Groei

Deelnemingsvrijstelling vennootschapsbelasting	✓	
Verdragennetwerk en buitenlandse investeringsbescherming	✓	
Efficiënte geschilbeslechtsprocedures	✓	
Afwezigheid van bronheffingen op rente en royalty's	✓	
Rulings	✓	
Tarief vennootschapsbelasting		-

¹³ Belastingplan 2017

Bedrijven die zich in Nederland willen vestigen kunnen rekenen op een *betrouwbare Nederlandse overheid*, een *kwalitatief goede rechtspraak* en een stabiele economische omgeving voor ondernemerschap. Nederland staat in de top-5 van landen met de *laagste corruptie binnen de overheid*, heeft een *stabiele economische groei* en krijgt hoge financiële ratings¹⁴. Om ondernemerschap beter te faciliteren heeft de overheid tot doel de *regeldruk en administratieve lasten* zo laag mogelijk te houden en het *starten van een bedrijf* te vergemakkelijken. Verschillende ranglijsten geven aan dat de overheid hierin slaagt¹⁵. Desondanks blijft in sommige gebieden de wet- en regelgeving een aandachtspunt, bijvoorbeeld de *wet- en regelgeving van gemeentes omtrent de opzet en inrichting van een bedrijfspand*. In het Ease of Doing Business Report van de World Bank staat Nederland op plaats 85 als het gaat om het verkrijgen van vergunningen om een bedrijfsvestiging neer te zetten. In vergelijking met onze belangrijkste concurrenten scoort Nederland hierop het minst. Dit heeft enerzijds te maken met het hoge aantal procedures die doorlopen moeten worden om een bedrijfspand neer te kunnen zetten en anderzijds met de hoge kosten die hiermee gemoeid zijn. Het betreft dan vooral de hoge kosten voor een gemeentelijke bouwvergunning (€ 62.719) en het feit dat voor die vergunning onderzoek moet zijn gedaan naar de grondkwaliteit (€ 9.650)¹⁶. Nederland is het enige land dat grondonderzoek verplicht stelt voorafgaand aan de bouw. Duitsland scoort het best als het gaat om het verkrijgen van vergunningen en elektriciteit en Zwitserland scoort het best op het gebied van het gemak van registratie van bedrijfspanden.

In vergelijking met concurrerende landen scoort Nederland over het algemeen bovengemiddeld op de locatiefactor governance. Uit de Ease of Doing Index blijkt dat de *bescherming van investeerders* voor Nederland nog een aandachtspunt is. Nederland staat op plaats 62, het VK plaats 6, Ierland plaats 13, België plaats 27, Frankrijk plaats 32, Duitsland plaats 53 en Luxemburg plaats 123. De bescherming van investeerders wordt bepaald door de regelgeving omtrent de openheid in transacties, de mate van bestuurlijke aansprakelijkheid en de mate waarin aandeelhouders bestuurders kunnen aanklagen¹⁷. Voor financiële instellingen kan daarnaast de *Wet beloningsbeleid financiële ondernemingen (Wbfo)* een reden zijn om zich niet te vestigen in Nederland. Grootste obstakel binnen de Wbfo is het bonusplafond van 20% van het jaarsalaris (terwijl Europese wetgeving tot 100% toestaat). Volgens MFIN heeft dit beleid tot nu toe geen aantoonbaar negatief effect gehad. Dit neemt niet weg dat het voor financiële instellingen die bijvoorbeeld naar aanleiding van de Brexit een nieuwe vestigingsplaats zoeken wordt gezien als een negatieve factor.

Betrouwbare overheid en stabiele economische groei	✓	
Kwalitatief goede rechtspraak	✓	
Weinig corruptie	✓	
Starten bedrijf kan snel en gemakkelijk	✓	
Belemmerende wet- en regelgeving omtrent opzet en inrichting onroerend goed		-
Gebrekkige binnenlandse investeringsbescherming		-
Wet beloningsbeleid financiële ondernemingen		-

¹⁴ Transparency International CPI (2015), CPB, Moody's, Standard & Poor en Fitch

¹⁵ Zo staat Nederland 16^e op de Economic Freedom Index (sterkte van economische instituties, 2016) en 28^e op de Ease of Doing Business Index (2016)

¹⁶ Monitor Vestigingsklimaat, oktober 2015

¹⁷ World Economic Forum (2016), [pagina 372](#)

Innovatie is een belangrijke voorwaarde voor economische groei, een sterke concurrentiepositie en werkgelegenheid. De Nederlandse overheid stimuleert ondernemers om meer te innoveren, onder meer door belastingvoordeel via de *WBSO*¹⁸ (Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelswerk) en de *Innovatiebox*¹⁹. De WBSO vermindert (loon)kosten voor R&D-projecten van 32% naar 16% en de Innovatiebox leidt tot een effectieve vennootschapsbelasting van 5% in plaats van 25%. Daarnaast biedt de overheid regelingen aan die zich richten op het *vergroten van het aanbod van risicokapitaal*. Dit gebeurt door middel van het medefinancieren van investeringen in R&D en innovatie, maar ook door het faciliteren van toegang tot (risico)kapitaal voor bedrijven (Innovatiefonds MKB+, Groeifaciliteit en BMKB). Hier leek behoefte aan, omdat veel van het 'grote geld' in Nederland vastzit bij institutionele beleggers die relatief risicoavers investeren. Hoewel deze regelingen de beschikbaarheid van (risico)kapitaal voor beginnende bedrijven de afgelopen jaren hebben doen stijgen, blijkt dat niet van alle faciliteiten gebruikgemaakt wordt. Dit komt doordat er te weinig innovatieve bedrijven zijn om in te investeren²⁰.

In Nederland is sprake van een kennisparadox: er wordt veel hoogwaardige kennis geproduceerd, maar deze kennis wordt niet altijd benut (vermarkt). Om de benutting van de kennis te bevorderen heeft de overheid het *topsectorenbeleid* ontwikkeld, waarbij wordt gestreefd naar meer *publiek-private samenwerkingen* (PPS). Doel is om kennisinstellingen, bedrijven en de overheid in negen R&D-intensieve sectoren, de zogenaamde topsectoren, te laten samenwerken om kennisdeling te stimuleren, knelpunten voor innovatief beleid weg te nemen en talenten beter te laten aansluiten op de arbeidsmarkt. PPS ligt in het verlengde van het topsectorenbeleid. Bij PPS werken het Rijk en bedrijven samen aan projecten via geïntegreerde contractvormen, waardoor kennis en risico's beter worden verdeeld tussen de verschillende partijen. Beide instrumenten zijn voor buitenlandse bedrijven gevestigd in Nederland beschikbaar. Zowel Nederlandse als buitenlandse bedrijven vestigen zich bij voorkeur binnen een open innovatief netwerk om te profiteren van elkaars kennis, talent, leveranciers en klanten. Kennisclusters, zoals de Food Valley NL (AgriFood) in Wageningen, voorzien in die vraag en dragen zo op een positieve manier bij aan het Nederlandse vestigingsklimaat.

Ondanks de goede uitgangspositie voor innovatief ondernemen geven bedrijven in enquêtes aan dat de '*capaciteit om te innoveren*' voor hen een probleem is²¹. Dit komt mogelijk voort uit een *gebrek aan technische geschoold personeel*²². Om meer technischgeschoold personeel op te leiden is sinds 2013 het *Techniepact* van kracht, waarin werkgevers, de overheid en onderwijsinstellingen zich verplichtten om de instroom van techniekstudenten te laten stijgen tot 40% van het totaal. Het techniepact werpt zijn vruchten af, maar technische onderwijsinstellingen bleken nog niet voldoende toegerust te zijn voor de hogere instroom. Hierdoor werd de instroom in 2017-2018 op vier technische universiteiten tijdelijk beperkt door middel van een numerus fixus.

Over het geheel genomen scoort Nederland in vergelijking tot concurrerende landen bovengemiddeld op de locatiefactor innovatie. Zwitserland is de voornaamste concurrent en scoort met name beter op de inzet en kwaliteit van R&D-activiteiten door universiteiten en publieke

¹⁸ Jaarlijks gaat ca. 1.2 miljard naar de WBSO. Sinds 2016 valt de R&D-af trek (RDA) ook onder de WBSO.

¹⁹ Jaarlijks gaat ca. 850 miljoen naar de innovatiebox.

²⁰ Tornado Insider (in opdracht van RVO.nl) Nederlanda investeringsklimaat 9-meting

²¹ World Economic Forum, Global Competitiveness Index (2016)

²² De OESO geeft in hun SWOT analyse aan dat de financieringsmogelijkheden voor het MKB onvoldoende zijn. De WEF (2016) noemt de toegang tot kapitaal als barrière voor zaken doen in Nederland.

instellingen (fundamenteel onderzoek)²³. Uit de internationale vergelijking blijkt dat de Innovatiebox door een groot aantal landen in Europa wordt gekopieerd, waardoor het effect van de regeling op het Nederlandse vestigingsklimaat relatief kleiner wordt. Dit neemt niet weg dat de Innovatiebox van belang blijft om niet op achterstand te komen ten opzichte van landen met een soortgelijk regime²⁴. In totaliteit scoort Nederland laag wat betreft de *beschikbaarheid van overheidsincentives voor R&D*. De door de Nederlandse overheid gefinancierde R&D (0,66% bbp) is in 2014 gelijk aan het OESO gemiddelde en zit tussen het gemiddelde van EU-28 (0,64% bbp) en EU-15 (0,68% bbp) in, maar ligt onder het niveau van de overheidsfinanciering van het merendeel van onze concurrenten: België (0,69% bbp), Zwitserland (0,75%), Frankrijk (0,79% bbp) en Duitsland (0,84% bbp). De Nederlandse R&D-financiering (door) bedrijven (1,02% bbp) zit ook onder het gemiddelde van de EU-28 (1,05% bbp), de EU-15 (1,15% bbp), de OESO (1,45% bbp) en onder het niveau van de financiering door bedrijven in het merendeel van onze concurrenten: Frankrijk (1,23% bbp), België (1,38% bbp) en Zwitserland (1,80% bbp) en Duitsland (1,92% bbp)²⁵. Dit betekent dat hoewel Nederland nu nog bovengemiddeld scoort op (het bevorderen van) innovatie, overheden en bedrijven van concurrerende landen hier wel relatief meer geld voor beschikbaar stellen en Nederland.

WBSO en de Innovatiebox	✓	
Vergroten van het aanbod van het risicokapitaal (Innovatiefonds MKB+, Groeifaciliteit en BMKB)	✓	
Topsectorenbeleid en Publiek-Private Samenwerkingen	✓	
Techniekpact (instroom bèta-studenten)	✓	
Capaciteit om te innoveren		-
Beschikbaarheid technisch geschoold personeel		-
Beschikbaarheid overheidsincentives voor R&D t.o.v. concurrerende landen (% bbp)		-

²³ In Zwitserland bedroegen de R&D investeringen van universiteiten en publieke onderzoeksinstituten 0,88% GDP in 2015 ten op zichte van 0,64% GDP van Nederland. Ook scoort Zwitserland hoger wat betreft het aantal publicaties in wetenschappelijke tijdschriften.

²⁴ Tweede Kamerbrief Fiscale toezeggingen en moties (2016)

²⁵ OESO via [Rathenau](#)

Voldoende aanbod van geschikt personeel is belangrijk voor bedrijven die overwegen om zich in Nederland te vestigen²⁶. Factoren op het gebied van arbeid die Nederland een aantrekkelijk land voor buitenlandse bedrijven maken zijn het feit dat Nederlanders gemiddeld *hoogopgeleid* zijn en internationaal bekend staan om hun *goede arbeidsethos, skills en taalvaardigheden*²⁷. Zo beheersen Nederlanders de Engelse taal het best vergeleken met andere landen waar het niet de moedertaal is. Daarnaast kent Nederland een fiscale prikkel die het voor werkgevers aantrekkelijker maakt om buitenlandse werknemers in dienst te nemen, te weten de *30%-regeling voor expats*. Ervan uitgaande dat expats extra kosten maken door in Nederland te gaan werken, zogenoemde extraterritoriale kosten, voorziet deze regeling erin dat werkgevers expats hier een onbelaste vergoeding voor mogen geven tot een maximum van 30% van het loon²⁸. Deze regeling maakt arbeid van buitenlandse werknemers goedkoper en is geïntroduceerd vanuit de filosofie dat bij een (omvangrijke) buitenlandse investering de behoefte naar specifiek talent kan ontstaan, die niet aansluit bij het beschikbare Nederlandse aanbod.

Voor een kwalitatief goed arbeidsaanbod is het van belang dat buitenlandse studenten of expats eenmaal in Nederland gevestigd, hier ook blijven²⁹. Uit onderzoek blijkt dat dit nog niet het geval is: slechts 25% van de buitenlandse studenten blijven na hun studie in Nederland. Dit heeft veelal te maken met praktische barrières, zoals bepaalde *regels en procedures*. Zo zijn er bijvoorbeeld basisvoorwaarden verbonden aan het verkrijgen van een werk- of verblijfsvergunning of het openen van een bankrekening. Daarnaast worden veel expats uitbetaald in dollars, wat problemen geeft bij het aanvragen van een hypotheek. Om deze problemen te voorkomen hebben wethouder Ollongren (namens het college van B&W) en Minister Kamp (namens EZ) op 14 april 2016 de City Deal 'Warm Welkom Talent' ondertekend³⁰.

De *flexibiliteit van de Nederlandse arbeidsmarkt* wordt door geïnteresseerde buitenlandse bedrijven gezien als de minst aantrekkelijke factor voor zaken doen in Nederland. Nederland kent de hoogste *ontslagbescherming* voor het vaste contract van het hele OESO-gebied - ook na de invoering van de Wet Werk en Zekerheid. Waar Nederland op plek vier van de Global Competitiveness Index van het World Economic Forum staat, scoort Nederland minder goed op het gebied van Labour market efficiency. Dit komt met name door de relatief lage score op het gebied van 'hiring and firing', Nederland staat daar op plek 49. Buitenlandse bedrijven lopen ook aan tegen de gemiddeld *hoge (absolute) arbeidskosten*. Door de hoge sociale premiedruk ligt deze hoger dan het Europees gemiddelde³¹. In vergelijking met concurrerende landen scoort Nederland gemiddeld daarom op de locatiefactor arbeid.

Hoog opleidingsniveau	✓	
Goed arbeidsethos en (taal)vaardigheden	✓	
30%-regeling expats	✓	
Regels en procedures belemmeren jong talent en expats		-
Inflexibele Nederlandse arbeidsmarkt		-
Hoge (absolute) arbeidskosten door sociale premiedruk		-

²⁶ BCG, Contouren van een nieuw Nederlands verdienmodel (2016)

²⁷ Education First (2016), IMD World Competitiveness Center

²⁸ De 30%-regeling wordt geëvalueerd door het ministerie van Financiën, uitkomsten verwacht in 2017. De 30%-regeling is mede ingesteld om de administratieve lasten te verminderen. Indien de werkelijke kosten weer worden gevraagd zullen de administratieve lasten (werkgever en overheid) dan ook weer stijgen.

²⁹ EP-Nuffic (2016)

³⁰ Citydeal; Warm Welkom Talent, **5.1.2.e** (TOP)

³¹ Eurostat, OECD

De kwaliteit van leven in Nederland is hoog. Inwoners van Nederland zijn over het algemeen tevreden over hun materiële en sociale omstandigheden³². Hoewel deze locatiefactor lastig te meten is, omdat het in feite gaat om een *overall* ervaring, is wel te meten wat de kwaliteit van de gezondheidszorg is en hoe het staat met de veiligheid. Verschillende ranglijsten geven aan dat de factoren die kwaliteit van leven in Nederland bepalen sterk zijn en dat inwoners dat ook zo ervaren. De *kosten van levensonderhoud* zijn laag, het *algemeen welbevinden* en de *kwaliteit van gezondheidszorg* zijn hoog³³. Ook biedt Nederland een *veilige leefomgeving* met een dalende trend in het aantal verkeersdoden en moorden³⁴. Nederlanders verkeren in grote mate in goede gezondheid en de levensverwachting stijgt nog altijd. Wel kijken Nederlanders zelf steeds vaker met onzekerheid naar de toekomst. Dit komt mogelijk voort uit demografische veranderingen, zoals de stijging van het aantal immigranten, de vergrijzing, de verdunning van huishoudens en veranderingen op het gebied van zorg, wonen, arbeid en pensioenen³⁵.

Een belangrijk aspect van de kwaliteit van leven is ook de beschikbaarheid en betaalbaarheid van geschikte woonruimte. Hier scoort Nederland niet zo goed op. De *onderontwikkelde private huurmarkt* (vrije sector) in populaire steden als Amsterdam en Utrecht staat het vinden van een woning in de weg³⁶. Om nieuwe en tijdelijke stadbewoners, zoals expats en talentvolle studenten, te kunnen vestigen is het van belang dat er voldoende flexibiliteit is in het huuraanbod.

Een ander aandachtspunt op het vlak van de leefomgeving is het *aanbod van internationale scholen*. Voor bedrijven die buitenlands personeel meebrengen is dit een vereiste, maar in de praktijk blijkt dat het aanbod niet aansluit bij de vraag. Dit geldt met name voor basisscholen in de regio's Amsterdam en Den Haag, maar ook voor internationaal middelbaar en hoger onderwijs. Twijfel over geschikt onderwijs voor de kinderen van expats kan een belemmering vormen voor de vestigingsbeslissing van bedrijven³⁷.

Hoewel de kwaliteit van leven goed is in Nederland, is de score in vergelijking met concurrerende landen volgens de monitor Vestigingsklimaat gemiddeld. Dit is echter geen reden tot zorgen, omdat de scores erg dicht bij elkaar liggen. In mondiaal opzicht scoren we uitstekend op het gebied van kwaliteit van leven.

Kosten van levensonderhoud laag	✓	
Algemeen welbevinden hoog	✓	
Kwaliteit van gezondheidszorg goed	✓	
Veilige leefomgeving	✓	
Onderontwikkelde private huurmarkt in populaire steden		-
Kwaliteit en beschikbaarheid van internationale scholen ondermaats		-

³² Sociaal Cultureel Planbureau (december 2015) De sociale staat van Nederland.

³³ Eurostat, Social Progress Index; een jaarlijkse internationale ranking, die gebaseerd is op de mate waarin landen de sociale en leefomgeving behoeftes van inwoners vervullen, Better Life Index 2016 (OECD), World Happiness Report 2016 (VN)

³⁴ Personal Safety Index (OECD), Kwaliteit van Leven in Nederland (CBS)

³⁵ Sociaal Cultureel Planbureau (december 2015) De sociale staat van Nederland.

³⁶ Zowel de WEF als de OESO SWOT analyse voor NL geven aan dat dit een probleem is voor zaken doen in Nederland.

³⁷ Monitor Vestigingsklimaat, 2015 deel 2

4. Overheidspartijen die een belangrijke rol spelen in het Nederlandse vestigingsklimaatbeleid

De beleidsconcurrentie op het gebied van vestigingsklimaat is groot: landen proberen zich in internationaal opzicht zo aantrekkelijk mogelijk te positioneren door hun vestigingsklimaat te optimaliseren. Om de goede positie bij het aantrekken van buitenlandse bedrijven te behouden zijn de volgende elementen van belang:

- a) Het monitoren van de (relatieve) ontwikkeling van het Nederlandse vestigingsklimaat.
- b) Het optimaliseren van factoren die het Nederlandse vestigingsklimaat versterken.
- c) Coördinerend optreden bij het aantrekken van buitenlandse bedrijven.

In Nederland houden de volgende gremia zich bezig met de positie van Nederland bij het aantrekken van FDI en het vestigingsklimaat.

Dutch Trade and Investment Board

The Dutch Trade Board is in 2014 omgevormd tot the Dutch Trade and Investment Board (DTIB). De DTIB is een publiek-privaat adviesorgaan op het gebied van internationaal ondernemen in den brede (export, import, investeringen). Het doel van de DTIB is enerzijds het versterken van de concurrentiepositie van Nederlandse ondernemingen in het buitenland en anderzijds het versterken van het Nederlandse vestigingsklimaat. Zo verzamelt de DTIB signalen over de ontwikkeling van het vestigingsklimaat en adviseert zij over het beleid omtrent het optimaliseren van het Nederlandse vestigingsklimaat. Onder de DTIB opereert tijdelijk de Stuurgroep Handels- en Investeringsbevordering (voorzitter Chris Buijink)³⁸, deze stuurgroep komt in het voorjaar 2017 met aanbevelingen om meer publiek-private samenwerking in de handel te bevorderen. De DTIB komt drie keer per jaar bijeen, wordt voorgezeten door Thecla Bodewes en bestaat onder andere uit: minister Ploumen (MBHOS) Hans de Boer (voorzitter VNO-NCW), Michaël van Straalen (voorzitter MKB-Nederland) en vertegenwoordigers van de topsectoren en decentrale overheden. Sinds de DTIB ook het investeringsklimaat behandelt, behoort ook minister Henk Kamp (MEZ) tot de genodigden. Tot nu toe is in zijn plaats echter altijd 5.1.2.e gegaan.

Naast het Nederlandse vestigingsklimaat zijn agendapunten die in de DTIB besproken worden onder andere de internationalisering van de topsectoren, afstemming van de strategische reisagenda, internationalisering van het MKB, vrijhandelsakkoorden, maatschappelijk verantwoord ondernemen, exportfinanciering en de verbinding van hulp en handel. Van de 5.1.2.e DTIB hebben wij vernomen dat het Nederlands vestigingsklimaat tot nu toe weinig aan bod is gekomen. Wel is de Werkgroep Vestigingsklimaat opgericht. Deze werkgroep geeft handen en voeten aan ideeën die de DTIB lanceert.

Werkgroep Vestigingsklimaat

Ter ondersteuning van de DTIB is de werkgroep Vestigingsklimaat opgericht. Kerntaken van de werkgroep Vestigingsklimaat zijn het monitoren en verbeteren van het vestigingsklimaat door vraagstukken en mogelijke knelpunten die buitenlandse investeerders in Nederland ervaren verder te onderzoeken. De beleidsverantwoordelijkheid voor de factoren die het vestigingsklimaat van een land bepalen ligt deels bij EZ, maar voornamelijk bij de regio's en andere departementen, zoals FIN, V&J, SZW, BZ en OCW. EZ heeft een coördinerende rol en voert daarom het voorzitterschap en het secretariaat van deze werkgroep.

³⁸ De Stuurgroep Handels- en Investeringsbevordering heeft €10 mln. ter beschikking gekregen. Ministers Ploumen en Kamp zullen begin 2017 besluiten over hoe dit bedrag zal worden besteed.

In de werkgroep hebben partijen zitting die signalen kunnen geven over de ontwikkeling van het vestigingsklimaat en vanuit hun beleidsverantwoordelijkheid in staat zijn deze te verbeteren. De volgende partijen hebben zitting in de werkgroep: vertegenwoordigers van verschillende departementen, regionale overheden, de Nederlandse vereniging van banken, het bedrijfsleven (VNO-NCW), vertegenwoordiging van buitenlandse bedrijven (AmCham³⁹), de expatcentra en de *Netherlands Foreign Investment Agency* (NFIA). De werkgroep bespreekt twee keer per jaar de 'Monitor Vestigingsklimaat', die vervolgens naar de Tweede Kamer wordt gestuurd. De monitor wordt gemaakt door de NFIA en is bedoeld om beleidsmakers en uitvoeringsorganisaties te informeren over de ontwikkeling van het vestigingsklimaat in Nederland en in zeven landen waarmee Nederland concurreert bij het binnenhalen van buitenlandse investeringen. De monitor bevat geen aanbevelingen, maar geeft aan welke zaken (dringend) aandacht nodig hebben. In deel 2 van de monitor wordt een specifieke factor uitgelicht waar Nederland minder op scoort.

Invest in Holland Network

Om het aantrekken van buitenlandse investeringen te stimuleren is niet alleen een aantrekkelijk vestigingsklimaat nodig, maar ook ondersteuning en begeleiding vanuit de overheid. Op landelijk niveau wordt dit gedaan door de *NFIA*, op regionaal niveau door de regionale ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's) en op stedelijk niveau door de zogenaamde *Economic Boards*. Vanaf 2015 is de samenwerking tussen de *NFIA*, ROM's en *Economic Boards* geïntensiveerd, met als doel om één aanspreekpunt te zijn voor (potentiële) buitenlandse investeerders. Deze samenwerking krijgt vorm onder de naam *Invest in Holland*.

Figuur 3. Partners Invest in Holland

Bron: [NFIA jaarverslag 2015](#)

De *NFIA* heeft verschillende kantoren over de wereld van waaruit de acquisitie in het buitenland wordt gecoördineerd (in de VS, China, VK, Japan, Turkije, de Verenigde Arabische Emiraten, Israël, Canada, Korea, Taiwan, India, Singapore, Maleisië, Thailand, Brazilië en Zuid-Afrika). Daarnaast werkt de *NFIA* nauw samen met Nederlandse ambassades, consulaten-generaal en andere organisaties die de Nederlandse overheid in het buitenland vertegenwoordigen. Tenslotte heeft de *NFIA* een uitgebreid netwerk van binnenlandse partners. Naast haar rol in de acquisitie is het *Invest in Holland* netwerk ook actief bij het monitoren van de ontwikkeling van het Nederlandse vestigingsklimaat. Via het *Investor Relations Program* haalt *Invest in Holland* signalen op bij bedrijven die al in Nederland zijn gevestigd. Op 26 oktober 2016 heeft de SER samen met

³⁹ *The American Chamber of Commerce in the Netherlands (AmCham)* is een non-profit, niet-politieke, vrijwilligersorganisatie van bedrijven en personen uit de VS die investeren in of handel drijven met Nederland.

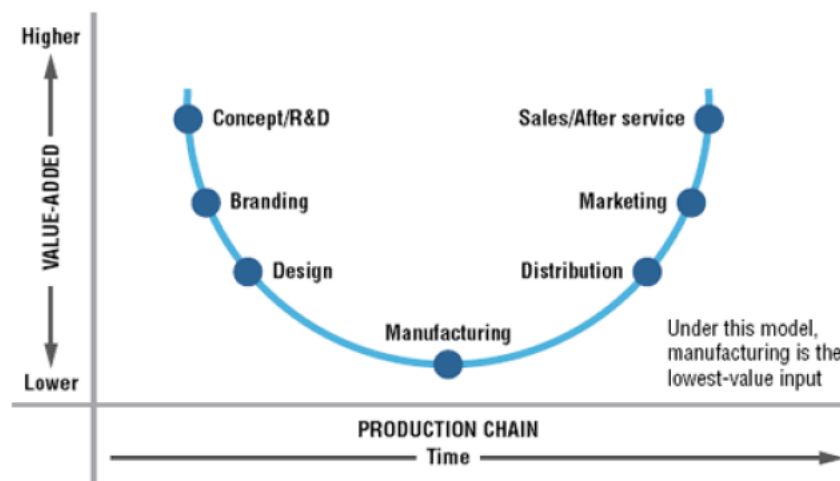
EZ de bijeenkomst 'Inspiratiesessie *Economic Boards* georganiseerd om meer zicht te krijgen op de kracht en knelpunten van *Economic Boards* en om onderling ervaringen uit te wisselen.

5. Acquisitiestrategie

In dit hoofdstuk wordt een begin gemaakt met analyseren van welke buitenlandse bedrijven vanuit economisch perspectief voor Nederland het meest interessant zijn om aan te trekken.

Door technologische ontwikkelingen en de afname van handelsbarrières, is het voor bedrijven steeds vaker winstgevend om bepaalde onderdelen van het productieproces (zoals de productie of de R&D-afdeling), geografisch te spreiden. Op die manier kan de productie dáár plaatsvinden waar de locatiefactoren het meest gunstig zijn. Door de fragmentatie van productieprocessen zijn zogenaamde 'mondiale ketens' ontstaan, waarbij het ene productieproces in theorie meer toegevoegde waarde oplevert dan het andere. Zo wordt relatief veel verdiend met *R&D*, *sales and after sales services*, *branding*, *marketing*, *design* en *distribution* en relatief weinig met *manufacturing* (arbeidsintensieve, laagtechnologische, *low cost* producten). Dit is weergegeven in de zogenaamde *smiling curve* in figuur 4.

Figuur 4. *The smiling curve*

Uit de *smiling curve* zou, met het oog op het Nederlands verdienmodel, logischerwijs volgen dat bij het aantrekken van buitenlandse bedrijven de voorkeur uitgaat naar bedrijfsactiviteiten met een relatief hoge toegevoegde waarde, oftewel de activiteiten aan het begin en het eind van de waardeketen⁴⁰. Dit houdt echter om verschillende redenen geen stand. Ten eerste is uit recent onderzoek van de *Massachusetts Institute of Technology (MIT)* gebleken dat uit *manufacturing* ook veel innovaties ontstaan⁴¹. Ten tweede blijkt juist de combinatie van een *R&D* met *manufacturing* waardevol, omdat *R&D*-activiteiten dan minder snel verplaatst worden naar een ander land. Ten derde is *manufacturing* belangrijk omdat dit zorgt voor aanbod van laaggeschoolde arbeidsplaatsen die steeds schaarser worden. Ten vierde hoeft de toegevoegde waarde van een bedrijf zelf niet per se groot te zijn, maar kan een bedrijf ook interessant zijn vanwege positieve spillovereffecten. ICT-innovaties bijvoorbeeld, kunnen producten en diensten in andere sectoren aanzienlijk goedkoper én breder toegankelijk maken. Tot slot is bijvoorbeeld ook een hoofdkantoor belangrijk om aan te trekken, omdat die het economisch imago van een land vergroot en de kans op vervolginvesteringen verhoogt.

⁴⁰ Toegevoegde waarde moet worden gezien als de waardevermeerdering na bewerking van een product.

⁴¹ Onderzoek --> 5.1.2.e TOP?

De Brexit

In het licht van de Brexit kan het slim zijn om specifiek in te zetten op bedrijven die nu nog gevestigd zijn in het VK, maar hun locatie in verband met de Brexit heroverwegen. Vlak voor het Brexit-referendum heeft Buck een onderzoek uitgevoerd onder Europese hoofdkantoren van Amerikaanse bedrijven in het VK waaruit bleek dat vlak voor de Brexit één derde van de geïnterviewde bedrijven haar huidige vestigingsplaats heroverwoog. Eén achtste achtte de kans groot haar Europese hoofdkantoor te verplaatsen. Als mogelijke vestigingsplaats voor het Europese hoofdkantoor stond Nederland het vaakst in de top-3 (genoemd door 61% van de bedrijven), gevolgd door Ierland (45%) en Zwitserland (45%)⁴².

Naast hoofdkantoren hebben verschillende grote financiële instellingen aangegeven het VK te zullen verlaten indien het VK niet binnen de EU blijft in de vorm van vrij verkeer van goederen, diensten en kapitaalstromen. Als mogelijke opvolger van Londen wordt Amsterdam gezien als financieel centrum. Dit heeft te maken met de goede (digitale) infrastructuur, kwaliteit van leven en beheersing van de Engelse taal. Het strikte bonusbeleid voor de financiële sector (het bonusplafond van 20% van het jaarsalaris) wordt als grootste obstakel genoemd voor Nederland als vestigingsplaats⁴³.

Aangezien Europese wetgeving bepaalt dat gegevens van Europeanen moeten worden opgeslagen in datacenters op EU-grondgebied, zullen als gevolg van de Brexit ook bepaalde datacenters uit het VK opzoek moeten gaan naar een andere locatie. Datacenters hebben positieve spillovereffecten door de fysieke clusters die eromheen kunnen ontstaan en zijn daarom, naast hoofdkantoren en financiële instellingen, interessant om aan te trekken. Naar aanleiding van de aangekondigde Brexit is een samenwerkingsverband gestart tussen VNO-NCW (en verschillende CEO's), de NFIA, BZ en EZ met als doel om (1) de acquisitie te verhogen; (2) verbeterpunten in kaart te brengen en (3) proposities aan buitenlandse investeerders aan te scherpen.

6. Buitenlandse investeringsprojecten die afgelopen jaar zijn aangetrokken

In dit hoofdstuk wordt een beeld gegeven van de buitenlandse bedrijven die afgelopen jaar daadwerkelijk zijn aangetrokken. Uit het NFIA jaarverslag blijkt dat het *Invest in Holland* netwerk het afgelopen jaar in totaal betrokken geweest is bij de realisatie van 321 buitenlandse investeringsprojecten. Deze projecten hebben Nederland 9.326 banen opgeleverd⁴⁴. Per continent bekeken kwamen de meeste projecten, net als in voorgaande jaren, uit Azië⁴⁵ (45%), Noord-Amerika (36%) en Europa (14%)⁴⁶. Per land bekeken kwamen het afgelopen jaar de meeste projecten uit de VS (34%), gevolgd door China (18%), Japan (9%), het VK (6%) en Zuid Korea (5%). Ook heeft de NFIA in kaart gebracht in welke bedrijfsafdelingen het meest geïnvesteerd is in 2014 en 2015 en welke investeringen hiervan relatief gezien de meeste banen opleverden. Dit is weergegeven in figuur 5 en 6.

⁴² [Buck Consultants International](#), nieuwsbrief september 2016.

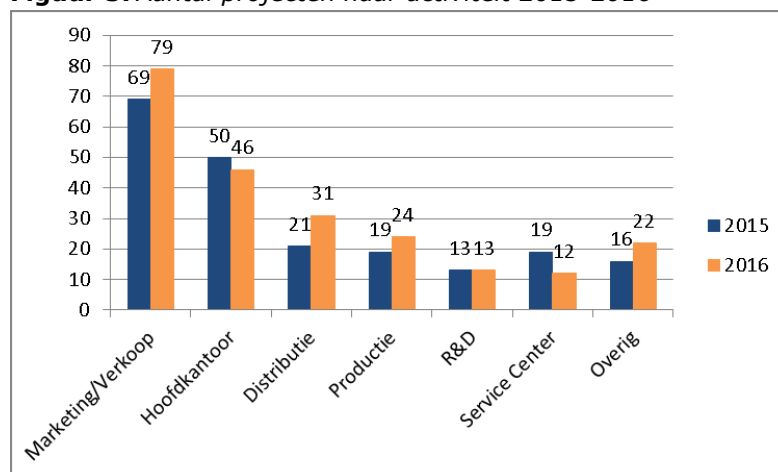
⁴³ [The New York Times](#), 30 juni 2016.

⁴⁴ [NFIA jaarverslag 2015](#)

⁴⁵ China (18%), Japan (9%), Zuid-Korea (5%) en Taiwan (4%) en India (3%).

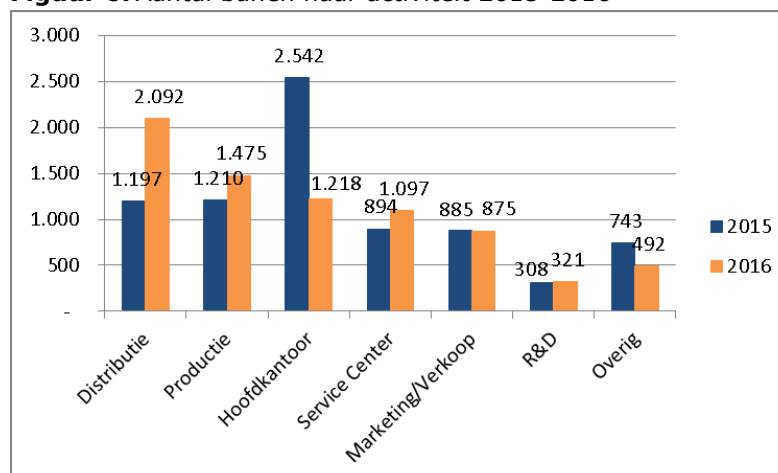
⁴⁶ Dit percentage is gebaseerd op de projecten die liepen via de NFIA (207 van 321 projecten). De rest van de projecten (114) liep via regionale partners (NFIA jaarverslag 2015).

Figuur 5. Aantal projecten naar activiteit 2015-2016

Bron: [NFIA jaarverslag 2016](#)

Figuur 6. Aantal banen naar activiteit 2015-2016

Bron: [NFIA jaarverslag 2016](#)

Van figuur 5 kan worden afgelezen dat de afgelopen twee jaar de meeste buitenlandse investeringen zijn gedaan in projecten in marketing & sales en hoofdkantoren. Figuur 6 laat zien dat verreweg de meeste banen voortkwamen uit investeringen in hoofdkantoren, gevolgd door investeringen in productiebedrijven en distributiecentra. Hoewel productiebedrijven vanuit het perspectief van de mondiale waardeketen gezien niet de voorkeur krijgen, hebben ze Nederland wel meer banen opgeleverd dan de vele marketing & sales projecten. Wat verder opvalt is dat maar 6% van de projecten investeringen in R&D betrof (13 projecten), terwijl Nederland het als kenniseconomie juist van innovatie moet hebben. Dit is een gemiste kans. Daarom heeft de NFIA, in opdracht van TOP, zich komend jaar tot doel gesteld het aantal R&D-intensieve projecten dat wordt binnengehaald te verhogen naar 10%⁴⁷. De strategische acquisitie van de NFIA richt zich dus enerzijds op het aantrekken van kennisintensieve bedrijven uit de topsectoren en anderzijds op het aantrekken van buitenlandse bedrijven die het Nederlandse eco-systeem van de Topsector

⁴⁷ Aldus Rick Roelofs, beleidsmedewerker van TOP.

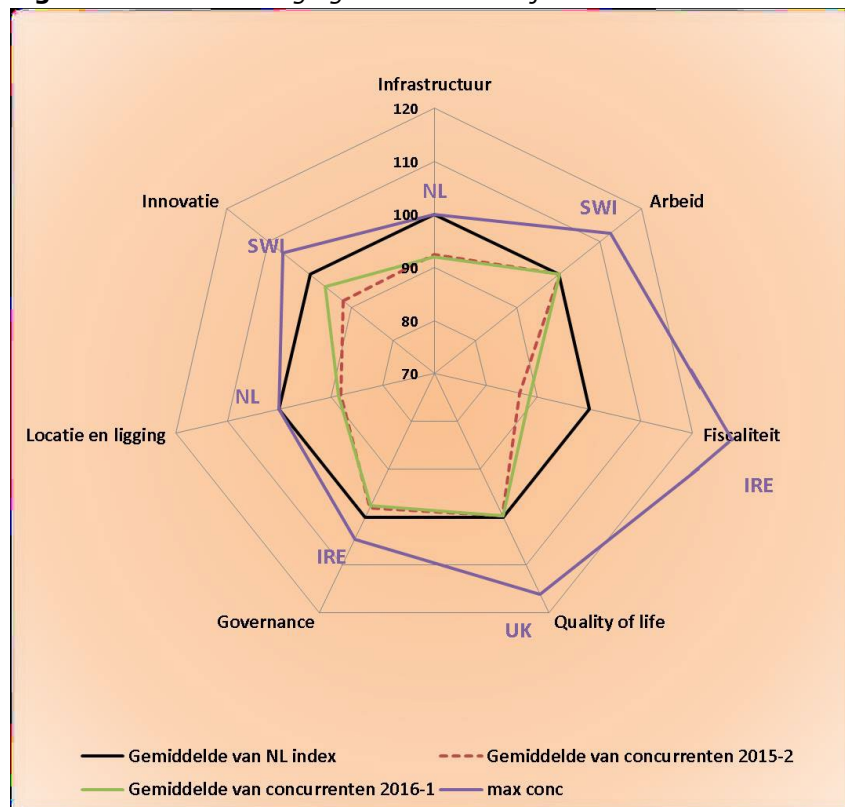
versterken. Dit is in lijn met het topsectorenbeleid van EZ, dat gericht is op het stimuleren van innovatie en het bevorderen van samenwerking en clustervorming binnen de Topsectoren⁴⁸.

⁴⁸ Het topsectorenbeleid richt zich op negen topsectoren: Agri & Food, Chemie, Creatieve Industrie, Energie, High Tech Systemen en Materialen, Logistiek, Life Sciences & Health, Tuinbouw & Uitgangsmaterialen, Water

Bijlage 1. Score Nederland Monitor Vestigingsklimaat

De Monitor Vestigingsklimaat vergelijkt Nederland met omringende landen. Voordat internationale bedrijven hun definitieve vestigingslocatie kiezen, staat de regio doorgaans al vast. Nederland concurreert zodoende niet met de hele wereld als het gaat om vestigingslocatie, maar vooral met een aantal omringende landen, te weten: België, Duitsland, Frankrijk, Ierland, Luxemburg, VK en Zwitserland. Figuur 7 maakt de concurrentiepositie van Nederland ten opzicht van deze zeven landen inzichtelijk. In vergelijking met deze zeven landen is Nederland koploper op de locatiefactoren infrastructuur en locatie en ligging. Ook op de locatiefactor innovatie, fiscaliteit en governance scoren we bovengemiddeld, al blijven we bij de locatiefactor fiscaliteit wel ver achter bij koploper Ierland. Op de locatiefactoren Arbeid en Kwaliteit van Leven scoren we gemiddeld, Zwitserland en het VK scoren hier het hoogst op.

Figuur 7. Monitor vestigingsklimaat – voorjaar 2016

Bron: Monitor Vestigingsklimaat voorjaar 2016. Samengesteld aan de hand van internationale ranglijsten, nationale begrotingen en prijzen⁴⁹.

⁴⁹ De Monitor van najaar 2016 nog niet beschikbaar.

Bijlage 2. Het belang dat buitenlandse bedrijven hechten aan verschillende locatiefactoren

Het ideale vestigingsklimaat bestaat niet: een logistiek bedrijf zoekt een andere zakelijke omgeving dan een farmaceutisch bedrijf of een accountantskantoor. Welke locatiefactoren belangrijk zijn hangt af van de bedrijfsactiviteiten, sectoren, bedrijfsgrootte en regio. De NFIA heeft het belang dat buitenlandse bedrijven aan locatiefactoren hechten in kaart gebracht door middel van een enquête onder buitenlandse bedrijven:

- Bedrijfsactiviteiten: datacenter, hoofdkantoor, marketing & sales, productie, R&D, distributie center, service center
- Sectoren: Agri Food, chemicals, electronica, ICT, industrie, services, zakelijke dienstverlening
- Bedrijfsomvang in arbeidsplaatsen
- Regio's: Europese Unie, Noord Amerika, Azië.

De volgende resultaten vallen hierbij op:

- De locatiefactor innovatie is niet alleen voor de bedrijfsactiviteit R&D het belangrijkste, maar voor alle bedrijfsactiviteiten.
- Voor de bedrijfsactiviteit hoofdkantoor en datacenter moet het vestigingsklimaat in alle opzichten bovengemiddeld goed zijn.
- Voor de bedrijfsactiviteit productie zijn niet alle locatiefactoren even belangrijk. Waar aan locatiefactoren als locatie & ligging en kwaliteit van leven weinig belang wordt toegekend zijn arbeid (met name de balans tussen arbeidskosten en productiviteit) en innovatie (geavanceerde productietechnologieën) wel bepalend.
- Kijkend naar het belang dat verschillende sectoren aan de locatiefactor innovatie hechten, valt op dat deze locatiefactor zeer belangrijk is voor de sectoren ICT-sector, elektronica, Agri Food en zakelijke dienstverleners.
- De locatiefactor governance is het belangrijkste voor de sector (zakelijke) dienstverleners.
- Voor de industriesector, die veelal wordt gekenmerkt door een hoge graad van mechanisering en automatisering, is de locatiefactor arbeid is relatief onbelangrijk, maar locatie en ligging (vestigen op een strategische plek) wel.
- Voor de ICT-sector zijn de locatiefactoren fiscaliteit, arbeid, kwaliteit van leven en innovatie van belang, governance en locatie & ligging minder.
- Hoe groter een bedrijf is, hoe groter het belang dat wordt gehecht aan de locatiefactoren arbeid, fiscaliteit en innovatie.
- Niet-Europese bedrijven hechten meer waarde aan een goed fiscaal klimaat dan Europese bedrijven.
- Om bedrijven uit Azië aan te trekken is innovatie minder van belang omdat Aziatische bedrijven nu nog vaak hun eerste activiteiten (niet zijnde R&D) opstarten in Europa.

Vragen werkgroepen Shell vonnis

Iedereen leest mee op elkaars stukken

WERKGROEP JURIDISCHE GEVOLGEN

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

1. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven? [NB. VNO analyse & deels rol investeringsklimaat] Vergelijking met Urgenda exercitie. Misschien wat mooie zinnen. JenV en EZK.

Vragen over in hoeverre overwegingen van de rechtbank ook relevant kunnen zijn voor andere zaken, zijn op voorhand lastig te beantwoorden. Dergelijke vraagstukken blijven casusgebonden. De rechtbank geeft zelf ook aan dat het een uitzonderlijke zaak betreft.

De rechtbank neemt aan dat mensenrechten ook van toepassing kunnen zijn op het (mondiale) probleem van klimaatverandering en dat bedrijven mensenrechten moeten respecteren. Daarin verschilt de zaak fundamenteel van het Urgenda-arrest van de Hoge Raad waar de Staat partij bij was en het evident was dat de overheid mensenrechten dient te respecteren. Het lijkt geen gegeven dat sprake is van een dergelijk breed gedragen consensus als het gaat om de horizontale werking van mensenrechten. De rechtbank gaat hier niet uitvoerig op in.

Duidelijk is dat de klimaatverandering hoog op de agenda staat en dat het vonnis van de rechtbank verstrekkend is voor de wijze waarop kan worden afgedwongen hoe bedrijven invulling geven aan klimaatbeleid en dat dit breder kan gelden voor andere bedrijven. Of het vonnis daadwerkelijk kan leiden tot mogelijke precedentwerking voor andere bedrijven hangt af van het verdere verloop (Shell gaat in hoger beroep) en mogelijke andere (internationale) rechterlijke uitspraken.

2. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. [NB. ROL BUZA?] BZ, navragen wat toegang tot data betekent.

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing? [vraag A1 PVA] Te algemeen, eerst andere vragen beantwoorden om hier een goed antwoord op te kunnen geven. IenW kan hier kort wat over zeggen. De Nederlandse civiele rechter is bevoegd te oordelen over een vordering als de gedaagde in Nederland zijn woonplaats of gewone verblijfplaats heeft (art. 2 Rv). Is de gedaagde partij een rechtspersoon dan is de 'woon- of gewone verblijfplaats' naar Nederlands internationaal privaatrecht de plaats waar de rechtspersoon zijn statutaire zetel heeft, ongeacht of zijn werkelijke zetel, de plaats van zijn voornaamste activiteiten, zich elders bevindt; doorgaans is de statutaire zetel gelegen in de staat naar het recht waarvan de rechtspersoon is opgericht.

Als de bevoegdheid van de Nederlandse rechter aldus is vastgesteld is het mogelijk, dat de feiten die aan de vordering ten grondslag worden gelegd zich (geheel of gedeeltelijk) buiten Nederland hebben toegedragen. Welk recht in zo'n geval van toepassing is, hangt onder meer af van de aard van de vordering en de aard van de verweten gedraging waar die vordering op is gebaseerd. Heeft de vordering haar grondslag in het contractenrecht (bijvoorbeeld koop, aanneming van werk, opdracht) dan volgt het toepasselijke recht uit de art. 10:153-156 BW waarin de werking van Rome I nader is geregeld; toepasselijk recht

Met opmerkingen 5.1.2.e: Vanuit MT: hoofdkantoren ook meenemen in de beantwoording.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Nog steeds onduidelijk wat precies met deze vraag wordt bedoeld. @EZK collega's, hebben jullie wellicht ondertussen al iets meer duidelijkheid hierover?

kan afhangen van een rechtskeuze die partijen hebben gemaakt bij het aangaan van de overeenkomst die voorligt en bij gebreke van een rechtskeuze speelt het voorwerp van de overeenkomst een bepalende rol. Feiten (activiteiten/emissies) die aan de door de rechter te beoordelen vordering ten grondslag zijn gelegd en die zich hebben toegedragen in het buitenland kunnen langs die weg aan de Nederlandse rechter ter beoordeling worden voorgelegd waarbij het afhankelijk is van de inhoud van de overeenkomst welk recht van toepassing is. Dat kan Nederlands recht zijn maar even goed buitenlands recht.

Als echter sprake is van buiten-contractuele aansprakelijkheid, met name van vorderingen uit hoofde van onrechtmatige daad, dan wordt indien de Nederlandse rechter bevoegd is, het toepasselijke recht bepaald door de inhoud van Rome II, zoals in art. 10:157-159 BW is neergelegd. Ook hier kunnen de aan de vordering ten grondslag liggende feiten zich in het buitenland hebben afgespeeld. Hoofregel voor het bepalen van het toepasselijke recht is art. 4 lid 1 Rome II, het recht van het land waar de schade zich voordoet (waarop lid 2 van dat artikel de uitzondering formuleert dat in het geval de aansprakelijke partij en de degene die de schade lijdt beiden in hetzelfde land hun gewone verblijfplaats hebben, het recht van dat land van toepassing is; lid 3 beoogt onevenwichtigheden van dit systeem te ondervangen door te bepalen, dat indien de onrechtmatige daad een kennelijk nauwere band met een ander land heeft, het recht van dat land van toepassing is).

In geval van milieuschade kent art. 7 Rome II een bijzondere conflictregel, die de hoofregel van art. 4 – het recht van het land waar de schade zich heeft voorgedaan – in beginsel ook van toepassing verklaart. Art. 7 bepaalt echter dat deze hoofregel buiten toepassing blijft indien de eiser in een schadevorderingsprocedure de keus maakt zijn vordering te baseren op het recht van het land waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan. Aldus wordt voorkomen dat het recht van het land waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan buiten toepassing blijft als dat recht een hoger beschermingsniveau kent dan het recht van het land waar de schade is geleden (uiteraard alleen dan indien sprake is van twee verschillende rechtstelsel c.q. landen).

Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade? [vraag A2 PvA] **IenW wil voorzet geven en JenV kijkt mee (zoekt specialist).** **VOORZET IenW:** De rechtbank heeft art. 7 Rome II toegepast en daarbij de uitleg van het begrip schadeveroorzakende gebeurtenis gevolgd die door Milieudefensie is gegeven; dit is een uitleg die samenhangt met de specifieke kenmerken van de vordering c.q. de aansprakelijke partij, de moedermaatschappij die deze uitleg bestreed door te stellen niet zelf en niet direct de 'uitstootherhandelingen' te hebben verricht. Deze benadering is naar eht oordeel van de rechtbank te eng, zij past niet 'bij de kenmerken van de verantwoordelijkheid in verband met (dreigende) klimaatschade en de aan de keuzemogelijkheid van art. 7 Rome II ten grondslag liggende beschermingsgedachte, die ruimte laat voor situaties waarin meer schadeveroorzakende gebeurtenissen in meer landen zijn aan te wijzen, zoals kenmerkend is voor (dreigende) klimaatschade.' Kortom, de vaststelling van concernbeleid door een moeder- of groepsmaatschappij kan als zelfstandige schade-oorzaak worden aangemerkt. Deze redenering lijkt ook te kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van milieuschade waar de Rechtbank expliciet wijst op de beschermingsgedachte van art.7 die ruimte laat voor meer schadeveroorzakende gebeurtenissen, niettegenstaande de formulering van het artikel dat in enkelvoud spreekt over de schadeveroorzakende gebeurtenis. Waaraan de Rechtbank dan nog toevoegt zoals kenmerkend is voor klimaatschade daarbij niet uitsluitend, dat deze redenering – concernbeleid als sturend instrument of conditio sine qua non zonder welke de schadetoebrengende gebeurtenissen in andere delen van het concern niet of niet in die mate zouden hebben plaatsgevonden één op één kan worden toegepast in andere

milieuschades dan emissieschades. Hierbij past wel de kanttekening dat Shell in hoge beroep gaat en ongetwijfeld ook dit punt aan het Hof voorlegt.

2. Verandert de uitspraak het Nederlandse beleid t.a.v. (Nederlandse) bedrijven in het buitenland? **[NB. INVESTERINGSKLIMAAT]** **EZK, samen met BZ (directie internationaal ondernemen): zitten zij in de andere werkgroep.**
3. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen? **[zie onderdeel G PvA]** **EZK (kan heel procesmatig)**

Precedentwerking

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? **[vraag H1 PvA]** **[NB. OVERLAP KLIMAAT EN INVESTERINGSKLIMAAT]** **EZK**
2. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt? **[vraag I1 PvA]** **JenV**

Per 1 januari 2020 is de Wet afwikkeling massaschade in collectieve actie ("WAMCA") in werking getreden. De WAMCA heeft de eisen voor het instellen van een collectieve actie aangescherpt in artikel 3:305a BW. Deze eisen betreffen de inrichting van de organisatie (governance), haar representativiteit, de beschikking over voldoende middelen en voldoende zeggenschap over de collectieve vordering en tot slot de deskundigheid en ervaring binnen de organisatie. De organisatie moet daarnaast op haar website verantwoorden dat hoe zij aan de governance-eisen voldoet. Bestuurders van de organisatie mogen geen winst oogmerk hebben en de collectieve vordering moet een voldoende nauwe band hebben met de Nederlandse rechtssfeer. In de literatuur en in enkele uitspraken wordt in twijfel getrokken of dit laatste vereiste verenigbaar is met het Europese internationale bevoegdheidsrecht. Naar verwachting komt hierover op enig moment een prejudiciële vraag van de Nederlandse rechter aan het HvJEU.

In ruil voor de aanscherping van de eisen is het nu mogelijk om ook schadevergoeding in geld te vorderen. Bij algemeen belang acties speelt dit doorgaans niet. Een organisatie kan de rechter vragen om niet aan alle governance-vereisten te hoeven voldoen. In dat geval kan die organisatie geen schadevergoeding vorderen maar alleen een gebod of verbod.

In het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering is een afzonderlijke regeling toegevoegd voor de procedure over een collectieve vordering. Alle collectieve acties over eenzelfde vordering tegen dezelfde verweerder moeten in één procedure worden behandeld. Anders dan voor 2020, is dus niet meer mogelijk dat er voor hetzelfde gebeurtenis tegen dezelfde verweerder, verschillende acties door verschillende organisaties bij verschillende rechtbanken tegelijk aanhangig zijn. In de procedure toetst de rechter eerst de ontvankelijkheid van de organisatie en wijst daarna een 'hoofdeiser' aan. Benadeelden die niet door de uitkomst gebonden willen worden, kunnen daarna uitstappen ('opt out'). Pas daarna begint de inhoudelijke behandeling van de vordering.

Conclusie is dat de mogelijkheden voor het voeren van een algemeen belang actie niet zijn verruimd met de WAMCA. De aanscherping van de eisen zou voor algemeen belang acties, mogelijk met uitzondering van het vereiste van een voldoende nauwe band met Nederland, ook geen beperking moeten vormen, mede door de mogelijkheid om 'onthefving' te vragen van een deel van de governance-eisen.

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

1. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt? [vraag B1 PvA] Fin. Goed meelesen door JenV. Toetsingskader van Urgenda ernaast leggen.
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven? [Vraag B2 PvA] BZ

Deze vraag is tweeledig. Namelijk, (1) respect voor mensenrechten door "alle" bedrijven en (2) wat hieruit kan worden afgeleid.

1. "Alle bedrijven dienen mensenrechten te respecteren"

- Alle bedrijven dienen mensenrechten te respecteren, maar wel met middelen evenredig aan o.a. de omvang van de organisatie en de vraag of en in welke mate er binnen een groep dan wel autonoom wordt geopereerd (4.4.16 uitspraak).
- De bovenstaande uitspraak is gebaseerd op de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights ("UNGPs"), meer in het bijzonder op Principles 11 - 14. In de UN Guiding Principle 14 is opgenomen dat elk bedrijf, ongeacht grootte, sector, operationele context, eigenaar en structuur mensenrechten dienen te respecteren. Echter, de invulling van de verantwoordelijkheid is afhankelijk van diverse factoren, aangezien niet elk bedrijf dezelfde capaciteiten heeft. Een aantal van de factoren zijn de grootte van een bedrijf en de (potentiele) ongunstige effecten van de ondernemingen. Dit sluit niet uit dat ook kleinere bedrijven een ernstige, negatieve impact kunnen hebben op mensenrechten. De ernst van de impact wordt bepaald aan de hand van de schaal, reikwijdte en onherstelbare karakter.
- Ook de OESO-richtlijnen bevatten soortgelijke aanbevelingen als de UNGPs, maar de richtlijnen zijn meer gericht op de implementatie. Zo zetten de OESO-richtlijnen diverse Algemene Beginselen voor bedrijfsbeleid uiteen. Een van deze beginselen is due diligence. Volgens de OESO-richtlijnen is due diligence het proces waarmee ondernemingen daadwerkelijke en potentiële ongunstige effecten kunnen identificeren, voorkomen en verminderen, en waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over hun aanpak van die effecten als integraal onderdeel van hun besluitvormingsproces en risicobeheerssystemen.¹ Ook de due diligence verplichtingen zijn afhankelijk van diverse factoren zoals de grootte van de onderneming, de context waarin de onderneming opereert, de specifieke aanbevelingen in de richtlijnen en de ernst van de ongunstige effecten van de ondernemingen. In zijn in de OESO-richtlijnen specifiekere aanbevelingen voor due diligence opgenomen betreffende mensenrechten. Zo wordt gesteld dat respect voor de mensenrechten de mondiale gedragsnorm is die aan bedrijven wordt gesteld.² Hoewel het due diligence proces dus afhankelijk is van diverse factoren, kan hieruit worden afgeleid dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren.
- De regering onderschrijft sinds 2011 de OESO-richtlijnen en UN Guiding Principles, en verwacht derhalve dat alle bedrijven mensenrechten en milieu respecteren. Ook verwacht de regering dat alle bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om potentiële en daadwerkelijke negatieve gevolgen op mens en milieu die voor kunnen komen in de eigen activiteiten en die van zakelijke relaties in de toeleveringsketen (ongeacht of deze

¹ OESO-richtlijnen, Hoofdstuk II, Para 14, p. 12.

² OESO-richtlijnen, Hoofdstuk IV, Para 37 ("Toelichting op Mensenrechten").

negatieve gevolgen zich in NL of over de grens voordoen) voorkomen, mitigeren en stoppen.

- Het kabinet heeft in oktober 2020 na een evaluatie van het IMVO-beleid besloten over te gaan tot IMVO-wetgeving. Dit betekent dat alle bedrijven onderhavig zijn aan een wettelijke, algemene zorgplicht (cf. motie Voordewind over een algemene zorgplicht) en dat voor een nader te specificeren groep bedrijven een gepaste zorgvuldigheidsverplichting zal gelden.
- Het kabinet heeft echter een voorkeur voor IMVO-wetgeving op EU-niveau. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

2. Wat hieruit kan worden afgeleid voor andere bedrijven?

- Op basis van de UNGPs en OESO-richtlijnen kan worden gesteld dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. De implementatie en uitvoering hiervan is echter afhankelijk van diverse factoren, zoals de grootte van het bedrijf. Wat de uitspraak betekent voor een specifieke onderneming dient dan ook per geval bekeken te worden. De precieze uitspraak is, zoals hierboven uitgezet, anders voor elk bedrijf.

3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? **[vraag B3 PvA]**
[NB. OVERLAP KLIMAAT] BZ

De kern van deze vraag ziet op de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm in de afwezigheid van een wettelijke norm. De vraag is daarom of er al nationale wettelijke normen zijn. Vervolgens rijst de vraag of de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm ook kan gelden voor andere beleidsterreinen.

1. *Toewijsbare vordering ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*

- Het eerste deel van de vraag ziet op het voorkomen van een (potentiele) schending van mensenrechten, waartegen te weinig tegen wordt gedaan en of een ander Nederlands bedrijf op basis hiervan op grond van civiel recht aansprakelijk kan worden gesteld voor een onrechtmatige daad. De vraag is ook hoe dit tot uiting komt in de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm en of er eventueel al een wettelijke norm bestaat.

1.1 *Ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*

- Op basis van het onrechtmatigedaadsrecht valt af te leiden dat een ongeschreven, maatschappelijke zorgplicht geldt voor eenieder. Hier wordt geen onderscheid gemaakt tussen nationale of internationale “ketens”.
- Het is niet de eerste keer dat een rechter de onrechtmatige daad betreft bij een uitspraak over vermeende schendingen van bedrijven (al dan niet in het buitenland). [nog aan te vullen]

1.2 *Wettelijke (zorgvuldigheids)norm*

- Er is nog geen wettelijke norm die is ingevoerd. De Wet Zorgplicht Kinderarbeid wacht op invoering.

- Het Wetsvoorstel Zorgplicht Kinderarbeid voorziet in de invoering van een zorgplicht ter voorkoming van de levering van goederen en diensten die met behulp van kinderarbeid tot stand zijn gekomen. Het wetsvoorstel vraagt bedrijven te verklaren dat zij het nodige doen om kinderarbeid te voorkomen. Als na een klacht en daaropvolgende toetsing van het beleid blijkt dat het bedrijf zijn verplichtingen onvoldoende is nagekomen kan een bestuurlijke boete worden opgelegd. Bestuurders van bedrijven die meerdere keren beboet zijn, kunnen strafrechtelijk worden vervolgd.
 - Dit voorstel is van toepassing op alle bedrijven die fysiek in Nederland goederen en diensten verkopen, en
 - Van toepassing op bedrijven die in Nederland gevestigd zijn en hun goederen en/of diensten online verkopen en zich daarbij (mede) richten op de Nederlandse markt.
 - Tenslotte is het wetsvoorstel van toepassing op bedrijven die online verkopen en zich expliciet richten op de Nederlandse markt.
 - Ook lopen er diverse initiatieven om de zorgplicht wettelijk vast te leggen. Zo is er het initiatiefvoorstel van de CU, PvdA, SP en GL dat ingaat op meerdere thema's (dwangarbeid, kinderarbeid, milieu, mensenrechten). Ook zijn er in 2020 IMVO bouwstenen opgesteld ter voorbereiding van een nationaal wettelijk kader voor de zorgplicht van bedrijven. Ook steunt Nederland het initiatief op EU-niveau voor IMVO-wetgeving. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.
2. *Of een zorgvuldigheidsnorm ook voor andere beleidsterreinen zou kunnen gelden*
- De ongeschreven zorgplicht specificeert geen beleidsterreinen. Denkbaar is echter dat de internationale raamwerken op het gebied van IMVO ook gelden voor de thema's die worden genoemd in de OESO-richtlijnen en UNGPS. Denk hierbij aan:
 - Mensenrechten
 - Arbeid
 - Milieu
 - Corruptie en omkoping
 - Consumentenbelangen
 - Mededinging
 - Belastingen
 - Op een deel van deze thema's bestaat al specifieke wetgeving, denk bijv. aan mensenhandel, corruptie en omkoping.
4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren? [vraag B4 PVA]BZ
- Gerechtelijke uitspraken zijn enkel bindend voor de daarbij als procespartij betrokken partijen. Er kan hooguit sprake zijn van een precedentwerking van de uitspraak op andere partijen, zoals de Staat.
 - *[cursief eventueel opnemen] Hoewel de uitspraak niet bindend is voor de Nederlandse Staat, stelt de uitspraak wel dat private partijen verplicht zijn hun uitstoot te reduceren, omdat dit anders inbreuk maakt op de mensenrechten van individuen. Uit internationaal recht inzake de rechten van de mens vloeit voort dat staten de plicht hebben mensenrechten te beschermen. Dit is ook weerspiegelt in de UNGPs en de OESO-richtlijnen. Namelijk, dat er een verplichting op de Staat rust om te verzekeren dat die mensenrechten gewaarborgd worden door, inter alia, ervoor te zorgen dat private partijen nadelige effecten dienen te mitigeren. Dit kan bijvoorbeeld de reductie van uitstoot omvatten.*

- Zo bestaan de UNGPs uit drie pijlers: (1) statelijke verplichtingen tot bescherming van mensenrechten, (2) corporate verantwoordelijkheid tot het respecteren van mensenrechten en (3) toegang tot herstel voor slachtoffers die de nadelige effecten hebben ervaren van bedrijfsactiviteiten. Onder UNGPs 1 en 2 is opgenomen dat staten individuen moeten beschermen tegen mensenrechtenschendingen van derde partijen binnen hun territorium en/of jurisdictie. In UNGP 2 is opgenomen dat staten ook verplicht zijn om duidelijk uiteen te zetten aan welke verwachtingen bedrijven moeten voldoen die gevestigd zijn in het territorium en/of jurisdictie van de staat met betrekking tot het respecteren van mensenrechten.³ De regering heeft de UNGPs en de OESO-richtlijnen onderschreven en beoogt de verwachtingen ten aanzien van bedrijven te versterken door het aannemen van IMVO-wetgeving in het kader van zorgplicht van bedrijven.

5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principles juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn soft law principles op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal gewoonterecht? [vraag B5 PvA] BZ

- Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principles op zichzelf niet juridisch afdwingbaar. Dit wordt ook met zoveel woorden in de uitspraak bevestigd (4.4.11): "[De UNGP] creëren geen nieuw recht en roepen geen juridisch bindende verplichtingen in het leven." Zij worden alleen gebruikt om de zorgvuldigheidsnorm en juridisch bindende mensenrechtelijke verplichtingen nader in te vullen.
- Het algemene uitgangspunt is dat de UNGP geen juridisch verbindende verplichtingen scheppen. De UNGP zijn geen verdrag. Dit niet bindende karakter is uitdrukkelijk verwoord in de algemene uitgangspunten:

"Nothing in these Guiding Principles should be read as creating new international law obligations, or as limiting or undermining any legal obligations a State may have undertaken or be subject to under international law with regard to human rights "

- Hoewel uit de UNGP geen directe juridische verplichtingen voortvloeien, kunnen ze wel juridisch relevant zijn. Dat wordt in de uitspraak ook bevestigd. In deze juridische procedure heeft de nationale rechter de UNGP betrokken bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm. Dit zal eerder het geval zijn als er sprake is van een bij consensus aangenomen document. Vandaar ook de nadruk die de rechter legt op het feit dat de UNGP een gezaghebbend en internationaal breed gedragen instrument zijn. Maar ook bij niet-consensus kan een 'soft law' instrument door de nationale rechter worden betrokken. Op die manier kunnen ook niet-juridisch verbindende internationale afspraken doorwerken in de nationale rechtsorde.
- Soft law instrumenten kunnen eveneens een bijdrage leveren aan het proces van vorming en verdere ontwikkeling van het internationaal recht.
- Bij het aangaan van dergelijke afspraken dient men zich dus bewust te zijn van de mogelijk juridische relevantie van het instrument. Daarbij is met name van belang – als ook wordt erkend in de uitspraak – dat het doel is te komen tot intern coherent beleid (4.4.12 uitspraak).
- Dit doel wordt ook benadrukt in de Urgenda uitspraak. Het is belangrijk om bij wijzigingen van beleid en regelgeving te motiveren hoe dit past bij de inzichten waarover in de

³ Check ook Aanbeveling RvE inzake BHR?

(internationale) wetenschappelijke gemeenschap overeenstemming bestaat en op welke wijze rekening is gehouden met de geldende internationale afspraken. Juist bij het in geding zijn van mensenrechten – zoals het recht op leven – zal de rechter eerder geneigd zijn dergelijke inconsistenties in beleid zwaar mee laten wegen bij zijn beslissing. Behalve om intrinsieke redenen van rechtmatigheid is het ook om die reden van belang om bij beleids- en wetgevingsvoorstellen duidelijk vast te leggen of en op welke wijze rekening is gehouden met geldende internationale afspraken. Ten slotte is van belang om in civiele procedures de rechter voldoende uitleg te geven over de overwegingen en achtergronden die hebben geleid tot de wet- en beleidswijzigingen.

- Het feit dat soft law principes juridisch relevant kunnen zijn betekent niet dat zij zijn uitgegroeid tot algemeen bindende regels van internationaal gewoonterecht. Zij worden juist gebruikt voor de invulling van andere, wel bindende (nationaal- of internationaalrechtelijke) normen.
- 6. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak? [vraag E4 PvA] BZ en EZK
- De uitspraak in deze zaak werd gedaan daags voordat het verweerschrift bij het EHRM werd ingediend. Enkele formuleringen zijn op basis daarvan lichtelijk aangepast, waardoor minder stellig is geponeerd dat de 1,5°C norm als zodanig niet bindend is.
- De termijnen die gelden voor de verdere procedure van de klimaatzaak bij het EHRM zijn nog niet bekend. Verwacht wordt dat klagers tegen het einde van het jaar zullen reageren op de verweerschriften van de 33 verwerende Staten. In hoeverre een reactie op deze uitspraak nodig is, zal ook afhangen van de argumenten van klagers.
- De uitspraak van de rechtbank is als zodanig niet formeel bindend voor Nederland, omdat de Staat geen partij is in de procedure. Voor zover in de uitspraak voor de Staat geldende verplichtingen worden uitgelegd, en voor zover die in hogere instanties in stand blijven, kan dit wel relevant zijn voor de verplichtingen van Nederland.
- Waar de rechtbank oordeelt dat Shell verplicht is maatregelen te nemen om uitstoot buiten Nederland te verminderen, zowel de eigen uitstoot als de uitstoot die resulteert uit de bedrijfshandelingen van Shell, lijken overeenkomsten te bestaan met de stelling van klagers bij het EHRM dat Nederland meer moet doen om uitstoot in het buitenland tegen te gaan, om export van fossiele brandstoffen waarmee in het buitenland CO2 wordt uitgestoten tegen te gaan, en om import van goederen waarmee CO2 uitstoot gepaard is gegaan, tegen te gaan.
- De rechtbank baseert zich in het kader van deze verplichtingen echter niet op het EVRM. Daarmee wordt geen uitleg gegeven aan de normen die beslissend zijn voor de bij het EHRM dienende klimaatzaak, en hoeft het verweerschrift daarop niet te worden aangepast.

Hoger beroep

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria? [vraag J1 PvA] JenV

Ieder die een belang heeft bij een tussen andere partijen aanhangig geding, kan vorderen zich daarin te mogen voegen (art 217 Rv) Voeging is altijd aan de zijde van een van de procespartijen Om te voegen moet de Staat een eigen belang hebben bij de uitkomst van de zaak Dat belang moet parallel zijn aan het belang van de partij aan wier zijde de Staat zich voegt Beslissend is of na afweging van de betrokken belangen toelating van de Staat als gevoegde partij de voorkeur verdient boven verwijzing naar een afzonderlijke procedure

Een mogelijk eigen belang de staat had kunnen zijn de koppeling tussen klimaatschade en onrechtmatig handelen in de uitspraak van de rechtbank Maar daarover heeft de Hoge Raad in de Urgenda-uitspraak al een definitief oordeel gegeven De Staat heeft ook publiekelijk laten weten zich aan die uitspraak te willen houden Het staat bepaald niet vast dat de Staat in dit geval een voldoende eigen belang heeft om zich aan de zijde een van beide partijen in deze zaak tussen private partijen, waarin de Staat verder geen betrokkenheid heeft, te mogen voegen

- Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet? [vraag J2 PvA] JenV
Nvt

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

- Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?
- Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?
- Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? [NB. JURIDISCH] EZK, met BZ.
- In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Faciliterende randvoorwaarden

- Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? [vraag F1 PvA] [NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT] IenW en Fin. Indien een partij, in dit geval Shell, uit hoofde van onrechtmatige daad is veroordeeld en de toegewezen vordering niet kan nakomen doordat een derde de nakoming van die veroordeling belemmert, dan is die derde in beginsel jegens de veroordeelde partij aansprakelijk indien deze de derde aanspreekt voor de schade die zij, de veroordeelde partij, lijdt door het gedrag van die derde. De veroordeelde partij moet om de derde te kunnen aanspreken daar zelf wel belang bij hebben, dat wil zeggen zelf wel schade lijden door het belemmerende gedrag van de derde, doordat zij door de eiser wordt aangesproken die de beslissing wil executeren. Als de veroordeelde partij die door de eiser wordt aangesproken op de uitvoering van het dictum, daarbij niet onrechtmatig handelt omdat haar zelf geen verwijt gemaakt kan worden van de niet-nakoming, zal de veroordeelde partij niet aansprakelijk gehouden kunnen worden voor door de eiser wegens de niet-nakoming mogelijk geleden schade. Van een aansprakelijkstelling van de derde door de veroordeelde partij zal in dat geval geen sprake kunnen zijn.

2. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? **[NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
3. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO₂-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO₂-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]** **EZK doet voorzet en Fin kijkt mee.**

Emissiereductie in de keten

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Impact van rechtszaken in andere landen

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? **[vraag D1 PvA]** **[NB. JURIDISCH]** **EZK, info van de LA**
2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? **[vraag D2 PvA]** **[NB. JURIDISCH]** **EZK doet voorzet En BZ kijkt mee.**

Internationaal klimaatbeleid

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? **[vraag E1 PvA]** **[NB. JURIDISCH]** **Zie voorgaande vraag. EZK en BZ**
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? **[vraag E2 PvA]** **[NB. JURIDISCH]** **MD heeft dit geëist en dat is leidend geweest. Korte analyse door JenV**
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? **[vraag E3 PvA]** **[NB. JURIDISCH]** **JenV**

Antwoord op vragen 2 en 3 gezamenlijk

Een heel aantal aspecten uit de Urgenda-uitspraken zijn in dit vonnis van de rechtbank overgenomen, zoals ook het uitgangspunt dat een beperking van de opwarming tot 1,5°C als norm volgt uit de internationale klimaatafspraken. Het vonnis van de rechtbank sluit aan op het Urgenda-arrest van de Hoge Raad ten aanzien van de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap over de reële dreiging van een gevaarlijke klimaatverandering in de komende decennia. Beide rechters lijken dezelfde stappen te doorlopen om te komen tot de brede consensus van een beperking van de opwarming tot 1,5 °C ter voorkoming van deze dreiging.

Het kader kan kortweg als volgt worden weergegeven: In de klimaatwetenschap en binnen de internationale gemeenschap bestaat een grote mate van overeenstemming over het uitgangspunt dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2°C, en volgens de meest recente inzichten zelfs tot maximaal 1,5°C

Zie onderstaande tabel voor kort overzicht gehanteerde uitgangspunten door de Hoge Raad in het Urgeda-arrest en de rechtbank in het Shell-vonnis

Hoge Raad	Rechtbank
2.(6) In de klimaatwetenschap – dat wil zeggen de wetenschap die zich bezighoudt met het klimaat en klimaatverandering – en binnen de internationale gemeenschap bestaat al geruime tijd consensus dat de gemiddelde temperatuur op aarde niet mag toenemen met meer dan 2 °C ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk. Indien de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer niet uitstijgt boven 450 ppm in het jaar 2100, bestaat volgens de klimaatwetenschap een redelijke kans dat deze doelstelling (hierna: de tweegradendoelstelling) wordt gehaald. In de laatste jaren is het inzicht gerezen dat een veilige temperatuurstijging niet hoger mag zijn dan 1,5 °C, met een daarbij behorend concentratieniveau van broeikasgassen van ten hoogste 430 ppm in het jaar 2100.	2.3.3. In de klimaatwetenschap – dat wil zeggen de wetenschap die zich bezighoudt met het klimaat en klimaatverandering – en binnen de internationale gemeenschap bestaat al geruime tijd consensus dat de gemiddelde temperatuur op aarde niet mag toenemen met meer dan 2°C ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk. Indien de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer niet uitstijgt boven 450 ppm in het jaar 2100, bestaat volgens de klimaatwetenschap een redelijke kans dat deze doelstelling (hierna: de tweegradendoelstelling) wordt gehaald. In de laatste jaren is het inzicht gerezen dat een veilige temperatuurstijging niet hoger mag zijn dan 1,5°C, met een daarbij behorend concentratieniveau van broeikasgassen van ten hoogste 430 ppm in het jaar 2100.
2.(21) Bij de klimaatconferentie in Parijs in 2015 (COP-21) is het Akkoord van Parijs tot stand gekomen. In dit verdrag wordt elke verdragsstaat aangesproken op zijn eigen verantwoordelijkheid. In het verdrag is vastgelegd dat de opwarming wereldwijd ruimschoots onder de grens van 2 °C ("well below 2 °C") moet worden gehouden ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk, waarbij wordt gestreefd naar een temperatuurstijging van ten hoogste 1,5 °C. Partijen moeten nationale klimaatplannen opstellen, die ambitieus moeten zijn en waarvan het ambitieniveau bij ieder nieuw plan moet toenemen.	4.4.27. De doelstellingen van het Akkoord van Parijs zijn ontleend aan de IPCC-rapporten. Het IPCC rapporteert over de relevante wetenschappelijke inzichten ten aanzien van de gevolgen van onder meer temperatuurstijging, de concentraties broeikasgassen die aanleiding geven tot die stijging en de reductiepaden die leiden tot een beperking van de opwarming van de aarde tot een bepaalde temperatuur. De doelstellingen van het Akkoord van Parijs vormen dan ook de weerslag van de best beschikbare wetenschappelijke bevindingen in de klimaatwetenschap. Daar bestaat internationaal breed gedragen consensus over. De niet bindende doelstellingen van het Akkoord van Parijs vormen dus de weerslag van een universeel gedragen en geaccepteerde norm, die het algemeen belang beschermt van het voorkomen van een gevaarlijke klimaatverandering. Bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm sluit de rechtbank daarbij aan. Zij gaat ervan uit dat algemeen aanvaard is dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot ruim onder 2°C in 2100 en dat moet worden gestreefd naar beperking van de stijging tot maximaal 1,5°C en dat dit vereist dat de mondiale concentratie van broeikasgassen beperkt moet worden tot het niveau van 450 ppm in 2100 en dat gestreefd moet worden naar een maximale broeigasconcentratie van 430 ppm. De rechtbank tekent hier aan dat zij hiermee geen juridisch bindende norm formuleert voor het tegengaan van gevaarlijke klimaatverandering in

	<i>Nederland en het Waddengebied. De rechtbank betreft deze brede consensus over wat nodig is om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen – namelijk dat de doelstellingen van het Akkoord van Parijs worden gehaald – in de beantwoording van de vraag of RDS verplicht is via haar concernbeleid de CO₂-uitstoot van de Shell-groep te verminderen.</i>
4.3 In de klimaatwetenschap bestaat al geruime tijd een grote mate van consensus dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2 °C en dat dit betekent dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 450 ppm. Inmiddels bestaat in de klimaatwetenschap het inzicht dat een veilige opwarming beperkt is tot maximaal 1,5 °C en dat dit betekent dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 430 ppm. Boven deze concentraties bestaat in ernstige mate het gevaar dat de hiervoor in 4.2 genoemde gevolgen zich op grote schaal zullen gaan voordoen. Kortheidshalve zal de verwezenlijking van dit gevaar hierna, evenals in het arrest van het hof, worden aangeduid als een gevaarlijke klimaatverandering	4.4.28. De rechtbank stelt vast dat de aanpak van gevaarlijke klimaatverandering urgent is. Gegeven de huidige concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer (van 401 ppm in 2018) is het resterende koolstofbudget beperkt. Dat geldt zowel ten opzichte van de grens van 430 ppm voor een maximale opwarming van 1,5°C als voor de grens van 450 ppm voor een maximale opwarming van 2°C. Hoe langer het duurt voordat noodzakelijke emissiereducties worden gerealiseerd, des te groter de totale hoeveelheid uitgestoten broeikasgassen is en (dus) des te eerder het resterende koolstofbudget is opgebruikt. Bij gelijkblijvende emissies, is het koolstofbudget binnen twaalf jaar op. Zoals ook het IEA in zijn World Energy Outlook 2020 schrijft (zie 2.4.11.), zijn de komende tien jaar dus cruciaal voor het nog kunnen voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Dit volgt ook uit conclusie van UNEP (uit 2019) (zie 2.4.6.). Hoe eerder met reducties wordt begonnen, des te meer tijd er resteert voordat het resterende koolstofbudget is opgebruikt. Voor Nederland is de urgentie om CO ₂ - uitstoot te verminderen des te groter, omdat de temperatuurstijging in Nederland tot nu toe ongeveer twee keer zo snel is verlopen als het mondiale gemiddelde, met ernstige en onomkeerbare gevolgen en risico's voor de mensenrechten van de Nederlandse ingezetenen en de inwoners van het Waddengebied (zie 4.4. onderdeel (3.) en (4.))
4.5 Het hiervoor in 4.3 genoemde inzicht dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2 °C en dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 450 ppm om een gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen, is onderschreven door het IPCC en de COP. Het inzicht dat een veilige opwarming beperkt is tot maximaal 1,5 °C en dat dit betekent dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 430 ppm, is opgenomen in het op het VN-Klimaatverdrag berustende Akkoord van Parijs uit 2015, dat ondertekend is door meer dan 190 landen, waaronder Nederland.	

Opgaven voor bedrijven of landen?

1. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

Rapportagesysteem

1. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

WERKGROEP INVESTERINGSKLIMAAT

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat en hoe scoort Nederland hier momenteel op?
2. Hoe wordt het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

Governance en onzekerheid

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? [vraag C1 PvA] **[NB. JURIDISCH]** **[enW]** Volledig opereren binnen de grenzen van publiekrechtelijke verplichtingen is geen garantie voor het gevrijwaard zijn van aansprakelijkheid die kan voortvloeien uit de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, d.w.z. de gedragsnormen die voortvloeien uit de eisen die de maatschappelijke zorgvuldigheid stelt, zoals die o.a. zijn neergelegd in de formulering van de onrechtmatige daad in art. 6:162 BW. Het is naar NI recht mogelijk onrechtmatig te handelen door het ontplooien van activiteiten die worden verricht (mede) op grond van een door de overheid daartoe verleende vergunning (Vermeulen/Lekkerkerker) en HR 21 oktober 2005: antwoord op de vraag of het uitoefenen van een vergunde activiteit onrechtmatig is, hangt mede af van de belangen die zijn meegewogen bij de vergunningverlening of een rol spelen in de toepasselijke wetgeving. Uitgangspunt dient weliswaar te zijn, dat de burger moet kunnen vertrouwen op de verleende vergunning en de daarbij gemaakte belangenafweging. Maar de leer van de formele rechtskracht brengt niet mee, dat de civiele rechter geen vorderingen met betrekking tot onrechtmatige hinder kan beoordelen en in voorkomende gevallen toewijzen. Het hier door de civiele rechter o.g.v. de aangehaalde jurisprudentie toe te passen criterium komt erop neer, dat moet worden vastgesteld of de belangen waarvan de desbetreffende eiser stelt dat die zijn geschonden, reeds bij de vergunningverlening zijn betrokken; als dat laatste niet het geval is dan dient de civiele rechter dat te doen en kan de uitkomst van die afweging zijn, dat de aangesproken vergunninghouder niettegenstaande zijn vergunning onrechtmatig handelt.
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen? [vraag C2 PvA] **[NB. JURIDISCH]** **[Check voor iedereen bij zijn eigen ministerie.]**

Investerings van huidige bedrijvigheid in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de investeringen van huidige energie-intensieve bedrijven in Nederland? Bijvoorbeeld kijkend naar het risico op desinvesteringen of het verplaatsen van hoofdkantoren naar het buitenland? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
2. Hoe groot is de kans dat energie-intensieve bedrijven sneller gaan verduurzamen? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de vestiging van nieuwe duurzame bedrijvigheid en hoofdkantoren in Nederland?

Vragen aan 5.1.2.e

1. Op welke manier beïnvloedt het Shell vonnis het Nederlandse investeringsklimaat? d.w.z.: op welke factoren die het investeringsklimaat beïnvloeden grijpt het Shell vonnis in?
2. Beïnvloed het vonnis ook het specifieke investeringsklimaat voor bepaald type investeringen – bijv. investeringen voor energie-intensieve bedrijven, investeringen in duurzame industrie, investeringen van innovatieve bedrijven?
3. Hoe zie jij de rol van het hoofdkantoor? M.a.w.: welke invloed heeft het Shell vonnis op het investeringsklimaat voor hoofdkantoren die zich mogelijk in NL willen vestigen?
4. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de activiteiten van bedrijven?

Vragen werkgroepen Shell vonnis

Groen = beantwoord

Oranje = half beantwoord

Rood = niet beantwoord

WERKGROEP JURIDISCHE GEVOLGEN

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

1. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven? **[NB. VNO analyse & deels rol investeringsklimaat]**
2. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. ROL BUZA]**

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?
2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?
3. Verandert de uitspraak het Nederlandse beleid t.a.v. (Nederlandse) bedrijven in het buitenland? **[NB. INVESTERINGSKLIMAAT]**
4. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Precedentwerking

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? **[NB. OVERLAP KLIMAAT EN INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

1. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?
3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?
5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van

dergelijke afspraken? Zijn *soft law* principles op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal *gewoonterecht*?

6. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

Hoger beroep

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?
2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?
2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?
3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? **[NB. JURIDISCH]**
4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Faciliterende randvoorwaarden

1. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? **[NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**
3. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO2-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO2-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**

Emissiereductie in de keten

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Impact van rechtszaken in andere landen

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? **[NB. JURIDISCH]**

2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? [**NB. JURIDISCH**]

Internationaal klimaatbeleid

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? [**NB. JURIDISCH**]
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? [**NB. JURIDISCH**]
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? [**NB. JURIDISCH**]

Opgaven voor bedrijven of landen?

1. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

Rapportagesysteem

1. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

WERKGROEP INVESTERINGSKLIMAAT

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat en hoe scoort Nederland hier momenteel op?
2. Hoe wordt het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

Governance en onzekerheid

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? [**NB. JURIDISCH**]
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen? [**NB. JURIDISCH**]

Investerings- en vestigingsklimaat van huidige bedrijvigheid in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de investeringen van huidige energie-intensieve bedrijven in Nederland? Bijvoorbeeld kijkend naar het risico op desinvesteringen of het verplaatsen van hoofdkantoren naar het buitenland? [**NB. OVERLAP KLIMAAT**]
2. Hoe groot is de kans dat energie-intensieve bedrijven sneller gaan verduurzamen? [**NB. OVERLAP KLIMAAT**]

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de vestiging van nieuwe duurzame bedrijvigheid en hoofdkantoren in Nederland?

TK-brief Shell vonnis

Geachte voorzitter,

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei 2021 een uitspraak gedaan (hierna: 'Shell vonnis') over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019.

In de Kamerbrief dd. 13 juli 2021 heb ik toegezegd na de zomer een uitgebreidere analyse van dit vonnis met U te delen. Interdepartementaal is uitgezocht wat deze uitspraak betekent voor:

1. De uitvoering van het klimaatbeleid;
2. Bedrijven in Nederland;
3. Verantwoordelijkheid voor het bewaken van mensenrechten; en
4. Het Nederlandse vestiging- en investeringsklimaat.

Middels deze brief geef ik, mede namens de Ministeries **x, x, x**, inzicht in de resultaten van deze analyse. |

Uitvoering van het klimaatbeleid

De Nederlandse Staat geeft uitvoering aan het Klimaatakkoord dat 28 juni 2019 met brede maatschappelijke steun is vastgesteld. Het Klimaatakkoord is een belangrijk deel van de Nederlandse invulling van het Klimaatverdrag van Parijs uit 2015. In het Parijsakkoord wordt de bovengrens van 2 graden opwarming ten opzichte van het pre-industriële tijdperk vastgelegd. Bovendien wordt het streven vastgelegd om de opwarming beperkt te houden tot 1,5 graad.

[PM link Green Deal]

[PM enkele algemene zinnen over KA en instrumentarium]

Het IPCC heeft het resterende koolstofbudget berekend om te kunnen voldoen aan de 1,5 graad doelstelling. Des te langer mondiaal wordt gewacht met de implementatie van klimaatbeleid, des te drastischer de benodigde maatregelen om aan de doelen te kunnen voldoen. Welke impact het Shell vonnis heeft op het behalen van deze doelstellingen is op dit moment onmogelijk te bepalen, daar dit afhankelijk is van vele andere factoren zoals inspanningen van andere bedrijven en landen, de uitkomsten van overig lopende vergelijkbare rechtszaken, en onvoorziene gebeurtenissen.

[PM link ff55 en effect op behalen hiervan] Op 14 juli 2021 presenteerde de Europese Commissie een maatregelenpakket om de Europese emissies met 55% te reduceren in 2030 (hierna: 'FF55', t.o.v. 1990. Dit betekent versnelling van nationale maatregelen, ook in Nederland.

Zonder vergelijkbare uitspraken tegen andere grote uitstoters in Nederland, en met name het buitenland, ontstaat voor Shell een ongelijk speelveld en het risico dat emissiereducties bij Shell weglekken naar andere bedrijven. Ook bij aanscherping van het nationale klimaatbeleid wordt dat ongelijke speelveld en weglekrisico maar beperkt vermeden. Voor een effectieve aanpak is ook internationaal een ambitieuzer klimaatbeleid nodig. Het Shell vonnis geeft geen additionele reductieopgave aan Shell voor wat betreft emissies die onder het EU ETS vallen. Het maatregelenpakket van de EU dekt de reductieopgave af van alle bedrijven die onder EU ETS vallen, waarbij additionele reducties over alle bedrijven gespreid worden.

Urgenda

PM. Juridisch/klimaat

De Urgenda uitspraak benadrukt het belang van intern coherent beleid.

Met opmerkingen 5.1.2.e :
Ook meenemen: weike gevolgen voor verduurzaming industrie. Onderbrengen in kopje 2 of 4

Met opmerkingen 5.1.2.e : Eerst even opmerken hier: zaak tussen Shell en oa MD, dus staat geen partij. Toch uiteraard van belang om vonnis te duiden mho op klimaatbeleid, verduurzaming industrie etc.

Beleidsrijke begroting

Het demissionaire kabinet heeft besloten een Beleidsrijke Begroting vast te stellen voor 2022 om voortvarend uitvoering te blijven geven aan de Nederlandse en internationale klimaatdoelen.

[PM kern beleidsrijke begroting]

Mensenrechten en klimaatbeleid

Mensenrechten vormen de kern van de rechtelijke uitspraak in het Shell vonnis. Gerechtelijke uitspraken zijn enkel bindend voor de daarbij als procespartij betrokken partijen, doch de plicht die op de Staat rust mensenrechten te respecteren is evident. Hoewel de uitspraak niet bindend is voor de Nederlandse Staat, stelt de uitspraak wel dat private partijen verplicht zijn hun uitstoot te reduceren, omdat dit anders inbreuk maakt op de mensenrechten van individuen. De rechter stelt dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren, maar wel met middelen evenredig aan o.a. de omvang van de organisatie en de vraag of en in welke mate er binnen een groep dan wel autonoom wordt geopereerd. Deze uitspraak is gebaseerd op de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights ('UNGPs').

Ook de OESO-richtlijnen bevatten soortgelijke aanbevelingen als de UNGPs, maar de richtlijnen zijn meer gericht op de implementatie. Zo zetten de OESO-richtlijnen diverse Algemene Beginselen voor bedrijfsbeleid uiteen. Een van deze beginselen is due diligence. Volgens de OESO-richtlijnen is due diligence het proces waarmee ondernemingen daadwerkelijke en potentiële ongunstige effecten kunnen identificeren, voorkomen en verminderen, en waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over hun aanpak van die effecten als integraal onderdeel van hun besluitvormingsproces en risicobeheerssystemen. Kortweg ook wel aangeduid als 'gepaste zorgvuldigheid'.

Ook de due diligence verplichtingen zijn afhankelijk van diverse factoren zoals de grootte van de onderneming, de context waarin de onderneming opereert, de specifieke aanbevelingen in de richtlijnen en de ernst van de ongunstige effecten van de ondernemingen. In zijn in de OESO-richtlijnen specifiekere aanbevelingen voor due diligence opgenomen betreffende mensenrechten. Zo wordt gesteld dat respect voor de mensenrechten de mondiale gedragsnorm is die aan bedrijven wordt gesteld. Hoewel het due diligence proces dus afhankelijk is van diverse factoren, kan hieruit worden afgeleid dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren.

De Nederlandse regering onderschrijft de OESO-richtlijnen en de UN Guiding Principles, en verwacht derhalve dat alle bedrijven mensenrechten en milieu respecteren. Ook verwacht de regering dat alle bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om potentiële en daadwerkelijke negatieve gevolgen op mens en milieu die voor kunnen komen in de eigen activiteiten en die van zakelijke relaties in de toeleveringsketen (ongeacht of deze negatieve gevolgen zich in NL of over de grens voordoen) voorkomen, mitigeren en stoppen.

Uit internationaal recht inzake de rechten van de mens vloeit voort dat staten de plicht hebben mensenrechten te beschermen. Er rust een verplichting op de Staat om te verzekeren dat die mensenrechten gewaarborgd worden door, inter alia, ervoor te zorgen dat private partijen nadelige effecten dienen te mitigeren. Dit kan bijvoorbeeld de reductie van uitstoot omvatten. Het Nederlandse klimaatbeleid tracht invulling te geven aan deze verplichting door het stellen van ambitieuze doelen.

Bedrijven in Nederland

Juridische impact

De rechtbank heeft aangegeven dat het Shell vonnis een uitzonderlijke zaak betreft. Een mogelijke juridische impact op andere bedrijven is op voorhand lastig te bepalen. Duidelijk is dat klimaatverandering hoog op de agenda staat en dat het vonnis van de rechtbank verstrekkend is voor de wijze waarop kan worden afgedwongen hoe bedrijven invulling geven aan klimaatbeleid. Dit kan breder gelden voor andere bedrijven, zolang er sprake is van een groot, urgent, universeel

Met opmerkingen 5.1.2.e : Kortweg ook wel aangeduid als 'gepaste zorgvuldigheid'.

Met opmerkingen 5.1.2.e : Hoofdkantoor in NL; wat betekent het voor die bedrijven? Graag meer onderbouwen waarom de gevolgen voor andere bedrijven in NL moeilijk zijn te bepalen. Dit is nog niet een erg solide antwoord.

erkend gevaar, zoals gevaarlijke klimaatverandering. Mogelijkerwijs kunnen ook andere bedrijven worden gedagvaard, maar de vraag is of en welke bedrijven zullen voldoen aan dezelfde eisen, die de rechtbank ten aanzien van RDS hanteert over het voldoen aan de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm.

[PM impact op NL bedrijven in buitenland]

Hebben bedrijven een zelfstandige reductieopgave?

[PM klimaatwerkgroep] Bedrijven hebben behoefte aan nadere duiding waar zij aan gehouden zullen worden. Science-based targets...

Randvoorwaarden

De Nederlandse Staat zet zich in om de juiste randvoorwaarden te scheppen zodat bedrijven niet worden belemmerd bij het behalen van de klimaatdoelen. Het Klimaatakkoord is leidend voor de inspanning geleverd door de Staat. Zo valt de SDE++ als instrument onder het Klimaatakkoord. Dit instrument is breed toegankelijk.

[PM impact vonnis op subsidieverlening – mag dat nog als er een verplichting is?]

[PM link infra – MIEK]

[PM link innovatielandschap – DEI+, MOOI, IF, IPCEI...]

Bedrijven in Nederland opereren binnen de grenzen van hun vergunningen. Volledig opereren binnen de grenzen van publiekrechtelijke verplichtingen is echter geen garantie voor het gevrijwaard zijn van aansprakelijkheid die kan voortvloeien uit de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, d.w.z. de gedragsnormen die voortvloeien uit de eisen die de maatschappelijke zorgvuldigheid stelt, zoals die o.a. zijn neergelegd in de formulering van de onrechtmatige daad in art. 6:162 BW. Het is naar Nederlands recht mogelijk onrechtmatig te handelen door het ontplooiën van activiteiten die worden verricht (mede) op grond van een door de overheid daartoe verleende vergunning. Of het uitoefenen van een vergunde activiteit onrechtmatig is, hangt mede af van de belangen die zijn meegewogen bij de vergunningverlening of een rol spelen in de toepasselijke wetgeving. Uitgangspunt dient weliswaar te zijn, dat de burger moet kunnen vertrouwen op de verleende vergunning en de daarbij gemaakte belangenafweging.

Investeren in Nederland

[PM werkgroep investeringsklimaat]

Verantwoordelijkheid – klimaat als onderdeel van verantwoord ondernemen

In 2020 evalueerde het ministerie van Buitenlandse Zaken het beleid voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO). IMVO betekent dat Nederlandse bedrijven die zakendoen in het buitenland rekening houden met bijvoorbeeld mensenrechten, arbeidsomstandigheden en milieu. Het kabinet heeft in oktober 2020 besloten over te gaan tot IMVO-wetgeving. Dit betekent dat alle bedrijven onderhavig zijn aan een wettelijke, algemene zorgplicht (cf. motie Voordewind over een algemene zorgplicht) en dat voor een nader te specificeren groep bedrijven een gepaste zorgvuldigheidsverplichting zal gelden. Het kabinet heeft echter wel een voorkeur voor IMVO-wetgeving op EU-niveau. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

Het kabinet is daarnaast voorstander van vrijwillige initiatieven van bedrijven om invulling te geven aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. [PM meer zinnen + voorbeelden]

Met opmerkingen 5.1.2.e : Dat is prima en pro actief. Ik zou deze overheidsinitiatieven ter verbetering van beleid (welke zijn er nog meer?) onderbrengen onder een apart kopje 'reeds ingezet overheidsbeleid als waarborg voor x en y' of iets dergelijks

Het is denkbaar dat internationale raamwerken op gebied van IMVO ook gelden voor thema's die worden genoemd in de OESO-richtlijnen en UNGPs. Hierbij kan worden gedacht aan mensenrechten, arbeid, milieu, corruptie en omkoping, consumentenbelangen, mededinging en belastingen. Op een deel van deze thema's bestaat al specifieke wetgeving, zoals op gebied van mensenhandel, corruptie en omkoping. Ook lopen er diverse initiatieven om de zorgplicht wettelijk vast te leggen. Zo is er het initiatiefvoorstel van de CU, PvdA, SP en GL dat ingaat op meerdere thema's (dwangarbeid, kinderarbeid, milieu, mensenrechten). Ook zijn er in 2020 IMVO bouwstenen opgesteld ter voorbereiding van een nationaal wettelijk kader voor de zorgplicht van bedrijven. Tot slot steunt Nederland het initiatief op EU-niveau voor IMVO-wetgeving.

Interpretatie van milieuschade

Volgens de Rechtbank kan de vaststelling van concernbeleid door een moeder- of groepsmaatschappij als zelfstandige schade-oorzaak worden aangemerkt. Deze redenering lijkt ook te kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van milieuschade, waar de Rechtbank expliciet wijst op de beschermingsgedachte van art.7 die ruimte laat voor meer schadeveroorzakende gebeurtenissen, niettegenstaande de formulering van het artikel dat in enkelvoud spreekt over de schadeveroorzakende gebeurtenis. Waaraan de Rechtbank dan nog toevoegt zoals kenmerkend is voor klimaatschade daarbij niet uitsluitend, dat deze redenering – concernbeleid als sturend instrument of conditio sine qua non zonder welke de schadetoebrengende gebeurtenissen in andere delen van het concern niet of niet in die mate zouden hebben plaatsgevonden één op één kan worden toegepast in andere milieuschades dan emissieschades. Mogelijkerwijs zal RDS in hoger beroep dit punt aan het Hof voorleggen.

Het Nederlandse investeringsklimaat

Het Nederlandse investeringsklimaat behelst de mate waarin bedrijven bereid zijn te investeren in Nederland. Het gaat daarbij om directe investeringen in reële economische activiteiten. In een recent rapport van Dialogic (2021) wordt investeringsklimaat gedefinieerd als "de mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving". Met andere woorden, de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat raakt dus alle bedrijven, van klein tot groot, die reeds in Nederland gevestigd zijn en (buitenlandse) bedrijven die een nieuwe investering in Nederland overwegen.

Het investeringsklimaat is de optelsom van de verschillende factoren die de private sector beïnvloedt bij hun investeringsbeslissing. Per bedrijf en activiteit verschilt welke factoren van het investeringsklimaat van belang zijn en hoe zwaar deze meewegen in een investeringsbesluit. In het algemeen geldt dat een meer generieke factor, zoals infrastructuur, voor bijna alle bedrijven meeweegt in hun investeringsbesluit. Het onderzoek van Dialogic heeft twaalf pijlers geïdentificeerd waaruit het investeringsklimaat bestaat. Het generieke investeringsklimaat zegt iets over de mate waarin Nederland in algemene zin aantrekkelijk is voor private investeringen. De twaalf pijlers behelzen:

1. Instituties
2. Infrastructuur
3. Macro-economie en fiscaliteit
4. Gezondheid en kwaliteit van leven
5. Onderwijs- en kennisinfrastructuur
6. Marktwerving en handel
7. Arbeidsmarkt
8. Financiële markt
9. Bedrijfsdynamiek
10. Innovatie
11. Duurzaamheid
12. Digitalisering

Om aantrekkelijk te zijn voor investeringen in reële economische activiteiten is het van belang dat Nederland een sterk investeringsklimaat in de breedte heeft. Juist omdat dit investeringsklimaat in de breedte van belang is voor het stimuleren van verschillende type investeringen. Zo is voor een bedrijf dat een nieuw windpark op zee wil ontwikkelen het van groot belang welke mogelijkheden er zijn om aan te sluiten op het Nederlandse elektriciteitsnet, hecht een distributiecentrum juist veel waarde aan de locatie in combinatie met een goede infrastructuur en weegt bij een nieuw R&D-centrum de kwaliteit van de Nederlandse kennisinfrastructuur juist zwaar mee. Daarnaast is het altijd lastig te achterhalen hoe zwaar een bedrijf de verschillende factoren meeweegt bij een investeringsbeslissing. Het is daarom zaak dat Nederland aandacht blijft houden voor een sterk investeringsklimaat in brede zin. Dat komt ten goede aan alle bedrijven die in Nederland ondernemen; van klein tot groot en zowel Nederlands als buitenlands.

Het algemene beeld uit verschillende ranglijsten is dat Nederland in algemene zin een aantrekkelijk generiek investeringsklimaat heeft. Dit beeld komt ook naar voren uit het recente onderzoek van Dialogic. Verschillende internationale indices tonen op hun eigen manier aan dat Nederland bovenaan de lijsten meeconcurrert. Het onderzoek van Dialogic laat ook zien dat de positie van de verschillende landen in deze indices relatief stabiel is. Dit komt onder meer omdat veel aspecten van het investeringsklimaat, zoals de infrastructuur en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking, generaties duren om op te bouwen. Ook spelen geografische aspecten (die niet veranderen over tijd) daar een belangrijke rol in, zoals de locatie en ligging van een land, natuurlijke hulpbronnen, bevolkingsdichtheid, et cetera. Dialogic concludeert in haar onderzoek dat de kracht van het generieke investeringsklimaat van Nederland vooral in het feit ligt dat Nederland geen zwakke punten heeft; Nederland is dus in de breedte sterk. Uit de ranglijsten komen daarbij de Nederlandse infrastructuur en de goede functionerende instituties naar voren als sterke punten.

Een van de signalen die we uit het bedrijfsleven over het investeringsklimaat ontvangen is dat bedrijven aangeven last te hebben van onvoorspelbaarheid vanuit de Nederlandse overheid. Waar Nederland in het Dialogic rapport nog uitstekend scoort op instituties, merken we uit signalen uit de praktijk dat er over het fiscaal beleid van de afgelopen periode wordt gesproken over 'zigzagbeleid'. Dit vonnis kan mogelijk bijdragen aan een negatievere perceptie van bedrijven over de stabiliteit en voorspelbaarheid van het Nederlandse investeringsklimaat.

Doordat het vonnis voorlopig enkel Shell als bedrijf heeft verplicht tot CO₂-reductie, is er ook een kans dat dit een negatieve invloed op marktwerking zal hebben vanwege het feit dat andere bedrijven in Europa en de rest van de wereld niet op een soortgelijke manier tot CO₂-reductie verplicht zijn. Wel lopen mondiaal meerdere rechtszaken tegen bedrijven, die nog niet beslecht zijn en waarvan het effect nog niet te bepalen is.

De Nederlandse Staat hoopt dat de uitspraak van de Rechtbank bedrijven verleidt sneller over te gaan tot verduurzaming van hun activiteiten. Dit kan Nederland op de lange termijn een concurrentievoorsprong geven op andere landen.

Hoofdkantorenbeleid

[PM werkgroep investeringsklimaat]

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

[PM werkgroep investeringsklimaat]

Het vervolg

[PM hoe nu verder] Het Shell vonnis geeft de Nederlandse Staat geen juridische aanleiding tot aanpassing van het klimaatbeleid. Eventuele wijzigingen zijn hiermee een politieke keuze en zullen worden overwogen op gronde van hun maatschappelijke voordelen. De Nederlandse Staat blijft op volle kracht uitvoering geven aan het Nederlandse Klimaatakkoord, de Parijsdoelen en de Europese Green Deal. Daar waar supranationale verplichtingen effectiever zijn, zet Nederland in op Europese

Met opmerkingen 5.1.2.e : Die verwijzing is wel vaag. Dit lijkt me niet handig om zo op te schrijven. Laten we ook resultaten NFIA gesprekken hierin meenemen en kijken hoe we de onderbouwing kunnen verstevigen. Bovendien in tegenspraak met rapport Dialogic dat NB uit 2021 stamt, dus niet heel logisch. Is rapport Dialogic in onze opdracht gemaakt? En is het al naar de TK, anders kunnen we niet zo verwijzen.

Met opmerkingen 5.1.2.e : Ik begreep: duizenden??

Met opmerkingen 5.1.2.e Deze alinea past bij blokje 'toekomstig beleid/acties bedrijven'. Graag nog wat opplussen.

en internationale trajecten. In tussentijd steunt de Nederlandse Staat alle inspanningen van bedrijven die op vrijwillige basis de verantwoordelijkheid willen nemen voor hun reductieopgave.

Het FF55 kan helpen om het beleid binnen de EU ambitieuzer te maken, maar internationaal is meer nodig. Het CBAM kan een rol spelen om andere landen en buitenlandse bedrijven aan te zetten hun klimaatambities te verhogen. Verder zou kunnen worden gezien of nieuwe internationale normen voor bedrijven kunnen worden afgesproken.

- Vrijwillige inspanningen bedrijven
- Ketenenmissies
- Big-12 motie

Hoogachtend,

Stef Blok

Minister van Economische Zaken en Klimaat

TK-brief Shell vonnis

Geachte voorzitter,

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei 2021 een uitspraak gedaan (hierna: 'Shell vonnis') over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019.

In de Kamerbrief dd. 13 juli 2021 heb ik toegezegd na de zomer een uitgebreidere analyse van dit vonnis met U te delen. Interdepartementaal is uitgezocht wat deze uitspraak betekent voor:

1. De uitvoering van het klimaatbeleid;
2. Bedrijven in Nederland;
3. Verantwoordelijkheid voor het bewaken van mensenrechten; en
4. Het Nederlandse vestiging- en investeringsklimaat.

Middels deze brief geef ik, mede namens de Ministeries **x, x, x**, inzicht in de resultaten van deze analyse.

Uitvoering van het klimaatbeleid

De Nederlandse Staat geeft uitvoering aan het Klimaatakkoord dat 28 juni 2019 met brede maatschappelijke steun is vastgesteld. Het Klimaatakkoord is een belangrijk deel van de Nederlandse invulling van het Klimaatverdrag van Parijs uit 2015. In het Parijsakkoord wordt de bovengrens van 2 graden opwarming ten opzichte van het pre-industriële tijdperk vastgelegd. Bovendien wordt het streven vastgelegd om de opwarming beperkt te houden tot 1,5 graad.

[PM link Green Deal]

[PM enkele algemene zinnen over KA en instrumentarium]

Het IPCC heeft het resterende koolstofbudget berekend om te kunnen voldoen aan de 1,5 graad doelstelling. Des te langer mondiaal wordt gewacht met de implementatie van klimaatbeleid, des te drastischer de benodigde maatregelen om aan de doelen te kunnen voldoen. Welke impact het Shell vonnis heeft op het behalen van deze doelstellingen is op dit moment onmogelijk te bepalen, daar dit afhankelijk is van vele andere factoren zoals inspanningen van andere bedrijven en landen, de uitkomsten van overig lopende vergelijkbare rechtszaken, en onvoorziene gebeurtenissen.

[PM link ff55 en effect op behalen hiervan] Op 14 juli 2021 presenteerde de Europese Commissie een maatregelenpakket om de Europese emissies met 55% te reduceren in 2030 (hierna: 'FF55', t.o.v. 1990. Dit betekent versnelling van nationale maatregelen, ook in Nederland.

Zonder vergelijkbare uitspraken tegen andere grote uitstoters in Nederland, en met name het buitenland, ontstaat voor Shell een ongelijk speelveld en het risico dat emissiereducties bij Shell weglekken naar andere bedrijven. Ook bij aanscherping van het nationale klimaatbeleid wordt dat ongelijke speelveld en weglekrisico maar beperkt vermeden. Voor een effectieve aanpak is ook internationaal een ambitieuzer klimaatbeleid nodig. Het Shell vonnis geeft geen additionele reductieopgave aan Shell voor wat betreft emissies die onder het EU ETS vallen. Het maatregelenpakket van de EU dekt de reductieopgave af van alle bedrijven die onder EU ETS vallen, waarbij additionele reducties over alle bedrijven gespreid worden.

Urgenda

PM. Juridisch/klimaat

De Urgenda uitspraak benadrukt het belang van intern coherent beleid.

Beleidsrijke begroting

Het demissionaire kabinet heeft besloten een Beleidsrijke Begroting vast te stellen voor 2022 om voortvarend uitvoering te blijven geven aan de Nederlandse en internationale klimaatdoelen.

[PM kern beleidsrijke begroting]

Mensenrechten en klimaatbeleid

Mensenrechten vormen de kern van de rechtelijke uitspraak in het Shell vonnis. Gerechtelijke uitspraken zijn enkel bindend voor de daarbij als procespartij betrokken partijen, doch de plicht die op de Staat rust mensenrechten te respecteren is evident. Hoewel de uitspraak niet bindend is voor de Nederlandse Staat, stelt de uitspraak wel dat private partijen verplicht zijn hun uitstoot te reduceren, omdat dit anders inbreuk maakt op de mensenrechten van individuen. De rechter stelt dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren, maar wel met middelen evenredig aan o.a. de omvang van de organisatie en de vraag of en in welke mate er binnen een groep dan wel autonoom wordt geopereerd. Deze uitspraak is gebaseerd op de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights ('UNGPs').

Ook de OESO-richtlijnen bevatten soortgelijke aanbevelingen als de UNGPs, maar de richtlijnen zijn meer gericht op de implementatie. Zo zetten de OESO-richtlijnen diverse Algemene Beginselen voor bedrijfsbeleid uiteen. Een van deze beginselen is due diligence. Volgens de OESO-richtlijnen is due diligence het proces waarmee ondernemingen daadwerkelijke en potentiële ongunstige effecten kunnen identificeren, voorkomen en verminderen, en waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over hun aanpak van die effecten als integraal onderdeel van hun besluitvormingsproces en risicobeheerssystemen. Ook de due diligence verplichtingen zijn afhankelijk van diverse factoren zoals de grootte van de onderneming, de context waarin de onderneming opereert, de specifieke aanbevelingen in de richtlijnen en de ernst van de ongunstige effecten van de ondernemingen. In zijn in de OESO-richtlijnen specifiekere aanbevelingen voor due diligence opgenomen betreffende mensenrechten. Zo wordt gesteld dat respect voor de mensenrechten de mondiale gedragsnorm is die aan bedrijven wordt gesteld. Hoewel het due diligence proces dus afhankelijk is van diverse factoren, kan hieruit worden afgeleid dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren.

De Nederlandse regering onderschrijft de OESO-richtlijnen en de UN Guiding Principles, en verwacht derhalve dat alle bedrijven mensenrechten en milieu respecteren. Ook verwacht de regering dat alle bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om potentiële en daadwerkelijke negatieve gevolgen op mens en milieu die voor kunnen komen in de eigen activiteiten en die van zakelijke relaties in de toeleveringsketen (ongeacht of deze negatieve gevolgen zich in NL of over de grens voordoen) voorkomen, mitigeren en stoppen.

Uit internationaal recht inzake de rechten van de mens vloeit voort dat staten de plicht hebben mensenrechten te beschermen. Er rust een verplichting op de Staat om te verzekeren dat die mensenrechten gewaarborgd worden door, inter alia, ervoor te zorgen dat private partijen nadelige effecten dienen te mitigeren. Dit kan bijvoorbeeld de reductie van uitstoot omvatten. Het Nederlandse klimaatbeleid tracht invulling te geven aan deze verplichting door het stellen van ambitieuze doelen.

Bedrijven in Nederland

Juridische impact

De rechtbank heeft aangegeven dat het Shell vonnis een uitzonderlijke zaak betreft. Een mogelijke juridische impact op andere bedrijven is op voorhand lastig te bepalen. Duidelijk is dat klimaatverandering hoog op de agenda staat en dat het vonnis van de rechtbank verstrekkend is voor de wijze waarop kan worden afgedwongen hoe bedrijven invulling geven aan klimaatbeleid. Dit kan breder gelden voor andere bedrijven, zolang er sprake is van een groot, urgent, universeel

erkend gevaar, zoals gevaarlijke klimaatverandering. Mogelijkerwijs kunnen ook andere bedrijven worden gedagvaard, maar de vraag is of en welke bedrijven zullen voldoen aan dezelfde eisen, die de rechtbank ten aanzien van RDS hanteert over het voldoen aan de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm.

[PM impact op NL bedrijven in buitenland]

Hebben bedrijven een zelfstandige reductieopgave?

[PM klimaatwerkgroep] Bedrijven hebben behoefte aan nadere duiding waar zij aan gehouden zullen worden. Science-based targets...

Randvoorwaarden

De Nederlandse Staat zet zich in om de juiste randvoorwaarden te scheppen zodat bedrijven niet worden belemmerd bij het behalen van de klimaatdoelen. Het Klimaatakkoord is leidend voor de inspanning geleverd door de Staat. Zo valt de SDE++ als instrument onder het Klimaatakkoord. Dit instrument is breed toegankelijk.

[PM impact vonnis op subsidieverlening – mag dat nog als er een verplichting is?]

[PM link infra – MIEK]

[PM link innovatielandschap – DEI+, MOOI, IF, IPCEI...]

Bedrijven in Nederland opereren binnen de grenzen van hun vergunningen. Volledig opereren binnen de grenzen van publiekrechtelijke verplichtingen is echter geen garantie voor het gevrijwaard zijn van aansprakelijkheid die kan voortvloeien uit de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, d.w.z. de gedragsnormen die voortvloeien uit de eisen die de maatschappelijke zorgvuldigheid stelt, zoals die o.a. zijn neergelegd in de formulering van de onrechtmatige daad in art. 6:162 BW. Het is naar Nederlands recht mogelijk onrechtmatig te handelen door het ontplooiën van activiteiten die worden verricht (mede) op grond van een door de overheid daartoe verleende vergunning. Of het uitoefenen van een vergunde activiteit onrechtmatig is, hangt mede af van de belangen die zijn meegewogen bij de vergunningverlening of een rol spelen in de toepasselijke wetgeving. Uitgangspunt dient weliswaar te zijn, dat de burger moet kunnen vertrouwen op de verleende vergunning en de daarbij gemaakte belangenafweging.

Investeren in Nederland

[PM werkgroep investeringsklimaat]

Verantwoordelijkheid – klimaat als onderdeel van verantwoord ondernemen

In 2020 evalueerde het ministerie van Buitenlandse Zaken het beleid voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO). IMVO betekent dat Nederlandse bedrijven die zakendoen in het buitenland rekening houden met bijvoorbeeld mensenrechten, arbeidsomstandigheden en milieu. Het kabinet heeft in oktober 2020 besloten over te gaan tot IMVO-wetgeving. Dit betekent dat alle bedrijven onderhavig zijn aan een wettelijke, algemene zorgplicht (cf. motie Voordewind over een algemene zorgplicht) en dat voor een nader te specificeren groep bedrijven een gepaste zorgvuldigheidsverplichting zal gelden. Het kabinet heeft echter wel een voorkeur voor IMVO-wetgeving op EU-niveau. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

Het kabinet is daarnaast voorstander van vrijwillige initiatieven van bedrijven om invulling te geven aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. [PM meer zinnen + voorbeelden]

Het is denkbaar dat internationale raamwerken op gebied van IMVO ook gelden voor thema's die worden genoemd in de OESO-richtlijnen en UNGPs. Hierbij kan worden gedacht aan mensenrechten, arbeid, milieu, corruptie en omkoping, consumentenbelangen, mededinging en belastingen. Op een deel van deze thema's bestaat al specifieke wetgeving, zoals op gebied van mensenhandel, corruptie en omkoping. Ook lopen er diverse initiatieven om de zorgplicht wettelijk vast te leggen. Zo is er het initiatiefvoorstel van de CU, PvdA, SP en GL dat ingaat op meerdere thema's (dwangarbeid, kinderarbeid, milieu, mensenrechten). Ook zijn er in 2020 IMVO bouwstenen opgesteld ter voorbereiding van een nationaal wettelijk kader voor de zorgplicht van bedrijven. Tot slot steunt Nederland het initiatief op EU-niveau voor IMVO-wetgeving.

Interpretatie van milieuschade

Volgens de Rechtbank kan de vaststelling van concernbeleid door een moeder- of groepsmaatschappij als zelfstandige schade-oorzaak worden aangemerkt. Deze redenering lijkt ook te kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van milieuschade, waar de Rechtbank expliciet wijst op de beschermingsgedachte van art.7 die ruimte laat voor meer schadeveroorzakende gebeurtenissen, niettegenstaande de formulering van het artikel dat in enkelvoud spreekt over de schadeveroorzakende gebeurtenis. Waaraan de Rechtbank dan nog toevoegt zoals kenmerkend is voor klimaatschade daarbij niet uitsluitend, dat deze redenering – concernbeleid als sturend instrument of *conditio sine qua non* zonder welke de schadetoebrengende gebeurtenissen in andere delen van het concern niet of niet in die mate zouden hebben plaatsgevonden één op één kan worden toegepast in andere milieuschades dan emissieschades. Mogelijkerwijs zal RDS in hoger beroep dit punt aan het Hof voorleggen.

Het Nederlandse investeringsklimaat

Het Nederlandse investeringsklimaat behelst de mate waarin bedrijven bereid zijn te investeren in Nederland. Het gaat daarbij om directe investeringen in reële economische activiteiten. In een recent rapport van Dialogic (2021) wordt investeringsklimaat gedefinieerd als “de mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving”. Met andere woorden, de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat raakt dus alle bedrijven, van klein tot groot, die reeds in Nederland gevestigd zijn en (buitenlandse) bedrijven die een nieuwe investering in Nederland overwegen.

Het investeringsklimaat is de optelsom van de verschillende factoren die de private sector beïnvloedt bij hun investeringsbeslissing. Per bedrijf en activiteit verschilt welke factoren van het investeringsklimaat van belang zijn en hoe zwaar deze meewegen in een investeringsbesluit. In het algemeen geldt dat een meer generieke factor, zoals infrastructuur, voor bijna alle bedrijven meeweegt in hun investeringsbesluit. Het onderzoek van Dialogic heeft twaalf pijlers geïdentificeerd waaruit het investeringsklimaat bestaat. Het generieke investeringsklimaat zegt iets over de mate waarin Nederland in algemene zin aantrekkelijk is voor private investeringen. De twaalf pijlers behelzen:

1. Instituties
2. Infrastructuur
3. Macro-economie en fiscaliteit
4. Gezondheid en kwaliteit van leven
5. Onderwijs- en kennisinfrastructuur
6. Marktwerving en handel
7. Arbeidsmarkt
8. Financiële markt
9. Bedrijfsdynamiek
10. Innovatie
11. Duurzaamheid
12. Digitalisering

Om aantrekkelijk te zijn voor investeringen in reële economische activiteiten is het van belang dat Nederland een sterk investeringsklimaat in de breedte heeft. Juist omdat dit investeringsklimaat in de breedte van belang is voor het stimuleren van verschillende type investeringen. Zo is voor een bedrijf dat een nieuw windpark op zee wil ontwikkelen het van groot belang welke mogelijkheden er zijn om aan te sluiten op het Nederlandse elektriciteitsnet, hecht een distributiecentrum juist veel waarde aan de locatie in combinatie met een goede infrastructuur en weegt bij een nieuw R&D-centrum de kwaliteit van de Nederlandse kennisinfrastructuur juist zwaar mee. Daarnaast is het altijd lastig te achterhalen hoe zwaar een bedrijf de verschillende factoren meeweegt bij een investeringsbeslissing. Het is daarom zaak dat Nederland aandacht blijft houden voor een sterk investeringsklimaat in brede zin. Dat komt ten goede aan alle bedrijven die in Nederland ondernemen; van klein tot groot en zowel Nederlands als buitenlands.

Nederland scoort op veel van bovenstaande factoren goed, blijkt uit onderzoek waarin op basis van verschillende internationale indices een vergelijking gemaakt is tussen Nederland en tien concurrerende landen¹. Deze vergelijking toont dat Nederland bovenaan staat op de verschillende ranglijsten. De analyse laat ook zien dat de positie van de verschillende landen in deze indices relatief stabiel is. Dit komt onder meer omdat veel aspecten van het investeringsklimaat, zoals de infrastructuur en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking, generaties duren om op te bouwen. Ook spelen geografische aspecten (die niet veranderen over tijd) daar een belangrijke rol in, zoals de locatie en ligging van een land, natuurlijke hulpbronnen, bevolkingsdichtheid, et cetera. De kracht van het generieke investeringsklimaat van Nederland ligt vooral in het feit dat Nederland over het algemeen goed scoort op bovengenoemde factoren; Nederland heeft dus in de breedte een sterk investeringsklimaat. Uit de ranglijsten komen daarbij de Nederlandse infrastructuur en de goede functionerende instituties met name naar voren als sterke punten.

De ranglijsten zijn een belangrijke indicator voor de kwaliteit van het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat, maar recente ontwikkelingen zijn hier niet in meegenomen. Onlangs hebben VNO-NCW en 50 gemeenten een manifest uitgebracht waarin zij hun zorgen uiten over het Nederlandse klimaat voor internationaal opererende bedrijven. Een van de signalen die we uit het bedrijfsleven over het investeringsklimaat ontvangen is dat bedrijven aangeven last te hebben van onvoorspelbaarheid vanuit de Nederlandse overheid. Waar Nederland in het Dialogic rapport nog uitstekend scoort op instituties, merken we uit signalen uit de praktijk dat er over het fiscaal beleid van de afgelopen periode wordt gesproken over 'zigzagbeleid'. Dit vonnis kan mogelijk bijdragen aan een negatievere perceptie van bedrijven over de stabiliteit en voorspelbaarheid van het Nederlandse investeringsklimaat.

Doordat het vonnis voorlopig enkel Shell als bedrijf heeft verplicht tot CO₂-reductie, is er ook een kans dat dit een negatieve invloed op marktwerking zal hebben, vanwege het feit dat andere bedrijven in Europa en de rest van de wereld niet op een soortgelijke manier tot CO₂-reductie verplicht zijn. Wel lopen mondiaal meerdere rechtszaken tegen bedrijven, die nog niet beslecht zijn en waarvan het effect nog niet te bepalen is.

De Nederlandse Staat hoopt dat de uitspraak van de Rechtbank bedrijven verleidt sneller over te gaan tot verduurzaming van hun activiteiten. Dit kan Nederland op de lange termijn een concurrentievoorsprong geven op andere landen.

Hoofdkantorenbeleid

[PM werkgroep investeringsklimaat]

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

[PM werkgroep investeringsklimaat]

¹ Dit zijn de Verenigde Staten en de negen landen in Noordwest-Europa: Duitsland, België, Finland, Frankrijk, Zwitserland, Denemarken, Zweden, Noorwegen en Verenigd Koninkrijk.

Het vervolg

[**PM hoe nu verder**] Het Shell vonnis geeft de Nederlandse Staat geen juridische aanleiding tot aanpassing van het klimaatbeleid. Eventuele wijzigingen zijn hiermee een politieke keuze en zullen worden overwogen op gronde van hun maatschappelijke voordelen. De Nederlandse Staat blijft op volle kracht uitvoering geven aan het Nederlandse Klimaatakkoord, de Parijsdoelen en de Europese Green Deal. Daar waar supranationale verplichtingen effectiever zijn, zet Nederland in op Europese en internationale trajecten. In tussentijd steunt de Nederlandse Staat alle inspanningen van bedrijven die op vrijwillige basis de verantwoordelijkheid willen nemen voor hun reductieopgave.

Het FF55 kan helpen om het beleid binnen de EU ambitieuzer te maken, maar internationaal is meer nodig. Het CBAM kan een rol spelen om andere landen en buitenlandse bedrijven aan te zetten hun klimaatambities te verhogen. Verder zou kunnen worden gezien of nieuwe internationale normen voor bedrijven kunnen worden afgesproken.

- **Vrijwillige inspanningen bedrijven**
- **Ketenemissies**
- **Big-12 motie**

Hoogachtend,

Stef Blok

Minister van Economische Zaken en Klimaat

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Concept TK-brief Shell
Datum: dinsdag 21 juni 2022 14:00:21
Bijlagen: [Concept TK-brief Shell.docx](#)

Shell wob

Van: 5.1.2.e
Verzonden: donderdag 5 augustus 2021 15:22
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: FW: Concept TK-brief Shell

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
Verzonden: donderdag 5 augustus 2021 12:46
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: Concept TK-brief Shell

He 5.1.2.e
Ik ben er nog niet helemaal doorheen, maar hierbij alvast het gedeelte wat ik al wel heb doorlopen. Waar het geel gemarkeerd is moet ik nog naar kijken, doe ik na de lunch.
Groet 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Cc: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Inplannen overleg 5.1.2.e over Shell vonnis
Datum: maandag 9 augustus 2021 14:44:28

Hoi 5.1.2.e,
 Morgenmiddag is er van 14.30-15.00 uur een overleg tussen 5.1.2.e en 5.1.2.e gepland over de tussenstand rond de voorbereiding van de kamerbrief rond de Shell zaak gepland met het oog op de ACKE van de 24^e. 5.1.2.e zal door 5.1.2.e worden vervangen.
 Ben je daar voor uitgenodigd c.q. wil je daar bij zijn?

5.1.2.e heeft voor 5.1.2.e een notitie gemaakt die we ook kunnen sturen naar 5.1.2.e. Dat lijkt mij wel handig, want ik denk niet dat we op korte termijn nog iets vergelijkbaars voor 5.1.2.e kunnen maken. Door IPCC heb ik de afgelopen weken helaas geen tijd gehad voor de Shell zaak.

Groet,
 5.1.2.e

Directie Klimaat
 DG Klimaat en Energie
 Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
 Postbus 20401
 2500 EK Den Haag
 Tel. 5.1.2.e
 e-mail: 5.1.2.e @minezk.nl

Van: 5.1.2.e @minezk.nl
Verzonden: zondag 8 augustus 2021 18:19
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl
CC: @minezk.nl
Onderwerp: RE: Inplannen overleg 5.1.2.e over Shell vonnis

Ha 5.1.2.e
 Even snel een mailtje ter voorbereiding op je overleg (mogelijk heeft 5.1.2.e aanvullingen). We hebben afgesproken dat er op 24 augustus een "70%" versie van de analyse in de ACKE wordt besproken. Als ik zeg 'dat hebben we afgesproken' dan bedoel ik eigenlijk 'dat heeft BenI besloten nadat we (alle drie de werkgroepen) hadden aangegeven dat het niet haalbaar was om de analyse dan af te hebben. Dat heeft ertoe geleid dat de deadline is verschoven naar september (zoals oorspronkelijk ook in de ACKE was besloten), maar blijkbaar met een tussenstop in de ACKE van 24 augustus. Wat mij betreft kunnen we dan prima aangeven waar we ongeveerd staan. Of dat optelt tot 70% wil ik vanaf wezen

Kort gezegd komt het er op neer dat er geen juridische verplichting is op basis van het vonnis om ons beleid aan te passen. Maar, gezien de (niet gekwantificeerde) onrust die er bij bedrijven is ontstaan naar aanleiding van het vonnis, kan het politiek/beleidsmatig wenselijk zijn om die onrust weg te nemen. Hoe die onrust weg te nemen is nog de vraag. Het gaat dan met name om de vraag hoe een bedrijf kan beoordelen of haar beleid om emissies te verminderen in lijn is met de doelen uit het Parijs Akkoord. Er bestaat een internationaal Science Based Targets initiative, dat mogelijk aanknopingspunten biedt om meer zekerheid te kunnen bieden aan bedrijven. Het is een bestaand initiatief waar bedrijven zich vrijwillig kunnen aansluiten. Op dit moment is me niet duidelijk hoe de doelen op bedrijfsniveau worden gesteld; dus dat is een uitzoekpunt.

Daarnaast werkt BZ aan een update van de IMVO (Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen) richtlijnen, waarbij mogelijk ook klimaatdoelen worden meegenomen, ook Europees. Dus ook dat kan aanknopingspunten bieden.

Vanwege de vakantieperiode zal het niet lukken om daar voor de 24ste een definitief antwoord op te hebben, maar ergens begin september moet dat wel lukken.

Hoe het ook zij en wat de opties ook worden, als er naar aanleiding van het vonnis in de Kamerbrief beleidsaanbevelingen worden gedaan, zal dat politieke afstemming vereisen. Er is nog niet gesproken over de consequenties daarvan en de daarmee gepaard gaande tijdslijn (lukt dat allemaal voor eind september?).

Naast de vraag hoe bedrijven kunnen beoordelen of ze voldoende doen om in lijn met "Parijs" te handelen, kwam ook de vraag aan bod of de overheid zich moet richten op de 1,5

gradendoelstelling. In mijn optiek zijn de Europese doelen en de daaruit afgeleide doelen voor Nederland daar al op gericht. Relevant in dat opzicht is dat een dezer dagen door KNMI een persbericht wordt uitgestuurd over het zesde Assessment Report (AR6 rapport) van het IPCC, dat concludeert dat de 1,5 gradendoelstelling 10 jaar eerder dan verwacht zal worden bereikt. (Marcel is daar druk mee bezig geweest en weet daar alles van). Wat we nog niet besproken hebben is wat die conclusie betekent als er een nieuwe rechtszaak wordt aangespannen. Of wat die conclusie betekent voor het Fitfor55 pakket. Is dat nog voldoende om die 1,5 gradendoelstelling te bereiken?

Het Fitfor55 pakket zal in ieder geval ook in Nederland tot aanvullende maatregelen leiden, wat betekent dat (ook) bedrijven er een schepje bovenop zullen moeten doen. Dat kan helpen om onzekerheid rond kwetsbaarheid voor rechtszaken te verminderen, maar we kijken natuurlijk alleen maar naar emissies in Nederland (en de EU) en niet naar de uitstoot van Nederlandse bedrijven in het buitenland (buiten de EU).

Samenvattend zijn er al wel nuttige stappen gezet, maar moet er nog veel worden samengevoegd. De drie werksporen (juridisch, investeringsklimaat en klimaatbeleid) zijn niet van elkaar los te zien. We hadden afgelopen maandag een gezamenlijke bespreking die in mijn optiek erg nuttig was. Vraag is nu voor mij wel hoe die drie sporen samengebracht worden. In de bijlage stuur ik je de vragen die eerder zijn rondgestuurd en die voor wat betreft het klimaatdeel van een korte voorzet op een antwoord zijn voorzien. Daarnaast een door BenI opgesteld 'stoplicht document', waarvan me het doel niet helemaal helder is. Ook stuur ik je de door BenI opgestelde concept-Kamerbrief toe. Voor wat betreft het klimaatdeel zal die m.i. flink herschreven moeten worden. Ik denk ook dat het goed zou zijn als we met elkaar nog eens bespreken wat we met die brief willen overbrengen.

Voor de ACKE van de 24ste zou ik ervoor willen pleiten om dit agendapunt te beperken tot een overzicht van de stand van zaken, niet in de laatste plaats omdat er ook andere onderwerpen op de agenda staan zoals het Fitfor55 pakket. 16 augustus ben ik weer terug en kan ik helpen bij de voorbereiding. Mocht je in de tussentijd dringende vragen hebben, bel me dan gerust op mijn privé nummer: 5.1.2.e

Hartelijke groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>

Verzonden: maandag 2 augustus 2021 16:33

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>

Onderwerp: Re: Inplannen overleg 5.1.2.e over Shell vonnis

Graag kijken of het inpasbaar is in mijn agenda.

5.1.2.e: kun jij me helpen met de voorbereiding?

Groet, 5.1.2.e

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Op 2 aug. 2021 om 16:09 heeft 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl> het volgende geschreven:

Hoi 5.1.2.e

Ik zie dit in de agenda staan van 5.1.2.e, vermoedt dat zij als 5.1.2.e dit kan overnemen maar weet het niet zeker.

5.1.2.e
5.1.2.e, weet jij dit misschien?

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>

Verzonden: woensdag 28 juli 2021 11:14

Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>

CC: 5.1.2.e @minezk.nl>

Onderwerp: FW: Inplannen overleg 5.1.2.e over Shell vonnis

Hi 5.1.2.e

5.1.2.e vervangt 5.1.2.e tijdens het ACKE op 24 augustus.

Is er iemand die kan aansluiten bij onderstaand overleg dat nu gepland staat op 10 augustus om 14.30 uur namens 5.1.2.e

Lijkt mij heel onlogisch als we 5.1.2.e aan laten sluiten bij deze vb terwijl hij niet bij de ACKE zelf zit?

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>

Verzonden: woensdag 21 juli 2021 11:08

Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e

@minezk.nl>; 5.1.2.e

@minezk.nl>

CC: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e

@minezk.nl>

Onderwerp: Inplannen overleg 5.1.2.e over Shell vonnis

Beste dames,

Op 24 augustus presenteren we de eerste resultaten van de analyse van het Shell vonnis aan ACKE. Graag willen we daarvoor met 5.1.2.e en 5.1.2.e (kan apart als het anders niet in te plannen is) het concept bespreken. Is er ruimte in de agenda's rond 9 – 10 augustus om 5.1.2.e bij te praten?

Groeten,

5.1.2.e

Topsector Chemie

.....
Directie Topsectoren en Industriebeleid

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | A3-noord

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
M 5.1.2.e

5.1.2.e @minezk.nl

www.rijksoverheid.nl/ezk

Plan van Aanpak Werkgroep Analyse Investeringsklimaat vonnis Shell

Context

Op 26 mei 2021 heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in een zaak van Milieudefensie c.s. tegen Royal Dutch Shell (RDS). Shell is veroordeeld om via het concernbeleid het gezamenlijke jaarlijkse volume van de aan de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers verbonden CO₂-emissies zodanig te reduceren dat dit volume eind 2030 ten minste netto 45% lager ligt dan in 2019.

De rechtbank heeft haar uitspraak gedaan op grond van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*. Deze ongeschreven zorgvuldigheidsnorm (een onrechtmatige daad-norm) komt uit het Burgerlijk Wetboek en rust in beginsel ook op andere Nederlandse bedrijven. Door de rechtbank is de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm alleen ingevuld met betrekking tot Shell op basis van de specifieke omstandigheden in deze zaak. Hoe we deze specifieke omstandigheden moeten interpreteren ligt bij de juridische werkgroep, maar de volgende voorwaarden zijn hoe dan ook van belang:

1. een bedrijf moet het concernbeleid bepalen;
2. een bedrijf moet een groot aandeel hebben in de schade-oorzaak en invloed hebben op toeleveranciers en afnemers;
3. een bedrijf moet bijdragen aan een groot, urgent en universeel erkend gevaar in Nederland.

De door de rechtbank opgelegde reductieverplichting ziet op de gehele energieportefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijke volume van alle emissies van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers (scope 3). Ten aanzien van de CO₂-uitstoot van de Shell-groep zelf heeft de rechtbank RDS een resultaatverplichting opgelegd; ten aanzien van toeleveranciers en afnemers een zwaarwegende inspanningsverplichting. RDS is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. RDS is ook niet verplicht in Nederland zijn emissies verder te verlagen, zolang door maatregelen elders in de wereld de opgelegde reductiedoelstelling van 45% wordt gehaald.

Het is de eerste keer dat een Nederlandse rechter een bevel oplegt aan een private partij om de uitstoot van CO₂ terug te dringen. Dat maakt de uitspraak uniek. Het is een civiele zaak waarin de overheid formeel geen speler is. De uitspraak raakt de overheid echter wel. Er zijn veel reacties van het bedrijfsleven, de politiek en de media over de uitspraak. Ook heeft de uitspraak (mogelijk) impact op overheidsbeleid, bijvoorbeeld op de terreinen van klimaat en het investeringsklimaat.

In de ACKE van 3 juni jl. is daarom het besluit genomen de uitspraak nader te analyseren. Deze nadere analyse vindt plaats in drie interdepartementale werkgroepen: een juridische werkgroep, een werkgroep nationaal en internationaal klimaatbeleid, en een werkgroep investeringsklimaat. Dit concept plan van aanpak is geschreven voor de werkgroep investeringsklimaat.

Doel

Inventarisatie en analyse van de mogelijke gevolgen van het Shell-vonnis op het investerings- en vestigingsklimaat van Nederland. Deze analyse wordt in september in een brief met de Tweede Kamer gedeeld.

Definitie investeringen en vestigingsklimaat

In dit plan van aanpak gaan we uit van de definitie van investeringsklimaat uit het recente onderzoek van Dialogic naar het Nederlandse investeringsklimaat¹ en het ambtelijke rapport ter beantwoording van de motie Lodders².

¹ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2021Z09499&did=2021D20963

² https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering

Investeringsklimaat is *"de mate waarin het investeringsgedrag van de private sector wordt beïnvloed door de door hen gepercipieerde eigenschappen van de samenleving"*. Met andere woorden; de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat raakt dus alle bedrijven, van klein tot groot, die reeds in Nederland gevestigd zijn en (buitenlandse) bedrijven die een nieuwe investering in Nederland overwegen. Het investeringsklimaat hangt af van verschillende factoren zoals infrastructuur, fiscaliteit, onderwijs- en kennisinfrastructuur, arbeidsmarkt, maar ook innovatie, duurzaamheid, marktwerking en (randvoorwaarden voor) digitalisering.

Vestigingsklimaat wordt gedefinieerd als *"de aantrekkelijkheid van Nederland voor internationaal opererende bedrijven"*.³ Dat kunnen buitenlandse en binnenlandse bedrijven zijn, maar het vestigingsklimaat heeft duidelijk een meer internationale scope. Buitenlandse bedrijven leveren een positieve bijdrage aan de Nederlandse economie, bijvoorbeeld via werkgelegenheid en investeringen in innovatie. Het investeringsklimaat heeft naast een internationale ook een nationale scope. Bedrijven die reeds in Nederland zijn gevestigd worden ook beïnvloed door hoe zij het vestigingsklimaat ervaren.

De termen 'investeringsklimaat' en 'vestigingsklimaat' worden geregeld door elkaar gebruikt. Het beleid van dit kabinet is om een goed investerings- en vestigingsklimaat te hebben, waardoor Nederland een aantrekkelijke locatie blijft voor bedrijven om reële economische activiteiten te starten en/of uit te breiden. De werkgroep zal dus naar beide elementen moeten kijken.

Afbakening

Het doel van deze werkgroep is om de gevolgen van het Shell vonnis voor het investerings- en vestigingsklimaat inzichtelijk te maken. Volgende stap is om aanbevelingen te formuleren om het investerings- en vestigingsklimaat positief te beïnvloeden. Deze stap maakt geen onderdeel uit van deze analyse, maar wordt wel verwacht als vervolgstap.

In de werkgroep wordt geen oordeel gegeven over het vonnis. Het is een civiele zaak en het is ook nog mogelijk dat er een hoger beroep- en cassatieprocedure komt, waardoor er een verandering in de uitspraak kan plaatsvinden.

Bij afbakening moet in de werkgroep worden bepaald voor welk deel van het bedrijfsleven de uitspraak relevant is. Moet hierbij alleen naar Nederlandse of in de Nederland gevestigde industrie (inclusief elektriciteitsbedrijven) worden gekeken? Of moet ook worden gekeken naar Nederlandse of in de Nederland gevestigde bedrijven in de industriële keten? Beperkt het effect zich tot bedrijven met een bepaalde CO2 emissie of is dit veel breder? Hierbij zal de werkgroep ook kijken naar de resultaten van de juridische werkgroep.

Onderzoeksvragen

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat voor investeringen van bedrijven met reële economische activiteiten en hoe scoort Nederland hierop?
 - a. Generiek
 - b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en bedrijven in de keten die moeten verduurzamen.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.
2. Hoe worden de in vraag 1 benoemde factoren voor het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

³ Adviescommissie Belastingheffing van multinationals, (2020). *Op weg naar balans in de vennootschapsbelasting*, par. 2.1.

- a. Generiek
 - b. Specifiek
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.
3. Welke gevolgen kunnen de – onder vraag 2 geïnterpreteerde - veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de activiteiten van bedrijven?
- a. Generiek
 - b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en doorwerking verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc.

Resultaten

Het eindresultaat is een rapportage (incl. tekstdelen voor TK-brief) met daarin de analyse van de gevolgen van het Shell-vonnis op het vestigings- en investeringsklimaat in Nederland.

Tussenresultaten zijn verdere uitwerking van onderzoeksvragen, verdere afbakening bedrijven/activiteiten, eerste beantwoording vragen, uitwisseling van resultaten tussen werkgroepen.

Planning

12 juli -16 juli	Plan van aanpak klaar
19 juli -23 juli	Taakverdeling rond, onderdelen analyse uitwerken
26 juli -30 juli	Onderdelen analyse uitwerken
2 aug -6 aug	Onderdelen analyse uitwerken
9 aug -13 aug	Synthese (70% stuk schrijven op basis van alle input)
16 aug-20 aug	70% TK brief opstellen, evt. gelijktijdig externe validatie van analyse vestigings- en investeringsklimaat
23 aug -27 aug	ACKE, aanpassen 70% versie en aanvullen
30 aug – 3 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
6 sept – 10 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
13 sept – 17 sept	aanpassen 70% versie en aanvullen
20 sept – 24 sept	Aanpassing TK brief
27 sept – 1 okt	Definitieve versie in ACKE (30 sept)
... oktober	Publicatie Kamerbrief

Organisatie

Wergroep investeringsklimaat: 5.1.2.e (Vz), 5.1.2.e
 (EZK-TOP), 5.1.2.e AEP, 5.1.2.e (IenW), 5.1.2.e
 (BuZa-DIO), 5.1.2.e FIN), 5.1.2.e, (SZW)
 Agendaleden van de werkgroep: 5.1.2.e (KE), 5.1.2.e (WJZ)

TK-brief Shell vonnis

Geachte voorzitter,

De rechtbank Den Haag heeft op 26 mei jl. een uitspraak gedaan (hierna: 'Shell vonnis') over de procedure die was aangespannen door zeven stichtingen en verenigingen (waaronder Milieudefensie) en ruim 17.000 individuele eisers. De rechtbank heeft Royal Dutch Shell (RDS) bevolen om via het concernbeleid van de Shell-groep de CO₂-uitstoot eind 2030 terug te brengen tot netto 45% ten opzichte van het niveau van 2019. De door de rechtbank opgelegde reductieverplichting ziet toe op de hele energieportefeuille van de Shell-groep en op het gezamenlijke volume van alle emissies van de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers. Ten aanzien van de CO₂-uitstoot van de Shell-groep zelf (scope 1) heeft de rechtbank RDS een resultaatverplichting opgelegd; ten aanzien van toeleveranciers en afnemers (scope 2 en 3) een zwaarwegende inspanningsverplichting. RDS is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. RDS is ook niet verplicht om in Nederland zijn emissies verder te verlagen, zolang door maatregelen elders in de wereld de opgelegde reductiedoelstelling wordt gehaald. Het is de eerste keer dat een Nederlandse rechter een bevel heeft opgelegd aan een concern om de uitstoot van CO₂ terug te dringen. Wat het deze uitspraak uniek maakt, is dat de rechter het uitstoten van broeikasgassen aanmerkt als het schenden van een mensenrecht, vanwege de negatieve invloed op het klimaat.

De Nederlandse overheid is geen partij in deze procedure en respecteert de uitspraak van de rechter. De Kamer heeft mij gevraagd om een schriftelijke appreciatie van de uitspraak. In de Kamerbrief dd. 13 juli 2021 heb ik toegezegd na de zomer een uitgebreidere analyse van dit vonnis met U te delen. Interdepartementaal is uitgezocht wat deze uitspraak – behoudens het resultaat van het reeds ingezette hoger beroep – betekent voor:

1. De uitvoering van het klimaatbeleid;
2. Bedrijven in Nederland en de verduurzaming van de industrie;
3. Verantwoordelijkheid voor het bewaken van mensenrechten; en
4. Het Nederlandse vestiging- en investeringsklimaat.

Middels deze brief geef ik, mede namens de Ministeries **x, x, x**, inzicht in de resultaten van deze analyse.

Gevolgen voor de uitvoering van het klimaatbeleid

In de Klimaatwet zijn doelen vastgelegd waarmee Nederland haar verantwoordelijkheid neemt en een bijdrage levert om nationale emissies te reduceren om de ernstige gevolgen van klimaatverandering te voorkomen. De Nederlandse overheid neemt maatregelen om deze doelen te behalen, mede uitvoering te geven aan het Klimaatakkoord dat 28 juni 2019 met brede maatschappelijke steun is vastgesteld. Hier gaan we onverkort mee door. Vanzelfsprekend blijft het kabinet geïmmiteerd aan het halen van de Europese CO₂ reductiedoelen en de doelen van de Overeenkomst van Parijs.

[PM link Green Deal]

[PM enkele algemene zinnen over KA en instrumentarium]

Het IPCC heeft het resterende koolstofbudget berekend om te kunnen voldoen aan de 1,5 graad doelstelling. Des te langer mondiaal wordt gewacht met de implementatie van klimaatbeleid, des te drastischer en minder kostenefficiënt de benodigde maatregelen om aan de doelen te kunnen voldoen. Welke impact het Shell vonnis heeft op het behalen van deze doelstellingen is op dit moment onmogelijk te bepalen, daar dit afhankelijk is van vele andere factoren zoals inspanningen van andere bedrijven en landen, de uitkomsten van overig lopende vergelijkbare rechtszaken, en onvoorziene gebeurtenissen.

Op 14 juli 2021 presenteerde de Europese Commissie een maatregelenpakket om de Europese emissies met 55% te reduceren in 2030 (hierna: 'FF55'), t.o.v. 1990. Dit is nodig om de doelen van het Parijs akkoord te halen en betekent versnelling van nationale maatregelen, ook in Nederland. De doelen moeten op een zo kostenefficiënt mogelijke wijze worden bereikt waarbij de

Met opmerkingen 5.1.2.6: @K&E: Herformuleren? Momenteel houden we ons aan de 2C doelstelling, conform EU/Parijs. Of is het juist een goede voorsortering op COP-26?

EU stuurt op CO₂-reductie, met oog voor haalbaarheid en betaalbaarheid, een gelijk speelveld en een eerlijke verdeling van de opgaven en opbrengsten tussen landen en sectoren. Uit berekeningen van mijn Ministerie blijkt dat het behalen van de FF55 doelen in lijn is met de aan RDS door de rechtbank opgelegde reductieopgave.

Met opmerking 5.1.2.e @K&E: klopt dit?

Urgenda

PM. Juridisch/klimaat

De Urgenda uitspraak benadrukt het belang van intern coherent beleid.

Mensenrechten en klimaatbeleid

Mensenrechten vormen de kern van de rechtelijke uitspraak in het Shell vonnis. Uit internationaal recht inzake de rechten van de mens vloeit voort dat staten de plicht hebben mensenrechten te beschermen. Er rust een verplichting op de Staat om te verzekeren dat die mensenrechten gewaarborgd worden door, *inter alia*, ervoor te zorgen dat private partijen nadelige effecten dienen te mitigeren. Dit kan bijvoorbeeld de reductie van uitstoot omvatten. Het Nederlandse klimaatbeleid tracht invulling te geven aan deze verplichting door het stellen van ambitieuze doelen.

Hoewel het Shell vonnis niet bindend is voor de Nederlandse Staat, stelt de uitspraak wel dat private partijen verplicht zijn hun uitstoot te reduceren, omdat dit anders inbreuk maakt op de mensenrechten van individuen waar ook de overheid aan gebonden is. De rechter stelt dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren, maar wel met middelen evenredig aan o.a. de omvang van de organisatie en de vraag of en in welke mate er binnen een groep dan wel autonoom wordt geopereerd. Deze uitspraak is gebaseerd op de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights ('UNGPs').

Ook de OESO-richtlijnen bevatten soortgelijke aanbevelingen als de UNGPs. Volgens de OESO-richtlijnen is *due diligence* het proces waarmee ondernemingen daadwerkelijke en potentiële ongunstige effecten kunnen identificeren, voorkomen en verminderen, en waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over hun aanpak van die effecten als integraal onderdeel van hun besluitvormingsproces en risicobeheerssystemen. Kortweg ook wel aangeduid als 'gepaste zorgvuldigheid'. Ook de *due diligence* verplichtingen zijn afhankelijk van diverse factoren zoals de grootte van de onderneming, de context waarin de onderneming opereert, de specifieke aanbevelingen in de richtlijnen en de ernst van de ongunstige effecten van de ondernemingen. Er zijn in de OESO-richtlijnen specifiekere aanbevelingen voor *due diligence* opgenomen betreffende mensenrechten. Zo wordt gesteld dat respect voor de mensenrechten de mondiale gedragsnorm is die aan bedrijven wordt gesteld.

De Nederlandse regering onderschrijft de OESO-richtlijnen en de UN Guiding Principles, en verwacht derhalve dat alle bedrijven mensenrechten en milieu respecteren. Ook verwacht de regering dat alle bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om potentiële en daadwerkelijke negatieve gevolgen op mens en milieu die voor kunnen komen in de eigen activiteiten en die van zakelijke relaties in de toeleveringsketen (ongeacht of deze negatieve gevolgen zich in Nederland of over de grens voordoen) voorkomen, mitigeren en stoppen.

Gevolgen voor bedrijven in Nederland

Juridische impact

De rechtbank heeft aangegeven dat het Shell vonnis een uitzonderlijke zaak betreft. Mogelijke uitstraling naar andere bedrijven (al dan niet met hoofdkantoor in Nederland) is op voorhand lastig te bepalen. Duidelijk is dat klimaatverandering hoog op de agenda staat en dat het vonnis van de rechtbank verstrekkend is voor de wijze waarop kan worden afgedwongen hoe bedrijven invulling geven aan klimaatbeleid. Dit kan breder gelden voor andere bedrijven, zolang er sprake is van een

groot, urgent, universeel erkend gevaar, zoals gevaarlijke klimaatverandering. Mogelijkerwijs kunnen ook andere bedrijven worden gedagvaard, maar de vraag is of en welke bedrijven zullen voldoen aan dezelfde eisen, die de rechtbank ten aanzien van RDS hanteert over het voldoen aan de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm.

[PM impact op NL bedrijven in buitenland]

Hebben bedrijven een zelfstandige reductieopgave?

[PM klimaatwerkgroep] Bedrijven hebben behoefte aan nadere duiding waar zij aan gehouden zullen worden. **Science-based targets..**

Randvoorwaarden voor verduurzaming

De Nederlandse overheid zet zich in om de juiste randvoorwaarden te scheppen zodat bedrijven worden gestimuleerd de klimaatdoelen te behalen. Het Klimaatakkoord is leidend voor de inspanning geleverd door de overheid. Een belangrijk instrument om de productie van hernieuwbare energie en CO₂-reductie te stimuleren is de SDE++. Daarnaast is, zoals in het Klimaatakkoord is aangegeven, voor het halen van de doelen voor de bestaande industrie extra stimulering van innovatie, demonstratie en uitrol van (veelbelovende) duurzame productietechnieken noodzakelijk. Hiervoor worden instrumenten ingezet zoals de MOOI-regeling, de DEI+, de VEKI en wordt aansluiting gezocht bij Europese trajecten rondom de IPCEI Waterstof en het Innovation Fund.

Voor de bestaande industrie in Nederland geldt dat deze bedrijven grote investeringen moeten doen om de klimaatdoelen uit het Klimaatakkoord 2030 te verwezenlijken. Zij moeten daarnaast ook beleid maken en investeren om tegen 2050 klimaatneutraal te kunnen opereren. Zoals is aangegeven in de Kamerbrief over de acquisitie van buitenlandse bedrijven¹ uit 2020 gaat het voor de periode tot 2030 om investeringen van tussen de €10 – 15 miljard. Nederland is goed gepositioneerd voor energie-intensieve basisindustrie, met onder meer aansluitingsmogelijkheden op bestaande industriële clusters en uitstekende infrastructurele faciliteiten die toegang geven tot de Europese afzetmarkt. Voor deze bedrijven is het extra van belang dat de juiste (energie)infrastructuur aanwezig blijft of wordt aangelegd waar deze nog ontbreekt. Het kabinet zet daarom in op het Programma Infrastructuur Duurzame Industrie (PIDI) en het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (MIEK) om dit te bevorderen.

[PM impact vonnis op subsidieverlening – mag dat nog als er een verplichting is?]

Investeren in Nederland

Specifiek voor Shell geldt dat door het vonnis de voorspelbaarheid en stabiliteit van het Nederlandse overheidsbeleid afneemt omdat zij boven op de bestaande verplichtingen de eisen uit deze civiele rechtszaak heeft opgelegd gekregen. Voor andere bedrijven kan ook de (gepercipieerde) voorspelbaarheid van overheidsbeleid door het vonnis afnemen, zeker daar waar de Nederlandse overheid uitgaat van open normen en via rechtszaken verdere invulling wordt gegeven aan deze normen.

De uitspraak van de rechter kan ervoor zorgen dat bedrijven in de energie-intensieve industrie sneller overgaan tot verduurzaming van hun activiteiten. Hiermee verkleinen zij zelf de kans dat zij in aanmerking komen voor een civiele rechtszaak. Bedrijven kunnen echter ook overgaan tot desinvesteringen in Nederland en hun activiteiten elders – met meer uitstoot – voortzetten.

¹ [Kamerbrief over meer focus in de acquisitie van buitenlandse bedrijven | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#)

Het is mogelijk dat ook andere bedrijven geconfronteerd worden met een civiele zaak. De inschatting is dat de precedentwerking naar andere bedrijven en sectoren relatief klein is. Ten eerste moet er een mensenrecht in het geding zijn. Nu de rechter een negatieve bijdrage aan het klimaat als het schenden van een mensenrecht heeft gezien, kan dit voor meer bedrijven gelden. Wat echter sterk meewoog in de uitspraak van de rechter is dat Shell een groot aandeel heeft in vervuiling waardoor hoger verwachtingspatroon geldt. Zo heeft de rechter in overweging genomen dat RDS wereldwijd verantwoordelijk is voor een substantiële CO₂-uitstoot en dat RDS via haar concernbeleid invloed kan uitoefenen op de uitstoot van haar eigen installaties en op die van haar toe- en af leveranciers. Volgens de rechter heeft RDS geen aanvullende verplichting ten aanzien van de emissies in de EU die onder het ETS vallen. Voor de meeste grote bestaande energie-intensieve bedrijven geldt daarmee ook dat voldoen aan de ETS afdoende moet zijn in het licht van het Shell vonnis. Dit vermindert eventuele investeringsonzekerheid.

Verantwoordelijkheid – klimaat als onderdeel van verantwoord ondernemen

Reeds ingezette overheidsinitiatieven

In 2020 evalueerde het ministerie van Buitenlandse Zaken het beleid voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO). IMVO betekent dat Nederlandse bedrijven die zakendoen in het buitenland rekening houden met bijvoorbeeld mensenrechten, arbeidsomstandigheden en milieu. Het kabinet heeft in oktober 2020 besloten over te gaan tot IMVO-wetgeving. Dit betekent dat alle bedrijven onderhavig zijn aan een wettelijke, algemene zorgplicht (cf. motie Voordewind over een algemene zorgplicht) en dat voor een nader te specificeren groep bedrijven een gepaste zorgvuldigheidsverplichting zal gelden. Het kabinet heeft echter wel een voorkeur voor IMVO-wetgeving op EU-niveau. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

Het is denkbaar dat internationale raamwerken op gebied van IMVO ook gelden voor thema's die worden genoemd in de OESO-richtlijnen en UNGPs. Hierbij kan worden gedacht aan mensenrechten, arbeid, milieu, corruptie en omkoping, consumentenbelangen, mededinging en belastingen. Op een deel van deze thema's bestaat al specifieke wetgeving, zoals op gebied van mensenhandel, corruptie en omkoping. Ook lopen er diverse initiatieven om de zorgplicht wettelijk vast te leggen. Zo is er het initiatiefvoorstel van de CU, PvdA, SP en GL dat ingaat op meerdere thema's (dwangarbeid, kinderarbeid, milieu, mensenrechten). Ook zijn er in 2020 IMVO bouwstenen opgesteld ter voorbereiding van een nationaal wettelijk kader voor de zorgplicht van bedrijven. Tot slot steunt Nederland het initiatief op EU-niveau voor IMVO-wetgeving.

Vrijwilligheid

Het kabinet is daarnaast voorstander van vrijwillige initiatieven van bedrijven om invulling te geven aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. **[PM meer zinnen + voorbeelden]**

Interpretatie van milieuschade

Volgens de Rechtbank kan de vaststelling van concernbeleid door een moeder- of groepsmaatschappij als zelfstandige schade-oorzaak worden aangemerkt. Deze redenering lijkt ook te kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van milieuschade, waar de Rechtbank expliciet wijst op de beschermingsgedachte van art.7 die ruimte laat voor meer schadeveroorzakende gebeurtenissen. Waaraan de Rechtbank toevoegt dat deze redenering, waarin een concernbeleid als sturend instrument of *conditio sine qua non* (juridische term om het causaal verband tussen een schadeveroorzakende gedraging en de schade aan te duiden) wordt gezien, één op één kan worden toegepast in andere milieuschades dan emissieschades. Hierbij zouden schade

toebrenkende gebeurtenissen niet of niet in die mate hebben plaatsgevonden wanneer het concernbeleid niet als sturend instrument zou hebben gehandeld. Mogelijkerwijs zal RDS in hoger beroep dit punt aan het Hof voorleggen.

Gevolgen voor het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

Het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat behelst de mate waarin bedrijven bereid zijn te investeren in Nederland. Het gaat daarbij om directe investeringen in reële economische activiteiten. In een recent rapport van Dialogic (2021) wordt investeringsklimaat gezien als de mate waarin bedrijven hun investeringen laten afhangen van hun beeld van de situatie in een bepaald land. Het investeringsklimaat is de optelsom van verschillende factoren die van invloed zijn op de investeringsbeslissing van bedrijven. Dit geldt voor alle bedrijven in Nederland, ook bedrijven die niet internationaal concurreren. Het kan gaan om een eerste investering, of vervolginvestering van bedrijf dat al in Nederland gevestigd is. Het vestigingsklimaat is het investeringsklimaat t.o.v. andere landen (relatief). Dit is vooral relevant voor internationaal opererende bedrijven. Over de volle breedte is het investerings- en vestigingsklimaat nog steeds goed. Het generieke investerings- en vestigingsklimaat wordt bepaald door de feitelijke score op verschillende factoren en de subjectieve perceptie van bedrijven. Deze perceptie wordt bepaald door het huidige sentiment en verwachtingen over de ontwikkeling van relevante factoren in de toekomst.

Wat de invloed van deze uitspraak is op het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat is - zo vlak na de uitspraak en met een hoger beroep in het verschiet - moeilijk te voorspellen. De impact is afhankelijk van drie factoren, waarvan de uitkomst op dit moment nog onzeker is: de uitspraak in het hoger beroep, de precedentwerking en de kans dat soortgelijke uitspraken in andere landen volgen. Gegeven deze onzekerheden is de invloed van het Shell vonnis op het investerings- en vestigingsklimaat niet eenduidig, maar verschilt het van bedrijf tot bedrijf. Het generieke investeringsklimaat is een instrument om landen op hoofdlijnen met elkaar te vergelijken, maar bij de daadwerkelijke investeringen draait het vooral om heel specifieke eigenschappen van het investeringsklimaat. Om vast te stellen of de perceptie van bedrijven - ondanks de onzekerheden - nu al is veranderd, is onderzoek nodig.

De uitspraak kreeg internationaal veel aandacht in de media. Bedrijven kunnen Nederland door de uitspraak zien als een voorloper op het gebied van duurzaamheid. Tegelijkertijd kan het vonnis zorgen voor onzekerheid en het vertrouwen in het overheidsbeleid verminderen. Afhankelijk van de precedentwerking kunnen ook andere bedrijven geconfronteerd worden met onverwachte aanscherpingen van het milieubeleid. Op de middellange termijn kan de uitspraak de overheid aanzetten tot voorspelbaarder klimaat- en energiebeleid. Duidelijke wet- en regelgeving verbetert het investerings- en vestigingsklimaat.

Of het *level playing field* wordt aangetast is afhankelijk van of, en wanneer, soortgelijke uitspraken in andere landen volgen. Of het Shell vonnis alles overwegend zorgt voor meer investeringen, of ervoor zorgt dat bedrijven activiteiten afstoten (desinvesteringen) is niet te voorspellen. De uitspraak kan bedrijven aanzetten om duurzame investeringen naar voren te halen of te intensiveren, om te voorkomen dat ze ook beleid krijgen opgelegd door de rechter. Anderzijds kan de uitspraak bedrijven aanzetten tot desinvesteringen van activiteiten die een negatieve invloed hebben op het klimaat.

Het vervolg

Het Shell vonnis geeft de Nederlandse overheid geen juridische aanleiding tot aanpassing van het klimaatbeleid. Eventuele wijzigingen zijn hiermee een politieke keuze en zullen door het nieuwe Kabinet worden overwogen op gronde van hun maatschappelijke voordelen. De Nederlandse overheid blijft op volle kracht uitvoering geven aan het Nederlandse Klimaatakkoord, de Parijsdoelen en de Europese Green Deal. Daar waar supranationale verplichtingen effectiever zijn, zet Nederland in op Europese en internationale trajecten. In tussentijd steunt de Nederlandse

Met opmerkingen 5.1.2.e: Deze laatste zin schept onduidelijkheid; gaan wij dan ook onderzoek doen of niet. Als PWC zijn resultaten op tijd oplevert, is het een kwestie van deze verwerken in de brief, en anders zou ik deze zin weglaten; roept anders alleen maar vraagtekens op.

Met opmerkingen 5.1.2.e: - Hier 5.1.2.e' standpunt aanvullen? Dat rechter door afspraken klimaatakkoord fietst?
- aanvullen dat stabiliteit/zekerheid een belangrijke factor is voor investeringszekerheid

Hierboven; in context plaatsen dat heel veel factoren van het investeringsklimaat niet beïnvloed worden?

overheid alle inspanningen van bedrijven die op vrijwillige basis de verantwoordelijkheid willen nemen voor hun reductieopgave. Dit kan Nederland op de lange termijn een concurrentievoorsprong geven op andere landen.

Het demissionaire kabinet heeft besloten een Beleidsrijke Begroting vast te stellen voor 2022 om voortvarend uitvoering te blijven geven aan de Nederlandse en internationale klimaatdoelen. Duidelijke milieuwetgeving verbetert het investerings- en vestigingsklimaat.

[PM kern beleidsrijke begroting]

Het FF55 kan helpen om het beleid binnen de EU ambitieuzer te maken, maar internationaal is meer nodig. Het CBAM kan een rol spelen om andere landen en buitenlandse bedrijven aan te zetten hun klimaatambities te verhogen. Verder zou kunnen worden gezien of nieuwe internationale normen voor bedrijven kunnen worden afgesproken. Zeker vanuit het perspectief van bronbeleid en de circulaire economie is nog veel terrein te winnen. Het Kabinet heeft in het formatieproces ingezet op een nieuwe subsidieregeling, genaamd Nationale Investeringsregeling Klimaatprojecten Industrie (NIKI), die onder andere projecten kan ondersteunen die ketenemissies reduceren. Hoewel over scope 2 en 3 emissies geen harde afspraken zijn gemaakt in het Klimaatakkoord en ketenemissiereductie vaak ook in het buitenland neerslaat, wil de Nederlandse overheid bedrijven stimuleren circulaire projecten verder op te schalen.

Op 7 juli jl. heeft de Kamer **motie 32813-772 aangenomen**, die het Kabinet oproept tot het maken van gerichte, ambitieuze maatwerkafspraken met de twaalf grote uitstoters, waar RDS er een van is. Het Kabinet geeft uitvoering aan de motie, echter is het aan het nieuwe Kabinet om besluiten te nemen over eventuele vergaande afspraken met bedrijven.

- **PM Rol Staat: hard inzetten op aanleg infrastructuur, moet nieuwe regering besluit over nemen**
- **IMVO: ook overige beleidsterreinen EU volgen of zelf actie ondernemen?**

Hoogachtend,

Stef Blok

Minister van Economische Zaken en Klimaat

Met opmerkingen 5.1.2.e: Tata debat 9 sept – evt vervolg Expression of Principles als dat uit het debat komt?

Vragen werkgroepen Shell vonnis

WERKGROEP JURIDISCHE GEVOLGEN

Territoriale werking

Impact op buitenlandse bedrijven in Nederland

1. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven? **[NB. VNO analyse & deels rol investeringsklimaat]**
2. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. ROL BUZA?]**

Impact op Nederlandse bedrijven in het buitenland

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?
2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?
3. Verandert de uitspraak het Nederlandse beleid t.a.v. (Nederlandse) bedrijven in het buitenland? **[NB. INVESTERINGSKLIMAAT]**
4. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Precedentwerking

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak? **[NB. OVERLAP KLIMAAT EN INVESTERINGSKLIMAAT]**
2. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Doorwerking van mensenrechten in concernbeleid

1. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?
2. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?
3. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
4. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?
5. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principles juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn soft law principles op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal *gewoonterecht*?
6. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een

schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

Hoger beroep

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?
2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?

Voorlopig antwoord: niet direct. Het vonnis heeft betrekking op de mondiale activiteiten van Shell en Shell kan er dan ook voor kiezen om buiten NL/EU CO2 te compenseren. In de praktijk zal een bedrijf dat CO2 uitstoot wil compenseren dat doen waar de prijs het laagst is.

Het is wel mogelijk dat door dit vonnis meer bedrijven (in toenemende mate) de noodzaak (gaan) voelen om hun emissies te compenseren via vrijwillige CO2 compensatie. Als die compensatie in NL of binnen de EU plaats vindt is het wellicht vanuit beleidsmatige of politieke overwegingen wenselijk om daar criteria aan te stellen (**PM aanvullen LNV**).

2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?

Voorlopig antwoord: dat is moeilijk te zeggen. Of dit vonnis überhaupt effect zal hebben op de invulling van de EU doelstelling hangt af van de vraag of en zo ja waar Shell aanvullende reducerende maatregelen gaat treffen. Dat kan immers ook buiten de EU zijn. Ook kunnen het maatregelen zijn die onder het ETS vallen. Als Shell maatregelen neemt die er toe leiden dat haar activiteiten die onder het ETS vallen minder CO2 uitstoten, dan kan Shell eventuele overtollige emissieruimte verkopen aan andere bedrijven die onder het ETS vallen en verandert er per saldo niets voor de invulling van het 2030-doel. (**PM check collega's ETS**).

3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? [**NB. JURIDISCH**]

Voorlopig antwoord: de Nederlandse klimaatdoelen zijn een afgeleide van de EU klimaatdoelen, die al gericht zijn op het halen van het 1,5° doel. (**PM check collega's EU/Urgenda**)

4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?
Zie vorige vraag.

Faciliterende randvoorwaarden

1. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? [**NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT**]

Voorlopig antwoord: aansprakelijkheidsrisico lijkt me voor de juridische werkgroep.

Met opmerking 5.1.2.e "Op de haalbaarheid"? Of op "de invulling"?

2. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? **[NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**

Voorlopig antwoord: dat is op dit moment speculeren. De door de rechter opgelegde reductiemaatregelen gelden alleen voor RDS, maar de zorgplicht om te voorkomen dat schadelijke klimaatverandering optreedt geldt voor meer bedrijven. Omdat de reductieverplichting voor Shell geldt voor de mondiale activiteiten en de nationale randvoorwaarden voor het klimaatbeleid gericht zijn op het terugbrengen van de emissies in Nederland, is het moeilijk om daar een verband tussen te leggen, ook vanwege de grote diversiteit van de bedrijven in Nederland.

(PM iets zeggen over het recent gepubliceerde Fit for 55 pakket van de Europese Commissie? Dat pakket brengt een hogere nationale reductieverplichting voor NL met zich mee, waarvoor aanvullende maatregelen nodig zijn.)

3. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO₂-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO₂-reducerende maatregelen te subsidiëren? *(Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.)* **[NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT]**

Emissiereductie in de keten

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

PM BenI

Impact van rechtszaken in andere landen

1. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? **[NB. JURIDISCH]**

Internationaal klimaatbeleid

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? **[NB. JURIDISCH]**
2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? **[NB. JURIDISCH]**
3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? **[NB. JURIDISCH]**

Opgaven voor bedrijven of landen?

1. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

Rapportagesysteem

1. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbelstellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

WERK GROEP INVESTERINGSKLIMAAT

Generieke gevolgen voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat en hoe scoort Nederland hier momenteel op?
2. Hoe wordt het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

Governance en onzekerheid

1. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*? **[NB. JURIDISCH]**
2. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen? **[NB. JURIDISCH]**

Investeren van huidige bedrijvigheid in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de investeringen van huidige energie-intensieve bedrijven in Nederland? Bijvoorbeeld kijkend naar het risico op desinvesteringen of het verplaatsen van hoofdkantoren naar het buitenland? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**
2. Hoe groot is de kans dat energie-intensieve bedrijven sneller gaan verduurzamen? **[NB. OVERLAP KLIMAAT]**

Vestiging van nieuwe industrie in Nederland

1. Welke gevolgen kunnen de veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de vestiging van nieuwe duurzame bedrijvigheid en hoofdkantoren in Nederland?

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Stukken Shell analyse
Datum: dinsdag 21 juni 2022 14:07:00

Shell wob

Van: 5.1.2.e
Verzonden: woensdag 1 september 2021 15:20
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: RE: Stukken Shell analyse

Vervangen deze vragen alle eerdere vragen van jouw werkgroep?

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
Verzonden: woensdag 1 september 2021 13:31
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
CC: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: RE: Stukken Shell analyse

Beste Allen
 Hierbij het stuk van de werkgroep investeringsklimaat

Proces

Wij willen volgende week interdepartementale werkgroep plannen of een schriftelijke ronde doen. De huidige bijdrage is alleen met EZK collega's ingevuld. Daarnaast is er nog geen afstemming met andere werkgroepen geweest en die si noodzakelijk vanwege de overlap.

Vraag voor DG-overleg:

Het "public governance gap" kan heel breed worden opgepakt en gezien worden als onderdeel van het beleid voor brede welvaart. Wij stellen nu voor dat de werkgroep schetst welk bestaand beleid er al is zoals IMVO, corporate governance code, Due Diligence verordening EU en tot welke dilemma's het Shell vonnis daarbij leidt. Daarbij kunnen we al wel mogelijke beleidsopties schetsen maar gaan niet verder dan het benoemen van deze opties. Ook de verdere ontwikkelingen rond brede welvaart zoals opstellen sociaal contract nemen we niet mee. Gaat u daarmee akkoord.

Groet

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl>
Verzonden: woensdag 1 september 2021 12:37
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>
CC: 5.1.2.e @minezk.nl>
Onderwerp: RE: Stukken Shell analyse

Beste allen,

@ 5.1.2.e dank voor het toesturen van jullie document!

Nog een aanvullende vraag: indien jullie specifieke vragen voor willen leggen aan 5.1.2.e hoor ik dit ook graag voor 14:00 vanmiddag, zodat het meegenomen kan worden in de oplegger. Het idee is om 5.1.2.e mee te nemen in de stand van zaken van de analyse en vragenlijst. Daarnaast leggen we het format voor de analyse voor: wat zegt het vonnis over thema X -> wat is onze analyse hiervan -> duiding van de dilemma's en evt. ons standpunt hierop.

Indien jullie aanvullende punten hebben hoor ik dit graag.

Groeten,
5.1.2.e

Van: 5.1.2.e

Verzonden: woensdag 1 september 2021 10:59

Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
@minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
@minezk.nl>

CC: 5.1.2.e @minezk.nl>

Onderwerp: Stukken Shell analyse

Beste Shell werkgroepvoorzitters,

Morgen 12:30 wil 5.1.2.e worden bijgepraat over de stand van zaken van de Shell analyse. Later die dag hebben we ook ons kernteam staan. Kunnen jullie **uiterlijk 14:00 vanmiddag** jullie concept analyse naar met het kernteam delen? Alle work in progress is prima, dus geef ook vooral aan als bepaalde conclusies nog niet definitief zijn. Daarmee kunnen wij 5.1.2.e morgen informeren.

Voor morgenmiddag op de agenda:

1. Terugkoppeling overleg 5.1.2.e
2. Bespreken analyses werkgroepen
3. Afspraken & aanpak komende week

Groeten,
5.1.2.e

Topsector Chemie

.....
Directie Topsectoren en Industriebeleid
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | A3-noord
Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
M 5.1.2.e
5.1.2.e @minezk.nl
www.rijksoverheid.nl/ezk

Stand van zaken Shell vonnis – 2 september 2021

Annotatie:

- N.a.v. het overleg vorige week met u zijn de drie werkgroepen verder aan de slag gegaan met het beantwoorden van hun vragen en hun analyses. Bijlagen 1 en 2 geven de stand van zaken weer. Nog niet alle vragen zijn beantwoord en de antwoorden zijn nog niet definitief.
- U heeft aangegeven grote waarde te hechten aan een nadere analyse van de 'governance gap'. Bijlage 2 geeft een eerste voorzet voor de denkrichting en aanpak.
- De onderlinge samenhang tussen de vragen en werkgroepen is groot en wordt volgende week opgepakt. Er volgt in september nog een gezamenlijke sessie.
- Het voorstel van het kernteam is om het volgende format aan te nemen in de uiteindelijke analyse:
 - Tekst vonnis over onderwerp X
 - Onze analyse hiervan
 - Nadere duiding van dilemma's en – waar mogelijk -- ons standpunt
- Met deze aanpak zullen twee stukken worden geproduceerd: een document met de analyse – met antwoorden op de juridische- en beleidsvragen – en een Tweede Kamerbrief. De TK-brief zal in het najaar naar de Kamer worden verzonden.

Voorstel interventie:

- Vanaf nu vindt wekelijks overleg met u plaats over de voortgang van de analyse. Op welke wijze wordt u graag wekelijks voorbereid op het overleg?
- Vragen (bijlagen 1 en 2): mist u belangrijke vragen?
- Format: bent u akkoord met het voorgestelde format?
- Vraag vanuit investeringsklimaat: het "public governance gap" kan heel breed worden opgepakt en gezien worden als onderdeel van het beleid voor brede welvaart. Wij stellen voor dat de werkgroep schetst welk bestaand beleid er al is zoals IMVO, corporate governance code, Due Diligence verordening EU en voor welke dilemma's het Shell vonnis daarbij zorgt. Daarbij kunnen we wel mogelijke beleidsopties schetsen, maar gaan niet verder dan het benoemen van deze opties. Ook de verdere ontwikkelingen rond brede welvaart zoals het opstellen van een sociaal contract nemen we niet mee. Gaat u hiermee akkoord?

Toelichting:

- Proces werkgroep investeringsklimaat: volgende week een interdepartementale werkgroep of een schriftelijke ronde. De huidige bijdrage (bijlage 2) is alleen met EZK collega's ingevuld.

Onderwerp: Voorbereiding overleg Shell vonnis - 2 september

Morgen 12:30 vindt overleg plaats over de stand van zaken van het Shell vonnis. In de bijlagen de oplegger en voorbereiding vanuit de werkgroepen. We zullen morgen een toelichting geven.

Groeten,
5.1.2.e

Topsector Chemie

Directie Topsectoren en Industriebeleid
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
 Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | A3-noord
 Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

M 5.1.2.e
5.1.2.e @minezk.nl
www.rijksoverheid.nl/ezk

Concept

ANALYSE UITSPRAAK KLIMAATZAAK SHELL

Inleiding

Op 26 mei 2021 heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in een zaak die zeven stichtingen en verenigingen, waaronder Milieudefensie, en ruim 17.000 individuele eisers hadden aangespannen tegen Royal Dutch Shell (Shell). Volgens deze eisers handelt Shell onrechtmatig en moet zij meer doen om CO₂-uitstoot te verminderen. De rechtbank heeft geoordeeld dat Shell gehouden is *het hare* te doen om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Shell is veroordeeld om via het concernbeleid het gezamenlijke jaarlijkse volume van de aan de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers verbonden CO₂-emissies zodanig te reduceren dat dit volume eind 2030 ten minste netto 45% lager ligt dan in 2019.

Vanuit het bedrijfsleven, de politiek en de media is er veel aandacht voor de uitspraak. Er spelen vragen over de uitspraak en wat de consequenties kunnen zijn voor andere bedrijven en het klimaatbeleid van de overheid.

Aan de hand van de volgende 10 onderwerpen is de uitspraak door drie interdepartementale werkgroepen (juridisch, klimaat en investeringsklimaat) geanalyseerd:

- A. Mensenrechten en bedrijven
- B. De wijze waarop de rechtbank de 'deelverantwoordelijkheid' van Shell invult
- C. Eigen verantwoordelijkheid bedrijven
- D. Precedentwerking
- E. Hoger beroep
- F. (Niet) naleving van het reductiebevel en monitoring
- G. Eisen aan klimaatbeleid (van Shell)
- H. De mogelijkheden voor stichtingen/verenigingen om een collectieve vordering in te stellen (algemeen belangactie)
- I. Toepasselijk recht en territoriale werking uitspraak
- J. Gevolgen voor het investeringsklimaat (momenteel separaat document)

A. Mensenrechten en bedrijven

In het Urgenda-arrest is door de Hoge Raad bepaald dat artikelen 2 en 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) bescherming bieden tegen de gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering. Milieudefensie c.s. kan zich niet direct tegenover Shell beroepen op deze EVRM-bepalingen, omdat Shell geen partij is bij het EVRM. Alleen staten zijn verdragspartij bij het EVRM. Ondanks deze onmogelijkheid betreft de rechtbank deze mensenrechten wel bij de invulling van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*. De rechtbank verwijst hiervoor naar de UN Guiding Principles (UNGP) en ook andere soft law-instrumenten. De rechtbank stelt dat de in de UNGP (*soft law*) geformuleerde verantwoordelijkheid voor bedrijven om mensenrechten te respecteren een mondiale gedragsnorm is waaraan alle bedrijven geacht worden zich te houden, waar ze ook actief zijn. Ze staat los van het vermogen en/of de bereidheid van staten hun eigen verplichtingen inzake de mensenrechten na te komen en doet aan die verplichtingen niets af. Ze heeft voorrang boven de nationale wet- en regelgeving ter bescherming van de mensenrechten. Bedrijven kunnen dus niet volstaan met het volgen van de ontwikkelingen en de maatregelen die staten nemen; zij hebben een eigen verantwoordelijkheid.¹ De rechtbank stelt ook dat de Europese Commissie sinds 2011 verwacht dat Europese bedrijven voldoen aan de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren, zoals verwoord in de UNGP. De UNGP lenen zich daarom ervoor om als leidraad te dienen bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, aldus de rechtbank. Ook stelt de rechtbank dat vanwege de internationaal algemeen aanvaarde inhoud van de UNGP, het niet ter zake doet of Shell zich al dan niet heeft verbonden of gecommitteerd aan de UNGP.

¹ R.o. 4.4.13.

De rechtbank stelt expliciet dat alle bedrijven een verplichting hebben om mensenrechten te respecteren. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, worden deze *soft law* principes juridisch afdwingbaar, zelfs -zo lijkt het- voor bedrijven die zich niet verbonden of gecommitteerd hebben aan de UNGP.

Ten aanzien van de bijdragen die bedrijven leveren aan (gevaarlijke) klimaatverandering, ziet de verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren er dus op dat bedrijven maatregelen dienen te nemen om inbreuken op mensenrechten te voorkomen of tegen te gaan.

Vragen:

1. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?

Deze vraag is tweeledig. Namelijk, (1) respect voor mensenrechten door "alle" bedrijven en (2) wat hieruit kan worden afgeleid.

1. "Alle bedrijven dienen mensenrechten te respecteren"

Alle bedrijven dienen mensenrechten te respecteren, maar wel met middelen evenredig aan o.a. de omvang van de organisatie en de vraag of en in welke mate er binnen een groep dan wel autonoom wordt geopereerd (rechtsoverweging 4.4.16 van de uitspraak).

De bovenstaande uitspraak is gebaseerd op de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights ("UNGPs"), meer in het bijzonder op Principles 11 - 14. In de UN Guiding Principle 14 is opgenomen dat elk bedrijf, ongeacht grootte, sector, operationele context, eigenaar en structuur mensenrechten dienen te respecteren. Echter, de invulling van de verantwoordelijkheid is afhankelijk van diverse factoren, aangezien niet elk bedrijf dezelfde capaciteiten heeft. Een aantal van de factoren zijn de grootte van een bedrijf en de (potentiele) ongunstige effecten van de ondernemingen. Dit sluit niet uit dat ook kleinere bedrijven een ernstige, negatieve impact kunnen hebben op mensenrechten. De ernst van de impact wordt bepaald aan de hand van de schaal, reikwijdte en onherstelbare karakter.

Ook de OESO-richtlijnen bevatten soortgelijke aanbevelingen als de UNGPs, maar de richtlijnen zijn meer gericht op de implementatie. Zo zetten de OESO-richtlijnen diverse Algemene Beginselen voor bedrijfsbeleid uiteen. Een van deze beginselen is due diligence. Volgens de OESO-richtlijnen is due diligence het proces waarmee ondernemingen daadwerkelijke en potentiële ongunstige effecten kunnen identificeren, voorkomen en verminderen, en waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over hun aanpak van die effecten als integraal onderdeel van hun besluitvormingsproces en risicobeheerssystemen.² Ook de due diligence verplichtingen zijn afhankelijk van diverse factoren zoals de grootte van de onderneming, de context waarin de onderneming opereert, de specifieke aanbevelingen in de richtlijnen en de ernst van de ongunstige effecten van de ondernemingen. In de OESO-richtlijnen zijn specifiekere aanbevelingen voor due diligence opgenomen betreffende mensenrechten. Zo wordt gesteld dat respect voor de mensenrechten de mondiale gedragsnorm is die aan bedrijven wordt gesteld. ³Hoewel het due diligence proces dus afhankelijk is van diverse factoren, kan hieruit worden afgeleid dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren.

Nederland onderschrijft sinds 2011 de OESO-richtlijnen en UN Guiding Principles, en verwacht derhalve dat alle bedrijven mensenrechten en milieu respecteren. Ook wordt verwacht dat alle bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om potentiële en daadwerkelijke negatieve gevolgen op mens en milieu die voor kunnen komen in de eigen activiteiten en die van zakelijke relaties in de toeleveringsketen (ongeacht of deze negatieve gevolgen zich in NL of over de grens voordoen) voorkomen, mitigeren en stoppen.

² OESO-richtlijnen, Hoofdstuk II, Para 14, p. 12.

³ OESO-richtlijnen, Hoofdstuk IV, Para 37 ("Toelichting op Mensenrechten").

Het kabinet heeft in oktober 2020 na een evaluatie van het IMVO-beleid besloten over te gaan tot IMVO-wetgeving. Dit betekent dat alle bedrijven onderhavig zijn aan een wettelijke, algemene zorgplicht (cf. motie Voordewind over een algemene zorgplicht) en dat voor een nader te specificeren groep bedrijven een gepaste zorgvuldigheidsverplichting zal gelden.

Het kabinet heeft echter een voorkeur voor IMVO-wetgeving op EU-niveau. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

2. Wat hieruit kan worden afgeleid voor andere bedrijven?

Op basis van de UNGPs en OESO-richtlijnen kan worden gesteld dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. De implementatie en uitvoering hiervan is echter afhankelijk van diverse factoren, zoals de grootte van het bedrijf. Wat de uitspraak betekent voor een specifieke onderneming dient dan ook per geval bekeken te worden. De precieze uitspraak is, zoals hierboven uitgezet, anders voor elk bedrijf.

2. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?

Gerechtelijke uitspraken zijn enkel bindend voor de daarbij als procespartij betrokken partijen. Er kan hooguit sprake zijn van een precedentwerking van de uitspraak op andere partijen, zoals de Staat.

Hoewel de uitspraak niet bindend is voor de Nederlandse Staat, stelt de uitspraak wel dat private partijen verplicht zijn hun uitstoot te reduceren, omdat dit anders inbreuk maakt op de mensenrechten van individuen. Uit internationaal recht inzake de rechten van de mens vloeit voort dat staten de plicht hebben mensenrechten te beschermen. Dit is ook weerspiegelt in de UNGPs en de OESO-richtlijnen. Namelijk, dat er een verplichting op de Staat rust om te verzekeren dat die mensenrechten gewaarborgd worden door, inter alia, ervoor te zorgen dat private partijen nadelige effecten dienen te mitigeren. Dit kan bijvoorbeeld de reductie van uitstoot omvatten.

Zo bestaan de UNGPs uit drie pijlers: (1) statelijke verplichtingen tot bescherming van mensenrechten, (2) corporate verantwoordelijkheid tot het respecteren van mensenrechten en (3) toegang tot herstel voor slachtoffers die de nadelige effecten hebben ervaren van bedrijfsactiviteiten. Onder UNGPs 1 en 2 is opgenomen dat staten individuen moeten beschermen tegen mensenrechtenschendingen van derde partijen binnen hun territorium en/of jurisdictie. In UNGP 2 is opgenomen dat staten ook verplicht zijn om duidelijk uiteen te zetten aan welke verwachtingen bedrijven moeten voldoen die gevestigd zijn in het territorium en/of jurisdictie van de staat met betrekking tot het respecteren van mensenrechten. Nederland heeft de UNGPs en de OESO-richtlijnen onderschreven en beoogt de verwachtingen ten aanzien van bedrijven te versterken door het aannemen van IMVO-wetgeving in het kader van zorgplicht van bedrijven.

B. De wijze waarop de rechtbank de 'deelverantwoordelijkheid' van Shell invult

In haar vordering heeft Milieudefensie voor het formuleren van de door haar gestelde reductieverplichting van Shell (ten minste 45% emissiereductie in 2030 t.o.v. 2019) aansluiting gezocht bij de Overeenkomst van Parijs. De rechtbank overweegt dat de doelstellingen van deze overeenkomst zijn ontleend aan IPCC-rapporten en dat deze doelstellingen de weerslag vormen van de best beschikbare wetenschappelijke bevindingen in de klimaatwetenschap. De rechtbank leidt uit het SR1.5-rapport van het IPCC af dat alleen reductiepaden die voorzien in een reductie van CO₂-uitstoot in 45% netto ten opzichte van het niveau van 2010 mondiaal een zo groot mogelijke kans geven om de ernstigste gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Ook wordt uitgebreid ingegaan op het carbon budget dat er nog beschikbaar is om de opwarming te beperken tot 1,5°C of 2°C.⁴ De rechtbank overweegt dat gelet op de breed gedragen

⁴ In de procedure tussen Urgenda en de Staat is door Urgenda ook de nadruk gelegd op de carbon budget-benadering.

consensus dat de opwarming tot 1,5°C beperkt dient te blijven, moet worden gekozen voor reductiepaden waarin de CO₂-uitstoot mondiaal in 2030 met netto 45% is teruggebracht ten opzichte van 2010 en in 2050 met netto 100%. De rechtbank stelt ook op basis van het Oxford-rapport⁵ dat er internationaal brede consensus is dat ieder bedrijf zelfstandig naar het doel van netto nul emissies in 2050 toe moet werken.

De reductiepaden die de rechtbank presenteert, zijn mondiaal en zeggen nog niets over wat van Shell mag worden verwacht. De rechtbank stelt daarover dat van Shell veel mag worden verwacht, als belangrijke speler in de markt voor fossiele brandstoffen en als verantwoordelijk voor een substantiële CO₂-uitstoot die groter is dan de uitstoot van vele staten. De rechtbank komt op basis hiervan tot een reductiedoelstelling voor Shell van ten minste 45% in 2030 t.o.v. 2019. De rechtbank heeft 2019 als basisjaar genomen omdat dit in de vorderingen van Milieudefensie c.s. is opgenomen. Een reductiedoelstelling met 2019 als basisjaar sluit volgens de rechtbank voldoende aan bij de breed gedragen consensus dat het beperken van de opwarming tot 1,5°C vereist dat de mondiale CO₂-uitstoot in 2030 met netto 45% moet zijn teruggebracht ten opzichte van 2010. Dat een reductiedoelstelling van 45% in 2030 t.o.v. 2019 passend is bij de deilverantwoordelijkheid die Shell heeft, wordt in de uitspraak niet nader onderbouwd.

Vragen:

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? **PM AG**

2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken?

3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan?

Een heel aantal aspecten uit de Urgenda-uitspraken zijn in dit vonnis van de rechtbank overgenomen, zoals ook het uitgangspunt dat een beperking van de opwarming tot 1,5°C als norm volgt uit de internationale klimaatafspraken. Het vonnis van de rechtbank sluit aan op het Urgenda-arrest van de Hoge Raad ten aanzien van de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap over de reële dreiging van een gevaarlijke klimaatverandering in de komende decennia. Beide rechters lijken dezelfde stappen te doorlopen om te komen tot de brede consensus van een beperking van de opwarming tot 1,5 °C ter voorkoming van deze dreiging.

Het kader kan kortweg als volgt worden weergegeven: In de klimaatwetenschap en binnen de internationale gemeenschap bestaat een grote mate van overeenstemming over het uitgangspunt dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2°C, en volgens de meest recente inzichten zelfs tot maximaal 1,5°C.

Zie onderstaande tabel voor kort overzicht gehanteerde uitgangspunten door de Hoge Raad in het Urgenda-arrest en de rechtbank in het Shell-vonnis.

Hoge Raad	Rechtbank
2.(6) In de klimaatwetenschap – dat wil zeggen de wetenschap die zich bezighoudt met het klimaat en klimaatverandering – en binnen de internationale gemeenschap bestaat al geruime tijd consensus dat de gemiddelde temperatuur op aarde niet mag toenemen met meer dan 2 °C ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk. Indien de	2.3.3. In de klimaatwetenschap – dat wil zeggen de wetenschap die zich bezighoudt met het klimaat en klimaatverandering – en binnen de internationale gemeenschap bestaat al geruime tijd consensus dat de gemiddelde temperatuur op aarde niet mag toenemen met meer dan 2°C ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk.

⁵ Bron

concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer niet uitstijgt boven 450 ppm in het jaar 2100, bestaat volgens de klimaatwetenschap een redelijke kans dat deze doelstelling (hierna: de tweegradendoelstelling) wordt gehaald. In de laatste jaren is het inzicht gerezen dat een veilige temperatuurstijging niet hoger mag zijn dan 1,5 °C, met een daarbij behorend concentratieniveau van broeikasgassen van ten hoogste 430 ppm in het jaar 2100.	Indien de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer niet uitstijgt boven 450 ppm in het jaar 2100, bestaat volgens de klimaatwetenschap een redelijke kans dat deze doelstelling (hierna: de tweegradendoelstelling) wordt gehaald. In de laatste jaren is het inzicht gerezen dat een veilige temperatuurstijging niet hoger mag zijn dan 1,5°C, met een daarbij behorend concentratieniveau van broeikasgassen van ten hoogste 430 ppm in het jaar 2100.
2.(21) Bij de klimaatconferentie in Parijs in 2015 (COP-21) is het Akkoord van Parijs tot stand gekomen. In dit verdrag wordt elke verdragsstaat aangesproken op zijn eigen verantwoordelijkheid. In het verdrag is vastgelegd dat de opwarming wereldwijd ruimschoots onder de grens van 2 °C ("well below 2 °C") moet worden gehouden ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk, waarbij wordt gestreefd naar een temperatuurstijging van ten hoogste 1,5 °C. Partijen moeten nationale klimaatplannen opstellen, die ambitieus moeten zijn en waarvan het ambitieniveau bij ieder nieuw plan moet toenemen.	4.4.27. De doelstellingen van het Akkoord van Parijs zijn ontleend aan de IPCC-rapporten. Het IPCC rapporteert over de relevante wetenschappelijke inzichten ten aanzien van de gevolgen van onder meer temperatuurstijging, de concentraties broeikasgassen die aanleiding geven tot die stijging en de reductiepaden die leiden tot een beperking van de opwarming van de aarde tot een bepaalde temperatuur. De doelstellingen van het Akkoord van Parijs vormen dan ook de weerslag van de best beschikbare wetenschappelijke bevindingen in de klimaatwetenschap. Daar bestaat internationaal breed gedragen consensus over. De niet bindende doelstellingen van het Akkoord van Parijs vormen dus de weerslag van een universeel gedragen en geaccepteerde norm, die het algemeen belang beschermt van het voorkomen van een gevaarlijke klimaatverandering. Bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm sluit de rechtbank daarbij aan. Zij gaat ervan uit dat algemeen aanvaard is dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot ruim onder 2°C in 2100 en dat moet worden gestreefd naar beperking van de stijging tot maximaal 1,5°C en dat dit vereist dat de mondiale concentratie van broeikasgassen beperkt moet worden tot het niveau van 450 ppm in 2100 en dat gestreefd moet worden naar een maximale broeigasconcentratie van 430 ppm. De rechtbank tekent hier aan dat zij hiermee geen juridisch bindende norm formuleert voor het tegengaan van gevaarlijke klimaatverandering in Nederland en het Waddengebied. De rechtbank betreft deze brede consensus over wat nodig is om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen – namelijk dat de doelstellingen van het Akkoord van Parijs worden gehaald – in de beantwoording van de vraag of RDS verplicht is via haar concernbeleid de CO₂-uitstoot van de Shell-groep te verminderen.
4.3 In de klimaatwetenschap bestaat al geruime tijd een grote mate van consensus dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2 °C en dat dit betekent dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 450 ppm. Inmiddels bestaat in de klimaatwetenschap het inzicht dat een veilige opwarming beperkt is tot maximaal 1,5 °C en dat dit betekent dat de	4.4.28. De rechtbank stelt vast dat de aanpak van gevaarlijke klimaatverandering urgent is. Gegeven de huidige concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer (van 401 ppm in 2018) is het resterende koolstofbudget beperkt. Dat geldt zowel ten opzichte van de grens van 430 ppm voor een maximale opwarming van 1,5°C als voor de grens van 450 ppm voor een maximale opwarming van 2°C. Hoe langer het

concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 430 ppm. Boven deze concentraties bestaat in ernstige mate het gevaar dat de hiervoor in 4.2 genoemde gevolgen zich op grote schaal zullen gaan voordoen. Kortheidshalve zal de verwezenlijking van dit gevaar hierna, evenals in het arrest van het hof, worden aangeduid als een gevaarlijke klimaatverandering	duurt voordat noodzakelijke emissiereducties worden gerealiseerd, des te groter de totale hoeveelheid uitgestoten broeikasgassen is en (dus) des te eerder het resterende koolstofbudget is opgebruikt. Bij gelijkblijvende emissies, is het koolstofbudget binnen twaalf jaar op. Zoals ook het IEA in zijn World Energy Outlook 2020 schrijft (zie 2.4.11.), zijn de komende tien jaar dus cruciaal voor het nog kunnen voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Dit volgt ook uit conclusie van UNEP (uit 2019) (zie 2.4.6.). Hoe eerder met reducties wordt begonnen, des te meer tijd er resteert voordat het resterende koolstofbudget is opgebruikt. Voor Nederland is de urgentie om CO₂- uitstoot te verminderen des te groter, omdat de temperatuurstijging in Nederland tot nu toe ongeveer twee keer zo snel is verlopen als het mondiale gemiddelde, met ernstige en onomkeerbare gevolgen en risico's voor de mensenrechten van de Nederlandse ingezetenen en de inwoners van het Waddengebied (zie 4.4. onderdeel (3.) en (4.))
4.5 Het hiervoor in 4.3 genoemde inzicht dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2 °C en dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 450 ppm om een gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen, is onderschreven door het IPCC en de COP. Het inzicht dat een veilige opwarming beperkt is tot maximaal 1,5 °C en dat dit betekent dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 430 ppm, is opgenomen in het op het VN-Klimaatverdrag berustende Akkoord van Parijs uit 2015, dat ondertekend is door meer dan 190 landen, waaronder Nederland.	

4. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?

Het Urgenda-arrest en het Shell-vonnis stellen beide voorop dat iedere uitstoot van CO₂ wereldwijd bijdraagt aan (een toename van) gevaarlijke klimaatverandering en dat artikel 2 en 8 EVRM een verplichting schept om hiertegen bescherming te bieden. In beide zaken speelt ook een rol dat (inter)nationaal wordt aangenomen dat, als een handeling of het nalaten van handelingen in strijd met het recht slechts een deel van de schade veroorzaakt, er sprake kan zijn van een deelverantwoordelijkheid.

Dit is het geval bij de dreigende klimaatverandering door CO₂-uitstoot, want de individuele gedragingen van de Staat of RDS leiden op zichzelf niet tot de klimaatverandering. Er zijn meerdere veroorzakers en de gezamenlijk gedraging veroorzaakt de klimaatschade. Beide uitspraken concluderen dan ook dat er sprake is van een deelverantwoordelijkheid voor de Staat (en andere verdragslanden) en RDS. In het Shell-vonnis is daarnaast benoemd dat er ook algehele consensus is dat publiek/private samenwerking en de verantwoordelijkheidsverdeling tussen de verschillende actoren een punt van aandacht is. Dit ontslaat RDS echter niet van haar eigen

individuele deelverantwoordelijkheid om naar vermogen bij te dragen aan het tegengaan van gevaarlijke klimaatverandering.

Dit leidt ertoe dat de Staat 'het zijne' moet doen om de uitstoot van broeikasgassen vanaf het Nederlandse grondgebied te beperken. RDS moet 'het hare' doen ten aanzien van emissies waar zij controle en invloed over heeft. De Staat en Shell hebben beide de vrijheid om te bepalen hoe invulling wordt gegeven aan concrete maatregelen in het kader van hun eigen deelverantwoordelijkheid.

In het Urgenda-arrest is hierbij opgemerkt dat de concrete invulling om te voldoen aan de reductieverplichting door de Staat is aan de regering, daarbij gecontroleerd door het parlement. Verdragsstaten zullen onderling afspraken moeten maken over ieders aandeel in de beperking van de uitstoot van CO₂ en zij zullen de in dit verband noodzakelijke keuzes en afwegingen moeten maken. De rechter kan wel vaststellen wat een minimaal eerlijk aandeel van de Staat is conform een breed gedragen opvatting van staten en internationale organisaties gebaseerd op de klimaatwetenschap en beoordelen of de Staat voldoende maatregelen neemt of heeft genomen. In het Shell-vonnis staat dat RDS alle vrijheid heeft om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid van de Shell-groep geheel naar eigen inzicht vorm te geven. De rechtbank merkt hierbij op dat een 'wereldwijde' reductieverplichting, die het beleid van de gehele Shell groep betreft, RDS veel meer vrijheid van handelen geeft dan een tot een bepaald territorium of bedrijfsonderdeel/-onderdelen beperkte reductieverplichting.

5. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

De uitspraak in deze zaak werd gedaan daags voordat het verweerschrift bij het EHRM werd ingediend. Enkele formuleringen zijn op basis daarvan lichtelijk aangepast, waardoor minder stellig is geponeerd dat de 1,5°C norm als zodanig niet bindend is.

De termijnen die gelden voor de verdere procedure van de klimaatzaak bij het EHRM zijn nog niet bekend. Verwacht wordt dat klagers tegen het einde van het jaar zullen reageren op de verweerschriften van de 33 verwerende Staten. In hoeverre een reactie op deze uitspraak nodig is, zal ook afhangen van de argumenten van klagers.

De uitspraak van de rechtbank is als zodanig niet formeel bindend voor Nederland, omdat de Staat geen partij is in de procedure. Voor zover in de uitspraak voor de Staat geldende verplichtingen worden uitgelegd, en voor zover die in hogere instanties in stand blijven, kan dit wel relevant zijn voor de verplichtingen van Nederland.

Waar de rechtbank oordeelt dat Shell verplicht is maatregelen te nemen om uitstoot buiten Nederland te verminderen, zowel de eigen uitstoot als de uitstoot die resulteert uit de bedrijfshandelingen van Shell, lijken overeenkomsten te bestaan met de stelling van klagers bij het EHRM dat Nederland meer moet doen om uitstoot in het buitenland tegen te gaan, om export van fossiele brandstoffen waarmee in het buitenland CO₂ wordt uitgestoten tegen te gaan, en om import van goederen waarmee CO₂ uitstoot gepaard is gegaan, tegen te gaan.

De rechtbank baseert zich in het kader van deze verplichtingen echter niet rechtstreeks op het EVRM, omdat Milieudefensie tegenover Shell geen direct beroep kan doen op de mensenrechten (zoals de artikelen 2 en 8 van het EVRM). Daarmee wordt geen uitleg gegeven aan de normen die beslissend zijn voor de bij het EHRM dienende klimaatzaak, en hoeft het verweerschrift daarop niet te worden aangepast.

C. Eigen verantwoordelijkheid voor bedrijven

Uit de uitspraak volgt dat bedrijven een eigen juridische verantwoordelijkheid hebben om (gevaarlijke) klimaatverandering tegen te gaan, naast de verantwoordelijkheden die staten

hebben. Bedrijven kunnen niet volstaan met het volgen van de ontwikkelingen in de maatschappij en voldoen aan de regelgeving in de landen waarin ze actief zijn.⁶

De rechtbank stelt dat uit het Urgenda-arrest kan worden afgeleid dat de artikelen 2 en 8 EVRM bescherming bieden tegen de gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering door CO₂-uitstoot. Milieudefensie kan echter tegenover Shell geen direct beroep doen op deze mensenrechten, maar de mensenrechten kunnen wel een rol spelen in de verhouding tussen Milieudefensie en Shell. De rechtbank verdisconteert de mensenrechten en de daarin belichaamde waarden daarom in de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm. Bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm zoekt de rechtbank ook aansluiting bij de internationale algemene aanvaarde inhoud van de UN Guiding Principles (UNGP). Uit de UNGP en andere soft law instrumenten kan worden afgeleid dat internationaal algemeen aanvaard is dat bedrijven mensenrechten dienen te respecteren en dat ieder bedrijf zelfstandig naar het doel van netto nul emissies in 2050 moet toewerken (rapport Oxford 2020).

Er kan pas sprake zijn van een (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, als er sprake is van een causaal verband tussen - in dit geval - het concernbeleid van Shell en het (dreigend) optreden van risico's van klimaatverandering. Het feit dat Shell op zichzelf klimaatverandering niet tegen kan gaan, is voor de rechtbank geen reden om af te zien van het opleggen van een reductieverplichting. De rechtbank sluit hiervoor aan bij de *fair share*-benadering die ook door de Hoge Raad is gevolgd in het Urgenda-arrest⁷ en stelt dat Shell een eigenstandige (deel)verantwoordelijkheid heeft *het hare* te doen ten aanzien van emissies waar zij *controle en invloed over* heeft, om (gevaarlijke) klimaatverandering tegen te gaan.⁸

Shell heeft in de procedure een beroep gedaan op de vrijwarende werking van het Europese emissiehandelssysteem (ETS) en andere, elders ter wereld vergelijkbare emissiehandelssystemen. De rechtbank overweegt specifiek over deze emissiehandelssystemen dat deze systemen geen afbreuk doen aan de eigenstandige verplichtingen die Shell heeft om een emissiereductie te realiseren overeenkomstig het opgelegde reductiebevel. Ten aanzien van het deel van de emissies van de Shell-groep die onder de werking van emissiehandelssystemen vallen, hebben deze handelssystemen voor Shell wel een vrijwarende werking. Die vrijwarende werking is echter beperkt. Shell kan zich niet beroepen op de vrijwarende werking van emissiehandelssystemen voor zover deze systemen een minder verstrekkende emissiereductie met zich brengen dan de op Shell rustende verplichting om in 2030 een netto reductie van ten minste 45% CO₂-uitstoot ten opzichte van 2019 te realiseren. Ook het feit dat Shell over andere vergunningen beschikt, heeft geen vrijwarende werking en doet dus niet af aan de reductieverplichting van Shell.

Uit de uitspraak derhalve dat ook in het geval een bedrijf voldoet aan haar wettelijke verplichtingen en beschikt en handelt overeenkomstig publiekrechtelijke toestemmingen, er toch sprake kan zijn van een veroordeling in het civielrechtelijk spoor, omdat de invulling van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm* verder reikt dan het wettelijk kader.

Vragen:

1. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar?

De kern van deze vraag ziet op de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm in de afwezigheid van een wettelijke norm. De vraag is daarom of er al nationale wettelijke normen zijn. Vervolgens rijst de vraag of de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm ook kan gelden voor andere beleidsterreinen.

a. Toewijsbare vordering ongeschreven zorgvuldigheidsnorm

Het eerste deel van de vraag ziet op het voorkomen van een (potentiële) schending van mensenrechten, waartegen te weinig tegen wordt gedaan en of een ander Nederlands bedrijf op basis hiervan op grond van civiel recht aansprakelijk kan worden gesteld voor een onrechtmatige

⁶ R.o. 4.4.52.

⁷ R.o. 5.7.1. e.v.

⁸ R.o. 4.4.52.

daad. De vraag is ook hoe dit tot uiting komt in de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm en of er eventueel al een wettelijke norm bestaat.

a.1 Ongeschreven zorgvuldigheidsnorm

Op basis van het onrechtmatigedaadsrecht valt af te leiden dat een ongeschreven, maatschappelijke zorgplicht geldt voor eenieder. Hier wordt geen onderscheid gemaakt tussen nationale of internationale "ketens".

Het is niet de eerste keer dat een rechter de onrechtmatige daad betreft bij een uitspraak over vermeende schendingen van bedrijven (al dan niet in het buitenland). [nog aan te vullen]

a.2 Wettelijke (zorgvuldigheids)norm

Er is nog geen wettelijke norm die is ingevoerd. De Wet Zorgplicht Kinderarbeid wacht op invoering.

Het Wetsvoorstel Zorgplicht Kinderarbeid voorziet in de invoering van een zorgplicht ter voorkoming van de levering van goederen en diensten die met behulp van kinderarbeid tot stand zijn gekomen. Het wetsvoorstel vraagt bedrijven te verklaren dat zij het nodige doen om kinderarbeid te voorkomen. Als na een klacht en daaropvolgende toetsing van het beleid blijkt dat het bedrijf zijn verplichtingen onvoldoende is nagekomen kan een bestuurlijke boete worden opgelegd. Bestuurders van bedrijven die meerdere keren beboet zijn, kunnen strafrechtelijk worden vervolgd.

- *Dit voorstel is van toepassing op alle bedrijven die fysiek in Nederland goederen en diensten verkopen, en*
- *Van toepassing op bedrijven die in Nederland gevestigd zijn en hun goederen en/of diensten online verkopen en zich daarbij (mede) richten op de Nederlandse markt.*
- *Tenslotte is het wetsvoorstel van toepassing op bedrijven die online verkopen en zich expliciet richten op de Nederlandse markt.*

Ook lopen er diverse initiatieven om de zorgplicht wettelijk vast te leggen. Zo is er het initiatiefvoorstel van de CU, PvdA, SP en GL dat ingaat op meerdere thema's (dwangarbeid, kinderarbeid, milieu, mensenrechten). Ook zijn er in 2020 IMVO bouwstenen opgesteld ter voorbereiding van een nationaal wettelijk kader voor de zorgplicht van bedrijven. Ook steunt Nederland het initiatief op EU-niveau voor IMVO-wetgeving. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

b. Of een zorgvuldigheidsnorm ook voor andere beleidsterreinen zou kunnen gelden

De ongeschreven zorgplicht specificeert geen beleidsterreinen. Denkbaar is echter dat de internationale raamwerken op het gebied van IMVO ook gelden voor de thema's die worden genoemd in de OESO-richtlijnen en UNGPS. Denk hierbij aan:

- *Mensenrechten*
- *Arbeid*
- *Milieu*
- *Corruptie en omkoping*
- *Consumentenbelangen*
- *Mededinging*
- *Belastingen*

Op een deel van deze thema's bestaat al specifieke wetgeving, denk bijv. aan mensenhandel, corruptie en omkoping.

2. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn soft law principes op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal gewoonterecht?

Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes op zichzelf niet juridisch afdwingbaar. Dit wordt ook met zoveel woorden in de uitspraak bevestigd (4.4.11): "De UNGP" creëren geen nieuw recht en roepen geen juridisch bindende verplichtingen in het leven." Zij worden alleen gebruikt om de zorgvuldigheidsnorm en juridisch bindende mensenrechtelijke verplichtingen nader in te vullen.

Het algemene uitgangspunt is dat de UNGP geen juridisch verbindende verplichtingen scheppen. De UNGP zijn geen verdrag. Dit niet bindende karakter is uitdrukkelijk verwoord in de algemene uitgangspunten:

"Nothing in these Guiding Principles should be read as creating new international law obligations, or as limiting or undermining any legal obligations a State may have undertaken or be subject to under international law with regard to human rights."

Hoewel uit de UNGP geen directe juridische verplichtingen voortvloeien, kunnen ze wel juridisch relevant zijn. Dat wordt in de uitspraak ook bevestigd. In deze juridische procedure heeft de nationale rechter de UNGP betrokken bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm. Dit zal eerder het geval zijn als er sprake is van een bij consensus aangenomen document. Vandaar ook de nadruk die de rechter legt op het feit dat de UNGP een gezaghebbend en internationaal breed gedragen instrument zijn. Maar ook bij niet-consensus kan een 'soft law' instrument door de nationale rechter worden betrokken. Op die manier kunnen ook niet-juridisch verbindende internationale afspraken doorwerken in de nationale rechtsorde.

Soft law instrumenten kunnen eveneens een bijdrage leveren aan het proces van vorming en verdere ontwikkeling van het internationaal recht.

Bij het aangaan van dergelijke afspraken dient men zich dus bewust te zijn van de mogelijk juridische relevantie van het instrument. Daarbij is met name van belang – als ook wordt erkend in de uitspraak – dat het doel is te komen tot intern coherent beleid (4.4.12 uitspraak).

Dit doel wordt ook benadrukt in de Urgenda uitspraak. Het is belangrijk om bij wijzigingen van beleid en regelgeving te motiveren hoe dit past bij de inzichten waarover in de (internationale) wetenschappelijke gemeenschap overeenstemming bestaat en op welke wijze rekening is gehouden met de geldende internationale afspraken. Juist bij het in geding zijn van mensenrechten – zoals het recht op leven – zal de rechter eerder geneigd zijn dergelijke inconsistenties in beleid zwaar mee laten wegen bij zijn beslissing. Behalve om intrinsieke redenen van rechtmatigheid is het ook om die reden van belang om bij beleids- en wetgevingsvoorstellen duidelijk vast te leggen of en op welke wijze rekening is gehouden met geldende internationale afspraken. Ten slotte is van belang om in civiele procedures de rechter voldoende uitleg te geven over de overwegingen en achtergronden die hebben geleid tot de wet- en beleidswijzigingen.

Het feit dat soft law principes juridisch relevant kunnen zijn betekent niet dat zij zijn uitgegroeid tot algemeen bindende regels van internationaal gewoonterecht. Zij worden juist gebruikt voor de invulling van andere, wel bindende (nationaal- of internationaalrechtelijke) normen.

3. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm?

Volledig opereren binnen de grenzen van publiekrechtelijke verplichtingen is geen garantie voor het gevrijwaard zijn van aansprakelijkheid die kan voortvloeien uit de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, d.w.z. de gedragsnormen die voortvloeien uit de eisen die de maatschappelijke zorgvuldigheid stelt, zoals die o.a. zijn neergelegd in de formulering van de onrechtmatige daad in art. 6:162 BW. Het is naar NI recht mogelijk onrechtmatig te handelen door het ontplooiën van activiteiten die worden verricht (mede) op grond van een door de overheid daartoe verleende vergunning (Vermeulen/Lekkerkerker) en HR 21 oktober 2005: antwoord op de vraag of het uitoefenen van een vergunde activiteit onrechtmatig is, hangt mede af van de belangen die zijn meegewogen bij de vergunningverlening of een rol spelen in de toepasselijke wetgeving. Uitgangspunt dient weliswaar te zijn, dat de burger moet kunnen vertrouwen op de verleende vergunning en de daarbij gemaakte belangenafweging. Maar de leer van de formele rechtskracht brengt niet mee, dat de civiele rechter geen vorderingen met betrekking tot onrechtmatige hinder kan beoordelen en in voorkomende gevallen toewijzen. Het hier door de

civiele rechter o.g.v. de aangehaalde jurisprudentie toe te passen criterium komt erop neer, dat moet worden vastgesteld of de belangen waarvan de desbetreffende eiser stelt dat die zijn geschonden, reeds bij de vergunningverlening zijn betrokken; als dat laatste niet het geval is dan dient de civiele rechter dat te doen en kan de uitkomst van die afweging zijn, dat de aangesproken vergunninghouder niettegenstaande zijn vergunning onrechtmatig handelt.

4. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen?

PM input werkgroep

5. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

6. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin landen moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

Voor de overheid kan het wenselijk zijn om inzicht te krijgen in hoeverre bedrijven emissies gaan reduceren, en in hoeverre ze emissies gaan compenseren. Immers, de mogelijkheid om te compenseren is beperkt (zowel voor bedrijven als voor landen) en om het resterende koolstofbudget niet te overschrijden zijn vergaande emissiereducties nodig (los van CO₂ compensatie).

Bij bedrijven is er door dit vonnis onzekerheid ontstaan over de vraag wanneer je als bedrijf voldoende doet om in lijn met de doelen van Parijs te handelen. Moet de overheid daarvoor een handvat/criteria bieden of kan aansluiting worden gezocht bij bestaande initiatieven, zoals het Science Based Targets initiative? Kan aansluiting worden gezocht bij de nieuwe EU voorstellen voor IMVO? Moeten we nationaal richtlijnen gaan opstellen zoals dat ook is gebeurd voor financiële instellingen met het oog op het uitbannen van corruptie?

En hoe sluit dat aan op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

PM Aanvullen LNV

D. Precedentwerking

Het betreft een rechtszaak tussen Milieudefensie c.s. en Shell. De ongeschreven zorgvuldigheidsnorm is alleen ingevuld voor Shell en de reductieverplichting die door de rechtbank is opgelegd geldt alleen voor Shell.

Wel stelt de rechtbank in haar vonnis dat de verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren, niet alleen voor Shell, maar voor alle bedrijven geldt. Gelet op de bewoordingen van de rechtbank, dat Shell het hare moet doen ten aanzien van emissies waar zij *controle of invloed*⁹ over heeft, ligt het in de lijn der verwachting dat de uitspraak ook uitstraling heeft naar andere bedrijven.¹⁰ De zaak is door veel partijen in binnen en buitenland gevolgd en de rechtbank heeft ook een Engelse vertaling van de uitspraak gepubliceerd.¹¹ Milieudefensie c.s. en ook andere partijen zullen deze uitspraak benutten om andere bedrijven ook te dwingen om de CO₂-uitstoot te reduceren.

⁹ R.o. 4.4.22 e.v.

¹⁰ Zie ook blog Pels Rijcken.

¹¹ Verwijzing opnemen.

In de zaak is het concernbeleid van Shell als schadeoorzaak aangemerkt en is aan de beleidsbepalende positie van het moederbedrijf waarde toegekend. Als een rechter in een ander land in een vergelijkbare zaak geen reductiebevel op zou leggen, kan dat tot scheve verhoudingen leiden.

Over de hele wereld is een forse toename van het aantal klimaatzaken te zien, waarbij de procedures zich niet meer alleen tegen overheden richten, maar ook in toenemende mate tegen ondernemingen.

Een vergelijkbare zaak speelt momenteel in Frankrijk. In januari 2020 hebben diverse steden, lokale autoriteiten en NGO's een zaak tegen Total gestart, met als doel dat Total wordt gedwongen de uitstoot van broeikasgassen drastisch te verminderen. Mensenrechten spelen in die procedure ook een rol.¹²

Vragen:

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak?

2. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven?

In hoeverre de overwegingen van de rechtbank ook relevant kunnen zijn voor andere zaken, is op voorhand lastig te beantwoorden. Dit is sterk casus gebonden. Of het vonnis daadwerkelijk kan leiden tot mogelijke precedentwerking voor andere bedrijven hangt af van het verdere verloop (Shell gaat in hoger beroep) en mogelijke andere (internationale) rechterlijke uitspraken. Op basis van de UNGPs en OESO-richtlijnen kan worden gesteld dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. De implementatie en uitvoering hiervan is echter afhankelijk van diverse factoren, zoals de grootte van het bedrijf. Wat de uitspraak betekent voor een specifieke onderneming dient dan ook per geval bekeken te worden en kan niet in zijn algemeenheid beantwoord worden.

3. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. **[NB. ROL BUZA]**

Deze vraag is onduidelijk bevonden door de werkgroep. Onduidelijk is wat er met "toegang tot data" wordt bedoeld. Er is om verduidelijking verzocht.

E. Hoger beroep

Shell en Milieudefensie kunnen tegen de uitspraak van de rechtbank hoger beroep instellen. Als er hoger beroep wordt ingesteld dan wordt de zaak opnieuw behandeld door een hogere rechter; het gerechtshof. Shell heeft aangegeven in hoger beroep te gaan.

Vragen:

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?

Ieder die een belang heeft bij een tussen andere partijen aanhangig geding, kan vorderen zich daarin te mogen voegen (art 217 Rv). Voeging is altijd aan de zijde van een van de procespartijen. Om te voegen moet de Staat een eigen belang hebben bij de uitkomst van de zaak. Dat belang moet parallel zijn aan het belang van de partij aan wier zijde de Staat zich voegt. Beslissend is of na afweging van de betrokken belangen toelating van de Staat als gevoegde partij de voorkeur verdient boven verwijzing naar een afzonderlijke procedure.

Een mogelijk eigen belang van de Staat had kunnen zijn de koppeling tussen klimaatschade en onrechtmatig handelen in de uitspraak van de rechtbank. Maar daarover heeft de Hoge

¹² Verwijzing opnemen.

Raad in de Urgenda-uitspraak al een definitief oordeel gegeven. De Staat heeft ook publiekelijk laten weten zich aan die uitspraak te willen houden. Het is zeer de vraag of de Staat in dit geval een voldoende eigen belang heeft om zich aan de zijde van een van beide partijen te mogen voegen in deze zaak tussen private partijen, waarin de Staat verder geen betrokkenheid heeft.

2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

N.v.t.

F. (Niet) naleving van het reductiebevel en monitoring

Shell is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. Shell kan daarbij ook (deels) kiezen voor maatregelen om broeikasgasemissies te compenseren door carbon sinks of het afvangen en opslaan (dan wel gebruiken) van CO₂. Shell is ook vrij om het reductiepad te kiezen dat ze wil volgen om de opgelegde reductiedoelstelling te halen.¹³ Bij een mogelijke niet-naleving van het reductiebevel is het aan Milieudefensie c.s. om aannemelijk te maken dat het bevel niet wordt nagekomen en aan Shell om gegevens of data over emissies te verstrekken waaruit blijkt dat het vonnis wel wordt nageleefd. Omdat het een zaak tussen private partijen betreft, heeft de Nederlandse overheid in dit verband geen enkele rol.

De rechtbank heeft geen dwangsommen aan het reductiebevel gekoppeld. Indien Milieudefensie c.s. van mening is dat Shell te weinig doet, zouden ze naar de rechter kunnen stappen en een dwangsom kunnen vorderen om Shell ertoe te bewegen alsnog de nodige stappen te zetten tot nakoming van het bevel.

Vragen:

1. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Het betreft een uitspraak tussen private partijen. De rechtbank heeft geen specifieke monitoring - of rapportageverplichtingen aan Shell opgelegd. Als Milieudefensie meent dat Shell de uitspraak niet nakomt, zou Milieudefensie een nieuwe procedure kunnen starten.

2. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen?

Indien een partij, in dit geval Shell, uit hoofde van onrechtmatige daad is veroordeeld en de toegewezen vordering niet kan nakomen doordat een derde (i.c. de Staat) de nakoming van die veroordeling belemmert, dan is die derde in beginsel jegens de veroordeelde partij aansprakelijk indien deze de derde aanspreekt voor de schade die zij, de veroordeelde partij, lijdt door het gedrag van die derde. Shell moet om de Staat te kunnen aanspreken daar zelf wel belang bij hebben, dat wil zeggen zelf wel schade lijden door belemmerend gedrag van de Staat, doordat zij door Milieudefensie c.s. wordt aangesproken die de beslissing wil executeren. Als Shell zelf geen verwijt gemaakt kan worden van de niet-nakoming, zal zij niet aansprakelijk gehouden kunnen worden voor de wegens de niet-nakoming mogelijk geleden schade. Van een aansprakelijkstelling van de Staat derde door de veroordeelde partij zal in dat geval geen sprake kunnen zijn.

3. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)?

Dat is op dit moment speculeren. De door de rechter opgelegde reductiemaatregelen gelden alleen voor Shell, maar de zorgplicht om te voorkomen dat schadelijke klimaatverandering optreedt geldt voor meer bedrijven. Omdat de reductieverplichting voor Shell geldt voor de mondiale activiteiten en de randvoorwaarden voor het nationale klimaatbeleid gericht zijn op het terugbrengen van de emissies in Nederland, is het moeilijk om daar een verband tussen te leggen, ook vanwege de grote diversiteit van de bedrijven in Nederland.

¹³ R.o. 4.4.29.

(PM iets zeggen over het recent gepubliceerde Fit for 55 pakket van de Europese Commissie? Dat pakket brengt een hogere nationale reductieverplichting voor NL met zich mee, waarvoor aanvullende maatregelen nodig zijn.)

G. Eisen aan klimaatbeleid (van Shell)

Shell heeft de klimaatambities voor de Shell-groep in 2019 en 2020 aangescherpt. Shell streeft ernaar in 2050 klimaatneutraal te zijn. De rechtbank oordeelt dat het huidige beleid van Shell weinig concreet is, nog nadere uitwerking vergt en niet-bindende voornemens voor de lange termijn (2050) bevat. Ook zijn de 'ambities' en 'intenties' van Shell niet onvoorwaardelijk, maar afhankelijk gesteld van het tempo waarmee de mondiale maatschappij in de richting van de klimaatdoelstellingen van de Overeenkomst van Parijs beweegt. De rechtbank leidt hieruit af dat Shell zich het recht voorbehoudt om bij een tragere beweging van de maatschappij ook de Shell-groep een minder snelle energietransitie te laten doormaken. Shell volgt de ontwikkelingen in de maatschappij en kent aan staten en anderen een voortrekkersrol toe. Daarmee miskent Shell, naar het oordeel van de rechtbank, haar eigen verantwoordelijkheid die vergt dat zij haar reductieverplichting actief effectueert via het concernbeleid van de Shell-groep.

Vragen:

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?

Nee, de uitspraak heeft geen directe gevolgen voor de overheid.

Het vonnis heeft betrekking op de mondiale activiteiten van Shell en Shell kan er dan ook voor kiezen om buiten NL/EU CO2 te compenseren. In de praktijk zal een bedrijf dat CO2 uitstoot wil compenseren dat doen waar de prijs het laagst is.

Het is wel zo dat de afgelopen jaren de interesse in CO2 compensatie is toegenomen. De vrijwillige CO2 compensatiemarkt is nog relatief jong, maar groeit de laatste jaren flink. Consumenten willen hun aankopen steeds vaker compenseren en bedrijven spelen daar op in. De vrijwillige CO2 compensatiemarkt is niet erg transparant en er zijn verschillende certificeringsmethoden. Dit leidt tot vragen over de kwaliteit en betrouwbaarheid van deze CO2-certificaten en hun aanbieders (zie de recente uitspraak van de Reclame Code Commissie over de claim van Shell dat compensatie aan de pomp leidt tot CO2-neutraal rijden).

Gezien de groeiende aandacht zowel nationaal als internationaal voor CO2 compensatie zal de druk op de overheid vermoedelijk toenemen om meer transparantie te verschaffen, maar vanwege het internationale karakter van de markt lijken de mogelijkheden voor de Nederlandse overheid beperkt. (PM aanvullen LNV).

2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?

Dat is moeilijk te zeggen. Of dit vonnis überhaupt effect zal hebben op de invulling van de EU doelstelling hangt af van de vraag of en, zo ja, waar Shell aanvullende reducerende maatregelen gaat treffen. Dat kan immers ook buiten de EU zijn. Ook kunnen het maatregelen zijn die onder het ETS vallen. Als Shell maatregelen neemt die er toe leiden dat haar activiteiten die onder het ETS vallen minder CO₂ uitstoten, dan kan Shell eventuele overtollige emissieruimte verkopen aan andere bedrijven die onder het ETS vallen en verandert er per saldo niets voor de invulling van het 2030-doel. (PM check collega's ETS).

3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C?

De Nederlandse klimaatdoelen zijn een afgeleide van de EU klimaatdoelen, die al gericht zijn op het halen van het 1,5°C doel.

Wat opvalt is dat de rechtbank in de motivatie verwijst naar het beschikbare mondiale carbon-budget dat niet overschreden mag worden, willen we het 1,5°C doel binnen bereik houden.

*Uitgangspunt bij het vaststellen van de door de EU benodigde reductiepercentage van ten minste 55% in 2030, was dat de reductie (min of meer) lineair plaats vindt. Als emissiereductie op de korte termijn uitblijft, wordt het resterende koolstofbudget steeds kleiner, en zijn er uiteindelijk hogere of snellere reducties nodig om hetzelfde doel nog te kunnen bereiken. De rechtbank oordeelt dat het huidige beleid van Shell weinig concreet is, nog nadere uitwerking vergt en niet-bindende voornemens voor de lange termijn (2050) bevat. Ook in andere Klimaatzaken (o.a. in de uitspraak van de Irish Supreme Court van 31 juli 2020 en de recente Duitse Klimaatzaak) hebben rechters geoordeeld over de (onvoldoende mate van) concreetheid en afdwingbaarheid van beleid en/of maatregelen om doelen te halen. Het is goed denkbaar dat dergelijke kritiek ook geuit kan worden t.a.v. de huidige Nederlandse aanpak (Klimaatakkoord/-plan) **(PM check collega's EU/Urgenda)***

4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Zie antwoord vorige vraag.

5. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO₂-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO₂-reducerende maatregelen te subsidiëren?

*Subsidie is bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren. **PM check WJZ***

6. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Er is EU beleid gericht op scope 2 en 3 emissies. Ook CBAM heeft impact.

7. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen?

8. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid?

H. De mogelijkheden voor stichtingen/verenigingen om een collectieve vordering in te stellen (algemeen belangactie)

Milieudefensie e.a. hebben hun vordering ingesteld in collectieve procedure (als algemeen-belangactie). De rechtbank toetst de ontvankelijkheid van die vordering aan artikel 3:305a BW (oud). Die bepaling maakt het voor een stichting of vereniging mogelijk om een collectieve vordering in te stellen ter bescherming van de "gelijksoortige belangen" van een groep belanghebbenden.

De rechtbank past het 'oude' collectieve actierecht toe. Per 1 januari 2020 is een nieuw regime voor collectieve acties in werking getreden.

Vragen:

1. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Mogelijkheden voor het voeren van een algemeen belang actie niet zijn verruimd met de Wet afwikkeling massaschade in collectieve actie (WAMCA). Per 1 januari 2020 is de WAMCA in werking getreden. De WAMCA heeft de eisen voor het instellen van een collectieve actie aangescherpt in artikel 3:305a BW. Deze eisen betreffen de inrichting van de organisatie (governance), haar representativiteit, de beschikking over voldoende middelen en voldoende zeggenschap over de collectieve vordering en tot slot de deskundigheid en ervaring binnen de organisatie. De organisatie moet daarnaast op haar website verantwoorden dat hoe zij aan de governance-eisen voldoet. Bestuurders van de organisatie mogen geen winstoogmerk hebben en de collectieve vordering moet een voldoende nauwe band hebben met de Nederlandse rechtssfeer. In de literatuur en in enkele uitspraken wordt in twijfel getrokken of dit laatste vereiste verenigbaar is met het Europese internationale bevoegdheidsrecht. Naar verwachting komt hierover op enig moment een prejudiciële vraag van de Nederlandse rechter aan het HvJEU.

In ruil voor de aanscherping van de eisen is het nu mogelijk om ook schadevergoeding in geld te vorderen. Bij algemeen belang acties speelt dit doorgaans niet. Een organisatie kan de rechter vragen om niet aan alle governance-vereisten te hoeven voldoen. In dat geval kan die organisatie geen schadevergoeding vorderen maar alleen een gebod of verbod.

In het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering is een afzonderlijke regeling toegevoegd voor de procedure over een collectieve vordering. Alle collectieve acties over eenzelfde vordering tegen dezelfde verweerder moeten in één procedure worden behandeld. Anders dan voor 2020, is dus niet meer mogelijk dat er voor dezelfde gebeurtenis tegen dezelfde verweerder, verschillende acties door verschillende organisaties bij verschillende rechtbanken tegelijk aanhangig zijn. In de procedure toetst de rechter eerst de ontvankelijkheid van de organisatie en wijst daarna een 'hoofdeiser' aan. Benadeelden die niet door de uitkomst gebonden willen worden, kunnen daarna uitstappen ('opt out'). Pas daarna begint de inhoudelijke behandeling van de vordering.

Conclusie is dat de mogelijkheden voor het voeren van een algemeen belang actie niet zijn verruimd met de WAMCA. De aanscherping van de eisen zou voor algemeen belang acties, mogelijk met uitzondering van het vereiste van een voldoende nauwe band met Nederland, ook geen beperking moeten vormen, mede door de mogelijkheid om 'onthefing' te vragen van een deel van de governance-eisen.

I. Toepasselijk recht en territoriale werking uitspraak

De Rome II verordening bepaalt welk recht van toepassing is op grensoverschrijdende niet-contractuele verbintenissen. Hoofdregel is dat het toepasselijke recht op de niet-contractuele verbintenis die voortvloeit uit milieuschade of uit letsel- of vermogensschade als gevolg van milieuschade, wordt bepaald volgens de hoofdregel in artikel 4 lid 1. Op basis van deze bepaling is dat het recht van de Staat waar zich de milieuschade voordoet, ongeacht in welke Staat de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan en ongeacht in welke Staat dan wel Staten de indirecte gevolgen van die gebeurtenis zich voordoen. Artikel 7 maakt hierop een uitzondering. De hoofdregel van artikel 4 lid 1 blijft op grond van artikel 7 buiten toepassing, indien de eiser besluit zijn vordering uit milieuschade of uit letsel- of vermogensschade als gevolg van milieuschade te baseren op het recht van de Staat waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan.

Milieudefensie c.s. heeft zich op het standpunt gesteld dat het concernbeleid van Shell als schadeveroorzakende gebeurtenis moet worden gezien. Het concernbeleid van Shell leidt tot klimaatverandering en dat beleid wordt bepaald en vastgesteld door het in Nederland gevestigde bestuur. Onder gebruikmaking van het keuzerecht van artikel 7 Rome II heeft Milieudefensie c.s. de rechtbank verzocht het Nederlands recht toe te passen.

Shell heeft in de zaak bepleit dat haar concernbeleid niet kan worden gezien als de schadeveroorzakende gebeurtenis, omdat de vaststelling van beleid als zodanig geen schade veroorzaakt. Volgens Shell is de schadeveroorzakende gebeurtenis de daadwerkelijke CO₂-uitstoot, waardoor de rechtskeuze van Milieudefensie c.s. (gebaseerd op de schadeveroorzakende gebeurtenis) zou leiden tot toepasselijkheid van een veelheid van rechtsstelsels. De rechtbank is van oordeel dat de benadering van Shell een te enge benadering is, die niet past bij de kenmerken van de verantwoordelijkheid in verband met (dreigende) klimaatschade. De rechtbank is van mening dat de vaststelling van het concernbeleid van de Shell-groep door Shell als een zelfstandige schadeoorzaak geldt, die kan bijdragen aan (dreigende) klimaatschade. Shell heeft met het

vaststellen van het concernbeleid *invloed op en controle over* de CO₂-uitstoot van de Shell-groep en van de zakelijke relaties van de Shell-groep, inclusief de eindgebruikers.

De uitspraak van de rechtbank is van toepassing op activiteiten of emissies in binnen en buitenland, die aan de Shell-groep gerelateerd zijn. Via wetgeving of een bestuurlijke maatregelen zou een dergelijke verplichting niet mogelijk zijn, omdat het buiten de rechtsmacht van Nederland valt.

Vragen:

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?

Deze vraag ziet zowel op de bevoegdheid van de rechter, namelijk kan de Nederlandse rechter oordelen, als op wat het toepasselijke recht is. Hieronder wordt op beide vragen afzonderlijk ingegaan.

Bevoegdheid rechter

De Nederlandse civiele rechter is bevoegd te oordelen over een vordering als de gedaagde in Nederland zijn woonplaats of gewone verblijfplaats heeft (artikel 2 Rv). Is de gedaagde partij een rechtspersoon dan is de 'woon- of gewone verblijfplaats' naar Nederlands internationaal privaatrecht de plaats waar de rechtspersoon zijn statutaire zetel heeft, ongeacht of zijn werkelijke zetel, de plaats van zijn voornaamste activiteiten, zich elders bevindt. Doorgaans is de statutaire zetel gelegen in de staat naar het recht waarvan de rechtspersoon is opgericht.

Toepasselijk recht

Als de bevoegdheid van de Nederlandse rechter aldus is vastgesteld is het mogelijk, dat de feiten die aan de vordering ten grondslag worden gelegd zich (geheel of gedeeltelijk) buiten Nederland hebben toegedragen. Welk recht in zo'n geval van toepassing is, hangt onder meer af van de aard van de vordering en de aard van de verweten gedraging waar die vordering op is gebaseerd. Heeft de vordering haar grondslag in het contractenrecht (bijvoorbeeld koop, aanneming van werk, opdracht) dan volgt het toepasselijke recht uit de artikelen 10:153-156 BW waarin de werking van Rome I nader is geregeld; toepasselijk recht kan afhangen van een rechtskeuze die partijen hebben gemaakt bij het aangaan van de overeenkomst die voorligt en bij gebreke van een rechtskeuze speelt het voorwerp van de overeenkomst een bepalende rol. Feiten (activiteiten/emissies) die aan de door de rechter te beoordelen vordering ten grondslag zijn gelegd en die zich hebben toegedragen in het buitenland kunnen langs die weg aan de Nederlandse rechter ter beoordeling worden voorgelegd waarbij het afhankelijk is van de inhoud van de overeenkomst welk recht van toepassing is. Dat kan Nederlands recht zijn maar even goed buitenlands recht.

Buiten-contractuele aansprakelijkheid: Rome II

Als echter sprake is van buiten-contractuele aansprakelijkheid, met name van vorderingen uit hoofde van onrechtmatige daad, dan wordt indien de Nederlandse rechter bevoegd is, het toepasselijke recht bepaald door de inhoud van Rome II, zoals in artikelen 10:157-159 BW is neergelegd. Ook hier kunnen de aan de vordering ten grondslag liggende feiten zich in het buitenland hebben afgespeeld. Hoofddregel voor het bepalen van het toepasselijke recht is artikel 4 lid 1 Rome II, het recht van het land waar de schade zich voordoet (waarop lid 2 van dat artikel de uitzondering formuleert dat in het geval de aansprakelijke partij en de degene die de schade lijdt beiden in hetzelfde land hun gewone verblijfplaats hebben, het recht van dat land van toepassing is; lid 3 beoogt onevenwichtigheden van dit systeem te ondervangen door te bepalen, dat indien de onrechtmatige daad een kennelijk nauwere band met een ander land heeft, het recht van dat land van toepassing is).

Milieuschade: artikel 7 Rome II

In geval van milieuschade kent artikel 7 Rome II een bijzondere conflictregel, die de hoofddregel van artikel 4 – het recht van het land waar de schade zich heeft voorgedaan – in beginsel ook van toepassing verklaart. Artikel 7 bepaalt echter dat deze hoofddregel buiten toepassing blijft indien de eiser in een schadevorderingsprocedure de keus maakt zijn vordering te baseren op het recht van het land waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan. Aldus wordt voorkomen dat het recht van het land waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan buiten toepassing blijft als dat recht een hoger beschermingsniveau kent dan het recht van het land waar

de schade is geleden (uiteraard alleen dan indien sprake is van twee verschillende rechtstelsel c.q. landen).

2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?

De rechtbank heeft artikel 7 Rome II toegepast en daarbij de uitleg van het begrip schadeveroorzakende gebeurtenis gevolgd die door Milieudefensie is gegeven. Dit is een uitleg die samenhangt met de specifieke kenmerken van de vordering c.q. de aansprakelijke partij. Shell heeft deze uitleg bestreden door te stellen niet zelf en niet direct de 'uitstoothandelingen' te hebben verricht. Deze benadering is naar het oordeel van de rechtbank te eng, zij past niet 'bij de kenmerken van de verantwoordelijkheid in verband met (dreigende) klimaatschade en de aan de keuzemogelijkheid van artikel 7 Rome II ten grondslag liggende beschermingsgedachte, die ruimte laat voor situaties waarin meer schadeveroorzakende gebeurtenissen in meer landen zijn aan te wijzen, zoals kenmerkend is voor (dreigende) klimaatschade.' Kortom, de vaststelling van concernbeleid door een moeder- of groepsmaatschappij kan als zelfstandige schade-oorzaak worden aangemerkt.

Deze redenering lijkt ook te kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van milieuschade waar de rechtbank expliciet wijst op de beschermingsgedachte van artikel 7 die ruimte laat voor meer schadeveroorzakende gebeurtenissen. De rechtbank geeft aan dat de redenering, waarbij het concernbeleid als schadeveroorzakende gebeurtenis wordt gezien, kan worden toegepast in andere milieuschades dan emissieschade. Hierbij past de kanttekening dat Shell in hoger beroep dit punt ongetwijfeld aan het Hof voorlegt.

J. Gevolgen voor het investeringsklimaat

Zie bijlage 2

Impact uitspraak Shell: Werkgroep investeringsklimaat onderdeel "public governance gap"

Versie: 31 augustus 2021

Er is trend gaande dat het bedrijfsleven, en zeker de grote multinationale ondernemingen, steeds meer verantwoordelijk worden gehouden voor en afgerekend op hun impact op mens en milieu (-> people, planet & profit). De uitspraak in de rechtszaak tegen Shell is een voorbeeld waar een bedrijf verantwoordelijk wordt gehouden voor de gevolgen van haar concernbeleid voor het milieu. Daarbij beroept de rechter zich op het beschermen van de mens tegen klimaatverandering.

Het bedrijf Shell heeft het Klimaatakkoord ondertekend en voldoet met haar concernbeleid aan alle Nederlandse en Europese wet- en regelgeving. Echter, de rechter heeft in haar uitspraak nu geoordeeld dat het concernbeleid van Shell onvoldoende is. De rechter heeft Shell opgelegd in om haar concernbeleid concreter te maken hoe reductie wordt gerealiseerd en daarbij een reductie van 45% in 2030 ten opzichte van 2019 als basisjaar. Het is voor het eerst dat een bedrijf aansprakelijk wordt gesteld voor haar wereldwijde klimaatuitstoot. Er is daarnaast een trend van rechtszaken over schendingen van mensenrechten in het kader van klimaatverandering. Dit vonnis verschilt van nationaal en internationaal klimaatbeleid aangezien het niet per land doelen stelt maar juist buiten-territoriaal aan Shell een opdracht geeft.

De Nederlandse overheid is geen partij in deze zaak. Shell is tegen het vonnis in hoger beroep gegaan. Het is nu nog onduidelijk wat het gerechtshof zal oordelen. In de analyse wordt nu al wel gekeken of deze zaak gevolgen heeft voor het klimaat- en bedrijvenbeleid van de Nederlandse overheid.

Deze uitspraak is een voorbeeld van een "public governance gap". Dit betekent dat er een kloof is tussen waar de geldende wet- en regelgeving bedrijven toe verplicht en waar bedrijven door de maatschappij, waaronder de rechterlijke macht, voor verantwoordelijk worden gehouden en op worden afgerekend. De rechterlijke macht heeft via deze uitspraak zgn. "open normen" in het beleid ingevuld.

De aanwezigheid van een (mogelijke) "public governance gap" leidt bij bedrijven tot onzekerheid omdat hierdoor voor hen niet duidelijk is aan welke eisen en standaarden zij moeten voldoen. Welke mogelijke consequenties dit heeft voor het klimaatbeleid wordt opgepakt in de Werkgroep klimaat beleid

Voor de werkgroep investeringsklimaat wordt gekeken naar welke mogelijke effecten dit heeft op bedrijfsinvesteringen op terrein van verduurzaming industrie en de mogelijke effecten op het bedrijvenbeleid (breder dan klimaatbeleid).

Voor het doen van investeringen, zeker wanneer deze kapitaalintensief zijn en een lange termijn perspectief hebben, hechten bedrijven juist zeer aan zekerheid en voorspelbaarheid. Een "public governance gap" kan er daarom mogelijk toe leiden dat bedrijven ervoor kiezen om investeringen uit te stellen totdat wel duidelijk is aan welke eisen en standaarden zij moeten voldoen. Het uitstellen van bedrijfsinvesteringen, zeker waar deze bijdragen aan de verduurzaming van de industrie, is een onwenselijk situatie.

Deze Shell-uitspraak leidt daarmee tot de volgende vragen t.a.v. het bedrijvenbeleid. Deze vragen om een nadere analyse:

- 1) Implicaties Shell-uitspraak voor bedrijfsleven in Nederland:
 - a) Wat is de impact van deze uitspraak op de activiteiten van Shell? Zowel wereldwijd, als in Nederland? De analyse beperkt zich dan vooral op de rol van de overheid ten aanzien van Shell.
 - b) Welke in Nederland gevestigde bedrijven worden mogelijk nog meer geraakt door deze uitspraak? Waarbij de juridische precedent werking ligt bij de juridische werkgroep.

- c) Welke mogelijk gevolgen heeft dit voor het beleid, zowel klimaat- als bedrijvenbeleid? (beleidsopties)
 - i) Dilemma van generiek vs. specifiek beleid (maatwerk per bedrijf)
 - ii) Dilemma van nationale wetgeving vs. Europees beleid
 - iii) Naast beleid emissie op schoorsteen, ook beleid voor scope 2 en scope 3?
 - iv) Verhouding tussen klimaat beleid en IMVO beleid
 - v) Verhouding t.o.v. corporate governance code.
- 2) Zijn er ook andere onderdelen van het bedrijvenbeleid – naast klimaat - waar (mogelijk) sprake is van een “public governance gap”?
 - a) Welke onderdelen gaat dit dan over?
 - b) Welke beleidsopties zijn er om dit gap te dichten
 - i) Er lopen nu al trajecten: Denk bijvoorbeeld aan IMVO beleid en corporate governance code waar de overheid van bedrijven verwachten dat zij rekening houden met de impact op people en planet maar dit niet wettelijk hebben vastgelegd. Er loopt nu wel een initiatief voor Europese IMVO wetgeving, maar die heeft een scope van 2-4 jaar. Hier speelt ook vraag of dit nationaal of Europese route te volgen.

Concept

ANALYSE UITSPRAAK KLIMAATZAAK SHELL

Inleiding

Op 26 mei 2021 heeft de rechtbank Den Haag uitspraak gedaan in een zaak die zeven stichtingen en verenigingen, waaronder Milieudefensie, en ruim 17.000 individuele eisers hadden aangespannen tegen Royal Dutch Shell (Shell). Volgens deze eisers handelt Shell onrechtmatig en moet zij meer doen om CO₂-uitstoot te verminderen. De rechtbank heeft geoordeeld dat Shell gehouden is *het hare* te doen om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Shell is veroordeeld om via het concernbeleid het gezamenlijke jaarlijkse volume van de aan de Shell-groep, haar toeleveranciers en afnemers verbonden CO₂-emissies zodanig te reduceren dat dit volume eind 2030 ten minste netto 45% lager ligt dan in 2019.

Vanuit het bedrijfsleven, de politiek en de media is er veel aandacht voor de uitspraak. Er spelen vragen over de uitspraak en wat de consequenties kunnen zijn voor andere bedrijven en het klimaatbeleid van de overheid.

Aan de hand van de volgende 10 onderwerpen is de uitspraak door drie interdepartementale werkgroepen (juridisch, klimaat en investeringsklimaat) geanalyseerd:

- A. Mensenrechten en bedrijven
- B. De wijze waarop de rechtbank de 'deelverantwoordelijkheid' van Shell invult
- C. Eigen verantwoordelijkheid bedrijven
- D. Precedentwerking
- E. Hoger beroep
- F. (Niet) naleving van het reductiebevel en monitoring
- G. Eisen aan klimaatbeleid (van Shell)
- H. De mogelijkheden voor stichtingen/verenigingen om een collectieve vordering in te stellen (algemeen belangactie)
- I. Toepasselijk recht en territoriale werking uitspraak
- J. Gevolgen voor het investeringsklimaat (momenteel separaat document)

A. Mensenrechten en bedrijven

In het Urgenda-arrest is door de Hoge Raad bepaald dat artikelen 2 en 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) bescherming bieden tegen de gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering. Milieudefensie c.s. kan zich niet direct tegenover Shell beroepen op deze EVRM-bepalingen, omdat Shell geen partij is bij het EVRM. Alleen staten zijn verdragspartij bij het EVRM. Ondanks deze onmogelijkheid betreft de rechtbank deze mensenrechten wel bij de invulling van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm*. De rechtbank verwijst hiervoor naar de UN Guiding Principles (UNGP) en ook andere soft law-instrumenten. De rechtbank stelt dat de in de UNGP (*soft law*) geformuleerde verantwoordelijkheid voor bedrijven om mensenrechten te respecteren een mondiale gedragsnorm is waaraan alle bedrijven geacht worden zich te houden, waar ze ook actief zijn. Ze staat los van het vermogen en/of de bereidheid van staten hun eigen verplichtingen inzake de mensenrechten na te komen en doet aan die verplichtingen niets af. Ze heeft voorrang boven de nationale wet- en regelgeving ter bescherming van de mensenrechten. Bedrijven kunnen dus niet volstaan met het volgen van de ontwikkelingen en de maatregelen die staten nemen; zij hebben een eigen verantwoordelijkheid.¹ De rechtbank stelt ook dat de Europese Commissie sinds 2011 verwacht dat Europese bedrijven voldoen aan de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren, zoals verwoord in de UNGP. De UNGP lenen zich daarom ervoor om als leidraad te dienen bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, aldus de rechtbank. Ook stelt de rechtbank dat vanwege de internationaal algemeen aanvaarde inhoud van de UNGP, het niet ter zake doet of Shell zich al dan niet heeft verbonden of gecommitteerd aan de UNGP.

¹ R.o. 4.4.13.

De rechtbank stelt expliciet dat alle bedrijven een verplichting hebben om mensenrechten te respecteren. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, worden deze *soft law* principes juridisch afdwingbaar, zelfs -zo lijkt het- voor bedrijven die zich niet verbonden of gecommitteerd hebben aan de UNGP.

Ten aanzien van de bijdragen die bedrijven leveren aan (gevaarlijke) klimaatverandering, ziet de verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren er dus op dat bedrijven maatregelen dienen te nemen om inbreuken op mensenrechten te voorkomen of tegen te gaan.

Vragen:

1. De rechtbank overweegt dat 'alle' bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. Wat kan uit deze overweging worden afgeleid voor andere bedrijven?

Deze vraag is tweeledig. Namelijk, (1) respect voor mensenrechten door "alle" bedrijven en (2) wat hieruit kan worden afgeleid

1 "Alle bedrijven dienen mensenrechten te respecteren"

Alle bedrijven dienen mensenrechten te respecteren, maar wel met middelen evenredig aan o a de omvang van de organisatie en de vraag of en in welke mate er binnen een groep dan wel autonoom wordt geopereerd (rechtsoverweging 4 4 16 van de uitspraak)

De bovenstaande uitspraak is gebaseerd op de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights ("UNGPs"), meer in het bijzonder op Principles 11 - 14. In de UN Guiding Principle 14 is opgenomen dat elk bedrijf, ongeacht grootte, sector, operationele context, eigenaar en structuur mensenrechten dienen te respecteren. Echter, de invulling van de verantwoordelijkheid is afhankelijk van diverse factoren, aangezien niet elk bedrijf dezelfde capaciteiten heeft. Een aantal van de factoren zijn de grootte van een bedrijf en de (potentiele) ongunstige effecten van de ondernemingen. Dit sluit niet uit dat ook kleinere bedrijven een ernstige, negatieve impact kunnen hebben op mensenrechten. De ernst van de impact wordt bepaald aan de hand van de schaal, reikwijdte en onherstelbare karakter.

Ook de OESO-richtlijnen bevatten soortgelijke aanbevelingen als de UNGPs, maar de richtlijnen zijn meer gericht op de implementatie. Zo zetten de OESO-richtlijnen diverse Algemene Beginselen voor bedrijfsbeleid uiteen. Een van deze beginselen is due diligence. Volgens de OESO-richtlijnen is due diligence het proces waarmee ondernemingen daadwerkelijke ongunstige effecten kunnen identificeren, voorkomen en verminderen, en waarmee zij verantwoording kunnen afleggen over hun aanpak van die effecten als integraal onderdeel van hun besluitvormingsproces en risicobeheerssystemen.² Ook de due diligence verplichtingen zijn afhankelijk van diverse factoren zoals de grootte van de onderneming, de context waarin de onderneming opereert, de specifieke aanbevelingen in de richtlijnen en de ernst van de ongunstige effecten van de ondernemingen. In de OESO-richtlijnen zijn specifiekere aanbevelingen voor due diligence opgenomen betreffende mensenrechten. Zo wordt gesteld dat respect voor de mensenrechten de mondiale gedragsnorm is die aan bedrijven wordt gesteld.³ Hoewel het due diligence proces dus afhankelijk is van diverse factoren, kan hieruit worden afgeleid dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren.

Nederland onderschrijft sinds 2011 de OESO-richtlijnen en UN Guiding Principles, en verwacht derhalve dat alle bedrijven mensenrechten en milieu respecteren. Ook wordt verwacht dat alle bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om potentiële en daadwerkelijke negatieve gevolgen op mens en milieu die voor kunnen komen in de eigen activiteiten en die van zakelijke relaties in de toeleveringsketen (ongeacht of deze negatieve gevolgen zich in NL of over de grens voordoen) voorkomen, mitigeren en stoppen.

² OESO-richtlijnen, Hoofdstuk II, Para 14, p. 12.

³ OESO-richtlijnen, Hoofdstuk IV, Para 37 ("Toelichting op Mensenrechten").

Het kabinet heeft in oktober 2020 na een evaluatie van het IMVO-beleid besloten over te gaan tot IMVO-wetgeving. Dit betekent dat alle bedrijven onderhevig zijn aan een wettelijke, algemene zorgplicht (cf. motie Voordewind over een algemene zorgplicht) en dat voor een nader te specificeren groep bedrijven een gepaste zorgvuldigheidsverplichting zal gelden.

Het kabinet heeft echter een voorkeur voor IMVO-wetgeving op EU-niveau. Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt. De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van.

2. Wat hieruit kan worden afgeleid voor andere bedrijven?

Op basis van de UNGPs en OESO-richtlijnen kan worden gesteld dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. De implementatie en uitvoering hiervan is echter afhankelijk van diverse factoren, zoals de grootte van het bedrijf. Wat de uitspraak betekent voor een specifieke onderneming dient dan ook per geval bekeken te worden. De precieze uitspraak is, zoals hierboven uitgezet, anders voor elk bedrijf.

2. Heeft deze overweging van de rechtbank gevolgen voor de verplichtingen die voor de Nederlandse Staat gelden om mensenrechten te respecteren?

Gerechtelijke uitspraken zijn enkel bindend voor de daarbij als procespartij betrokken partijen. Er kan hooguit sprake zijn van een precedentwerking van de uitspraak op andere partijen, zoals de Staat.

Hoewel de uitspraak niet bindend is voor de Nederlandse Staat, stelt de uitspraak wel dat private partijen verplicht zijn hun uitstoot te reduceren, omdat dit anders inbreuk maakt op de mensenrechten van individuen. Uit internationaal recht inzake de rechten van de mens vloeit voort dat staten de plicht hebben mensenrechten te beschermen. Dit is ook weerspiegelt in de UNGPs en de OESO-richtlijnen. Namelijk, dat er een verplichting op de Staat rust om te verzekeren dat die mensenrechten gewaarborgd worden door, inter alia, ervoor te zorgen dat private partijen nadelige effecten dienen te mitigeren. Dit kan bijvoorbeeld de reductie van uitstoot omvatten.

Zo bestaan de UNGPs uit drie pijlers: (1) statelijke verplichtingen tot bescherming van mensenrechten, (2) corporate verantwoordelijkheid tot het respecteren van mensenrechten en (3) toegang tot herstel voor slachtoffers die de nadelige effecten hebben ervaren van bedrijfsactiviteiten. Onder UNGPs 1 en 2 is opgenomen dat staten individuen moeten beschermen tegen mensenrechtenschendingen van derde partijen binnen hun territorium en/of jurisdictie. In UNGP 2 is opgenomen dat staten ook verplicht zijn om duidelijk uiteen te zetten aan welke verwachtingen bedrijven moeten voldoen die gevestigd zijn in het territorium en/of jurisdictie van de staat met betrekking tot het respecteren van mensenrechten. Nederland heeft de UNGPs en de OESO-richtlijnen onderschreven en beoogt de verwachtingen ten aanzien van bedrijven te versterken door het aannemen van IMVO-wetgeving in het kader van zorgplicht van bedrijven.

B. De wijze waarop de rechtbank de 'deelverantwoordelijkheid' van Shell invult

In haar vordering heeft Milieudefensie voor het formuleren van de door haar gestelde reductieplicht van Shell (ten minste 45% emissiereductie in 2030 t.o.v. 2019) aansluiting gezocht bij de Overeenkomst van Parijs. De rechtbank overweegt dat de doelstellingen van deze overeenkomst zijn ontleend aan IPCC-rapporten en dat deze doelstellingen de weerslag vormen van de best beschikbare wetenschappelijke bevindingen in de klimaatwetenschap. De rechtbank leidt uit het SR1.5-rapport van het IPCC af dat alleen reductiepaden die voorzien in een reductie van CO₂-uitstoot in 45% netto ten opzichte van het niveau van 2010 mondiaal een zo groot mogelijke kans geven om de ernstigste gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Ook wordt uitgebreid ingegaan op het carbon budget dat er nog beschikbaar is om de opwarming te beperken tot 1,5°C of 2°C.⁴ De rechtbank overweegt dat gelet op de breed gedragen

⁴ In de procedure tussen Urgenda en de Staat is door Urgenda ook de nadruk gelegd op de carbon budget-benadering.

Met opmerkingen 5.1.2.e: eerst voluit schrijven en daarna afkorting toepassen

Met opmerkingen 5.1.2.e: kamerstuknummer toevoegen

Met opmerkingen 5.1.2.e: is dit het juiste woord? Om gaat het hier om verplichtingen?

consensus dat de opwarming tot 1,5°C beperkt dient te blijven, moet worden gekozen voor reductiepaden waarin de CO₂-uitstoot mondiaal in 2030 met netto 45% is teruggebracht ten opzichte van 2010 en in 2050 met netto 100%. De rechtbank stelt ook op basis van het Oxford-rapport⁵ dat er internationaal brede consensus is dat ieder bedrijf zelfstandig naar het doel van netto nul emissies in 2050 toe moet werken.

De reductiepaden die de rechtbank presenteert, zijn mondiaal en zeggen nog niets over wat van Shell mag worden verwacht. De rechtbank stelt daarover dat van Shell veel mag worden verwacht, als belangrijke speler in de markt voor fossiele brandstoffen en als verantwoordelijk voor een substantiële CO₂-uitstoot die groter is dan de uitstoot van vele staten. De rechtbank komt op basis hiervan tot een reductiedoelstelling voor Shell van ten minste 45% in 2030 t.o.v. 2019. De rechtbank heeft 2019 als basisjaar genomen omdat dit in de vorderingen van Milieudefensie c.s. is opgenomen. Een reductiedoelstelling met 2019 als basisjaar sluit volgens de rechtbank voldoende aan bij de breed gedragen consensus dat het beperken van de opwarming tot 1,5°C vereist dat de mondiale CO₂-uitstoot in 2030 met netto 45% moet zijn teruggebracht ten opzichte van 2010. Dat een reductiedoelstelling van 45% in 2030 t.o.v. 2019 passend is bij de deelverantwoordelijkheid die Shell heeft, wordt in de uitspraak niet nader onderbouwd.

Vragen:

1. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen van het Akkoord van Parijs? **PM**^{5,128}

2. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken?

3. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan?

Een heel aantal aspecten uit de Urgenda-uitspraken zijn in dit vonnis van de rechtbank overgenomen, zoals ook het uitgangspunt dat een beperking van de opwarming tot 1,5°C als norm volgt uit de internationale klimaatafspraken. Het vonnis van de rechtbank sluit aan op het Urgenda-arrest van de Hoge Raad ten aanzien van de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap over de reële dreiging van een gevaarlijke klimaatverandering in de komende decennia. Beide rechters lijken dezelfde stappen te doorlopen om te komen tot de brede consensus van een beperking van de opwarming tot 1,5 °C ter voorkoming van deze dreiging.

Het kader kan kortweg als volgt worden weergegeven: In de klimaatwetenschap en binnen de internationale gemeenschap bestaat een grote mate van overeenstemming over het uitgangspunt dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2°C, en volgens de meest recente inzichten zelfs tot maximaal 1,5°C.

Zie onderstaande tabel voor kort overzicht gehanteerde uitgangspunten door de Hoge Raad in het Urgenda-arrest en de rechtbank in het Shell-vonnis.

Hoge Raad	Rechtbank
2.(6) In de klimaatwetenschap – dat wil zeggen de wetenschap die zich bezighoudt met het klimaat en klimaatverandering – en binnen de internationale gemeenschap bestaat al geruime tijd consensus dat de gemiddelde temperatuur op aarde niet mag toenemen met meer dan 2 °C ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk. Indien de	2.3.3. In de klimaatwetenschap – dat wil zeggen de wetenschap die zich bezighoudt met het klimaat en klimaatverandering – en binnen de internationale gemeenschap bestaat al geruime tijd consensus dat de gemiddelde temperatuur op aarde niet mag toenemen met meer dan 2°C ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk.

⁵ Bron

concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer niet uitstijgt boven 450 ppm in het jaar 2100, bestaat volgens de klimaatwetenschap een redelijke kans dat deze doelstelling (hierna: de tweegradendoelstelling) wordt gehaald. In de laatste jaren is het inzicht gerezen dat een veilige temperatuurstijging niet hoger mag zijn dan 1,5 °C, met een daarbij behorend concentratieniveau van broeikasgassen van ten hoogste 430 ppm in het jaar 2100.	Indien de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer niet uitstijgt boven 450 ppm in het jaar 2100, bestaat volgens de klimaatwetenschap een redelijke kans dat deze doelstelling (hierna: de tweegradendoelstelling) wordt gehaald. In de laatste jaren is het inzicht gerezen dat een veilige temperatuurstijging niet hoger mag zijn dan 1,5°C, met een daarbij behorend concentratieniveau van broeikasgassen van ten hoogste 430 ppm in het jaar 2100.
2.(21) Bij de klimaatconferentie in Parijs in 2015 (COP-21) is het Akkoord van Parijs tot stand gekomen. In dit verdrag wordt elke verdragsstaat aangesproken op zijn eigen verantwoordelijkheid. In het verdrag is vastgelegd dat de opwarming wereldwijd ruimschoots onder de grens van 2 °C ("well below 2 °C") moet worden gehouden ten opzichte van de gemiddelde temperatuur in het pre-industriële tijdperk, waarbij wordt gestreefd naar een temperatuurstijging van ten hoogste 1,5 °C. Partijen moeten nationale klimaatplannen opstellen, die ambitieus moeten zijn en waarvan het ambitieniveau bij ieder nieuw plan moet toenemen.	4.4.27. De doelstellingen van het Akkoord van Parijs zijn ontleend aan de IPCC-rapporten. Het IPCC rapporteert over de relevante wetenschappelijke inzichten ten aanzien van de gevolgen van onder meer temperatuurstijging, de concentraties broeikasgassen die aanleiding geven tot die stijging en de reductiepaden die leiden tot een beperking van de opwarming van de aarde tot een bepaalde temperatuur. De doelstellingen van het Akkoord van Parijs vormen dan ook de weerslag van de best beschikbare wetenschappelijke bevindingen in de klimaatwetenschap. Daar bestaat internationaal breed gedragen consensus over. De niet bindende doelstellingen van het Akkoord van Parijs vormen dus de weerslag van een universeel gedragen en geaccepteerde norm, die het algemeen belang beschermt van het voorkomen van een gevaarlijke klimaatverandering. Bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm sluit de rechtbank daarbij aan. Zij gaat ervan uit dat algemeen aanvaard is dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot ruim onder 2°C in 2100 en dat moet worden gestreefd naar beperking van de stijging tot maximaal 1,5°C en dat dit vereist dat de mondiale concentratie van broeikasgassen beperkt moet worden tot het niveau van 450 ppm in 2100 en dat gestreefd moet worden naar een maximale broeigasconcentratie van 430 ppm. De rechtbank tekent hier aan dat zij hiermee geen juridisch bindende norm formuleert voor het tegengaan van gevaarlijke klimaatverandering in Nederland en het Waddengebied. De rechtbank betreft deze brede consensus over wat nodig is om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen – namelijk dat de doelstellingen van het Akkoord van Parijs worden gehaald – in de beantwoording van de vraag of RDS verplicht is via haar concernbeleid de CO2-uitstoot van de Shell-groep te verminderen.
4.3 In de klimaatwetenschap bestaat al geruime tijd een grote mate van consensus dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2 °C en dat dit betekent dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 450 ppm. Inmiddels bestaat in de klimaatwetenschap het inzicht dat een veilige opwarming beperkt is tot maximaal 1,5 °C en dat dit betekent dat de	4.4.28. De rechtbank stelt vast dat de aanpak van gevaarlijke klimaatverandering urgent is. Gegeven de huidige concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer (van 401 ppm in 2018) is het resterende koolstofbudget beperkt. Dat geldt zowel ten opzichte van de grens van 430 ppm voor een maximale opwarming van 1,5°C als voor de grens van 450 ppm voor een maximale opwarming van 2°C. Hoe langer het

concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 430 ppm. Boven deze concentraties bestaat in ernstige mate het gevaar dat de hiervoor in 4.2 genoemde gevolgen zich op grote schaal zullen gaan voordoen. Kortheidshalve zal de verwezenlijking van dit gevaar hierna, evenals in het arrest van het hof, worden aangeduid als een gevaarlijke klimaatverandering	duurt voordat noodzakelijke emissiereducties worden gerealiseerd, des te groter de totale hoeveelheid uitgestoten broeikasgassen is en (dus) des te eerder het resterende koolstofbudget is opgebruikt. Bij gelijkblijvende emissies, is het koolstofbudget binnen twaalf jaar op. Zoals ook het IEA in zijn World Energy Outlook 2020 schrijft (zie 2.4.11.), zijn de komende tien jaar dus cruciaal voor het nog kunnen voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering. Dit volgt ook uit conclusie van UNEP (uit 2019) (zie 2.4.6.). Hoe eerder met reducties wordt begonnen, des te meer tijd er resteert voordat het resterende koolstofbudget is opgebruikt. Voor Nederland is de urgentie om CO₂- uitstoot te verminderen des te groter, omdat de temperatuurstijging in Nederland tot nu toe ongeveer twee keer zo snel is verlopen als het mondiale gemiddelde, met ernstige en onomkeerbare gevolgen en risico's voor de mensenrechten van de Nederlandse ingezetenen en de inwoners van het Waddengebied (zie 4.4. onderdeel (3.) en (4.))
4.5 Het hiervoor in 4.3 genoemde inzicht dat de opwarming van de aarde beperkt moet blijven tot maximaal 2 °C en dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 450 ppm om een gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen, is onderschreven door het IPCC en de COP. Het inzicht dat een veilige opwarming beperkt is tot maximaal 1,5 °C en dat dit betekent dat de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer beperkt moet blijven tot maximaal 430 ppm, is opgenomen in het op het VN-Klimaatverdrag berustende Akkoord van Parijs uit 2015, dat ondertekend is door meer dan 190 landen, waaronder Nederland.	

4. Hoe staat deze uitspraak in verhouding tot de uitspraak van de HR i.r.t. Urgenda, waarbij de Staat wordt gevraagd "het zijne" te doen en waarbij wordt verwezen naar het oordeel van de Staat zelf over wat dit inhoudt?

Het Urgenda-arrest en het Shell-vonnis stellen beide voorop dat iedere uitstoot van CO₂ wereldwijd bijdraagt aan (een toename van) gevaarlijke klimaatverandering en dat artikel 2 en 8 EVRM een verplichting schept om hiertegen bescherming te bieden. In beide zaken speelt ook een rol dat (inter)nationaal wordt aangenomen dat, als een handeling of het nalaten van handelingen in strijd met het recht slechts een deel van de schade veroorzaakt, er sprake kan zijn van een deelverantwoordelijkheid.

Dit is het geval bij de dreigende klimaatverandering door CO₂-uitstoot, want de individuele gedragingen van de Staat of RDS leiden op zichzelf niet tot de klimaatverandering. Er zijn meerdere veroorzakers en de gezamenlijk gedraging veroorzaakt de klimaatschade. Beide uitspraken concluderen dan ook dat er sprake is van een deelverantwoordelijkheid voor de Staat (en andere verdragslanden) en RDS. In het Shell-vonnis is daarnaast benoemd dat er ook algehele consensus is dat publiek/private samenwerking en de verantwoordelijkheidsverdeling tussen de verschillende actoren een punt van aandacht is. Dit ontslaat RDS echter niet van haar eigen

individuele deilverantwoordelijkheid om naar vermogen bij te dragen aan het tegengaan van gevaarlijke klimaatverandering

Dit leidt ertoe dat de Staat 'het zijne' moet doen om de uitstoot van broeikasgassen vanaf het Nederlandse grondgebied te beperken. RDS moet 'het hare' doen ten aanzien van emissies waar zij controle en invloed over heeft. De Staat en Shell hebben beide de vrijheid om te bepalen hoe invulling wordt gegeven aan concrete maatregelen in het kader van hun eigen deilverantwoordelijkheid.

In het Urgenda-arrest is hierbij opgemerkt dat de concrete invulling om te voldoen aan de reductieverplichting door de Staat is aan de regering, daarbij gecontroleerd door het parlement. Verdragsstaten zullen onderling afspraken moeten maken over ieders aandeel in de beperking van de uitstoot van CO₂ en zij zullen de in dit verband noodzakelijke keuzes en afwegingen moeten maken. De rechter kan wel vaststellen wat een minimaal eerlijk aandeel van de Staat is conform een breed gedragen opvatting van staten en internationale organisaties gebaseerd op de klimaatwetenschap en beoordeelen of de Staat voldoende maatregelen neemt of heeft genomen. In het Shell-vonnis staat dat RDS alle vrijheid heeft om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid van de Shell-groep geheel naar eigen inzicht vorm te geven. De rechtbank merkt hierbij op dat een 'wereldwijde' reductieverplichting, die het beleid van de gehele Shell-groep betreft, RDS veel meer vrijheid van handelen geeft dan een tot een bepaald territorium of bedrijfsonderdeel/-onderdelen beperkte reductieverplichting.

5. In de zaak die is aangespannen door Portugese jongeren bij het EHRM wordt op basis van wetenschappelijke rapporten, waaronder het IPCC, door deze jongeren betoogd dat de mondiale opwarming beperkt dient te blijven tot 1,5°C om te voorkomen dat een schending van mensenrechten optreedt. De jongeren stellen dat het vigerende klimaatbeleid van de aangeklaagde staten, waaronder Nederland, daarvoor tekortschiet. Heeft de uitspraak van de rechtbank gevolgen voor deze zaak of het verweer van Nederland in deze zaak?

De uitspraak in deze zaak werd gedaan daags voordat het verweerschrift bij het EHRM werd ingediend. Enkele formuleringen zijn op basis daarvan lichtelijk aangepast, waardoor minder stellig is geponereerd dat de 1,5°C norm als zodanig niet bindend is. De termijnen die gelden voor de verdere procedure van de klimaatzaak bij het EHRM zijn nog niet bekend. Verwacht wordt dat klagers tegen het einde van het jaar zullen reageren op de verweerschriften van de 33 verwerende staten. In hoeverre een reactie op deze uitspraak nodig is, zal ook afhangen van de argumenten van klagers.

De uitspraak van de rechtbank is als zodanig niet formeel bindend voor Nederland, omdat de Staat geen partij is in de procedure. Voor zover in de uitspraak voor de Staat geldende verplichtingen worden uitgelegd, en voor zover die in hogere instanties in stand blijven, kan dit wel relevant zijn voor de verplichtingen van Nederland.

Waar de rechtbank oordeelt dat Shell verplicht is maatregelen te nemen om uitstoot buiten Nederland te verminderen, zowel de eigen uitstoot als de uitstoot die resulteert uit de bedrijfshandelingen van Shell, lijken overeenkomsten te bestaan met de stelling van klagers bij het EHRM dat Nederland meer moet doen om uitstoot in het buitenland tegen te gaan, om export van fossiele brandstoffen waarmee in het buitenland CO₂ wordt uitgestoten tegen te gaan, en om import van goederen waarmee CO₂ uitstoot gepaard is gegaan, tegen te gaan.

De rechtbank baseert zich in het kader van deze verplichtingen echter niet rechtstreeks op het EVRM, omdat Milieudefensie tegenover Shell geen direct beroep kan doen op de mensenrechten (zoals de artikelen 2 en 8 van het EVRM). Daarmee wordt geen uitleg gegeven aan de normen die beslissend zijn voor de bij het EHRM dienende klimaatzaak, en hoeft het verweerschrift daarop niet te worden aangepast.

C. Eigen verantwoordelijkheid voor bedrijven

Uit de uitspraak volgt dat bedrijven een eigen juridische verantwoordelijkheid hebben om (gevaarlijke) klimaatverandering tegen te gaan, naast de verantwoordelijkheden die staten

Met opmerkingen 5.1.2 en 5.1.3: wat wordt hiermee bedoeld?

hebben. Bedrijven kunnen niet volstaan met het volgen van de ontwikkelingen in de maatschappij en voldoen aan de regelgeving in de landen waarin ze actief zijn.⁶

De rechtbank stelt dat uit het Urgenda-arrest kan worden afgeleid dat de artikelen 2 en 8 EVRM bescherming bieden tegen de gevolgen van gevaarlijke klimaatverandering door CO₂-uitstoot. Milieudefensie kan echter tegenover Shell geen direct beroep doen op deze mensenrechten, maar de mensenrechten kunnen wel een rol spelen in de verhouding tussen Milieudefensie en Shell. De rechtbank verdisconteert de mensenrechten en de daarin belichaamde waarden daarom in de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm. Bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm zoekt de rechtbank ook aansluiting bij de internationale algemene aanvaarde inhoud van de UN Guiding Principles (UNGP). Uit de UNGP en andere soft law instrumenten kan worden afgeleid dat internationaal algemeen aanvaard is dat bedrijven mensenrechten dienen te respecteren en dat ieder bedrijf zelfstandig naar het doel van netto nul emissies in 2050 moet toewerken (rapport Oxford 2020).

Er kan pas sprake zijn van een (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, als er sprake is van een causaal verband tussen - in dit geval - het concernbeleid van Shell en het (dreigend) optreden van risico's van klimaatverandering. Het feit dat Shell op zichzelf klimaatverandering niet tegen kan gaan, is voor de rechtbank geen reden om af te zien van het opleggen van een reductieverplichting. De rechtbank sluit hiervoor aan bij de *fair share*-benadering die ook door de Hoge Raad is gevolgd in het Urgenda-arrest⁷ en stelt dat Shell een eigenstandige (deel)verantwoordelijkheid heeft *het hare* te doen ten aanzien van emissies waar zij *controle en invloed over* heeft, om (gevaarlijke) klimaatverandering tegen te gaan.⁸

Shell heeft in de procedure een beroep gedaan op de vrijwarende werking van het Europese emissiehandelssysteem (ETS) en andere, elders ter wereld vergelijkbare emissiehandelssystemen. De rechtbank overweegt specifiek over deze emissiehandelssystemen dat deze systemen geen afbreuk doen aan de eigenstandige verplichtingen die Shell heeft om een emissiereductie te realiseren overeenkomstig het opgelegde reductiebevel. Ten aanzien van het deel van de emissies van de Shell-groep die onder de werking van emissiehandelssystemen vallen, hebben deze handelssystemen voor Shell wel een vrijwarende werking. Die vrijwarende werking is echter beperkt. Shell kan zich niet beroepen op de vrijwarende werking van emissiehandelssystemen voor zover deze systemen een minder verstrekkende emissiereductie met zich brengen dan de op Shell rustende verplichting om in 2030 een netto reductie van ten minste 45% CO₂-uitstoot ten opzichte van 2019 te realiseren. Ook het feit dat Shell over andere vergunningen beschikt, heeft geen vrijwarende werking en doet dus niet af aan de reductieverplichting van Shell.

Uit de uitspraak derhalve dat ook in het geval een bedrijf voldoet aan haar wettelijke verplichtingen en beschikt en handelt overeenkomstig publiekrechtelijke toestemmingen, er toch sprake kan zijn van een veroordeling in het civielrechtelijk spoor, omdat de invulling van de *ongeschreven zorgvuldigheidsnorm* verder reikt dan het wettelijk kader.

Vragen:

1. Kunnen Nederlandse bedrijven geconfronteerd worden met een toewijsbare vordering van (dreigende) schending van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, omdat ze onvoldoende doen om een (potentiële) schending van mensenrechten te voorkomen? En zo ja, zou dat dan ook voor andere beleidsterreinen kunnen gelden, bijvoorbeeld kinderarbeid (kledingindustrie) of biodiversiteit? Welke beleidsterreinen zijn denkbaar?

De kern van deze vraag ziet op de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm in de afwezigheid van een wettelijke norm. De vraag is daarom of er al nationale wettelijke normen zijn. Vervolgens rijst de vraag of de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm ook kan gelden voor andere beleidsterreinen.

a Toewijsbare vordering ongeschreven zorgvuldigheidsnorm

Het eerste deel van de vraag ziet op het voorkomen van een (potentiële) schending van mensenrechten, waartegen te weinig tegen wordt gedaan en of een ander Nederlands bedrijf op basis hiervan op grond van civiel recht aansprakelijk kan worden gesteld voor een onrechtmatige

⁶ R.o. 4.4.52.

⁷ R.o. 5.7.1. e.v.

⁸ R.o. 4.4.52.

daad De vraag is ook hoe dit tot uiting komt in de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm en of er eventueel al een wettelijke norm bestaat

a 1 Ongeschreven zorgvuldigheidsnorm

Op basis van het onrechtmatigedaadsrecht valt af te leiden dat een ongeschreven, maatschappelijke zorgplicht geldt voor eenieder Hier wordt geen onderscheid gemaakt tussen nationale of internationale "ketens"

Het is niet de eerste keer dat een rechter de onrechtmatige daad betreft bij een uitspraak over vermeende schendingen van bedrijven (al dan niet in het buitenland) [nog aan te vullen]

a 2 Wettelijke (zorgvuldigheids)norm

Er is nog geen wettelijke norm die is ingevoerd De Wet Zorgplicht Kinderarbeid wacht op invoering

Het Wetsvoorstel Zorgplicht Kinderarbeid voorziet in de invoering van een zorgplicht ter voorkoming van de levering van goederen en diensten die met behulp van kinderarbeid tot stand zijn gekomen Het wetsvoorstel vraagt bedrijven te verklaren dat zij het nodige doen om kinderarbeid te voorkomen Als na een klacht en daaropvolgende toetsing van het beleid blijkt dat het bedrijf zijn verplichtingen onvoldoende is nagekomen kan een bestuurlijke boete worden opgelegd Bestuurders van bedrijven die meerdere keren beboet zijn, kunnen strafrechtelijk worden vervolgd

- Dit voorstel is van toepassing op alle bedrijven die fysiek in Nederland goederen en diensten verkopen, en
- Van toepassing op bedrijven die in Nederland gevestigd zijn en hun goederen en/of diensten online verkopen en zich daarbij (mede) richten op de Nederlandse markt
- Tenslotte is het wetsvoorstel van toepassing op bedrijven die online verkopen en zich expliciet richten op de Nederlandse markt

Ook lopen er diverse initiatieven om de zorgplicht wettelijk vast te leggen Zo is er het initiatiefvoorstel van de CU, PvdA, SP en GL dat ingaat op meerdere thema's (dwangarbeid, kinderarbeid, milieu, mensenrechten) Ook zijn er in 2020 IMVO bouwstenen opgesteld ter voorbereiding van een nationaal wettelijk kader voor de zorgplicht van bedrijven Ook steunt Nederland het initiatief op EU-niveau voor IMVO-wetgeving Om het aanstaande Commissievoorstel op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur te beïnvloeden worden op dit moment bouwstenen voor IMVO-wetgeving uitgewerkt De algemene zorgplicht en de gepaste zorgvuldigheidsverplichting zijn hier onderdeel van

b Of een zorgvuldigheidsnorm ook voor andere beleidsterreinen zou kunnen gelden

De ongeschreven zorgplicht specificeert geen beleidsterreinen Denkbaar is echter dat de internationale raamwerken op het gebied van IMVO ook gelden voor de thema's die worden genoemd in de OESO-richtlijnen en UNGPS Denk hierbij aan:

- Mensenrechten
- Arbeid
- Milieu
- Corruptie en omkoping
- Consumentenbelangen
- Mededinging
- Belastingen

Op een deel van deze thema's bestaat al specifieke wetgeving, denk bijv aan mensenhandel, corruptie en omkoping

2. Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principles juridisch afdwingbaar. Welke consequenties kan dat hebben voor soft law afspraken en MoU's, en (bereidheid tot) het aangaan van dergelijke afspraken? Zijn soft law principles op deze manier uitgegroeid tot algemene bindende regels van internationaal gewoonterecht?

Door het toepassen van de UNGP bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm worden soft law principes op zichzelf niet juridisch afdwingbaar. Dit wordt ook met zoveel woorden in de uitspraak bevestigd (4 4 11): "De UNGP" creëren geen nieuw recht en roepen geen juridisch bindende verplichtingen in het leven". Zij worden alleen gebruikt om de zorgvuldigheidsnorm en juridisch bindende mensenrechtelijke verplichtingen nader in te vullen.

Het algemene uitgangspunt is dat de UNGP geen juridisch verbindende verplichtingen scheppen. De UNGP zijn geen verdrag. Dit niet bindende karakter is uitdrukkelijk verwoord in de algemene uitgangspunten:

"Nothing in these Guiding Principles should be read as creating new international law obligations, or as limiting or undermining any legal obligations a State may have undertaken or be subject to under international law with regard to human rights."

Hoewel uit de UNGP geen directe juridische verplichtingen voortvloeien, kunnen ze wel juridisch relevant zijn. Dat wordt in de uitspraak ook bevestigd. In deze juridische procedure heeft de nationale rechter de UNGP betrokken bij de invulling van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm. Dit zal eerder het geval zijn als er sprake is van een bij consensus aangenomen document. Vandaar ook de nadruk die de rechter legt op het feit dat de UNGP een gezaghebbend en internationaal breed gedragen instrument zijn. Maar ook bij niet-consensus kan een 'soft law' instrument door de nationale rechter worden betrokken. Op die manier kunnen ook niet-juridisch verbindende internationale afspraken doorwerken in de nationale rechtsorde.

Soft law instrumenten kunnen eveneens een bijdrage leveren aan het proces van vorming en verdere ontwikkeling van het internationaal recht.

Bij het aangaan van dergelijke afspraken dient men zich dus bewust te zijn van de mogelijk juridische relevantie van het instrument. Daarbij is met name van belang – als ook wordt erkend in de uitspraak – dat het doel is te komen tot intern coherent beleid (4 4 12 uitspraak).

Dit doel wordt ook benadrukt in de Urgenda uitspraak. Het is belangrijk om bij wijzigingen van beleid en regelgeving te motiveren hoe dit past bij de inzichten waarover in de (internationale) wetenschappelijke gemeenschap overeenstemming bestaat en op welke wijze rekening is gehouden met de geldende internationale afspraken. Juist bij het in geding zijn van mensenrechten – zoals het recht op leven – zal de rechter eerder geneigd zijn dergelijke inconsistenties in beleid zwaar mee laten wegen bij zijn beslissing. Behalve om intrinsieke redenen van rechtmatigheid is het ook om die reden van belang om bij beleids- en wetgevingsvoorstellen duidelijk vast te leggen of en op welke wijze rekening is gehouden met geldende internationale afspraken. Ten slotte is van belang om in civiele procedures de rechter voldoende uitleg te geven over de overwegingen en achtergronden die hebben geleid tot de wet- en beleidswijzigingen.

Het feit dat soft law principes juridisch relevant kunnen zijn betekent niet dat zij zijn uitgegroeid tot algemeen bindende regels van internationaal gewoonterecht. Zij worden juist gebruikt voor de invulling van andere, wel bindende (nationaal- of internationaalrechtelijke) normen.

3. Welke rol heeft het voldoen aan publiekrechtelijke verplichtingen (regelgeving / vergunningen etc) bij het invullen van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm?

Volledig opereren binnen de grenzen van publiekrechtelijke verplichtingen is geen garantie voor het gevrijwaard zijn van aansprakelijkheid die kan voortvloeien uit de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm, d.w.z. de gedragsnormen die voortvloeien uit de eisen die de maatschappelijke zorgvuldigheid stelt, zoals die o.a. zijn neergelegd in de formulering van de onrechtmatige daad in art. 6:162 BW. Het is naar NI recht mogelijk onrechtmatig te handelen door het ontplooiën van activiteiten die worden verricht (mede) op grond van een door de overheid daartoe verleende vergunning (Vermeulen/Lekkerkerker) en HR 21 oktober 2005: antwoord op de vraag of het uitoefenen van een vergunde activiteit onrechtmatig is, hangt mede af van de belangen die zijn meegewogen bij de vergunningverlening of een rol spelen in de toepasselijke wetgeving. Uitgangspunt dient weliswaar te zijn, dat de burger moet kunnen vertrouwen op de verleende vergunning en de daarbij gemaakte belangenafweging. Maar de leer van de formele rechtskracht brengt niet mee, dat de civiele rechter geen vorderingen met betrekking tot onrechtmatige hinder kan beoordelen en in voorkomende gevallen toewijzen. Het hier door de

civiele rechter o g v de aangehaalde jurisprudentie toe te passen criterium komt erop neer, dat moet worden vastgesteld of de belangen waarvan de desbetreffende eiser stelt dat die zijn geschonden, reeds bij de vergunningverlening zijn betrokken; als dat laatste niet het geval is dan dient de civiele rechter dat te doen en kan de uitkomst van die afweging zijn, dat de aangesproken vergunninghouder niettegenstaande zijn vergunning onrechtmatig handelt

4. Welke andere uitspraken zijn er waarin een Nederlandse rechter in een civielrechtelijke zaak heeft geoordeeld dat een partij onrechtmatig handelt omdat hij de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm heeft geschonden terwijl hij voldoet aan publiekrechtelijke normen?

PM input werkgroep

5. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave?

6. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin landen moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie. Welk effect heeft dit vonnis op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

Voor de overheid kan het wenselijk zijn om inzicht te krijgen in hoeverre bedrijven emissies gaan reduceren, en in hoeverre ze emissies gaan compenseren. Immers, de mogelijkheid om te compenseren is beperkt (zowel voor bedrijven als voor landen) en om het resterende koolstofbudget niet te overschrijden zijn vergaande emissiereducties nodig (los van CO₂ compensatie)

Bij bedrijven is er door dit vonnis onzekerheid ontstaan over de vraag wanneer je als bedrijf voldoende doet om in lijn met de doelen van Parijs te handelen. Moet de overheid daarvoor een handvat/criteria bieden of kan aansluiting worden gezocht bij bestaande initiatieven, zoals het Science Based Targets initiative? Kan aansluiting worden gezocht bij de nieuwe EU voorstellen voor IMVO? Moeten we nationaal richtlijnen gaan opstellen zoals dat ook is gebeurd voor financiële instellingen met het oog op het uitbannen van corruptie?

En hoe sluit dat aan op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

PM Aanvullen LNV

D. Precedentwerking

Het betreft een rechtszaak tussen Milieudefensie c.s. en Shell. De ongeschreven zorgvuldigheidsnorm is alleen ingevuld voor Shell en de reductieverplichting die door de rechtbank is opgelegd geldt alleen voor Shell.

Wel stelt de rechtbank in haar vonnis dat de verantwoordelijkheid om mensenrechten te respecteren, niet alleen voor Shell, maar voor alle bedrijven geldt. Gelet op de bewoordingen van de rechtbank, dat Shell het hare moet doen ten aanzien van emissies waar zij *controle of invloed*⁹ over heeft, ligt het in de lijn der verwachting dat de uitspraak ook uitstraling heeft naar andere bedrijven.¹⁰ De zaak is door veel partijen in binnen en buitenland gevolgd en de rechtbank heeft ook een Engelse vertaling van de uitspraak gepubliceerd.¹¹ Milieudefensie c.s. en ook andere partijen zullen deze uitspraak benutten om andere bedrijven ook te dwingen om de CO₂-uitstoot te reduceren.

⁹ R.o. 4.4.22 e.v.

¹⁰ Zie ook blog Pels Rijcken.

¹¹ Verwijzing opnemen.

In de zaak is het concernbeleid van Shell als schadeoorzaak aangemerkt en is aan de beleidsbepalende positie van het moederbedrijf waarde toegekend. Als een rechter in een ander land in een vergelijkbare zaak geen reductiebevel op zou leggen, kan dat tot scheve verhoudingen leiden.

Over de hele wereld is een forse toename van het aantal klimaatzaken te zien, waarbij de procedures zich niet meer alleen tegen overheden richten, maar ook in toenemende mate tegen ondernemingen.

Een vergelijkbare zaak speelt momenteel in Frankrijk. In januari 2020 hebben diverse steden, lokale autoriteiten en NGO's een zaak tegen Total gestart, met als doel dat Total wordt gedwongen de uitstoot van broeikasgassen drastisch te verminderen. Mensenrechten spelen in die procedure ook een rol.¹²

Vragen:

1. Spelen er in het buitenland, voor zover bekend, vergelijkbare klimaatrechtszaken tegen bedrijven? Hoe luidt de vordering/uitspraak?

2. Welke consequenties heeft de uitspraak voor andere (fossiele) bedrijven?

In hoeverre de overwegingen van de rechtbank ook relevant kunnen zijn voor andere zaken, is op voorhand lastig te beantwoorden. Dit is sterk casus gebonden. Of het vonnis daadwerkelijk kan leiden tot mogelijke precedentwerking voor andere bedrijven hangt af van het verdere verloop (Shell gaat in hoger beroep) en mogelijke andere (internationale) rechterlijke uitspraken. Op basis van de UNGPs en OESO-richtlijnen kan worden gesteld dat alle bedrijven mensenrechten dienen te respecteren. De implementatie en uitvoering hiervan is echter afhankelijk van diverse factoren, zoals de grootte van het bedrijf. Wat de uitspraak betekent voor een specifieke onderneming dient dan ook per geval bekeken te worden en kan niet in zijn algemeenheid beantwoord worden.

3. Wat betekent het opleggen van verplichtingen aan activiteiten in het buitenland voor onze acceptatie van dergelijke werking elders? Bijvoorbeeld bij de toegang tot data door buitenlandse/niet EU mogendheden in datacenters in NL. [NB. ROL BUZA]

Deze vraag is onduidelijk bevonden door de werkgroep. Onduidelijk is wat er met "toegang tot data" wordt bedoeld. Er is om verduidelijking verzocht.

E. Hoger beroep

Shell en Milieudefensie kunnen tegen de uitspraak van de rechtbank hoger beroep instellen. Als er hoger beroep wordt ingesteld dan wordt de zaak opnieuw behandeld door een hogere rechter; het gerechtshof. Shell heeft aangegeven in hoger beroep te gaan.

Vragen:

1. Stel dat Shell in hoger beroep gaat. Is het dan mogelijk voor de Staat om zich te voegen in die hoger beroepszaak? Welke criteria gelden daarvoor en voldoet de staat aan deze criteria?

Ieder die een belang heeft bij een tussen andere partijen aanhangig geding, kan vorderen zich daarin te mogen voegen (art 217 Rv). Voeging is altijd aan de zijde van een van de procespartijen. Om te voegen moet de Staat een eigen belang hebben bij de uitkomst van de zaak. Dat belang moet parallel zijn aan het belang van de partij aan wier zijde de Staat zich voegt. Beslissend is of na afweging van de betrokken belangen toelating van de Staat als gevoegde partij de voorkeur verdient boven verwijzing naar een afzonderlijke procedure.

Een mogelijk eigen belang van de Staat had kunnen zijn de koppeling tussen klimaatschade en onrechtmatig handelen in de uitspraak van de rechtbank. Maar daarover heeft de Hoge

¹² Verwijzing opnemen.

Raad in de Urgenda-uitspraak al een definitief oordeel gegeven De Staat heeft ook publiekelijk laten weten zich aan die uitspraak te willen houden Het is zeer de vraag of de Staat in dit geval een voldoende eigen belang heeft om zich aan de zijde van een van beide partijen te mogen voegen in deze zaak tussen private partijen, waarin de Staat verder geen betrokkenheid heeft

2. Indien uit het antwoord op vraag 1 blijkt dat de staat zich als derde-partij in de zaak kan voegen, is dat verstandig? Waarom wel/niet?

N v t

F. (Niet) naleving van het reductiebevel en monitoring

Shell is vrij om de reductieverplichting naar eigen inzicht na te komen en het concernbeleid voor de Shell-groep vorm te geven. Shell kan daarbij ook (deels) kiezen voor maatregelen om broeikasgasemissies te compenseren door carbon sinks of het afvangen en opslaan (dan wel gebruiken) van CO₂. Shell is ook vrij om het reductiepad te kiezen dat ze wil volgen om de opgelegde reductiedoelstelling te halen.¹³ Bij een mogelijke niet-naleving van het reductiebevel is het aan Milieudefensie c.s. om aannemelijk te maken dat het bevel niet wordt nagekomen en aan Shell om gegevens of data over emissies te verstrekken waaruit blijkt dat het vonnis wel wordt nageleefd. Omdat het een zaak tussen private partijen betreft, heeft de Nederlandse overheid in dit verband geen enkele rol.

De rechtbank heeft geen dwangsommen aan het reductiebevel gekoppeld. Indien Milieudefensie c.s. van mening is dat Shell te weinig doet, zouden ze naar de rechter kunnen stappen en een dwangsom kunnen vorderen om Shell ertoe te bewegen alsnog de nodige stappen te zetten tot nakoming van het bevel.

Vragen:

1. Hoe moet de uitspraak worden gemonitord, gecontroleerd en afgedwongen als het bijv. uitstoot in het buitenland betreft? En wie moet dat dan doen?

Het betreft een uitspraak tussen private partijen De rechtbank heeft geen specifieke monitoring - of rapportageverplichtingen aan Shell opgelegd Als Milieudefensie meent dat Shell de uitspraak niet nakomt, zou Milieudefensie een nieuwe procedure kunnen starten

2. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen?

Indien een partij, in dit geval Shell, uit hoofde van onrechtmatige daad is veroordeeld en de toegewezen vordering niet kan nakomen doordat een derde (i.c. de Staat) de nakoming van die veroordeling belemmert, dan is die derde in beginsel jegens de veroordeelde partij aansprakelijk indien deze de derde aanspreekt voor de schade die zij, de veroordeelde partij, lijdt door het gedrag van die derde Shell moet om de Staat te kunnen aanspreken daar zelf wel belang bij hebben, dat wil zeggen zelf wel schade lijden door belemmerend gedrag van de Staat, doordat zij door Milieudefensie c.s. wordt aangesproken die de beslissing wil executeren Als Shell zelf geen verwijt gemaakt kan worden van de niet-nakoming, zal zij niet aansprakelijk gehouden kunnen worden voor de wegens de niet-nakoming mogelijk geleden schade Van een aansprakelijkstelling van de Staat derde door de veroordeelde partij zal in dat geval geen sprake kunnen zijn

3. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)?

Dat is op dit moment speculeren De door de rechter opgelegde reductiemaatregelen gelden alleen voor Shell, maar de zorgplicht om te voorkomen dat schadelijke klimaatverandering optreedt geldt voor meer bedrijven Omdat de reductieverplichting voor Shell geldt voor de mondiale activiteiten en de randvoorwaarden voor het nationale klimaatbeleid gericht zijn op het terugbrengen van de emissies in Nederland, is het moeilijk om daar een verband tussen te leggen, ook vanwege de grote diversiteit van de bedrijven in Nederland

¹³ R.o. 4.4.29.

(PM iets zeggen over het recent gepubliceerde Fit for 55 pakket van de Europese Commissie? Dat pakket brengt een hogere nationale reductieverplichting voor NL met zich mee, waarvoor aanvullende maatregelen nodig zijn.)

G. Eisen aan klimaatbeleid (van Shell)

Shell heeft de klimaatambities voor de Shell-groep in 2019 en 2020 aangescherpt. Shell streeft ernaar in 2050 klimaatneutraal te zijn. De rechtbank oordeelt dat het huidige beleid van Shell weinig concreet is, nog nadere uitwerking vergt en niet-bindende voornemens voor de lange termijn (2050) bevat. Ook zijn de 'ambities' en 'intenties' van Shell niet onvoorwaardelijk, maar afhankelijk gesteld van het tempo waarmee de mondiale maatschappij in de richting van de klimaatdoelstellingen van de Overeenkomst van Parijs beweegt. De rechtbank leidt hieruit af dat Shell zich het recht voorbehoudt om bij een tragere beweging van de maatschappij ook de Shell-groep een minder snelle energietransitie te laten doormaken. Shell volgt de ontwikkelingen in de maatschappij en kent aan staten en anderen een voortrekkersrol toe. Daarmee miskent Shell, naar het oordeel van de rechtbank, haar eigen verantwoordelijkheid die vergt dat zij haar reductieverplichting actief effectueert via het concernbeleid van de Shell-groep.

Vragen:

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO2 compensatie?

Nee, de uitspraak heeft geen directe gevolgen voor de overheid

Het vonnis heeft betrekking op de mondiale activiteiten van Shell en Shell kan er dan ook voor kiezen om buiten NL/EU CO2 te compenseren. In de praktijk zal een bedrijf dat CO2 uitstoot wil compenseren dat doen waar de prijs het laagst is

Het is wel zo dat de afgelopen jaren de interesse in CO2 compensatie is toegenomen. De vrijwillige CO2 compensatiemarkt is nog relatief jong, maar groeit de laatste jaren flink. Consumenten willen hun aankopen steeds vaker compenseren en bedrijven spelen daar op in. De vrijwillige CO2 compensatiemarkt is niet erg transparant en er zijn verschillende certificeringsmethoden. Dit leidt tot vragen over de kwaliteit en betrouwbaarheid van deze CO2-certificaten en hun aanbieders (zie de recente uitspraak van de Reclame Code Commissie over de claim van Shell dat compensatie aan de pomp leidt tot CO2-neutraal rijden)

*Gezien de groeiende aandacht zowel nationaal als internationaal voor CO2 compensatie zal de druk op de overheid vermoedelijk toenemen om meer transparantie te verschaffen, maar vanwege het internationale karakter van de markt lijken de mogelijkheden voor de Nederlandse overheid beperkt. **(PM aanvullen LNV)***

2. Welk effect heeft dit vonnis op de haalbaarheid van de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?

*Dat is moeilijk te zeggen. Of dit vonnis überhaupt effect zal hebben op de invulling van de EU doelstelling hangt af van de vraag of en, zo ja, waar Shell aanvullende reducerende maatregelen gaat treffen. Dat kan immers ook buiten de EU zijn. Ook kunnen het maatregelen zijn die onder het ETS vallen. Als Shell maatregelen neemt die er toe leiden dat haar activiteiten die onder het ETS vallen minder CO2 uitstoten, dan kan Shell eventuele overtollige emissieruimte verkopen aan andere bedrijven die onder het ETS vallen en verandert er per saldo niets voor de invulling van het 2030-doel. **(PM check collega's ETS)***

3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C?

De Nederlandse klimaatdoelen zijn een afgeleide van de EU klimaatdoelen, die al gericht zijn op het halen van het 1,5°C doel

Wat opvalt is dat de rechtbank in de motivatie verwijst naar het beschikbare mondiale carbon-budget dat niet overschreden mag worden, willen we het 1,5°C doel binnen bereik houden

Uitgangspunt bij het vaststellen van de door de EU benodigde reductiepercentage van ten minste 55% in 2030, was dat de reductie (min of meer) lineair plaats vindt. Als emissiereductie op de korte termijn uitblijft, wordt het resterende koolstofbudget steeds kleiner, en zijn er uiteindelijk hogere of snellere reducties nodig om hetzelfde doel nog te kunnen bereiken. De rechtbank oordeelt dat het huidige beleid van Shell weinig concreet is, nog nadere uitwerking vergt en niet-bindende voornemens voor de lange termijn (2050) bevat. Ook in andere Klimaatzaken (zoa in de uitspraak van de Irish Supreme Court van 31 juli 2020 en de recente Duitse Klimaatzaak) hebben rechters geoordeeld over de (onvoldoende mate van) concreetheid en afdwingbaarheid van beleid en/of maatregelen om doelen te halen. Het is goed denkbaar dat dergelijke kritiek ook geuit kan worden t a v de huidige Nederlandse aanpak (Klimaatakkoord/-plan) (PM check collega's EU/Urgenda)

4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?

Zie antwoord vorige vraag

5. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO₂-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO₂-reducerende maatregelen te subsidiëren?

Subsidie is bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren. PM check WJZ

6. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

Er is EU beleid gericht op scope 2 en 3 emissies. Ook CBAM heeft impact

7. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen?

8. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid?

H. De mogelijkheden voor stichtingen/verenigingen om een collectieve vordering in te stellen (algemeen belangactie)

Milieudefensie e.a. hebben hun vordering ingesteld in collectieve procedure (als algemeen-belangactie). De rechtbank toetst de ontvankelijkheid van die vordering aan artikel 3:305a BW (oud). Die bepaling maakt het voor een stichting of vereniging mogelijk om een collectieve vordering in te stellen ter bescherming van de "gelijksoortige belangen" van een groep belanghebbenden.

De rechtbank past het 'oude' collectieve actierecht toe. Per 1 januari 2020 is een nieuw regime voor collectieve acties in werking getreden.

Vragen:

1. Het 'oude' collectieve actierecht is per 1 januari 2020 gewijzigd. Welke wijzigingen zijn doorgevoerd en zijn de mogelijkheden voor het voeren van collectieve vorderingen door deze wijziging verruimd of beperkt?

Met opmerkingen 5.1.2.e: Graag uitwerken. Niet voor iedereen zal duidelijk zijn wat hiermee bedoeld wordt.

Mogelijkheden voor het voeren van een algemeen belang actie niet zijn verruimd met de Wet afwikkeling massaschade in collectieve actie (WAMCA) Per 1 januari 2020 is de WAMCA in werking getreden. De WAMCA heeft de eisen voor het instellen van een collectieve actie aangescherpt in artikel 3:305a BW. Deze eisen betreffen de inrichting van de organisatie (governance), haar representativiteit, de beschikking over voldoende middelen en voldoende zeggenschap over de collectieve vordering en tot slot de deskundigheid en ervaring binnen de organisatie. De organisatie moet daarnaast op haar website verantwoorden dat hoe zij aan de governance-eisen voldoet. Bestuurders van de organisatie mogen geen winstoogmerk hebben en de collectieve vordering moet een voldoende nauwe band hebben met de Nederlandse rechtssfeer. In de literatuur en in enkele uitspraken wordt in twijfel getrokken of dit laatste vereiste verenigbaar is met het Europese internationale bevoegdheidsrecht. Naar verwachting komt hierover op enig moment een prejudiciële vraag van de Nederlandse rechter aan het HvJEU.

In ruil voor de aanscherping van de eisen is het nu mogelijk om ook schadevergoeding in geld te vorderen. Bij algemeen belang acties speelt dit doorgaans niet. Een organisatie kan de rechter vragen om niet aan alle governance-vereisten te hoeven voldoen. In dat geval kan die organisatie geen schadevergoeding vorderen maar alleen een gebod of verbod.

In het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering is een afzonderlijke regeling toegevoegd voor de procedure over een collectieve vordering. Alle collectieve acties over eenzelfde vordering tegen dezelfde verweerder moeten in één procedure worden behandeld. Anders dan voor 2020, is dus niet meer mogelijk dat er voor dezelfde gebeurtenis tegen dezelfde verweerder, verschillende acties door verschillende organisaties bij verschillende rechtbanken tegelijk aanhangig zijn. In de procedure toetst de rechter eerst de ontvankelijkheid van de organisatie en wijst daarna een 'hoofdeiser' aan. Benadeelden die niet door de uitkomst gebonden willen worden, kunnen daarna uitstappen ('opt out'). Pas daarna begint de inhoudelijke behandeling van de vordering.

Conclusie is dat de mogelijkheden voor het voeren van een algemeen belang actie niet zijn verruimd met de WAMCA. De aanscherping van de eisen zou voor algemeen belang acties, mogelijk met uitzondering van het vereiste van een voldoende nauwe band met Nederland, ook geen beperking moeten vormen, mede door de mogelijkheid om 'onthefving' te vragen van een deel van de governance-eisen.

I. Toepasselijk recht en territoriale werking uitspraak

De Rome II verordening bepaalt welk recht van toepassing is op grensoverschrijdende niet-contractuele verbintenissen. Hoofregel is dat het toepasselijke recht op de niet-contractuele verbintenis die voortvloeit uit milieuschade of uit letsel- of vermogensschade als gevolg van milieuschade, wordt bepaald volgens de hoofregel in artikel 4 lid 1. Op basis van deze bepaling is dat het recht van de Staat waar zich de milieuschade voordoet, ongeacht in welke Staat de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan en ongeacht in welke Staat dan wel Staten de indirecte gevolgen van die gebeurtenis zich voordoen. Artikel 7 maakt hierop een uitzondering. De hoofregel van artikel 4 lid 1 blijft op grond van artikel 7 buiten toepassing, indien de eiser besluit zijn vordering uit milieuschade of uit letsel- of vermogensschade als gevolg van milieuschade te baseren op het recht van de Staat waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan.

Milieudefensie c.s. heeft zich op het standpunt gesteld dat het concernbeleid van Shell als schadeveroorzakende gebeurtenis moet worden gezien. Het concernbeleid van Shell leidt tot klimaatverandering en dat beleid wordt bepaald en vastgesteld door het in Nederland gevestigde bestuur. Onder gebruikmaking van het keuzerecht van artikel 7 Rome II heeft Milieudefensie c.s. de rechtbank verzocht het Nederlands recht toe te passen.

Shell heeft in de zaak bepleit dat haar concernbeleid niet kan worden gezien als de schadeveroorzakende gebeurtenis, omdat de vaststelling van beleid als zodanig geen schade veroorzaakt. Volgens Shell is de schadeveroorzakende gebeurtenis de daadwerkelijke CO₂-uitstoot, waardoor de rechtskeuze van Milieudefensie c.s. (gebaseerd op de schadeveroorzakende gebeurtenis) zou leiden tot toepasselijkheid van een veelheid van rechtstelsels. De rechtbank is van oordeel dat de benadering van Shell een te enge benadering is, die niet past bij de kenmerken van de verantwoordelijkheid in verband met (dreigende) klimaatschade. De rechtbank is van mening dat de vaststelling van het concernbeleid van de Shell-groep door Shell als een zelfstandige schadeoorzaak geldt, die kan bijdragen aan (dreigende) klimaatschade. Shell heeft met het

vaststellen van het concernbeleid *invloed op en controle over* de CO₂-uitstoot van de Shell-groep en van de zakelijke relaties van de Shell-groep, inclusief de eindgebruikers.

De uitspraak van de rechtbank is van toepassing op activiteiten of emissies in binnen en buitenland, die aan de Shell-groep gerelateerd zijn. Via wetgeving of een bestuurlijke maatregelen zou een dergelijke verplichting niet mogelijk zijn, omdat het buiten de rechtsmacht van Nederland valt.

Vragen:

1. Kan een Nederlandse rechter oordelen over activiteiten of emissies in het buitenland? En zo ja, welk recht is dan van toepassing?

Deze vraag ziet zowel op de bevoegdheid van de rechter, namelijk kan de Nederlandse rechter oordelen, als op wat het toepasselijke recht is. Hieronder wordt op beide vragen afzonderlijk ingegaan

Bevoegdheid rechter

De Nederlandse civiele rechter is bevoegd te oordelen over een vordering als de gedaagde in Nederland zijn woonplaats of gewone verblijfplaats heeft (artikel 2 Rv). Is de gedaagde partij een rechtspersoon dan is de 'woon- of gewone verblijfplaats' naar Nederlands internationaal privaatrecht de plaats waar de rechtspersoon zijn statutaire zetel heeft, ongeacht of zijn werkelijke zetel, de plaats van zijn voornaamste activiteiten, zich elders bevindt. Doorgaans is de statutaire zetel gelegen in de staat naar het recht waarvan de rechtspersoon is opgericht

Toepasselijk recht

Als de bevoegdheid van de Nederlandse rechter aldus is vastgesteld is het mogelijk, dat de feiten die aan de vordering ten grondslag worden gelegd zich (geheel of gedeeltelijk) buiten Nederland hebben toegedragen. Welk recht in zo'n geval van toepassing is, hangt onder meer af van de aard van de vordering en de aard van de verweten gedraging waar die vordering op is gebaseerd. Heeft de vordering haar grondslag in het contractenrecht (bijvoorbeeld koop, aanneming van werk, opdracht) dan volgt het toepasselijke recht uit de artikelen 10:153-156 BW waarin de werking van Rome I nader is geregeld; toepasselijk recht kan afhangen van een rechtskeuze die partijen hebben gemaakt bij het aangaan van de overeenkomst die voorligt en bij gebreke van een rechtskeuze speelt het voorwerp van de overeenkomst een bepalende rol. Feiten (activiteiten/emissies) die aan de door de rechter te beoordelen vordering ten grondslag zijn gelegd en die zich hebben toegedragen in het buitenland kunnen langs die weg aan de Nederlandse rechter ter beoordeling worden voorgelegd waarbij het afhankelijk is van de inhoud van de overeenkomst welk recht van toepassing is. Dat kan Nederlands recht zijn maar even goed buitenlands recht

Buiten-contractuele aansprakelijkheid: Rome II

Als echter sprake is van buiten-contractuele aansprakelijkheid, met name van vorderingen uit hoofde van onrechtmatige daad, dan wordt indien de Nederlandse rechter bevoegd is, het toepasselijke recht bepaald door de inhoud van Rome II, zoals in artikelen 10:157-159 BW is neergelegd. Ook hier kunnen de aan de vordering ten grondslag liggende feiten zich in het buitenland hebben afgespeeld. Hoofddregel voor het bepalen van het toepasselijke recht is artikel 4 lid 1 Rome II, het recht van het land waar de schade zich voordoet (waarop lid 2 van dat artikel de uitzondering formuleert dat in het geval de aansprakelijke partij en de degene die de schade lijdt beiden in hetzelfde land hun gewone verblijfplaats hebben, het recht van dat land van toepassing is; lid 3 beoogt onevenwichtigheden van dit systeem te ondervangen door te bepalen, dat indien de onrechtmatige daad een kennelijk nauwere band met een ander land heeft, het recht van dat land van toepassing is)

Milieuschade: artikel 7 Rome II

In geval van milieuschade kent artikel 7 Rome II een bijzondere conflictregel, die de hoofddregel van artikel 4 – het recht van het land waar de schade zich heeft voorgedaan – in beginsel ook van toepassing verklaart. Artikel 7 bepaalt echter dat deze hoofddregel buiten toepassing blijft indien de eiser in een schadevorderingsprocedure de keus maakt zijn vordering te baseren op het recht van het land waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan. Aldus wordt voorkomen dat het recht van het land waar de schadeveroorzakende gebeurtenis zich heeft voorgedaan buiten toepassing blijft als dat recht een hoger beschermingsniveau kent dan het recht van het land waar

de schade is geleden (uiteraard alleen dan indien sprake is van twee verschillende rechtstelsel c q landen)

2. Heeft de uitleg die de rechter geeft aan het begrip 'schadeveroorzakende gebeurtenis' bij toepassing van artikel 7 Rome II consequenties voor andere vormen van milieuschade?

De rechtbank heeft artikel 7 Rome II toegepast en daarbij de uitleg van het begrip schadeveroorzakende gebeurtenis gevolgd die door Milieudefensie is gegeven. Dit is een uitleg die samenhangt met de specifieke kenmerken van de vordering c q de aansprakelijke partij. Shell heeft deze uitleg bestreden door te stellen niet zelf en niet direct de 'uitstoothandelings' te hebben verricht. Deze benadering is naar het oordeel van de rechtbank te eng, zij past niet 'bij de kenmerken van de verantwoordelijkheid in verband met (dreigende) klimaatschade en de aan de keuzemogelijkheid van artikel 7 Rome II ten grondslag liggende beschermingsgedachte, die ruimte laat voor situaties waarin meer schadeveroorzakende gebeurtenissen in meer landen zijn aan te wijzen, zoals kenmerkend is voor (dreigende) klimaatschade'. Kortom, de vaststelling van concernbeleid door een moeder- of groepsmaatschappij kan als zelfstandige schade-oorzaak worden aangemerkt.

Deze redenering lijkt ook te kunnen worden uitgebreid naar andere vormen van milieuschade waar de rechtbank expliciet wijst op de beschermingsgedachte van artikel 7 die ruimte laat voor meer schadeveroorzakende gebeurtenissen. De rechtbank geeft aan dat de redenering, waarbij het concernbeleid als schadeveroorzakende gebeurtenis wordt gezien, kan worden toegepast in andere milieuschades dan emissieschade. Hierbij past de kanttekening dat Shell in hoger beroep dit punt ongetwijfeld aan het Hof voorlegt.

J. Gevolgen voor het investeringsklimaat

Zie bijlage 2

Impact uitspraak Shell: Werkgroep investeringsklimaat onderdeel "public governance gap"

Versie: 31 augustus 2021

Er is trend gaande dat het bedrijfsleven, en zeker de grote multinationale ondernemingen, steeds meer verantwoordelijk worden gehouden voor en afgerekend op hun impact op mens en milieu (-> people, planet & profit). De uitspraak in de rechtszaak tegen Shell is een voorbeeld waar een bedrijf verantwoordelijk wordt gehouden voor de gevolgen van haar concernbeleid voor het milieu. Daarbij beroept de rechter zich op het beschermen van de mens tegen klimaatverandering.

Het bedrijf Shell heeft het Klimaatakkoord ondertekend en voldoet met haar concernbeleid aan alle Nederlandse en Europese wet- en regelgeving. Echter, de rechter heeft in haar uitspraak nu geoordeeld dat het concernbeleid van Shell onvoldoende is. De rechter heeft Shell opgelegd in om haar concernbeleid concreter te maken hoe reductie wordt gerealiseerd en daarbij een reductie van 45% in 2030 ten opzichte van 2019 als basisjaar. Het is voor het eerst dat een bedrijf aansprakelijk wordt gesteld voor haar wereldwijde klimaatuitstoot. Er is daarnaast een trend van rechtszaken over schendingen van mensenrechten in het kader van klimaatverandering. Dit vonnis verschilt van nationaal en internationaal klimaatbeleid aangezien het niet per land doelen stelt maar juist buiten-territoriaal aan Shell een opdracht geeft.

De Nederlandse overheid is geen partij in deze zaak. Shell is tegen het vonnis in hoger beroep gegaan. Het is nu nog onduidelijk wat het gerechtshof zal oordelen. In de analyse wordt nu al wel gekeken of deze zaak gevolgen heeft voor het klimaat- en bedrijvenbeleid van de Nederlandse overheid.

Deze uitspraak is een voorbeeld van een "public governance gap". Dit betekent dat er een kloof is tussen waar de geldende wet- en regelgeving bedrijven toe verplicht en waar bedrijven door de maatschappij, waaronder de rechterlijke macht, voor verantwoordelijk worden gehouden en op worden afgerekend. De rechterlijke macht heeft via deze uitspraak zgn. "open normen" in het beleid ingevuld.

De aanwezigheid van een (mogelijke) "public governance gap" leidt bij bedrijven tot onzekerheid omdat hierdoor voor hen niet duidelijk is aan welke eisen en standaarden zij moeten voldoen. Welke mogelijke consequenties dit heeft voor het klimaatbeleid wordt opgepakt in de Werkgroep klimaat beleid

Voor de werkgroep investeringsklimaat wordt gekeken naar welke mogelijke effecten dit heeft op bedrijfsinvesteringen op terrein van verduurzaming industrie en de mogelijke effecten op het bedrijvenbeleid (breder dan klimaatbeleid).

Voor het doen van investeringen, zeker wanneer deze kapitaalintensief zijn en een lange termijn perspectief hebben, hechten bedrijven juist zeer aan zekerheid en voorspelbaarheid. Een "public governance gap" kan er daarom mogelijk toe leiden dat bedrijven ervoor kiezen om investeringen uit te stellen totdat wel duidelijk is aan welke eisen en standaarden zij moeten voldoen. Het uitstellen van bedrijfsinvesteringen, zeker waar deze bijdragen aan de verduurzaming van de industrie, is een onwenselijk situatie.

Deze Shell-uitspraak leidt daarmee tot de volgende vragen t.a.v. het bedrijvenbeleid. Deze vragen om een nadere analyse:

- 1) Implicaties Shell-uitspraak voor bedrijfsleven in Nederland:
 - a) Wat is de impact van deze uitspraak op de activiteiten van Shell? Zowel wereldwijd, als in Nederland? De analyse beperkt zich dan vooral op de rol van de overheid ten aanzien van Shell.
 - b) Welke in Nederland gevestigde bedrijven worden mogelijk nog meer geraakt door deze uitspraak? Waarbij de juridische precedent werking ligt bij de juridische werkgroep.

- c) Welke mogelijk gevolgen heeft dit voor het beleid, zowel klimaat- als bedrijvenbeleid? (beleidsopties)
 - i) Dilemma van generiek vs. specifiek beleid (maatwerk per bedrijf)
 - ii) Dilemma van nationale wetgeving vs. Europees beleid
 - iii) Naast beleid emissie op schoorsteen, ook beleid voor scope 2 en scope 3?
 - iv) Verhouding tussen klimaat beleid en IMVO beleid
 - v) Verhouding t.o.v. corporate governance code.
- 2) Zijn er ook andere onderdelen van het bedrijvenbeleid – naast klimaat - waar (mogelijk) sprake is van een “public governance gap”?
 - a) Welke onderdelen gaat dit dan over?
 - b) Welke beleidsopties zijn er om dit gap te dichten
 - i) Er lopen nu al trajecten: Denk bijvoorbeeld aan IMVO beleid en corporate governance code waar de overheid van bedrijven verwachten dat zij rekening houden met de impact op people en planet maar dit niet wettelijk hebben vastgelegd. Er loopt nu wel een initiatief voor Europese IMVO wetgeving, maar die heeft een scope van 2-4 jaar. Hier speelt ook vraag of dit nationaal of Europese route te volgen.

WERKGROEP KLIMAAT

Nationaal klimaatbeleid

1. Impliceert de uitspraak dat de overheid criteria zou moeten opstellen voor (vrijwillige) CO₂ compensatie?

Voorlopig antwoord: niet direct. Het vonnis heeft betrekking op de mondiale activiteiten van Shell en Shell kan er dan ook voor kiezen om buiten NL/EU CO₂ te compenseren. In de praktijk zal een bedrijf dat CO₂ uitstoot wil compenseren dat doen waar de prijs het laagst is.

Het is wel zo dat de afgelopen jaren de interesse in CO₂ compensatie is toegenomen. De vrijwillige CO₂ compensatiemarkt is nog relatief jong, maar groeit de laatste jaren flink. Consumenten willen hun aankopen steeds vaker compenseren en bedrijven spelen daar op in. De vrijwillige CO₂ compensatiemarkt is niet erg transparant en er zijn verschillende certificeringsmethoden. Dit leidt tot vragen over de kwaliteit en betrouwbaarheid van deze CO₂-certificaten en hun aanbieders (zie de recente uitspraak van de Reclame Code Commissie over de claim van Shell dat compensatie aan de pomp leidt tot CO₂-neutraal rijden).

Gezien de groeiende aandacht zowel nationaal als internationaal voor CO₂ compensatie zal de druk op de overheid vermoedelijk toenemen om meer transparantie te verschaffen, maar vanwege het internationale karakter van de markt lijken de mogelijkheden voor de Nederlandse overheid beperkt. **(PM aanvullen LNV).**

2. Welk effect heeft dit vonnis op de mogelijke invulling van de 55% reductie die binnen de EU voor 2030 is afgesproken?

Voorlopig antwoord: dat is moeilijk te zeggen. Of dit vonnis überhaupt effect zal hebben op de invulling van de EU doelstelling hangt af van de vraag of en zo ja waar Shell aanvullende reducerende maatregelen gaat treffen. Dat kan immers ook buiten de EU zijn. Ook kunnen het maatregelen zijn die onder het ETS vallen. Als Shell maatregelen neemt die er toe leiden dat haar activiteiten die onder het ETS vallen minder CO₂ uitstoten, dan kan Shell eventuele overtollige emissieruimte verkopen aan andere bedrijven die onder het ETS vallen en verandert er per saldo niets voor de invulling van het 2030-doel. **(PM check collega's ETS).**

3. Heeft de uitspraak van de rechtbank tot gevolg dat het klimaatbeleid van de Nederlandse overheid ook gericht dient te zijn op het beperken van de mondiale opwarming tot maximaal 1,5°C? **[NB. JURIDISCH]**

Voorlopig antwoord: de Nederlandse klimaatdoelen zijn een afgeleide van de EU klimaatdoelen, die al gericht zijn op het halen van het 1,5°C doel.

Wat opvalt is dat de rechtbank in de motivatie verwijst naar het beschikbare mondiale carbon-budget dat niet overschreden mag worden willen we het 1,5°C doel binnen bereik houden. Uitgangspunt bij het vaststellen van de door de EU benodigde reductiepercentage van ten minste 55% in 2030, was dat de reductie (min of meer) lineair plaats vindt. Als emissiereductie op de korte termijn uitblijft, wordt het resterende koolstofbudget steeds kleiner, en zijn er uiteindelijk mogelijk (waarschijnlijk?) hogere of snellere reducties nodig om hetzelfde doel nog te kunnen bereiken. De rechtbank oordeelt dat het huidige beleid van Shell weinig concreet is, nog nadere uitwerking vergt en niet-bindende voornemens voor de lange termijn (2050) bevat. Ook in andere Klimaatzaken (o.a. in de uitspraak van de Irish Supreme Court van 31 juli 2020 en de recente Duitse Klimaatzaak) hebben rechters geoordeeld over de (onvoldoende mate van) concreetheid en afdwingbaarheid van beleid en/of maatregelen om doelen te halen. Het is goed denkbaar dat dergelijke kritiek ook geuit kan worden t.a.v. de huidige Nederlandse aanpak (Klimaatakkoord/-plan). **(PM check collega's EU/Urgenda)**

4. In hoeverre wijkt de uitspraak van de rechter af van de doelen gesteld onder het Klimaatakkoord en de Green Deal?
Zie vorige vraag.

Faciliterende randvoorwaarden

5. Kan Shell de overheid aansprakelijk stellen ingeval Shell het reductiebevel niet (volledig) nakomt omdat zij meent dat dat komt doordat de Nederlandse overheid tekort is geschoten in het (tijdig) aanleggen van infrastructuur of het verlenen van publiekrechtelijke toestemmingen? [**NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT**]

Voorlopig antwoord: aansprakelijkheidsrisico lijkt me voor de juridische werkgroep.

6. Komt er meer druk op het klimaatbeleid van de overheid om beleidsvoornemens in de praktijk te brengen en te zorgen voor de juiste randvoorwaarden (infra, innovatiesubsidies, marktordening)? [**NB. OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT**]

Voorlopig antwoord: dat is op dit moment speculeren. De door de rechter opgelegde reductiemaatregelen gelden alleen voor RDS, maar de zorgplicht om te voorkomen dat schadelijke klimaatverandering optreedt geldt voor meer bedrijven. Omdat de reductieverplichting voor Shell geldt voor de mondiale activiteiten en de nationale randvoorwaarden voor het klimaatbeleid gericht zijn op het terugbrengen van de emissies in Nederland, is het moeilijk om daar een verband tussen te leggen, ook vanwege de grote diversiteit van de bedrijven in Nederland.

(PM iets zeggen over het recent gepubliceerde Fit for 55 pakket van de Europese Commissie? Dat pakket brengt een hogere nationale reductieverplichting voor NL met zich mee, waarvoor aanvullende maatregelen nodig zijn.)

Allen: voorbeelden aanleveren

7. Shell is op grond van de ongeschreven zorgvuldigheidsnorm verplicht tot het (verder) beperken van de CO₂-uitstoot. Welke vrijheden zijn er bij een dergelijke eigenstandige verplichting voor een bedrijf om CO₂-reducerende maatregelen te subsidiëren? (*Subsidie is immers bedoeld om bedrijven te prikkelen een activiteit uit te voeren die zonder subsidie niet wordt uitgevoerd. Als er sprake is van een wettelijke verplichting is er geen ruimte om te subsidiëren.*) [**NB. JURIDISCH EN OVERLAP INVESTERINGSKLIMAAT**]
Vraag is onduidelijk.

Emissiereductie in de keten

8. Impliceert de uitspraak dat de overheid niet kan volstaan met beleid voor emissies aan de schoorsteen en er aanvullend beleid moet komen op scope 2 en scope 3 emissies?

PM BenI

Marcel: er bestaat al EU beleid gericht op scope 2 en 3. Ook CBAM heeft impact.

Impact van rechtszaken in andere landen

9. Dat klimaatbeleid onvoldoende concreet is en/of ontoereikend is om klimaatdoelen te verwezenlijken, is ook in de Ierse, Franse en Duitse klimaatzaken (tegen staten) aan de orde gekomen. Welke rechtszaken betreffen dat en wat is door rechters in deze zaken over de concreetheid en afdwingbaarheid van het beleid overwogen? [**NB. JURIDISCH**]
10. Welke betekenis hebben deze uitspraken in andere landen en de Shell-uitspraak voor het huidige Nederlandse klimaatbeleid? [**NB. JURIDISCH**]

Internationaal klimaatbeleid

11. De rechtbank zoekt voor de reductiedoelstelling voor Shell aansluiting bij het reductiepad voor het beperken van de mondiale opwarming tot 1,5°C. Welke gronden hanteert de rechtbank om bij dit reductiepad aan te sluiten? Hoe verhoudt zich dat tot de doelstellingen

van het Akkoord van Parijs? [**NB. JURIDISCH**]

12. Maakt de rechtbank duidelijk dat het voor het beperken van risico's op schade door (gevaarlijke) klimaatverandering voor de ingezetenen van Nederland en het waddengebied noodzakelijk is om de mondiale opwarming tot 1,5°C te beperken? [**NB. JURIDISCH**]
13. In het Urgenda-arrest heeft de Hoge Raad voor het reductiebevel voor de Staat ook aansluiting gezocht bij de brede consensus in de klimaatwetenschap en de internationale gemeenschap. Sluit de uitspraak van de rechtbank daarop aan? [**NB. JURIDISCH**]

Opgaven voor bedrijven of landen?

14. Hebben bedrijven zelfstandig – naast landen onder de multilaterale klimaatverdragen – een eigen opgave? [**NB. JURIDISCH**]

Monitoring/transparantie

15. Als specifieke reductieopgaven (inclusief de mogelijkheid van CO₂ compensatie) van bedrijven kunnen worden getoetst bij de rechter kan het beleidsmatig wenselijk zijn om die te onderscheiden van die van landen. We willen immers voorkomen dat er dubbeltellingen plaats vinden in relatie tot mondiale afspraken waarin *landen* moeten rapporteren over hun reducties en CO₂-compensatie.
Voor de overheid kan het wenselijk zijn om inzicht te krijgen in hoeverre bedrijven emissies gaan reduceren, en in hoeverre ze emissies gaan compenseren. Immers, de mogelijkheid om te compenseren is beperkt (zowel voor bedrijven als voor landen) en om het resterende koolstofbudget niet te overschrijden zijn vergaande emissiereducties nodig (los van CO₂ compensatie).
Bij bedrijven is er door dit vonnis onzekerheid ontstaan over de vraag wanneer je als bedrijf voldoende doet om in lijn met de doelen van Parijs te handelen. Moet de overheid daarvoor een handvat/criteria bieden of kan aansluiting worden gezocht bij bestaande initiatieven, zoals het Science Based Targets initiative? Kan aansluiting worden gezocht bij de nieuwe EU voorstellen voor IMVO? Moeten we nationaal richtlijnen gaan opstellen zoals dat ook is gebeurd voor financiële instellingen met het oog op het uitbannen van corruptie? En hoe sluit dat aan op de uitwerking en implementatie van het Akkoord van Parijs, waarbinnen wordt gewerkt aan een transparant rapportagesysteem voor emissiereducties en emissiecompensatie door landen?

Aanvullen LNV

Stand van zaken Shell vonnis – 2 september 2021

Annotatie:

- N.a.v. het overleg vorige week met u zijn de drie werkgroepen verder aan de slag gegaan met het beantwoorden van hun vragen en hun analyses. Bijlagen 1 en 2 geven de stand van zaken weer. Nog niet alle vragen zijn beantwoord en de antwoorden zijn nog niet definitief.
- U heeft aangegeven grote waarde te hechten aan een nadere analyse van de 'governance gap'. Bijlage 2 geeft een eerste voorzet voor de denkrichting en aanpak.
- De onderlinge samenhang tussen de vragen en werkgroepen is groot en wordt volgende week opgepakt. Er volgt in september nog een gezamenlijke sessie.
- Het voorstel van het kernteam is om het volgende format aan te nemen in de uiteindelijke analyse:
 - Tekst vonnis over onderwerp X
 - Onze analyse hiervan
 - Nadere duiding van dilemma's en – waar mogelijk -- ons standpunt
- Met deze aanpak zullen twee stukken worden geproduceerd: een document met de analyse – met antwoorden op de juridische- en beleidsvragen – en een Tweede Kamerbrief. De TK-brief zal in het najaar naar de Kamer worden verzonden.

Voorstel interventie:

- Vanaf nu vindt wekelijks overleg met u plaats over de voortgang van de analyse. Op welke wijze wordt u graag wekelijks voorbereid op het overleg?
- Vragen (bijlagen 1 en 2): mist u belangrijke vragen?
- Format: bent u akkoord met het voorgestelde format?
- Vraag vanuit investeringsklimaat: het "public governance gap" kan heel breed worden opgepakt en gezien worden als onderdeel van het beleid voor brede welvaart. Wij stellen voor dat de werkgroep schetst welk bestaand beleid er al is zoals IMVO, corporate governance code, Due Diligence verordening EU en voor welke dilemma's het Shell vonnis daarbij zorgt. Daarbij kunnen we wel mogelijke beleidsopties schetsen, maar gaan niet verder dan het benoemen van deze opties. Ook de verdere ontwikkelingen rond brede welvaart zoals het opstellen van een sociaal contract nemen we niet mee. Gaat u hiermee akkoord?

Toelichting:

- Proces werkgroep investeringsklimaat: volgende week een interdepartementale werkgroep of een schriftelijke ronde. De huidige bijdrage (bijlage 2) is alleen met EZK collega's ingevuld.

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Procesvoorstel Shell vonnis
Datum: dinsdag 21 juni 2022 14:09:37
Bijlagen: [Procesvoorstel Pressure Cooker Shell v2.docx](#)

Shell wob

Van: 5.1.2.e
Verzonden: maandag 6 september 2021 12:12
Aan: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>; 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>
CC: 5.1.2.e @minezk.nl>; 5.1.2.e
 @minezk.nl>
Onderwerp: Procesvoorstel Shell vonnis

Beste 5.1.2.e en 5.1.2.e ,

In bijgaande bijlage vinden jullie het aangepaste procesvoorstel terug.

@ 5.1.2.e of @ 5.1.2.e weten jullie wat ongeveer de verwachte tijdlijn is van het ingestelde hoger beroep? Wanneer gaat er iets gebeuren?

Belangrijkste data, naast het wekelijks overleg met 5.1.2.e en het kernteam zelf:

- 17 september: bijeenkomst commissie Corporate Governance Code, waarin met bedrijven wordt gesproken over evt. aanpassing van de code m.b.t. 'langetermijn waardecreatie' waarin bedrijven de verantwoordelijkheid nemen voor hun (keten)emissies – aanwezigheid 5.1.2.e en terugkoppeling vanuit 5.1.2.e / 5.1.2.e
- 20/21 september: gezamenlijke sessie werkgroepen over hoofdlijnen analyse, trechtering van conclusies en overgebleven dilemma's
- 22 september: nota naar MEZK & StasKE met hoofdlijnen analyse & procesvoorstel voor in TK-brief
- 30 september: terugmelding ACKE
- 26 oktober: TK-brief besproken in ACKE
- November: versturen TK-brief

Graag jullie reflectie op (de haalbaarheid van) dit procesvoorstel voor morgen 12:00, zodat ik het mee kan sturen met de voorbereiding voor 5.1.2.e aankomende woensdagmiddag. Als jullie ideeën hebben over de stakeholders die gesproken kunnen worden n.a.v. onze analyse (zie uitwerking december ev.) zijn deze ook alvast welkom!

Groeten,
5.1.2.e

Topsector Chemie

.....
Directie Topsectoren en Industriebeleid
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
 Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | A3-noord
 Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
 M 5.1.2.e
 5.1.2.e @minezk.nl
www.rijksoverheid.nl/ezk

Procesvoorstel Pressure Cooker Shell

Versie 06-09-2021

Kernteam: 5.1.2.e (vz), 5.1.2.e
(secr.)

3-MT: 5.1.2.e

NB.: Elke werkgroep geeft een schriftelijke of mondelinge terugmelding richting kernteam na elke werkgroepsessie. Dit is belangrijk voor tijdige oplevering van terugmelding richting ACKE en de TK-brief en om elkaar goed op de hoogte te houden van de voortgang en onderlinge samenhang.

Actie	Deadline	Opgeleverd product
Eerste bijeenkomst kernteam	23 juni 1 uur	Startbijeenkomst
Voorzitters werkgroepen maken plan	30 juni	Planning werkgroep, incl. a. Hoe komt de werkgroep tot een analyse b. Doel van de werkgroep c. Planning (eind augustus oplevering, kamerbrief half sept.) d. Achtervang vakantie
Bespreken voortgang in kernteam	30 juni 30 min	1. Doelen werkgroepen & geheel 2. Voortgang werkgroepen helder 3. Achtervang vakantie helder
Sessie 1 werkgroepen	1 – 7 juli 2 uur	1. Brainstorm thema's en vragen 2. Uitzetten vragen 3. Werkverdeling
Bespreken voortgang in kernteam	7 – 8 juli 1 uur	1. Terugmelding sessie 1 werkgroepen 2. Aangepaste planning 3. Evt. overkoepelende extra vragen
Bespreken voortgang met 3-MT	12 juli 1 uur	1. Vraagstelling 2. Inhoudsopgave TK brief 3. Planning
Strategiesessie AEP	15 juli	Extra input voor werkgroepen
Bespreken voortgang in kernteam	19 – 21 juli 1 uur	1. Terugmelding 3-MT 2. Terugmelding strategiesessie 3. Definitieve vraagstelling
Sessie 2 werkgroepen <i>Indien nodig schriftelijk</i>	19 – 30 juli 1 uur	Eerste conclusies
Gezamenlijke sessie werkgroepen	2 – 3 augustus	Eerste resultaten juridische werkgroep als input voor andere werkgroepen
Bespreken voortgang in kernteam	4 augustus 30 min	Voorlopige conclusies
Terugmelding 5.1.2.e (5.1.2.e i.v.m. afwezigheid 5.1.2.e) / DGKE	10 augustus	Concept TK-brief 60%-versie
Bespreken voortgang in kernteam	12 augustus 1,5 – 2 uur	1. Conclusie werkgroepen 80%-versie 2. Analyse geheel 3. Concept TK-brief 60%-versie
Commissie Corporate Governance Code	17 september	Evt aanpassingen aan code vwb langetermijn waardecreatie + speech 5.1.2.e
Gezamenlijke sessie werkgroepen	20 – 21 september 2 – 2,5 uur	1. Analyse per werkgroep 2. Overlappende thema's en dilemma's
Terugmelding MEZK & StasKE	22 september	Nota met conclusies van de werkgroepen en procesvoorstel
Terugmelding ACKE	30 september	Update stand van zaken: analyse op hoofdlijnen en inhoudelijk voorstel brief
Terugmelding ACKE	26 oktober	Concept TK-brief

Brief aan Tweede Kamer	November	Hoofdpijnen analyse & procesvoorstel
Gesprekken / onderzoeken stakeholders	December e.v.	ntb

Gevolgen Shell rechtszaak voor het investerings- en vestigingsklimaat

1. Inleiding

Rechtszaak Shell ... (toelichting). Gevolgen investeringsklimaat. In deze analyse ... (toelichting). Leeswijzer.

2. Invloed Shell rechtszaak op investerings- en vestigingsklimaat

2.1. Het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

- wat is generiek en specifiek investerings- en vestigingsklimaat?
- welke factoren zijn van invloed, zowel generiek als specifiek?
- hoe scoren wij daarop?
- recente ontwikkelingen
- overall staat van investerings- en vestigingsklimaat

De pijlers van het investerings- en vestigingsklimaat

Het investerings- en vestigingsklimaat is de optelsom van de verschillende factoren – zowel feitelijk als perceptie – die de private sector beïnvloeden bij hun investeringsbeslissing. Per bedrijf en activiteit verschilt welke factoren van het investeringsklimaat van belang zijn en hoe zwaar deze meewegen in een investeringsbesluit. In het algemeen geldt dat een meer generieke factor, zoals infrastructuur, voor bijna alle bedrijven meeweegt in hun investeringsbesluit. Om aantrekkelijk te zijn voor een breed aantal investeringen in reële economische activiteiten is het van belang dat Nederland een sterk generiek investeringsklimaat heeft. Juist omdat de factoren uit dit generieke investeringsklimaat een randvoorwaarde zijn voor verschillende type investeringen van bedrijven.

Onderstaande afbeelding toont de factoren die bepalend zijn voor het generieke investeringsklimaat van een land, hieronder 'de pijlers van het investeringsklimaat' genoemd. Het generieke investeringsklimaat zegt iets over de mate waarin Nederland *in algemene zin* aantrekkelijk is voor private investeringen.

Om specifieke investeringen aan te trekken, bijvoorbeeld duurzame en innovatieve bedrijven kunnen naast de factoren in het generieke investerings- en vestigingsklimaat ook andere factoren van belang zijn.

De kwaliteit van het Nederlandse investerings- en vestigingsklimaat

Nederland staat bovenaan de ranglijsten die de concurrentiepositie vergelijken van landen wereldwijd. De kracht van het generieke investeringsklimaat van Nederland ligt vooral in het feit dat Nederland over het algemeen goed scoort. Nederland is dus in de breedte sterk. De punten waarop Nederland volgens de ranglijsten vooral sterk presteert, zijn de Nederlandse infrastructuur en de goede functionerende instituties.

De ranglijsten voor investerings- en vestigingsklimaat zijn gebaseerd op metingen uit het verleden. Recente ontwikkelingen (Brexit, Corona, stikstofproblematiek, netcapaciteit, woningmarkt, et cetera) zijn dus niet meegenomen in de ranglijsten. In juli 2021 hebben VNO-NCW en 50 gemeenten een manifest uitgebracht waarin zij hun zorgen uiten over het Nederlandse klimaat voor internationaal opererende bedrijven. Ze geven aan steeds meer signalen te krijgen dat het Nederlandse vestigingsklimaat langzaam afbrokkelt. Zo wordt onder andere gewezen op de stikstofproblematiek als illustratie, die belemmeringen heeft opgeworpen voor veel duurzame investeringen. De gemeenten en VNO-NCW vragen aandacht voor o.a. de beschikbaarheid van voldoende talent op de arbeidsmarkt, investeringen in duurzame bereikbaarheid en het belang van een betrouwbare en voorspelbare overheid met stabiel beleid. Volgens de gemeenten en VNO-NCW zijn investeringen vanuit de overheid in deze punten nodig om een hogere brede welvaart in Nederland te bereiken en niet achterop te raken t.o.v. andere landen.

Hoewel Nederland dus vooralsnog hoog op de verschillende ranglijsten staat, zijn er recent redenen tot zorg door ontwikkelingen zoals de stikstofproblematiek, veranderlijk fiscaal beleid en de krappe woningmarkt. Bovendien is de laatste jaren steeds meer een negatief maatschappelijk sentiment ontstaan t.a.v. het bedrijfsleven; een trend die ook de grondslag heeft gelegd voor de Shell rechtszaak.

Investeringsklimaat voor bestaande energie-intensieve industrie

Voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat zijn voor de bestaande energie-intensieve bedrijven dezelfde factoren van belang als voor de andere bedrijven.

Nederland is goed gepositioneerd voor energie-intensieve basisindustrie, met onder meer aansluitingsmogelijkheden op bestaande industriële clusters en uitstekende infrastructurele faciliteiten die toegang geven tot de Europese afzetmarkt. Wel geldt voor deze bestaande industrie dat deze bedrijven grote investeringen moeten doen om de klimaatdoelen uit het Klimaatakkoord 2030 te verwezenlijken en daarnaast ook nog beleid moeten maken en investeren voor de lange termijn richting 2050. Zoals is aangegeven in de Kamerbrief uit 2020 gaat het voor de periode tot 2030 om investeringen van tussen de €10 – 15 miljard.¹ Voor deze bedrijven is het extra van belang dat de juiste (energie)infrastructuur aanwezig blijft. Het kabinet zet daarom in op het Programma Infrastructuur Duurzame Industrie om dit zo te houden.

Daarnaast is, zoals in het klimaatakkoord is aangegeven, voor het halen van de doelen voor de bestaande industrie extra stimulering van innovatie, demonstratie en uitrol van (veelbelovende) duurzame productietechnieken noodzakelijk. Ook heeft de sector specifiek belang bij goed geschoold technische personeel.

¹ [Kamerbrief over meer focus in de acquisitie van buitenlandse bedrijven | Kamerstuk | Rijksoverhe d.nl](#)

2.2. Invloed Shell vonnis op factoren investerings- en vestigingsklimaat

- welke invloed heeft de Shell rechtszaak op de factoren voor het investerings- en vestigingsklimaat?
 - op meeste factoren geen invloed
 - op enkele factoren wel: toelichting

Invloed op generiek investerings- en vestigingsklimaat

Op de meeste factoren die van invloed zijn op het investerings- en vestigingsklimaat heeft het Shell vonnis geen invloed. Zo heeft het vonnis geen invloed op factoren als infrastructuur, gezondheid en kwaliteit van leven, onderwijs en kennis-infrastructuur of arbeidsmarkt. Factoren die mogelijk wél beïnvloed worden door het vonnis zijn: 1) instituties en 2) marktwerking en handel.

De factor instituties is het juridische en bestuurlijke raamwerk waaronder bedrijven, burgers, overheid en andere publieke en private organisaties interacteren. Onderdeel daarvan is de stabiliteit en betrouwbaarheid van overheidsbeleid. Gemeenten en VNO-NCW wezen in hun manifest al op het belang hiervan, en wijzen op het fiscale beleid dat zij als 'zigzagbeleid' kenmerken en negatieve invloed op het investeringsklimaat heeft. Hieronder wordt toegelicht hoe ook het Shell vonnis invloed heeft op de betrouwbaarheid en stabiliteit van overheidsbeleid.

De factor marktwerking en handel ...

a. Invloed Shell vonnis op de betrouwbaarheid en stabiliteit van overheidsbeleid

Voor bedrijven die langjarige en grootschalige investeringen willen doen in Nederland is het van belang om zekerheid te hebben over het beleid en de regelgeving waaraan het moet voldoen. Met het Shell vonnis heeft de rechter strengere normen aan Shell opgelegd dan afgesproken in het Klimaatakkoord. De open normen van het milieubeleid zijn verder ingevuld door de rechterlijke macht, waardoor Shell geconfronteerd wordt met onverwachte verplichtingen waar het aan moet voldoen. Daarmee beïnvloedt het Shell vonnis één van de factoren die invloed heeft op het investerings- en vestigingsklimaat; de stabiliteit en betrouwbaarheid van overheidsbeleid.

In Nederland is in het Klimaatakkoord en de klimaatwet afspraken en maatregelen vastgelegd om als overheid, bedrijven en maatschappelijke organisaties gezamenlijk broeikasgassen terug te dringen met 29% in 2030 t.o.v. 1990. De normen die de rechter heeft opgelegd gaan echter verder dan de ambities in het Klimaatakkoord. Waar het Klimaatakkoord inzet op maximaal 2 graden opwarming gaat de rechter uit bij de normen die het aan Shell heeft opgelegd uit van maximaal 1,5 graad opwarming. Daarnaast stuurt het Klimaatakkoord aan op reductie van de uitstoot van broeikasgassen in Nederland, terwijl de rechter de activiteiten van Shell wereldwijd betreft in zijn vonnis.

b. Invloed op marktwerking en handel (level playing field)

De invloed van het vonnis op marktwerking en handel in Nederland is sterk afhankelijk van de mate waarin soortgelijke gerechtelijke uitspraken op korte termijn in andere landen volgen. Of soortgelijke uitspraken in andere landen volgen is weer mede afhankelijk van de vraag of het hoger beroep in Nederland standhoudt. Doordat het vonnis voorlopig enkel Shell als bedrijf heeft verplicht tot CO₂-reductie, is er een kans dat dit – tijdelijk – een negatieve invloed op heeft de concurrentiepositie van Shell, vanwege het feit dat andere bedrijven in Europa en de rest van de wereld (nog) niet op een soortgelijke

Met opmerkingen 5.1.2.e: 5.1.2.e, kan jij hier een omschrijving van deze factor aanvullen?

Met opmerkingen 5.1.2.e: 5.1.2.e: Bij onderstaande paragraaf staan nog opmerkingen van 5.1.2.e open.

5.1.2.e: kan jij hier alsnog naar kijken?
Gedachte mijnerzijds bij deze passage: ja, vonnis heeft invloed op concurrentiepositie Shell en evt andere bedrijven die rechtszaak op zich af krijgen, maar doet dat iets met vest/inv.klimaat? Ik zou denken dat deze factor gaat over de marktdynamiek in NL in het algemeen, en daardoor niet beïnvloed wordt als de concurrentiepositie van één bedrijf achteruit gaat.

Met opmerkingen 5.1.2.e: 5.1.2.e: Deze moet ik nog even over nadenken.

Je hebt hier sowieso twee niveaus:

- Nationaal lpf: Shell vs. andere bedrijven in NL
- Internationaal lpf

manier tot CO2-reductie verplicht zijn. Dit kan tot gevolg hebben dat Shell zijn hoofdkantoor of bepaalde activiteiten verplaatst naar een ander land (weglek), met negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid in Nederland. Dergelijke keuzes zijn echter van veel meer factoren afhankelijk. Over de gehele linie is het Nederlandse vestigings- en investeringsklimaat nog altijd relatief goed.

Invloed op het vestigings- en investeringsklimaat voor bestaande energie-intensieve bedrijven

Zoals aangegeven zijn van de factoren die het investerings- en vestigingsklimaat beïnvloeden voor de in Nederland bestaande energie-intensieve bedrijven en verderop in de keten de (energie)infrastructuur, het stimuleren innovatie en het opleidingsniveau van extra van belang. Maar deze factoren worden niet beïnvloed door het vonnis.

Specifiek voor Shell geldt wel dat door het vonnis de voorspelbaarheid en stabiliteit van het Nederlandse overheidsbeleid afneemt omdat zij boven op de bestaande verplichtingen de eisen uit deze civiele rechtszaak hebben gekregen.

Voor andere bestaande energie-intensieve bedrijven kan ook (gepercipieerde) de voorspelbaarheid van overheidsbeleid door het vonnis afnemen zeker daar waar bij de Nederlandse overheid uitgaat van open normen en via rechtszaken verdere invulling wordt gegeven aan deze normen [zie verder juridische analyse].

1. Welke factoren zijn van belang voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat voor
 - a. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en bedrijven in de keten die moeten verduurzamen.

Factoren voor bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en bedrijven in de keten die moeten verduurzamen.

Voor een aantrekkelijk vestigings- en investeringsklimaat zijn dezelfde factoren van belang zijn als voor andere bedrijven; daarbinnen wel m.n. infrastructuur, innovatie en kennis van belang zijn voor energie-intensieve industrie

Wel geldt voor deze bestaande industrie dat deze bedrijven grote investeringen moeten doen om de klimaatdoelen uit het Klimaatakkoord 2030 te verwezenlijken en daarnaast ook nog beleid moeten maken en investeren voor de lange termijn richting 2050. Zoals is aangegeven in de kamerbrief² uit 2020 gaat het voor de periode tot 2030 om investeringen van tussen de €10 – 15 miljard. Nederland is goed gepositioneerd voor energie-intensieve basisindustrie, met onder meer aansluitingsmogelijkheden op bestaande industriële clusters en uitstekende infrastructurele faciliteiten die toegang geven tot de Europese afzetmarkt. Voor deze bedrijven is het extra van belang dat de juiste (energie)infrastructuur aanwezig blijft. Het kabinet zet daarom in op het Programma Infrastructuur Duurzame Industrie om dit zo te houden.

Daarnaast is, zoals in het klimaatakkoord is aangegeven, voor het halen van de doelen voor de bestaande industrie extra stimulering van innovatie, demonstratie en uitrol van (veelbelovende) duurzame productietechnieken noodzakelijk. Ook heeft de sector specifiek belang bij goed geschoold technische personeel.

- 2 Hoe worden de in vraag 1 benoemde factoren voor het vestigings- en investeringsklimaat beïnvloed door het Shell vonnis?

² [Kamerbrief over meer focus in de acquisitie van buitenlandse bedrijven | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#)

- a. Generiek
- b. Specifiek
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc

Specifiek bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en verderop in de keten.

Zoals aangegeven zijn van de factoren die het investerings- en vestigingsklimaat beïnvloeden voor de in Nederland bestaande energie intensieve bedrijven en verderop in de keten de (energie)infrastructuur, het stimuleren innovatie en het opleidingsniveau van extra van belang. Maar deze factoren worden niet extra beïnvloed door het vonnis.

Specifiek voor Shell geldt wel dat door het vonnis de voorspelbaarheid en stabiliteit van het Nederlandse overheidsbeleid afneemt omdat zij boven op de bestaande verplichtingen de eisen uit deze civiele rechtzaak hebben gekregen.

Voor andere bedrijven kan ook (gepercipieerde) de voorspelbaarheid van overheidsbeleid door het vonnis afnemen zeker daar waar bij de Nederlandse overheid uitgaat van open normen en via rechtzaken verdere invulling wordt gegeven aan deze normen [zie verder juidische analyse].

De uitspraak van de rechter kan ervoor zorgen dat bedrijven in de energie-intensieve industrie sneller overgaan tot verduurzaming van hun activiteiten. Hiermee verkleinen zij zelf de kans dat zij in aanmerking komen voor een civiele rechtzaak. Bedrijven kunnen echter ook overgaan tot desinvesteringen in Nederland en deze elders – met meer uitstoot – voortzetten.

Of specifiek de bestaande energie-intensieve bedrijven en bedrijven in de keten extra onzekerheid zullen ervaren hangt af van het feit of deze bedrijven ook extra eisen uit een eventuele civiele zaak kunnen verwachten.

Zoals aangegeven bij juridische analyse [] is het mogelijk dat ook andere bedrijven voor een civiele zaak in aanmerking komen. Daarbij geldt wel dat in het vonnis de rechter heeft aangegeven dat in overweging is genomen dat Royal Dutch Shell wereldwijd verantwoordelijk voor een substantiële CO₂-uitstoot en dat Royal Dutch Shell via haar concernbeleid invloed kan uitoefenen op de uitstoot van haar eigen installaties en op die van haar toe- en afleveranciers.

Hieruit volgt dat voor andere energie-intensieve bedrijven geldt dat pas nadat zij een substantiële bijdrage hebben in de wereldwijde CO₂-uitstoot én invloed kunnen uitoefenen via concernbeleid in aanmerking komen voor deze eisen. De uitspraak nog wijzigingen bij uitspraak door het hof in hoger beroep.

In de uitspraak is ook aangegeven dat Royal Dutch Shell aanvullende verplichting ten aanzien van de emissies in de EU die onder het ETS vallen. Voor de meeste grote bestaande energie-intensieve bedrijven geldt ook voldoende aan de ETS en deze voorwaarden zou dan ook voor hen moeten gelden.

Precedentwerking vonnis Shell

Uit de voorgaande analyse van de invloed van het Shell vonnis op het investerings- en vestigingsklimaat blijkt dat het vonnis een negatieve invloed heeft op het investerings- en vestigingsklimaat door de invloed van het vonnis op de stabiliteit en betrouwbaarheid van overheidsbeleid. [PM: ook door de invloed op marktwerking en handel?]. Deze negatieve invloed wordt echter beperkt door het feit dat de overwegingen die ten grondslag liggen aan het Shell vonnis slechts beperkt op andere bedrijven van toepassing zijn.

Met opmerkingen 5.1.2.e: Nog kijken naar antwoorden juridische werkgroep

Zoals aangeven bij juridische analyse [] is het mogelijk dat ook andere bedrijven voor een civiele zaak in aanmerking komen. Daarbij geldt wel dat de rechter in het vonnis in overweging heeft genomen dat Royal Dutch Shell wereldwijd verantwoordelijk is voor een substantiële CO2-uitstoot en dat Royal Dutch Shell via haar concernbeleid invloed kan uitoefen op de uitstoot van haar eigen installaties en op die van haar toe- en afleveranciers.

Hieruit volgt dat voor andere bedrijven geldt dat pas nadat zij een substantiële bijdrage hebben in de wereldwijde CO2 -uitstoot én invloed kunnen uitoefenen via concernbeleid in aanmerking komen voor deze eisen. Hiermee wordt het aantal bedrijven dat extra onzekerheid ervaart door de uitspraak dus verminderd. De uitspraak kan bovendien nog wijzigen bij uitspraak door het hof in hoger beroep.

In de uitspraak is ook aangegeven dat Royal Dutch Shell aanvullende verplichting ten aanzien van de emissies in de EU die onder het ETS vallen. Voor de meeste grote bestaande energie-intensieve bedrijven geldt ook voldoende aan de ETS en deze voorwaarden zou dan ook voor hen moeten gelden.

Rol hoofdkantoor

De aanwezigheid van multinationale ondernemingen en hun hoofdkantoren is belangrijk voor de Nederlandse economie. Hoofdkantoren zorgen relatief voor veel hoogwaardige banen. Daarnaast vergroot hun aanwezigheid de kans op vervolginvesteringen in Nederland, bijvoorbeeld op het gebied van onderzoek en ontwikkeling. De vestigingsplaatskeuze van hoofdkantoren is afhankelijk van verschillende factoren, zoals een goed opgeleide beroepsbevolking, een efficiënte arbeidsmarkt, voorspelbare regelgeving die wordt nageleefd, geografische ligging, fiscale wet- en regelgeving, een beperkte administratieve lastendruk en een goede fysieke en digitale infrastructuur. De Shell-uitspraak kan voor onzekerheid zorgen over de voorspelbaarheid van wet- en regelgeving. Net als andere bedrijven, zullen hoofdkantoren dit meenemen in hun afwegingen.

Conclusie

NB

3. Welke gevolgen kunnen de – onder vraag 2 geïnventariseerde - veranderingen in het vestigings- en investeringsklimaat hebben voor de activiteiten van bedrijven?
- a. Generiek
 - b. Specifiek voor
 - i. Bestaande energie-intensieve bedrijven, waaronder Shell en doorwerking verderop in de keten.
 - ii. Overige specifieke effecten: innovatie hernieuwbare energiebedrijven, hoofdkantoren, etc

Met opmerkingen 5.1.2.e]: Hier moet de input van PWC komen

Stand van zaken Shell vonnis – 8 september 2021**Agenda en annotatie:**1. Inhoudelijke trechtering

- a. Uw verzoek was om de inhoudelijke trechtering te bespreken, maar zo ver zijn de werkgroepen nog niet. De werkgroepen zijn aan de slag met het beantwoorden van de vragen. Tussen 16 en 21 september vindt een gezamenlijke sessie plaats waarin dilemma's worden besproken. Op basis daarvan wordt een voorstel gedaan voor de inhoudelijke trechtering.
- b. Mogelijkerwijs sturen de werkgroepen voor het overleg een geüpdatet inhoudelijk document toe.
- c. U heeft aangegeven grote waarde te hechten aan een nadere analyse van de 'public governance gap'. De werkgroep investeringsklimaat vindt de naamgeving hiervan lastig omdat deze term te veel het overheidsfalen benadrukt. De werkgroep acht dit onterecht omdat het vooral om een maatschappelijke vraag gaat die impact heeft op beleid. De werkgroep heeft nog geen nieuwe term voorgesteld.

2. Procesvoorstel

- a. Zoals vorige week besproken, vindt u in bijlage 1 het procesvoorstel terug.
- b. U heeft gevraagd hoe de interdepartementale afstemming plaatsvindt. De gezamenlijke werkgroepsessie is hiervoor bedoeld, alsook de terugmeldingen in de ACKE.
- c. Eventuele kennishiaten zullen, afhankelijk van de resultaten van de analyse, in later stadium worden opgepakt met de wetenschap.

Beslispunten:

1. **Uw akkoord** wordt gevraagd op het procesvoorstel (bijlage 1).
2. **Uw advies** wordt gevraagd over timing en wijze van informeren van MEZK en StasKE. Wilt u dit schriftelijk laten plaatsvinden of ook een overleg inplannen in de laatste week van september?